

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**BURSA'DA ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARİSİ'NDE
KEMER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra DURMUŞ

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU

NİSAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

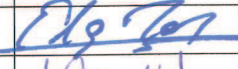
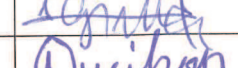
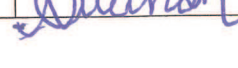
**BURSA'DA ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARİSİ'NDE
KEMER**

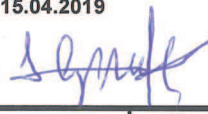
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra DURMUŞ

Enstitü Anabilim Dalı: Sanat Tarihi

“Bu tez 22.04/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Ela TAŞ	BASARILI	
Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU	BASARILI	
Prof. Dr. Nurcan YAZICI METİN	BASARILI	

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Esra DURMUŞ
Öğrenci Numarası	:	1360Y30101
Enstitü Anabilim Dalı	:	Sanat Tarihi
Enstitü Bilim Dalı	:	Sanat Tarihi
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	BURSA'DA ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARİSİ'NDE KEMER
Benzerlik Oranı	:	%9
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim. 15/04/2019 Öğrenci İmza		
☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbtezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir. Bilgilerinize arz ederim. /...../20..... Öğrenci İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Tarih: 15.04.2019 İmza: 		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Yapılarda gerek taşıyıcı(strüktüel) gerekse süsleme unsuru olarak kullanılan ve bir yapının en önemli öğelerinden biri olan kemerin Mimarlıkta ve Sanat Tarihindeki yeri ve önemi yadsınamaz. Türk İslam Sanatı üzerine duyduğum hayranlık ve bu alanda uzmanlaşmak isteğim neticesinde tez danışmanım sayın Prof. Dr. Hamza Gündoğdu hocamın önerisiyle tezimizin konusunu “ Bursa’da Erken Dönem Osmanlı Mimarisi’nde Kemer” olarak belirlemiş olduk. Tezimin her aşamasında bilgi, deneyimlerini benden esirgemeyen ve tezimi titizlikle inceleyen hocam Sayın Prof. Dr. Hamza Gündoğdu’ya şükranlarımı sunarım. Her zaman beni destekleyen ve başaracağıma olan inancıyla beni cesaretlendiren hocam Sayın Dr. Öğretim Üyesi Gülsen Tezcan Kaya’ya, tezimle ilgili değerli görüşlerini benimle paylaşan ve bu konuda bana destek olan hocam Sayın Doç. Dr. Ela Taş’a teşekkür ederim. Yapıların fotoğraflanması aşamasında gerekli izin yazısını temin eden Bursa Valiliğine teşekkürü borç bilirim. Tez sürecinde çeşitli yardımlarını gördüğüm Abim Mustafa Durmuş’a, meslektaşlarım Öğr. Gör. Deniz Demir ve Araş. Görevlisi Rümeyza Işık Yayla’ya teşekkür ederim. Son olarak lisans eğitim hayatımdan bu yana desteğini her zaman üzerimde hissettiğim sevgili eşim Ahmet Melih Durmuş’a minnettarım.

Esra DURMUŞ

22.04.2019

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
TABLO LİSTESİ.....	vii
ÇİZİM LİSTESİ.....	viii
FOTOĞRAF LİSTESİ	x
KARŞILAŞTIRMA FOTOĞRAF LİSTESİ.....	xxix
HARİTA	xxxv
ÖZET	xxxvi
SUMMARY	xxxvii

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: BURSA’NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1: Bursa’nın Coğrafi Konumu.....	7
1.2: Bursa’nın Tarihçesi.....	8
1.2.1: Türklerden önce Bursa.....	8
1.2.2: Türk devrinde Bursa.....	9

BÖLÜM 2: TÜRK MİMARİSİNDE KEMERİN GELİŞİMİ

2.1: Kemer’in Tanımı ve Bölümleri.....	11
2.2: Kemer Çeşitleri.....	12
2.3: Anadolu Öncesi Türk Sanatında (Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular Dönemi) Kemer.....	18
2.4: Anadolu Türk Sanatında (Anadolu Selçuklu, Beylikler Dönemi) Kemer.....	26

BÖLÜM 3: KATALOG

3.1. Cami ve Mescitler

3.1.1: Alâaddin Bey Camii.....	33
3.1.2: Orhan Camii.....	34
3.1.3: I. Murad (Hüdavendigâr) Camii.....	36

3.1.4: Yıldırım Bayezid Camii.....	37
3.1.5: Ulu Camii.....	40
3.1.6: Timurtaş Paşa Camii.....	43
3.1.7: Yeşil Camii	45
3.1.8: İbrahim Paşa (Hoca Müslihiddin, Mahkeme) Camii.....	47
3.1.9: İbni Bezzaz Camii	49
3.1.10: Muradiye (II. Murad) Camii.....	50
3.1.11: Yiğit Köhne Mescidi	53
3.1.12: Selçuk Hatun Mescidi	54
3.1.13: Abdal Mehmed Camii.....	56
3.1.14: Zeyniler Camii.....	57
3.1.15: Hacılar Camii	59
3.1.16: Ahmed Dai Camii.....	60
3.1.17: Tuz Pazarı Camii.....	61
3.1.18: Başcı İbrahim Camii.....	63
3.1.19: Hamza Bey Camii	64
3.1.20: Meydancık Mescidi	67

3.2: Türbeler

3.2.1: Gülçiçek Hatun Türbesi.....	69
3.2.2: Yıldırım Bayezid Türbesi.....	70
3.2.3: Devlet Hatun Türbesi	71
3.2.4: Yeşil Türbe.....	72
3.2.5: Hatuniye Türbesi.....	74
3.2.6: Abdal Mehmed Türbesi.....	75
3.2.7: II. Murad ve Alâaddin Türbeleri.....	76
3.2.8: Ebe Hatun Türbesi.....	78
3.2.9: Hamza Bey Türbesi.....	79
3.2.10: Hamza Bey Zevcesi ve Kızları Türbesi.....	80

3.2.11: Kara Mustafa Paşa Türbesi.....	81
3.2.12: Saraylılar Türbesi	82
3.2.13: Cem Sultan Türbesi	83
3.2.14: Şair Ahmed Paşa Türbesi	84

3.3: Medreseler

3.3.1: I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi.....	86
3.3.2: Yıldırım Medresesi.....	87
3.3.3: Eyne Bey (Subaşı) Medresesi.....	89
3.3.4: Yeşil Medrese.....	90
3.3.5: Muradiye Medresesi.....	93
3.3.6: Ahmet Paşa Medresesi.....	95

3.4: Hamamlar

3.4.1: Orhan Hamamı.....	97
3.4.2: Eski Kaplıca.....	98
3.4.3: Şengül Hamamı.....	99
3.4.4: Demirtaş (Timurtaş) Hamamı.....	100
3.4.5: İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı.....	101
3.4.6: Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı.....	103
3.4.7: Muradiye (II. Murad) Hamamı.....	105
3.4.8: Emir Sultan Hamamı.....	106
3.4.9: İbrahim Paşa (Eski) Hamamı.....	107
3.4.10: Nasuh Paşa Hamamı.....	109

3.5: Hanlar

3.5.1: Emir Hanı.....	111
3.5.2: İpek Hanı.....	112
3.5.3: Koza Hanı.....	113

3.6: Bedesten

3.6.1: Yıldırım Bedesteni.....	115
--------------------------------	-----

3.7: Darüşşifalar

3.7.1: Yıldırım Darüşşifası.....	117
----------------------------------	-----

3.8: Çeşmeler

3.8.1: Alâaddin Camii Çeşmesi.....	119
3.8.2: Hüdavendigar Camii Çeşmesi.....	119
3.8.3: Muradiye Medresesi Çeşmesi.....	120
3.8.4 Selçuk Hatun Mescidi Çeşmesi.....	121

BÖLÜM 4: KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

4.1: Malzeme.....	122
--------------------------	------------

4.1.1: Kemerleri Tuğla İle Örülen Yapılar.....	122
4.1.2: Kemerleri Almaşık Düzendeki Örülen Yapılar.....	125
4.1.3: Kemerleri Taş İle Örülen Yapılar.....	130
4.1.4: Kemerleri Mermer Olan Yapılar.....	131

4.2: Teknik.....	134
-------------------------	------------

4.2.1: Sivri Kemerli Yapılar (Çift Merkezli Sivri Kemer, Çift Merkezli Ve Üstten Tegetli Sivri Kemer).....	134
4.2.2: Sepet Kulpu Kemerli Yapılar.....	143
4.2.3: Yarım Daire Kemerli Yapılar.....	143
4.2.4: Basık Kemerli Yapılar.....	145
4.2.5: Bursa Kemerli Yapılar.....	148
4.2.6: Dilimli/ Dalgalı Kemerli Yapılar.....	150

4.3:Süsleme.....	152
4.3.1: Kemer Dışta Sınırlayan Süsleme.....	152
4.3.2: Kemer Yüzeylerinin Süslemesi.....	154
4.3.3: Kemer Alınlıklarının Süslemesi.....	156
4.3.4: Kemer Kilit Taşının Süslemesi.....	160
4.3.5: Küçük Sağır Kemerler.....	161
SONUÇ.....	164
KAYNAKÇA.....	171
ÖZGEÇMİŞ.....	180

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı Geçen Eser
a. g. m.	: Adı Geçen Makale
a. g. t.	: Adı Geçen Tez.
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Foto.	: Fotoğraf
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
Karş.	: Karşılaştırma
M.	: Miladi
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
S.	: Sayı
T.D.V.İ.A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Üni.	: Üniversite
y. y.	: Yüz yıl

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Çift Merkezli Sivri Kemerli Yapılar.....	182
Tablo 2	: Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerli Yapılar.....	183
Tablo 3	: Sepet Kulpu Kemerli Yapılar.....	186
Tablo 4	: Yarım Daire Kemerli Yapılar.....	186
Tablo 5	: Basık Kemerli Yapılar.....	188
Tablo 6	: Bursa Kemerli Yapılar.....	190
Tablo 7	: Dilimli/Dalgalı Kemerli Yapılar.....	192

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1	: Kemerin Bölümleri. (T Yavuz, 1983: 9.).....	11
Çizim 2	: Bursa Orhan Camii, Son Cemaat Yeri Revakın Doğu Açıklığının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni. (Çuhadar, 2010: 44.).....	12
Çizim 3	: Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesi, Alt Sıra Pencerenin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	13
Çizim 4	: Bursa Timurtaş Paşa Camii, Harim Girişinin Basık Kemer Düzeni	13
Çizim 5	: Bursa Zeyniler Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Orta Aks Kemer. (Çuhadar, 2010: 173.....	14
Çizim 6	: Bursa Yıldırım Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Kuzey-Güney Yönlü Atılan Kemerlerinin Düzeni. (Çuhadar, 2010: 89.).....	14
Çizim 7	: Bursa Selçuk Hatun Mescidi, Son Cemaat Yeri Revakın Orta Aks Açıklığının Bursa Kemer. (Çuhadar, 2010: 178.).....	15
Çizim 8	: Kurtuba Ulu Camii'nin Atnalı Kemer Düzeni. VIII.-XIX. y.y. (Yetkin, 1984: 28.).....	15
Çizim 9	: İstanbul Kadirga Sokollu Camii Avlu Revakındaki Kaş Kemerler. (Batur, 1973: 260.).....	16
Çizim 10	: Bursa Yeşil Türbe, Girişin İçeriye Bakan Kısımında Dilimli/Dalgalı Kemer Düzeni.....	16
Çizim 11	: Penci Kemer. (Arseven, 690).....	17
Çizim 12	: Kemer'in Kökeni Sayılabilecek Uygulamalar. (Batur, 1973: 263.).	17
Çizim 13	: Bursa, I. Murad (Hüdavendigar) Camii Revakın Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni. (Çuhadar, 2010: 58.).....	193
Çizim 14	: Bursa, Yıldırım Bayezid Camii Son Cemaat Yeri Revakın Bursa, Çift Merkezli Sivri Ve Sepet Kulpu Kemer Düzeni. (Çuhadar, 2010: 88-89.).....	193
Çizim 15	: Bursa Timurtaş Paşa Camii Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni. (Çuhadar, 2010: 104.).....	194
Çizim 16	: Bursa İbni Bezzaz Camii Son Cemaat Yeri Revakının Orta Aksının Desenli Ve Zıvanalı Mermer Basık Kemer Düzeni.....	194

Çizim 17	: Bursa, Selçuk Hatun Mescidi Son Cemaat Yeri Revakın Çift Merkezli Ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri İle Orta Aksın Alt Kısımında Yer Alan Bursa Kemerini. (Çuhadar, 2010: 177-178.).....	195
Çizim 18	: Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Son Cemaat Yeri Revakın Çift Merkezli Sivri Kemerini Dışta Sınırlayan Testere Dişi Tuğla Şerit. (Çuhadar, 2010: 141.).....	195
Çizim 19	:Bursa Timurtaş Paşa Camii, Güney Cephe Alt Sıra Pencere Kemer Alınlığındaki Geometrik Süsleme.....	196
Çizim 20	: Bursa Yiğit Köhne Mescidi Son Cemaat Yeri Kalkan Duvarının Üst Kısımında Yer Alan Dekoratif Sağır Kemerlerin Düzeni. (Çuhadar, 2010:168.).....	196
Çizim 21	: Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Kuzey Cephe Pencere Kemer Alınlıklarının Çini Süslemesi. (Acar, 2007: 20.).....	197
Çizim 22	: Bursa Yeşil Medrese Pencere Alınlıklarının Süslemesi. (Demiralp,1999: 68).....	197

FOTOĞRAF LİSTESİ

- Fotoğraf 1** : Horasan, Eski Merv’de Bir Kemer Formu, Tahmini M.S. VI. Y.Y. (Cezar, 1977: 55).....198
- Fotoğraf 2** : Özbekistan, Diggaron (Hazara) Camii Merkezi Kubbeyi Taşıyan Kemerler. (Cezar, 1977: 146.).....198
- Fotoğraf 3** : Talhatan Baba Camii, Türkmenistan, Merv, XI. yüzyıl sonu- XII. Y.Y. Başl. <http://www.selcuklumarasi.com/architecture-detail/talhatan-baba-camii>. Erişim Tarihi: 07. Ocak 2019.....199
- Fotoğraf 4** : Talhatan Baba Camii, Güney Cephede Yer Alan Sivri Kemer Alınlıklarındaki Tuğladan Geometrik Bezemeler, Türkmenistan, Merv, XI. Y.Y. Sonu, XII. Y.Y. Başl. <http://www.selcuklumarasi.com/architecture-detail/talhatan-baba-camii>. Son düzenleme 07. Ocak 2019.....199
- Fotoğraf 5** : Namazgâh Camii Mihrabı, Buhara, 1119-1120. https://www.google.com.tr/search?q=www.archnet.org+namazgah+camii+mihrab%C4%B1&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiOINHR9fThAhWDZlAKHZGnBgMQ_AUIDigB&biw=1366&bih=650#imgc=Jwc4_kQBswvp8M:&spf=1556527730535. Erişim Tarihi: 07. Ocak 2019.....200
- Fotoğraf 6** : Arap Ata Türbesi Portali, Tim, 978. (Cezar, 1977: 115.).....200
- Fotoğraf 7** : Şeyh Fazıl Türbesi’nin Kemer Düzeni. (Cezar, 1977, 136.).....201
- Fotoğraf 8** : Ribat-ı Melik Kervansarayı Portali’nin Kemer Düzeni, XI. Y.Y. (Cezar, 1977: 183.).....201
- Fotoğraf 9** : Ribat-ı Melik Kervansarayı’nın Ayakta Kalan Cephesinde İç İç Kırık Sivri Kemer Düzeni. <https://tr.pinterest.com/pin/626633735622048483/>. Erişim Tarihi: 07. Ocak 2019.....202
- Fotoğraf. 10** : Aslan Cazip Türbesi’ni Kemer Düzeni, İran, Sengbest, 1028. <https://www.google.com.tr/search?q=aslan+cazib+t%C3%BCrbesi&tbm=isch&source>. Erişim Tarihi: 09. Ocak.....202

- Fotoğraf 11** : Leşker-i Bazar Sarayı Güney Cephe Giriş Açıklığı'nın Sivri Kemer Düzeni, Afganistan, XI. Y.Y. (Cezar, 1977: 42.).....203
- Fotoğraf 12** : İsfahan Cuma Camii Melikşah Kubbesi'nin Kemer Düzeni, XI. Y.Y. https://www.google.com.tr/search?q=%C4%B0SFAHAN+CUMA+CAM%C4%B0%C4%B0&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiz0prWufjhAhVQIIAKHRI8D7oQ_AUIDygC&biw=837&bih=514#imgre=OjQ5JheTZcBwQM:&spf=1556649071704. Erişim Tarihi: 09. Ocak 2019.....203
- Foto. 13** : İsfahan Cuma Camii Melikşah Kubbesi, Trompların Kemer Düzeni, XI. Y.Y. (Özkurt, 2005.).....204
- Fotoğraf 14** : Ardistan Cuma Camii Kemer Düzenlemesi, XI. Y.Y. (Özkurt, 2005.).....205
- Fotoğraf 15** : Sultan Sencer Türbesi, Merv, XII. Y.Y. Restorasyon Öncesi Ve Sonrası Görünümü. <https://tr.pinterest.com/pin/417920040401727720/>. Erişim Tarihi: 09. Ocak 2019.....205
- Fotoğraf 16** :Sultan Sencer Türbesi'nin Kemer Düzeni Merv, XII. Y.Y. <https://okuryazarim.com/sultan-sencer-turbesi/>. 09. Ocak. 2019.....205
- Fotoğraf 17** : Ribat-ı Şerif'in Taçkapı Kemer Düzeni, Nişapur-Serahs Ticaret Yolu Üzerinde, 1114-1115. <https://okuryazarim.com/ribat-i-serif-kervansarayi/>. Erişim Tarihi: 10. Ocak. 2019.....206
- Fotoğraf 18** : Ribat-ı Şerif İkinci Avluda Yer Alan Kemerlerin Düzeni. <https://okuryazarim.com/ribat-i-serif-kervansarayi/>. Erişim Tarihi: 10. Ocak. 2019...206
- Fotoğraf 19** : Ribat-ı Şerif Birinci Avluda Yer Alan Birimlerin Kemer Düzeni. (Cezar, 1977: 204.).....207
- Fotoğraf 20** : Kayseri Huant Hatun Camii Mihrabı'nın Teğet Kemer Düzeni, 1237-38. http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30634&sessionid=a154924dd424b548465fe77bbd532c4a. Erişim Tarihi: 10. Ocak 2019.....207
- Fotoğraf 21** : Erzurum Çifte Minareli Medresesi'nin Çift Merkezli Sivri Avlu Revak

Kemerleri,XIII.Y.Y. http://www.salihsaydam.com/erzurum/cifteminarelimedrese3_tr.ht ml . Erişim Tarihi: 11. Ocak. 2019.....	208
Fotoğraf 22 : Erzurum Çifte Minareli Medrese Taçkapısının Kemer Düzeni. https://tr.pinterest.com/pin/522980575473007384/ . Erişim Tarihi: 11. Ocak 2019...	208
Fotoğraf 23 : Sivas Gök Medrese Taçkapısının Kemer Düzeni, 1271. http://arkeopolis.com/anadolu-turk-mimarisinde-anitsal-tac-kapili-medreseler/ . Erişim Tarihi: 11. Ocak 2019.....	209
Fotoğraf 24 : Konya II. Kılıçarslan Türbesi, Giriş Cephесinin Kemer Düzeni, XII. Y.Y. http://www.erdemgurses.com/urun-418-KONYA_GEZI_NOTLARI.html . Erişim Tarihi: 12. Ocak 2019.....	209
Fotoğraf 25 : Diyarbakır, Mesudiye Medresesi'nin Batı Cephесinde, Avlu Alt Kat Eliptik ve Dilimli Revak Kemerleri, XII. Y.Y. Sonu- XIII. Y.Y. İlk Yarısı. http://neredenegezilir.blogspot.com . Erişim Tarihi: 12 Ocak. 2019.....	210
Fotoğraf 26 : Selçuk İsa Bey Camii Batı Cephесinde Portalin Sivri, Sağdaki Alt Kat Pencerenin Basık Kemer Düzeni, 1404. https://okuryazarim.com/selcuk-isa-bey- cami/ . Erişim Tarihi: 12. Ocak 2019.....	210
Fotoğraf 27 : Selçuk İsa Bey Camii, harime girişi sağlayan üçlü kemer düzeni, 1374. https://www.sanatin Yolculugu.com/selcuk-isa-bey-camii/ . Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.....	211
Fotoğraf 28 : Balat İlyas Bey Camii kuzey cephe kemer düzeni, 1374. https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/aydin/gezilecekyer/lyasbey . Erişim Tarihi: 12. Ocak 2019.....	211
Fotoğraf 29 : Balat İlyas Bey Camii İçerde Kubbe Geçiş Tromplarının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni, 1374. http://www.miletilyasbey.com/tr/project/view/5_2.html . Erişim Tarihi: 12. Ocak 2019.....	212
Fotoğraf 30 : İznik Nilüfer Hatun İmareti, Revakın Sivri, Girişin İse Sivri ve Bursa Tipi Kemerleri, 1388. http://tatilname.blogspot.com/2010/10/nilufer-hatun-imareti- iznik-muzesi.html . Erişim Tarihi: 14. Ocak 2019.....	212

Fotoğraf 31	: Bursa, Alâaddin Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	213
Fotoğraf 32	:Bursa Alâaddin Camii, Harim Girişinin ve Pencereilerin Basık Kemerleri.....	213
Fotoğraf 33	: Bursa Orhan Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	214
Fotoğraf 34	: Bursa Orhan Camii, Solda Son Cemaat Yeri Doğu Açıklığın, Sağda Batı Açıklığın İkiz Kemer Düzeni.....	214
Fotoğraf 35	: Bursa Orhan Camii, Giriş Açıklığının Basık Kemer ve İçerde Birimleri Ayıran Sivri Askı Kemerleri.....	214
Fotoğraf 36	: Bursa Orhan Camii, Dış Cephede Yer Alan Sivri, Yarım Daire ve Teget Kemer Düzeni.....	215
Fotoğraf 37	: Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Revak Kemerleri.....	215
Fotoğraf 38	: Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Camii, Son Cemaat Yerinin Batı Cephesi Açıklığının İki Sivri Kemer İçinde İkiz Kemer Düzeni.....	216
Fotoğraf 39	: Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Son Cemaat Yeri Revakın Bursa Tipi Kemer Düzeni.....	216
Fotoğraf 40	: Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Son Cemaat Yeri Revakında Doğu ve Batı Açıklığının Bursa Tipi Kemer Düzeni.....	217
Fotoğraf 41	: Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Son Cemaat Yerinde Kuzey-Güney Yönlü Kemerlerin Düzeni ve Kemer Yastıklarında Mukarnaslı- Palmetli Bezeme...217	
Fotoğraf 42	: Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Kuzey Taçkapının Kemer Düzeni.....	218
Fotoğraf 43	: Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Kuzey Cephe Taçkapının Her İki Yanında Yer Alan Üst Kat Birimlerin Dilimli Bursa Kemerleri.....	218

Fotoğraf 44	: Bursa Yıldırım Bayezid Camii İç Mekanının Kemer düzeni ve Bursa Kemer Aynasının Kalemîşi Bezemesi.....	218
Fotoğraf 45	: Bursa Yıldırım Bayezid Camii Giriş İle Orta Avlu Arasında Kalan Kare Birimlerin Kemer Düzeni.....	219
Fotoğraf 46	:Bursa Ulu Camii Kuzey Taçkapının Kemer Düzeni. Solda Taçkapının 1950’de Önündeki Ahşap Ekin Kaldırıldıktan Sonraki Hali. (Çetintaş, 1952: 61.).....	219
Fotoğraf 47	: Bursa Ulu Camii Kuzey Cephenin Kemer Düzeni.....	219
Fotoğraf 48	:Bursa Ulu Camii Kuzeybatı Köşedeki pencerelerin Kemer Düzeni ve Zengi Düğümü.....	220
Fotoğraf 49	:Bursa Ulu Camii Batı Cephesinin Kemer Düzeni İle Değiştirilen Dikdörtgen Pencere Söveleri Üzerindeki Basık Kemer İzleri.....	220
Fotoğraf 50	: Bursa Ulu Camii, Batı Cephe Taçkapısının Kemer Düzeni.....	221
Fotoğraf 51	: Bursa Ulu Camii, Güney Cephenin Kemer Düzeni.....	221
Fotoğraf 52	: Bursa Ulu Camii, Doğu Cephe’nin Kemer düzeni Ve Pencere Kemerinin Kilit Taşı Süslemesi.....	222
Fotoğraf 53	: Bursa Ulu Camii, Kuzeybatı Köşedeki Minare Kaidesinin Kemer Düzeni.....	222
Fotoğraf 54	: Bursa Ulu Camii, Harimin Çift Merkezli Sivri Askı Kemerleri....	223
Fotoğraf 55	: Bursa Timurtaş Paşa Camii, Son Cemaat Yerinin Çift Merkezli Sivri Revak Kemerleri.....	223
Fotoğraf 56	: Bursa Timurtaş Paşa Camii, Son Cemaat Yerinin Batı Duvarında Sonradan Açılan Pencere.....	224
Fotoğraf 57	: Bursa Timurtaş Paşa Camii, Kuzey Taçkapının Sivri, Girişin Basık Kemer ve Kemerin Kilittaşında Yer Alan Palmetli Bezeme.....	224
Fotoğraf 58	: Bursa Timurtaş Paşa Camii, Dış Cephelerin Kemer Düzeni.....	225

Fotoğraf 59	: Bursa Timurtaş Paşa Camii, Alt Sıra Pencere Kemer Alınlıklarında Yer Alan Geometrik Bezemeler.....	225
Fotoğraf 60	: Bursa Timurtaş Paşa Camii, İçeride Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	226
Fotoğraf 61	: Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin Kuzeyinde Yer Alan Minare Kaidesinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemer Düzeni.....	226
Fotoğraf 62	: Bursa Yeşil Camii, Kuzey Cephede Üst Kısımda Yer Alan Birimlerin Bursa Kemerleri.....	227
Fotoğraf 63	: Solda, Bursa Yeşil Camii Batı Cephe, Sağda Doğu Cephenin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	227
Fotoğraf 64	: Solda, Yeşil Camii Giriş Eyvanının Dilimli Sivri Kemerleri, Sağda Harimin Sivri Kemerli Açıklığı.....	227
Fotoğraf 65	: Bursa Yeşil Camii Mihrap Önü Mekânının Bursa Kemer ve Kemer Aynasındaki Bezeme.....	228
Fotoğraf 66	: Bursa Yeşil Camii, Zemindeki Eyvanların ve Üst Kat Hünkar Mahfilinin Bursa Kemerleri.....	228
Fotoğraf 67	: Bursa İbrahim Paşa (Hoca Müslühiddin,Mahkeme) Camii Doğu Cephenin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemer Düzeni.....	228
Fotoğraf 68	: Bursa İbni Bezzaz Camii, Solda Depremden Sonra Yapının Onarılmış Hali, Sağda Daha Sonraki Onarımda Yapının İlk Haline Dönüşümü. (Ayverdi, 1972: 41; Beşbaş- Denizli: 1983: 87).....	229
Fotoğraf 69	: Bursa İbni Bezzaz Camii, Solda Batı Cephe, Sağda Doğu Cephe Pencerelemin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri.....	229
Fotoğraf 70	: Bursa İbni Bezzaz Camii, Son Cemaat Yeri Revak Kemerleri, İle Revakın ve Harim Girişinin Basık Kemerleri.....	230
Fotoğraf 71	: Bursa Muradiye (II. Murad) Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakın Kemer Düzeni.....	230

Fotoğraf 72	: Bursa Muradiye (II. Murad) Camii, Kuzey Cephe Alt Sıra Pencere Kemer Aynalarının Bezemesi.....	231
Fotoğraf 73	: Bursa Muradiye (II. Murad) Camii, Kuzey Cephe Üst Kat Sahnışın Kemer Düzeni.....	231
Fotoğraf 74	: Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Dış Cephenin Kemer Düzeni.....	231
Fotoğraf 75	: Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Kuzey Cephe Giriş Eyvanın Bursa, Girişin ise Basık Kemer Düzeni.....	232
Fotoğraf 76:	Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Harimin ve Yan Eyvanların Kemer Düzeni.....	232
Fotoğraf 77	: Bursa, Yiğit Köhne Mescidi Kuzey Cephe ve Minare Kaidesinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	232
Fotoğraf 78	: Bursa, Yiğit Köhne Mescidi Solda, Doğu ve Batı Cephe Pencereilerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri, Sağda Revakın Kuzey-Güney Yönlü Atılan Yarım Daire Şekilli TonoZ Kemerleri.....	233
Fotoğraf 79	: Bursa, Selçuk Hatun Mescidi Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakın Kemer Düzeni ve Kemer Alınlığı Bezemesinin Detayı.....	233
Fotoğraf 80	: Bursa Selçuk Hatun Mescidi, Batı Cephe Pencereiler İle Sağır Nişin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	233
Fotoğraf 81	: Bursa Selçuk Hatun Mescidi, Güney Cephe Pencereilerin ve Sağır Nişin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	234
Fotoğraf 82	: Bursa, Abdal Mehmed Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	234
Fotoğraf 83	: Bursa Abdal Mehmed Camii, Dış Cephe Pencereilerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri.....	234
Fotoğraf 84	: Bursa, Abdal Mehmed Camii, Solda Son Cemaat Yerinin, Sağda Harimin Kemer Düzeni.....	235

Fotoğraf 85	: Bursa Zeyniler Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakın Kemer Düzeni.....	235
Fotoğraf 86	: Bursa Zeyniler Camii, Solda Doğu Cephe, Sağda Batı Cephe Pencerele rin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	235
Fotoğraf 87	: Bursa Zeyniler Camii, Solda Harimin Giriş Açıklığı, Sağda Kubbe Geçişinin Sivri Kemerli Tromp Düzeni.....	236
Fotoğraf 88	: Bursa, Hacılar Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Kemer Düzeni.....	236
Fotoğraf 89	: Bursa Hacılar Camii, Dış Cephe Pencerele rin Kemer Düzeni.....	237
Fotoğraf 90	: Bursa Ahmet Dai Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Kemer Düzeni.....	237
Fotoğraf 91	: Bursa Ahmet Dai Cami, Dış Cephe Pencerele rin Kemer Düzeni.....	238
Fotoğraf 92	: Bursa Tuz Pazarı Camii, Doğu Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	238
Fotoğraf 93	: Bursa Tuz Pazarı Camii, Solda Revakın Batı Duvarındaki pencerenin, Sağda Revakın Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.....	239
Fotoğraf 94	: Bursa Tuz Pazarı Camii, Kuzey Cephe Pencere Kemerlerinin Süsleme Düzeni.....	239
Fotoğraf 95	: Bursa Başcı İbrahim Camii, Sonradan Eklenen Avlu Revakının ve Pencerele rin Kemer Düzeni.....	239
Fotoğraf 96	: Bursa Başcı İbrahim Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının ve Harim Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.....	240
Fotoğraf 97	: Bursa Başcı İbrahim Camii, Solda Harimin Güney Duvarı Pencerele rin Kemer Düzeni, Sağda Ortadaki Sağır Nişin Özgün Olduğu Düşünülen Hali. (Ayverdi, 1973:74.).....	240

Fotoğraf 98	: Bursa Hamza Bey Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemerleri.....	240
Fotoğraf 99	: Bursa Hamza Bey Camii, Yan Tabhanelerin ve Harimin Pencere Kemer Düzeni.....	241
Fotoğraf 100	: Bursa Hamza Bey Camii, Giriş Açıklığının Bursa ve Açıklığın Yan Duvarlarında Yer Alan Nişlerin Dilimli/ Dalgalı Kemer Düzeni.....	241
Fotoğraf 101	: Bursa Hamza Bey Camii, Solda Mihrap Önü Mekânının, Sağda Tabhane Birimlerinin Kemer Düzeni.....	241
Fotoğraf 102	: Bursa Hamza Bey Camii, Orta Avlu Biriminin Kubbe Kasnağında Yer Alan Pencere ve Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.....	242
Fotoğraf 103	: Bursa Meydancık Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Kemer Düzeni.....	242
Fotoğraf 104	: Bursa Meydancık Camii, Harimin Dış Cephe Pencere Kemer Düzeni.....	243
Fotoğraf 105	: Bursa Meydancık Camii, Solda Harimin Giriş Açıklığının, Sağda Revakın Kuzey-Güney Yönlü Atılan Kemerlerin Düzeni.....	243.
Fotoğraf 106	: Bursa Gülçiçek Hatun Türbesi, Kuzey Cephenin Kemer Düzeni.....	243
Fotoğraf 107	: Bursa Gülçiçek Hatun Türbesi, Dış Cephe Pencere Kemer Düzeni.....	244
Fotoğraf 108	: Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi, Kuzey Cephenin Kemer Düzeni. https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/yildirim-beyazit-turbesi/ . Erişim Tarihi: 21 Ocak 2019.....	244
Fotoğraf 109	: Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi, Dış ve İç Cephelerin Kemer Düzeni. http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17960 . 21 Ocak 2019.....	244
Fotoğraf 110	: Bursa Devlet Hatun Türbesinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemerleri.....	245

Fotoğraf 111	: Bursa Yeşil Türbe, Dış Cephenin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	245
Fotoğraf 112	: Bursa Yeşil Türbe, Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.....	246
Fotoğraf 113	: Bursa Yeşil Türbe, İç Cephe Pencerele rin ve Girişin Kemer Düzeni.....	246
Fotoğraf 114	: Bursa Yeşil Türbe, 1941-43 Yıllarındaki Restorasyonda Çini Kaplama Altındaki Duvar ve Pencere Kemerlerinin Malzemesi. (Ayverdi, 1972: 106).....	246
Fotoğraf 115	: Bursa Hatuniye Türbesi, Dış Cephenin Kemer Düzeni.....	247
Fotoğraf 116	: Bursa Hatuniye Türbesinin İçinin Kemer Düzeni.....	247
Fotoğraf 117	: Bursa Abdal Mehmed Türbesi, Dış Cephenin Kemer Düzeni...	247
Fotoğraf 118	: Bursa Abdal Mehmed Türbesi, Giriş Açıklığının Kemer Düzeni ve Süslemesi.....	248
Fotoğraf 119:	Bursa Abdal Mehmed Türbesi, İç Mekâna Girişin ve İçerde Pencerele rin Kemer Düzeni.....	248
Fotoğraf 120	: Bursa II. Murad Türbesi, Dış Cephede Pencerele rin Kemer Düzeni.....	248
Fotoğraf 121	: Bursa II. Murad Türbesi, Kuzey Cephe Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.....	249
Fotoğraf 122	: Bursa II. Murad Türbesi, İçerde Orta Kısımın ve Pencerele rin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemerleri.....	249
Fotoğraf 123	: Bursa Alâaddin Türbesinin Kemer Düzeni.....	249
Fotoğraf 124	: Bursa Ebe Hatun Türbesinin Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	250
Fotoğraf 125	: Bursa Hamza Bey Türbesi, Solda Dış Cephe Pencerele rin, Sağda Taçkapının Kemer Düzeni.....	250

Fotoğraf 126	: Bursa Hamza Bey Türbesi, İçerde pencerelerin Kemer Düzeni.....	250
Fotoğraf 12	: Bursa Hamza Bey Zevce ve Kızları Türbesi, Dış Cephe Pencerelerin ve Girişin Kemer Düzeni.....	251
Fotoğraf 128	: Bursa Hamza Bey Zevce ve Kızları Türbesi, İç Cephe Pencerelerin Kemer Düzeni.....	251
Fotoğraf 129	: Bursa Kara Mustafa Paşa Türbesi, Dış Cephe Pencerelerin ve Taçkapının Kemer Düzeni.....	251
Fotoğraf 130	: Bursa Kara Mustafa Paşa Türbesi, İçerde Mihrabın ve Pencerelerin Kemer Düzeni.....	252
Fotoğraf 131	: Bursa Kara Mustafa Paşa Türbesi, Solda Batı Duvarının 1951’de Çekilen Fotoğrafı, Sağda Duvarın Günümüzdeki Görünümü. (Ayverdi, 1973: 157).....	252
Fotoğraf 132	: Bursa Saraylılar Türbesinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	252
Fotoğraf 133	: Bursa Cem Sultan Türbesi, Dış Cephe Pencerelerin Kemer Düzeni.....	253
Fotoğraf 134	: Bursa Cem Sultan Türbesi, Taçkapının Kemer Düzeni.....	253
Fotoğraf 135	: Bursa Cem Sultan Türbesi, İçeride Pencerelerin ve Duvarların Çökertme Kemer Düzeni.....	253
Fotoğraf 136	: Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesi, Dış Cephe Pencerelerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	254
Fotoğraf 137	: Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesi, Alt Sıra Pencere Kemer Alınlıklarının Geometrik Süslemesi.....	254
Fotoğraf 138	: Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesi, Taçkapının Kemer Düzeni.....	254

Fotoğraf 139	: Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi, Revakın Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	255
Fotoğraf 140	: Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi, Saçak Altı Dekoratif Kemerlerin Düzeni.....	255
Fotoğraf 141	: Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi, Solda Öğrenci Hücreleri Koridorunun Karşı Duvarında Nişlerin, Sağda Revakın Giriş Açıklığının Yarım Daire Kemer Düzeni.....	255
Fotoğraf 142	: Bursa Yıldırım Medresesi, Öğrenci Hücrelerinde Pencerelerin Kemer Düzeni.....	256
Fotoğraf 143	: Bursa Yıldırım Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Dış Cephe Pencerelerin Kemer Düzeni.....	256
Fotoğraf 144	: Bursa Yıldırım Medresesi, Kuzey Cephe Eyvan Şekilli Taçkapının ve Yan Nişlerin Çift merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	256
Fotoğraf 145	: Bursa Yıldırım Medresesi, Avlu Revakının Kemer Düzeni. Solda Revak Kemerlerinin Yıkıldıktan Sonraki Görünümü. (Çetintaş,1946: 33.).....	257
Fotoğraf 146	: Bursa Yıldırım Medresesi, Öğrenci Hücreleri Giriş Açıklıklarının Kemer Düzeni.....	257
Fotoğraf 147	: Bursa Yıldırım Medresesi, Güney Dershane Eyvanının Kemer Düzeni.....	257
Fotoğraf 148	: Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Girişin ve Dış Cephe Pencerelerinin Kemer Düzeni.....	258
Fotoğraf 149	: Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Kuzey Cephe Pencerelerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemerlerinin Detayı.....	258
Fotoğraf 150	: Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Dış Cephe Pencerelerin Kemer Düzeni.....	258
Fotoğraf 151	: Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Avlu Revakının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri.....	259

Fotoğraf 152	: Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Giriş Açıklığının Yarım Daire Kemerli.....	259
Fotoğraf 153	: Bursa Yeşil Medrese, Dış Cephe Pencerelemin Çift Merkezli Sivri Kemerleri.....	260
Fotoğraf 154	: Bursa Yeşil Medrese, Güney Dershane Eyvanı Dış Cephelerin Kemer Düzeni.....	260
Fotoğraf 155	: Bursa Yeşil Medrese, Kuzey Cephe Eyvan Şekli Taçkapı Açıklığının ve Yan Nişin Kemer Düzeni.....	260
Fotoğraf 156	: Bursa Yeşil Medrese, Giriş Açıklığı Tonozunun Çini Süslemesi.....	261
Fotoğraf 157	: Bursa Yeşil Medrese, Avlu Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	261
Fotoğraf 158	: Bursa Yeşil Medrese, Avlunun Doğu ve Batı Duvarları Ortasında Bulunan Eyvanların Dilimli/ Dalgalı Kemer Düzeni.....	261
Fotoğraf 159	: Bursa Yeşil Medrese, Güney Dershane Eyvanının Kemer Düzeni.....	262
Fotoğraf 160	: Bursa Muradiye Medresesi, Dış Cephe Öğrenci Hücrelerinde Pencerelemin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri.....	262
Fotoğraf 161	: Bursa Muradiye Medresesi, Güney Dershane Eyvanında Pencerelemin Kemer Düzeni.....	262
Fotoğraf 162	: Bursa Muradiye Medresesi, Kuzey Cephe Taçkapının Kemer Düzeni.: http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/ . Erişim Tarihi: 10. Ocak 2019.....	263
Fotoğraf 163	: Bursa Muradiye Medresesi, Avlu Revakının ve Güney Dershane Eyvanının Kemer Düzeni. http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/ . Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.....	263

Fotoğraf 164	: Bursa Muradiye Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Mihrabın Kemer Düzeni. http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/ . Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.....	264
Fotoğraf 165	: Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Doğu Cephe Öğrenci Hücrelerinde Pencerelelerin Kemer Düzeni.....	264
Fotoğraf 166	: Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Pencerelelerinin Kemer Düzeni.....	264
Fotoğraf 167	: Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Doğu Cephe Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.....	265
Fotoğraf 168	: Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Avlu Revakının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	265
Fotoğraf 169	: Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Güney Dershane Eyvanının Kemer Düzeni.....	265
Fotoğraf 170	: Bursa Orhan Bey Hamamı, Erkekler Kısmının Batı ve Güney Giriş Açıklıklarının Kemer Düzeni.....	266
Fotoğraf 171	: Bursa Orhan Bey Hamamı, Erkekler Kısmı Ilıklık ve Sıcaklık Bölümünün Kemer Düzeni.....	266
Fotoğraf 172	: Bursa Eski Kaplıca, Solda Erkekler Kısmı Ilıklığın Batı Duvarı, Sağda Kadınlar Kısmı Sıcaklığın Doğu Duvarındaki Yarım Daire Şekilli Sağır Kemer Düzeni.....	266
Fotoğraf 173	: Bursa Eski Kaplıca Erkekler Kısmı Ilıklık Kubbesinde saçak Altının Dekoratif Kemer Düzeni. Eski ve Yeni Görünümleri. (Çetintaş, 1946: 20.).....	267
Fotoğraf 174	: Bursa Eski Kaplıca Erkekler Kısmı Solda Ilıklık Bölümü, Sağda Sıcaklık Bölümünün Yarım Daire Kemer Düzeni. (Şehitoğlu, 2006: 112; http://www.dergibursa.com.tr/eski-bursanin-nostaljik-izleri/eskikaplica-1890/ . Erişim Tarihi: 20 Ocak 2019.).....	267
Fotoğraf 175	: Bursa Şengül Hamamı, Solda Soyunmalığın Doğu Cephesi, Sağda Güney Cephesinin Kemer Düzeni.....	267

Fotoğraf 176	: Bursa Şengül Hamamı, Solda Soyunmalıktan Sıcaklığa Geçiş Aralığı, Sağda Sıcaklık Bölümünün Batı Cephesinde Halvetlerin ve Nişin Kemer Düzeni.....	268
Fotoğraf 177	: Bursa Demirtaş (Timurtaş) Hamamı, Dış Cephe Pencere ve Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.....	268
Fotoğraf 178	: Bursa Demirtaş (Timurtaş) Hamamı, Ilıklığın Kemer düzeni. (Sol Fotoğraf, Ayverdi,1989: 475.; Sağ Fotoğraf, Şehitoğlu,2006:83.).....	268
Fotoğraf 179	: Bursa Demirtaş (Timurtaş) Hamamı, Külhan ve Ocağın Kemer Düzeni.....	269
Fotoğraf 180	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı, Kadınlar Kısmı Giriş ve Pencerelerin Kemer Düzeni.....	269
Fotoğraf 181	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme Hamamı) Kadınlar Kısmı, Solda Soyunmalığın Güney, Sağda Batı Cephesindeki Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.....	269
Fotoğraf 182	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Kadınlar Kısmı, Sıcaklık Eyvanlarının Bursa ve Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	270
Fotoğraf 183	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Kadınlar Kısmı, Halvetlerin Giriş Açıklığının ve Kubbe Kasnağındaki Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.....	270
Fotoğraf 184	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısmı, Taçkapı ve Yan Nişin Kemer Düzeni.....	270
Fotoğraf 185	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısmı, Dış Cephe Pencerelerin Kemer Düzeni.....	271
Fotoğraf 186	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısmı, Soyunmalığın Kubbe Geçiş Tromplarının ve Sağır Nişlerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemer Düzeni.....	271
Fotoğraf 187	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısmı, Sıcaklığın Kuzey ve Doğu Duvarındaki Yıkanma Eyvanlarının Kemer Düzeni.....	271

Fotoğraf 188	: Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısmı, Sıcaklığın Güney Yıkanma Eyvanının Kemer Düzeni.....	272
Fotoğraf 189	: Bursa Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı, Kuzeydoğu Cephe Kadınlar Kısmı Giriş açıklığı ve Pencerelerin Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası). https://tr.pinterest.com/pin/515240013600026940/ . Erişim Tarihi: 20. Ocak. 2019....	272
Fotoğraf 190	: Bursa Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı Kadınlar Kısmı, Soyunmalığın Kemer Düzeni.....	272
Fotoğraf 191	: Bursa Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı Kadınlar Kısmı Sıcaklık Eyvanı ve Halvet Girişlerinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	273
Fotoğraf 192	: Bursa Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı, Erkekler Kısmı Sıcaklığın ve Halvet Girişlerinin Kemer Düzeni.....	273
Fotoğraf 193	: Bursa Muradiye (II. Murad) Hamamı, Taçkapının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	273
Fotoğraf 194	: Bursa Muradiye (II. Murad) Hamamı, Soyunmalık Pencerelerinin ve Aydınlık Fenerinin Kemer Düzeni.....	274
Fotoğraf 195:	Bursa Muradiye (II. Murad) Hamamı, Soyunmalıkta Kubbe Geçiş Tromplarının Yarım Daire Kemer Düzeni.....	274
Fotoğraf 196	: Bursa Muradiye (II. Murad) Hamamı, Solda Sıcaklığın Yan Duvarlarında Bulunan Eyvanların, Sağda Sıcaklığın Sonunda Yer Alan Halvet Girişlerinin Kemer Düzeni.....	274
Fotoğraf 197	: Bursa Emir Sultan Hamamı, Soyunmalık Girişinin ve Pencerelerin Kemer Düzeni.....	275
Fotoğraf 198:	Bursa Emir Sultan Hamamı, Solda Soyunmalıkta Kubbe Geçiş Tromplarının, Sağda Ilıklığın Kemer Düzeni.....	275
Fotoğraf 199	: Bursa Emir Sultan Hamamı, Sıcaklık Eyvanları ve Halvet Girişlerinin Kemer Düzeni.....	275

Fotoğraf 200	: Bursa İbrahim Paşa (Eski) Hamamı, Soyunmalık Girişinin ve Pencerelelerin Kemer Düzeni.....	276
Fotoğraf 201	: Bursa İbrahim Paşa (Eski) Hamamı, Solda Soyunmalıktan Ilıklığa Geçişin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer, Sağda Ilıklık Duvarlarındaki Eyvanların Bursa Kemer.....	276
Fotoğraf 202	: Bursa İbrahim Paşa (Eski) Hamamı, Sıcaklık Nişlerinin Sivri ve Dilimli/ Dalgalı Kemer Düzeni.....	276
Fotoğraf 203	: Bursa İbrahim Paşa (Eski) Hamamı, Sıcaklığın Tuğla Kemerleri. (Ayverdi, 1973: 141.).....	277
Fotoğraf 204	: Bursa Nasuh Paşa Hamamı, Soyunmalık Girişinin ve Pencerelelerin Kemer Düzeni.....	277
Fotoğraf 205	: Bursa Nasuh Paşa Hamamı, Soyunmalıkta Kubbe Geçiş Trompları ve Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.....	277
Fotoğraf 206	: Bursa Nasuh Paşa Hamamı, Solda Ilıklığın, Sağda Sıcaklığın 279Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	278
Fotoğraf 207	: Bursa Emir(Bey) Hanı, Güney Cephe Üst Kat Odaların Pencerelelerinin ve Revakın Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.....	278
Fotoğraf 208	: Bursa Emir (Bey) Hanı, Avlu Revakının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	278
Fotoğraf 209	: Bursa Emir (Bey) Hanı, Alt Kat Kuzey Cephe Revakının Yarım Daire Kemer Düzeni.....	279
Fotoğraf 210	: Bursa İpek (Eski) Hanı, Üst Katta Odaların Pencerelelerinin ve Girişin Yarım Daire Kemer Düzeni.....	279
Fotoğraf 211	: Bursa İpek (Eski) Hanı, Solda Revakın Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Şekilli Özgün Kemerleri, sağda Sonradan Tamamlanan Kemerlerin Düzeni.....	279
Fotoğraf 212	: Bursa Koza Hanı, Üst Kat Odaların Pencerelelerinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	280

Fotoğraf 213	: Bursa Koza Hanı, Kuzey Cephe Taçkapının Kemer Düzeni.....	280
Fotoğraf 214	: Bursa Koza Hanı Avlu Revaklarının Kemer Düzeni.....	280
Fotoğraf 215	: Bursa Koza Hanı, Avlu Ortasındaki Köşk Mescidin Kemer Düzeni.....	281
Fotoğraf 16	: Bursa Yıldırım Bedesteni, Solda Batı Girişin, Sağda Doğu Girişin Kemer Düzeni.....	281
Fotoğraf 217	: Bursa Yıldırım Bedesteni, Kubbeli Orta Bölümün Yarım Daire Kemer Düzeni.....	281
Fotoğraf 218	: Bursa Yıldırım Bedesteni, Batı Girişinin ve Dışa Açılan Dükânların 1962'deki Görünümleri. (Ayverdi,1989: 470.).....	282
Fotoğraf 219	: Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası, Batı Cephe Hücrelerin Pencere Kemer Düzeni.(Restorasyon Öncesi ve Sonrası. (Ayverdi, 1989: 460.).....	282
Fotoğraf 220	: Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası, Kuzey Cephe Giriş Açıklığının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası). (Ayverdi, 1989: 458.).....	282
Fotoğraf 221	: Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası, Girişin Sağındaki Nişlerin Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası).....	283
Fotoğraf 222	: Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası, Revakın Gerisinde Hücrelerin Giriş açıklıklarının Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası). (Ayverdi, 1989: 459).....	283
Fotoğraf 223	: Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası Güney Dershane/Şifahane Salonunda Pencerelerin Kemer Düzeni(Restorasyon Öncesi ve Sonrası). (Ayverdi, 1989: 460.).....	283
Fotoğraf 224	: Bursa Alâaddin Camii Çeşmesi'nin Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.....	284
Fotoğraf 225	: Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Camii Çeşmesi'nin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....	284

Fotoğraf 226 : Bursa Muradiye Medrese Çeşmesi'nin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....285

Fotoğraf 227 : Bursa Selçuk Hatun Mescidi Çeşmesi'nin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.....285

KARŞILAŞTIRMA FOTOĞRAF LİSTESİ

Karşılaştırma Fotoğrafı 1	: Bursa Şeker Hoca Camii'nin Kemer Düzeni.....	286
Karşılaştırma Fotoğrafı 2	: Bursa Şerefüddin Paşa Camii'nin Kemer Düzeni.....	286
Karşılaştırma Fotoğrafı 3	: Bursa Nalbantoğlu Camii'nin Kemer Düzeni.....	287
Karşılaştırma Fotoğrafı 4	: Bursa Beşikciler Camii'nin Kemer Düzeni.....	287
Karşılaştırma Fotoğrafı 5	: Bursa Duhter-i Şeref (Fışkırık) Camii'nin Kemer Düzeni.....	288
Karşılaştırma Fotoğrafı 6	: Bursa Mecnun Dede Camii'nin Kemer Düzeni.....	288
Karşılaştırma Fotoğrafı 7	: Bursa Hoca Taşkın Camii'nin Kemer Düzeni.....	288
Karşılaştırma Fotoğrafı 8	: Bursa Veled-i Harir (Akbiyık) Camii'nin Kemer Düzeni.....	289
Karşılaştırma Fotoğrafı 9	: Bursa Hatice İsfendiyar Camii'nin Kemer Düzeni...	289
Karşılaştırma Fotoğrafı 10	: Bursa Acem Reis (Arap Dede) Camii'nin Kemer Düzeni.....	289
Karşılaştırma Fotoğrafı 11	: Bursa Abdüllatf-i Kudsi Türbesi'nin Kemer Düzeni.....	290
Karşılaştırma Fotoğrafı 12	: Bursa Karşıduran Süleyman Bey Türbesi'nin Kemer Düzeni.....	290
Karşılaştırma Fotoğrafı 13	: Bursa Umur Bey Hamamı'nın Kemer Düzeni.....	291
Karşılaştırma Fotoğrafı 14	: Bursa Kayıhan Hamamı'nın Kemer Düzeni.....	291
Karşılaştırma Fotoğrafı 15	: Bursa İncirli Hamamı'nın Kemer Düzeni.....	291
Karşılaştırma Fotoğrafı 16	: Bursa Tuz Han'ın Kemer Düzeni.....	292
Karşılaştırma Fotoğrafı 17	: Bursa Fidan (Mahmud Paşa) Hanı'nın Kemer Düzeni..	292

Karşılaştırma Fotoğrafı 18 : Bursa Sitti Hatun Mescidi Çeşmesi'nin Kemer Düzeni.....	293
Karşılaştırma Fotoğrafı 19 : İznik Süleyman Paşa Medresesi'nin Kemer Düzeni. https://www.sanatin Yolculugu.com/erken-donem-osmanli-medreseleri-hilal-erden/ . Erişim Tarihi: 08. Şubat. 2019.....	293
Karşılaştırma Fotoğrafı 20 : Manisa Ulu Camii'nin Kemer Düzeni (Ü. Erdoğan, 2006: 67.).....	294
Karşılaştırma Fotoğrafı 21 : Edirne Yıldırım Camii'nin Kemer Düzeni (Karanfil, 2009: 103, 105.).....	294
Karşılaştırma Fotoğrafı 22: Amasya Bayezid Paşa Camii'nin Kemer Düzeni. http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=38959 . Erişim Tarihi: 08. Şubat. 2019.....	294
Karşılaştırma Fotoğrafı 23: Ankara Karacabey Camii'nin Kemer Düzeni. Soldaki Foto. http://gezilecek yerler.com/karacabey/karacabey-imaret-camii/ , Sağdaki Foto. http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17000 . Erişim Tarihi: 09 Şubat 2019.....	295
Karşılaştırma Fotoğrafı 24: Edirne Eski Camii'nin Kemer Düzeni. (Karanfil, 2009: 112, 113, 117-118.).....	295
Karşılaştırma Fotoğrafı 25 : Manisa İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii'nin Kemer Düzeni (Ü. Erdoğan, 2006: 110, 112.).....	296
Karşılaştırma Fotoğrafı 26 : Manisa Hatuniye Camii'nin Kemer Düzeni (Ü. Erdoğan, 2006: 124-125.).....	296
Karşılaştırma Fotoğrafı 27: Manisa Gülgün (Dere)Hatun Hamamı'nın Kemer Düzeni (Şen, 2015: 130-131.).....	297
Karşılaştırma Fotoğrafı 28 : Manisa Kurşunlu Han'ın Kemer Düzeni. http://www.manisahaber.com.tr/kursunlu-han-agustos-ayinda-hizmete-giriyor/ . Erişim Tarihi: 09 Şubat 2019.....	297

Karşılaştırma Fotoğrafı 29 : Edirne Bedesteni'nin Kemer Düzeni (Karanfil, 2009: 171-173.).....	298
Karşılaştırma Fotoğrafı 30 : Bursa Koca Naib Camii'nin Kemer Düzeni.....	298
Karşılaştırma Fotoğrafı 31 : Bursa Ebu İshak Mescidi'nin Kemer Düzeni.....	299
Karşılaştırma Fotoğrafı 32 : Bursa İmareti İsa Bey Camii'nin Kemer Düzeni....	299
Karşılaştırma Fotoğrafı 33 : Bursa Hocaalızade Camii'nin Kemer Düzeni.....	300
Karşılaştırma Fotoğrafı 34 : Bursa Umur Bey Camii'nin Kemer Düzeni.....	300
Karşılaştırma Fotoğrafı 35 : Bursa Bedreddin (Hafsa Sultan) Camii'nin Kemer Düzeni. https://tr.foursquare.com/v/bedreddincami/50d59d5ce4b0cc2e7a3ee1e9/photos . Erişim Tarihi: 10. Şubat 2019.....	301
Karşılaştırma Fotoğrafı 36 : Bursa Azeb Bey Camii'nin Kemer Düzeni.....	301
Karşılaştırma Fotoğrafı 37 : Bursa Sitti Hatın Camii'nin Kemer Düzeni.....	302
Karşılaştırma Fotoğrafı 38 : Bursa Düstürhan (Maksem) Camii'nin Kemer Düzeni.....	302
Karşılaştırma Fotoğrafı 39 : Bursa Yeni Bezzaz Camii'nin Kemer Düzeni.....	302
Karşılaştırma Fotoğrafı 40 : Bursa Azeb Bey Türbesi, Kemer Düzeni.....	303
Karşılaştırma Fotoğrafı 41 : Bursa Hanım Kızlar Türbesi'nin Kemer Düzeni....	303
Karşılaştırma Fotoğrafı 42 : Bursa Gülşah Hatun Türbesi'nin Kemer Düzeni.....	303
Karşılaştırma Fotoğrafı 43 : Bursa Bedreddin (Hafsa Sultan) Camii Çeşmesi'nin Kemer Düzeni (Çetinkaya, 2012: 147.).....	304
Karşılaştırma Fotoğrafı 44 : Bursa İbni Bezzaz Camii Çeşmesi'nin Kemer Düzeni.....	304
Karşılaştırma Fotoğrafı 45 : Bursa Umur Bey Camii Çeşmesi'nin Kemer Düzeni.....	305

Karşılaştırma Fotoğrafı 46 : Bursa Beşikçiler Camii Çeşmesi'nin Kemer Düzeni. (Çetinkaya, 2012: 147.).....	305
Karşılaştırma Fotoğrafı 47 : Bursa Meydancık Çatal Çeşme'nin Kemer Düzeni...	306
Karşılaştırma Fotoğrafı 48 : İnegöl İshak Paşa Camii'nin Kemer Düzeni. https://galeri.uludagsozluk.com/r/ishak-pa%C5%9Fa-247683/ . Erişim Tarihi. 11 Şubat 2019.....	306
Karşılaştırma Fotoğrafı 49 : Ankara Karacabey Türbesi'nin Kemer Düzeni. https://www.islamiforumlar.net/konu/ankaranin-turbeleri.13364/ . Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.....	307
Karşılaştırma Fotoğrafı 50 : İnegöl İshak Paşa Medresesi'nin Kemer Düzeni. https://www.uludagsozluk.com/k/ishak-pa%C5%9Fa/ . Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.....	307
Karşılaştırma Fotoğrafı 51 : Manisa Ulu Camii Medrese Çeşmesi'nin Kemer Düzeni. (Uçar, 2009: 22.).....	308
Karşılaştırma Fotoğrafı 52 : Edirne Muradiye Camii'nin Kemer Düzeni (Karanfil, 2009: 126-127.).....	308
Karşılaştırma Fotoğrafı 53 : Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii'nin Kemer Düzeni. http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=28924 . Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.....	309
Karşılaştırma Fotoğrafı 54 : Tokat Hatuniye (Meydan) Camii'nin Kemer Düzeni. http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29914 . Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.....	309
Karşılaştırma Fotoğrafı 55 : İstanbul, Davud Paşa Camii'nin Kemer Düzeni. http://www.degisti.com/index.php/archives/7683 . Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.....	310
Karşılaştırma Fotoğrafı 56 : Edirne II. Bayezid Camii'nin Kemer Düzeni. Sol foto. http://ttnotes.com/temple-of-hadrian.html ; Sağ foto. https://www.gezginrehberler.com/camii-kulliye-ve-turbeler/ii-bayezid-camii-ve-kulliyesi-merkez-edirne/ . Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.....	310

- Karşılaştırma Fotoğrafı 57 :** İstanbul Firuz Ağa Camii'nin Kemer Düzeni. <http://dunyacamileri.blogspot.com/2011/11/firuzaga-camiinin-minaresindeki-sr.html?m=1>. Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.....311
- Karşılaştırma Fotoğrafı 58 :** Edirne II. Bayezid Medresesi'nin Kemer Düzeni. <http://www.trakyagezi.com/edirne-sultan-ii-bayezid-kulliyesi/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.....311
- Karşılaştırma Fotoğrafı 59 :** Edirne II. Bayezid Darüşşifası'nın Kemer Düzeni. Sol foto. <https://www.trakyagezi.com/edirne-sultan-ii-bayezid-darussifasi/>; sağ foto. <https://www.tarihlisanat.com/edirne-ii-bayezid-sifahane-kulliyesi/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.....312
- Karşılaştırma Fotoğrafı 60 :** Manisa Kaval Çeşme'nin Kemer Düzeni (Uçar, 2009: 33.).....312
- Karşılaştırma Fotoğrafı 61 :** İzmit Yeşil Camii'nin Kemer Düzeni. <http://fotograf.bursa.com.tr/izmit-yesil-camii/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.....313
- Karşılaştırma Fotoğrafı 62 :** Milas Firuz Bey Camii'nin Kemer Düzeni. Sol foto., <https://gezimanya.com/turkiye/milasda-gezilecek-yerler>; sağ foto. <https://tr.pinterest.com/pin/805792558304591583/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.....313
- Karşılaştırma Fotoğrafı 63 :** Konya, II. Alâaddin Türbesi'nin Kemer Düzeni. <http://turbelergalpay.blogspot.com/2016/06/konya-turbeler.html>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.....314
- Karşılaştırma Fotoğrafı 64 :** İstanbul Kariye Camii Kemerlerindeki Testere Dişi Tuğla Şeritlerin Düzeni. <https://seyahatdergisi.com/kariye-muzesi-nerede-nasil-gidilir-ve-giris-ucreti/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.....314
- Karşılaştırma Fotoğrafı 65 :** Mardin Kasımiye Medresesi'nin, Kemer Düzeni. <https://seyyahdefteri.com/kasimiye-medresesi-nerede-nasil-gidilir/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.....315
- Karşılaştırma Fotoğrafı 66 :** Sivas Divriği Ulu Camii, Batı Taçkapısındaki Kemer Kilit Taşının Sarkıt Düzeni. <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44430/divrigi-ulu-camii-ve-darussifasi-sivas.html>. Erişim tarihi: 12 Şuabt 2019.....315

- Karşılaştırma Fotoğrafı 67 :** Birgi Ulu Camii, Batı Cephe Üst Sıra Pencere Kemerinin Üst Kısımındaki Gülce Motifi. <http://katalogtarama.cekulvakfi.org.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=48075>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.....316
- Karşılaştırma Fotoğrafı 68 :** İstanbul Panagiotissa (Mauklatissa) Kilisesi (1266), Kubbe Kasnağının Dekoratif Kemer Düzeni. <https://bizansconstantin.wordpress.com/2014/10/13/panagia-muhliotissa-kilisesi-kanli-kilise/>. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2019.....316
- Karşılaştırma Fotoğrafı 69 :** Bursa Mustafa Kemalpaşa Lala Şahin Paşa Türbesi'nin Saçak Altı Korniş Kemer Düzeni. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/lala-sahin-pasa-turbesi>. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2019.....317
- Karşılaştırma Fotoğrafı 70 :** Silvan Ulu Camii, Kuzey Cephe Alt Sıra Pencerelelerin Üst Kısımındaki Sağır Kemer Düzeni. <https://tr.pinterest.com/pin/513762269977140507/>. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2019.....317
- Karşılaştırma Fotoğrafı 71 :** Niğde Alâaddin Camii, Minare Kaidesinin Sağır Dekoratif Kemer Düzeni. <https://tr.pinterest.com/pin/243616661072822193/>. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2019.....318

HARİTA

Harita 1 : Bursa'nın Coğrafi Konumu: <https://www.lafsozluk.com/2009/02/bursa-ilinin-ilceleri-ve-nufus-sayilari.html>. Erişim Tarihi: 12 Aralık 2018...7

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	☒	Doktora	☐
Tezin Başlığı: Bursa’da Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Kemer			
Tezin Yazarı: Esra DURMUŞ		Danışman: Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU	
Kabul Tarihi: 22. 04. 2019		Sayfa Sayısı: xxxvii (ön kısım) + 318(tez)	
Anabilim Dalı: Sanat Tarihi			
Bursa’da 1326-1500 yıllarına tarihlenen yapıların (cami, mescit, türbe, medrese, hamam, han, bedesten, darüşşifa ve çeşme) kemerleri, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu dönemde yukarıda bahsedilen yapıların kemerlerini bir bütün halinde inceleyen ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Türk-İslam mimarisi kapsamında; Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu, Atabeylikler, Anadolu Selçuklu ve Beylikler devri mimarisinde kemerlerin gelişimi incelenerek, bunların erken Osmanlı dönemindeki yapıların kemerlerine etkisi üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Bursa’da çok sayıda benzer yapı olmasından dolayı, katalogda yalnızca 59 adet yapının kemerleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiş ve bu kemerler, kataloğa dâhil edilmeyen Bursa’daki ve İzmit, Edirne, İstanbul, Manisa, Tokat, Amasya, Afyon, Ankara gibi şehirlerdeki erken Osmanlı dönemi yapılarının kemerleriyle malzeme, teknik ve süsleme bakımından karşılaştırılıp değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme neticesinde, kemerlerde kültürel etkileşimler ve yeni denemelerle şekillenen bir erken Osmanlı dönemi mimari üslubunun oluştuğu görülmüştür. Klasik Osmanlı mimarisinin temellerinin atıldığı bu dönem, yapıların kemerlerinin şekillenmesine de kaynaklık etmiştir.			
Anahtar Kelimeler: Bursa, Mimari, Kemer, Erken Osmanlı Dönemi			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: Bursa’da Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Kemer			
Author of Thesis: Esra DURMUŞ Supervisor: Proffessor Hamza GÜNDOĞDU			
Accepted Date: 22. 04. 2019 Number of Pages: xxxvii (Pre Text) + 318 (Main body)			
Department: Sanat Tarihi			
The arches of the structures dated to 1326-1500 in Bursa (Mosque, masjid, tomb, madrasah, hammam, han, bedesten, darüşşifa and fountain) constitute the subject of this study. This study is important as it is the first examine the arches as a whole, of the above mentioned structures dated to mentioned time period. The development arches in Karahanlı, Ghazni, Great Seljucks, Atabeyliks, Anatolian Seljuks and Principalities period architecture was examined in the context of Turkish-Islamic Architecture. And, their effects on the arches of structures in the Early Ottoman Period were tried to be emphasized. Since there many similar structures in Bursa in mentioned time period, only the arches of 59 buildings were examined in details and this arches, were compared and evaluated with respect to material, tecnique and decoration in the arches of the Early Ottoman Period structures in Bursa and İznik, İnegöl, Edirne, İstanbul, Manisa, Tokat, Amasya, Afyon and Ankara. As a result of evaluation, it was seen that Early Ottoman Period architectural style formed by cultural interactions and new experiments in the arches. This period, were the foundations of Classical Ottoman Architecture were laid, has also been the source of the arches of structures.			
Keywords: Bursa, Architecture, Arch, Early Ottoman Period			

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

“Bursa’da Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Kemer” konulu bu tezde; Bursa’da 1326-1500 yılları arasına tarihlenen 20’si cami, 14’ü türbe, 6’sı medrese, 10’u hamam, 3’ü han, 1’i bedesten 1’i darüşşifa 4’ü çeşme olmak üzere, toplamda 59 yapıdaki kemerler malzeme, teknik ve süsleme bakımından incelenmiştir. Kataloğa dâhil edilmeyen Bursa ve diğer şehirlerdeki benzer örnekler “Karşılaştırma ve Değerlendirme” bölümünde ele alınacaktır. Kuşkusuz bunların Anadolu öncesinde Türk sanatı çevrelerinde (Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu, Atabeylikler, Anadolu Selçukluları, Anadolu Beylikleri) örnekleri de tezimizde tanıttığımız yapılara gelişim açısından katkıda bulunmuşlardır.

Çalışmanın Önemi

Bu tez; Bursa’da erken Osmanlı dönemine tarihlenen cami, mescit, türbe, medrese, hamam, han, bedesten, darüşşifa ve çeşme gibi yapıların kemerlerini bir bütün halinde inceleyen ilk çalışma olması bakımından oldukça önemlidir.

Çalışmanın Amacı

“Bursa’da Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Kemer” isimli bu çalışma ile Bursa’da 1326-1500 yıllarına tarihlenen yapıların kemerleri malzeme, teknik ve süsleme bakımından ayrıntılı bir şekilde incelenerek bunları Bursa’daki ve diğer şehirlerdeki çağdaş yapıların kemerleriyle karşılaştırıp, erken Osmanlı dönemi mimari üslubunun kemerlere nasıl yansıdığını göstermek amaçlanmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi ve Yararlanılan Kaynaklar

Bursa’ya dair özgün konu bulma arayışı içindeyken daha önceki yayınlarda, yapıların en önemli unsurlarından biri olan kemerlerden yüzeysel bir şekilde bahsedilmesinden dolayı, Bursa gibi beylikten imparatorluğa geçişte önemli eserler veren bir şehrin yapılarında kemerleri incelemenin ve bunları kayıt altına almanın zorunluluğunun hissedilmesi üzerine, tezin konusu “Bursa’da Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Kemer” olarak belirlenmiştir. Şüphesiz ki konunun belirlenmesinde Afife Batur’un

Osmanlı Camilerinde Kemer¹ isimli doktora tezi etkili olmuş, Bursa’da yalnızca sınırlı sayıdaki camilerin kemerlerini de inceleyen bu çalışmadan yola çıkılarak Bursa’daki cami, mescit, türbe, medrese, hamam, han, bedesten, darüşşifa ve çeşme yapılarının kemerleri bir bütün halinde işlenmeye çalışılmıştır.

Konunun belirlenmesinden sonra Bursa’da erken döneme tarihlendirilen yapılar, daha önce Bursa üzerine yazılan yayınlar taranarak tespit edilmiştir. Tespit edilen her yapıyı yerinde görmek ve orijinalliğini ölçmek için yapıların fotoğrafları çekilmiştir. Çoğunlukla restorasyon nedeniyle kapalı olan bazı yapıların fotoğrafları için internetten yararlanılmıştır. Yapıları fotoğraflama aşamasında yaşanan sıkıntıları gidermek için gereken izin yazısı Bursa Valiliğinden alınmıştır. Fotoğrafları çekilen ve gerekli yazılı belgeleri temin edilen birbirine benzer yapıların çok sayıda olmasından dolayı, yapı adedinde kısıtlamaya gidilmesine neden olmuştur.

Kataloğa dâhil edilecek yapı sayısı belirlendikten ve gerekli tüm belgeler temin edildikten sonra yazım safhasına geçilmiştir.

Tez dört bölümden oluşmaktadır: “Bursa’nın Coğrafi Konumu ve Tarihçesi” başlığı altında, yapıların yer aldığı şehir olan Bursa, coğrafi ve tarihi gelişimi bakımından Birinci bölümde tanıtılmıştır.

İkinci bölüm; “Türk Mimarisinde Kemerin Gelişimi” başlığı altında kemerin tanımı, bölümleri, çeşitleri tanıtılmış olup sonrasında Türklere ait olduğu düşünülen kemerlerden başlayarak erken Osmanlı dönemine kadar Türk-İslam yapılarındaki kemerler incelenmiştir.

Üçüncü bölüm; “Katalog” başlığıyla çalışmanın ana bölümünü oluşturmaktadır. Burada her yapı gruplara ayrılarak ve kendi içinde kronoloji takip edilerek bulunduğu yer, tarihçesi, mimari özellikleri, kemer şekilleri ve özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Yazılı bilgiler, fotoğraf ve çizimlerle desteklenmiştir.

Dördüncü bölüm; “Karşılaştırma ve Değerlendirme” başlığıyla daha önce katalogta tanıtılan 59 yapı ve kataloğa dâhil edilmeyen Bursa ve diğer şehirlerdeki erken dönem yapılarının kemerleri; malzeme, teknik ve süsleme bakımından karşılaştırılıp değerlendirilirken, bunların daha önceki Türk- İslam mimarisi çerçevesindeki

¹ Afife Batur, “*Osmanlı Camilerinde Kemer, Sütrüktür- Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730)*”, Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üni., Mimarlık Fakültesi, İstanbul, 1974.

kullanımlarının bu yapılara etkisi üzerinde durulmuştur. Bu dönemde kemerlerde görülen düzenlemelerin sonraki Osmanlı mimarisini ne ölçüde etkilediğinden de kısaca bahsedilmiştir.

Sonuç kısmında ise Türk mimarisinde kemerlerin gelişiminden başlayarak katalogta incelenen yapıların kemerleri, kataloğa dâhil edilmeyen Bursa'daki ve diğer şehirlerdeki yapıların kemerlerinin kullanım alanlarının benzerliğinden yola çıkılarak bu dönemde kemerlerin malzeme, şekil ve süsleme bakımından genel bir değerlendirmesi yapılmış, bu değerlendirmeden, kültürel etkileşimlerle ve yeni denemelerle şekillenen erken Osmanlı dönemi mimari anlayışının kemerlere de yansıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmamızda yararlanılan birinci ve en önemli kaynak, Afife Batur'un "Osmanlı Camilerinde Kemer"² isimli doktora tezidir. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinde hazırlanan bu tez, Bursa ve diğer şehirlerdeki Osmanlı camilerinin kemerlerini, detaylı bir şekilde incelemektedir.

Türk mimari gelişiminde kemerler araştırılırken, erken Osmanlı dönemi öncesinde Anadolu'da Atabeyliklerin ve Anadolu Selçukluların yapılarının kemerlerinin Ayşıl Tükel Yavuz tarafından "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tono ve Kemer"³ isimli çalışmada dikkate alınmıştır. T. Yavuz, çalışmasında, Anadolu Selçukluları döneminde kullanılan kemer şekillerini örnek göstererek açıklamakta ve her kemer çeşidinin çizimlerini de paylaşmaktadır. Bu iki çalışmadan başka yapıların yalnızca kemerlerini inceleyen başka bir yayına rastlanılmamıştır. Anadolu öncesine bakıldığında Mustafa Cezar'ın "Anadolu Öncesi Türklerde şehir ve Mimarlık"⁴ adlı yayını, yapılar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Yine Oktay Aslanapa'nın "Türk Sanatı" adlı yayını⁵ tez için yararlanılan önemli kaynaklardan biridir. Kemerin tanımı, bölümleri ve çeşitleri Doğan Hasol'un "Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü"⁶, Metin Sözen ve Uğur Tanyeli'nin "Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü"⁷, Adnan Turani'nin "Sanat Terimleri Sözlüğü"⁸, Celal Esad Arseven'in "Türk Sanatı Tarihi"⁹ adlı yayınlarına

² Batur, "Osmanlı Camilerinde Kemer".

³ Ayşıl Tükel Yavuz, "Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tono ve Kemer", Ankara: Kelaynak Yayınları, 1983.

⁴ Mustafa Cezar, *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları Sanat Dizisi 28, 1977.

⁵ Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı (Başlangıcından Beylikler Sonuna Kadar)*, C.1-2, Ankara, 1990.

⁶ Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, 1979.

⁷ Metin Sözen- Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2007.

⁸ Adnan Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Toplum Yayınları, 1975.

göre düzenlenmiştir. Yine konumuzla ilgili olarak İran merkezli Büyük Selçuklu yapılarının kemerleri için hazırlanmış doktora tezlerine de başvurulmuştur¹⁰. Anadolu Selçuklu dönemi yapılarının özellikle süsleme programının incelenmesinde Gönül Öney'in "Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları"¹¹, yine bu dönemde türbe yapılarını tanıtan Hakkı Önkâl'in "Anadolu Selçuklu Türbeleri"¹² adlı yayınlardan faydalanılmıştır. Gönül Öney'in "Beylikler Devri Sanatı"¹³ ile içinde Aydoğan Demir ve diğer birkaç yazara ait olan makalelerden oluşan "Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası"¹⁴ isimli kaynak, Beylikler dönemi yapılarıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Bursa'da yapıların oluştuğu döneme ışık tutan en önemli kaynaklardan biri, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin dört ciltten oluşan hacimli kitapları¹⁵dır. Bu yayınlar gerek tezimizdeki yapıların tespitinde, gerekse tanıtılmasında önemli bir yere sahiptir. Yine Bursa üzerine önemli çalışmalardan Sedat Çetintaş'ın "Türk Mimari Anıtları Bursa'da İlk Eserler" ile aynı eserin devamı niteliğinde olan "Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları"nın tanıtıldığı yayınları¹⁶, Albert Gabriel'in "Bir Türk Başkenti Bursa"¹⁷ adlı eseri, Kazım Baykal'ın "Bursa ve Anıtları"¹⁸ eserlerinden de önemli ölçüde faydalanılmıştır. Nermin Beşbaş ile Hikmet Denizli tarafından kaleme alınan ve Bursa il merkezindeki yapıları tanıtan "Türkiye'de

⁹ C. Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

¹⁰ Davood Rezaei, "Büyük Selçukludan Günümüze intikal Eden Mimari Gelenek ve Bunların Günümüz Restorasyonlarında Kullanımı", Doktora Tezi, Gazi Üni. Fen Bilimleri. Enstitüsü Mimarlık, Ankara, 2007.; Nurullah Yazar, "Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan", Doktora Tezi, Ankara Üni. Sosyal Bilimler. Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara, 2013.

¹¹ Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

¹² Hakkı Önkâl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996.

¹³ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı, (XIV-XV. Yüzyıl)-(1300-1453)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

¹⁴ Aydoğan Demir ve Diğerleri, *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı: Beyliklerin Mirası*, İzmir: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

¹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mi'mari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402) I*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü; *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri 806-855 (1403-1453) II*, İstanbul: Baha Matbaası, 1972.; "Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III", İstanbul: Baha Matbaası, 1973.; "Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), IV. 2. Baskı", İstanbul: Baha Matbaası, 1989.

¹⁶ S. Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi 1946. ; *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952.

¹⁷ Albert Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, Haz. Neslihan Er- Hamit Er- Aykut Kazancıgil, İstanbul, 2010.

¹⁸ Kazım Baykal, *Bursa ve Anıtları*, İstanbul: Hâkimiyet Tesisleri, 1993.

Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)’’¹⁹ adlı yayın, tezimiz için önem taşımaktadır.

Bursa’da türbe yapıları çoğunlukla Hakkı Önkal’ın ‘‘Osmanlı Hanedan Türbeleri’’²⁰, Ertan Daş’ın ‘‘Erken Dönem Osmanlı Türbeleri’’²¹ adlı yayınlarından, yapıların taçkapı kemerleri, Şakir Çakmak’ın ‘‘Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar’’²² isimli çalışmasından, hamam ve hanlarda Kamil Kepecioğlu’nun ‘‘Bursa Hanları’’ ve ‘‘Bursa Hamamları’’nı tanıtan eserlerinden²³ ve yine Elif Şehitoğlu’nun ‘‘Bursa Hamamları’’²⁴ adlı yayınından, Çeşmeler için Ebru Çetinkaya’nın ‘‘Bursa Çeşmeleri’’²⁵ adlı yüksek lisans tezinden medreseler, yine Yekta Demiralp’in ‘‘Erken Dönem Osmanlı Medreseleri’’²⁶ Yıldırım Darüşşifası için Gönül Cantay’ın ‘‘Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları’’²⁷ çeşmeler için Ebru Çetinkaya’nın ‘‘Bursa Çeşmeleri’’²⁸ adlı yayınlarından yararlanılmıştır.

Yıldız Demiriz’in ‘‘Osmanlı Mimarisi’nde Süsleme I Erken Devir’’²⁹ adlı eseri, bu dönemde kemerlerdeki süslemeleri incelemek için yararlanılan önemli bir kaynak olma özelliğine sahiptir. Özellikle kemerlerde çini kullanımı için editörlüğünü Gönül Öney ve Zehra Çobanlı’nın yaptığı ve içinde Sevinç Gök Gürhan’nın Erken Devir Osmanlı çinileriyle ilgili yazılarının olduğu ‘‘Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı’’³⁰ adlı yayından yararlanılmıştır.

¹⁹ Nermin Beşbaş ve Hikmet Denizli, *Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa İl Merkezi)*, Ankara: Yenigün Matbaası, 1983.

²⁰ Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

²¹ Ertan Daş, ‘‘Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500)’’, Doktora Tezi Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk- İslam Sanatı Anabilim Dalı, İzmir 2003.

²² Şakir Çakmak, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar*, (1300-1500), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

²³ Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, Bursa: Bursa Emek Basımevi, 1943.; Kâmil Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, Halkevi Neşriyatı 19??.

²⁴ Elif Şehitoğlu, *Bursa Hamamları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.

²⁵ Ebru Çetinkaya, ‘‘Bursa Çeşmeleri’’, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üni. Sos. Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum, 2012.

²⁶ Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999

²⁷ Gönül Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1992.

²⁸ Ebru Çetinkaya, *Bursa Çeşmeleri*, Atatürk Üni. Sos. Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yüksek Lisans tezi), Erzurum 2012.

²⁹ Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisi’nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

³⁰ Ed. Gönül Öney- Zehra Çobanlı, *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı- Sevinç Gök Gürhan, Bursa ve Edirne Eserleri Işığında Çiniler*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı yayınları 2007) 215-229.

Yine bu dönemde yapıların tamamındaki kemerlerin olmasa da camilerin son cemaat yeri revak kemerlerini inceleyen Özlem Çuhadar'ın “Erken Devir Bursa Camilerinde Revak Uygulaması”³¹ adlı doktora tezi, bize bu dönemdeki kemerlerin incelenmesinde yol göstermesi bakımından önemlidir. Diğer şehirlerdeki erken dönem Osmanlı yapılarının kemerlerini incelemek için çoğunlukla, Celal Esad Arseven'in “Türk Sanatı Tarihi” ile Oktay Aslanapa'nın “Türk Sanatı” kitaplarından istifade edilmiştir.

³¹ Özlem Çuhadar, “*Erken Devir Bursa Camilerinde Revak Uygulaması*”, Doktora Tezi, Marmara Üni. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

1. BÖLÜM: BURSA'NIN COĞRAFI KONUMU VE TARİHÇESİ

1.1: Bursa'nın Coğrafi Konumu:

Osmanlıların, beylikten imparatorluğa geçiş safhasında önemli bir dönemine ev sahipliği yapmış olan Bursa, coğrafi konum olarak Türkiye'nin kuzeybatısında, Marmara bölgesinde 28°10' ve 30°00' kuzey enlemleri ile 40°40' ve 39°35' doğu boylamları arasında yer almakta olup 11.043 km²'lik bir yüz ölçümüne sahiptir. İlin doğusunda Bilecik, kuzeydoğusunda Sakarya, kuzeyinde İzmit, kuzeybatı ve batısında Marmara Denizi, güneybatı ve güneyinde ise Kütahya ve Balıkesir bulunmaktadır³².

Bursa günümüzde, birbirinden farklı büyüklükte 17 ilçeyi bünyesinde barındırmaktadır. Bunlar; Nilüfer, Osmangazi, Yıldırım, Gemlik, Gürsu, İnegöl, İznik, Mudanya, Karacabey, Kestel, Orhaneli, Harmancık, Büyükorhan, Mustafakemalpaşa, Orhangazi ve Yenişehir ilçeleridir³³ (Harita 1).

Harita 1:

Bursa'nın Coğrafi Konumu.

Kaynak: <https://www.lafsozluk.com/2009/02/bursa-ilinin-ilceleri-ve-nufus-sayilari.html>. Erişim Tarihi: 12 Aralık 2018.

³²Yücel Yaman, "Bursa", *Yurt Ansiklopedisi*, (İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982), III: 1623-1624; M. Fatih Birgül ve L. Ali Çanaklı, *Bursa Coğrafyası, Cenubi Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*, (Ankara: Bursa İl Özel İdaresi, 2009) 18.

³³ İbrahim Atalay- Kenan Mortan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997) 155-161.

1.2: Bursa'nın Tarihçesi

1.2.1: Türklerden Önce Bursa

Bursa'nın çeşitli yerlerinde yapılan kazılar sonucu elde edilen bilgiler, yörenin Prehistorik dönemine ışık tutmaktadır. Orhangazi, Yenişehir ve Akçalar mevkiinde yapılan kazı buluntuları, yörede M.Ö. 5700'lerde Neolitik köy yerleşiminin olduğunu göstermektedir. Ayrıca çok sayıda kemik ve çakmak taşı buluntusu, bölgenin avcı-toplayıcı toplumlarına da ev sahipliği yaptığını göstermektedir³⁴.

Bursa'nın yazılı tarihi, Ege göçleriyle başlamaktadır (M.Ö. 1200-700). İlk merkezi yönetim Perslerin M. Ö. VI. yüzyılda bölgeye gelmesiyle başlar. Kentin, Bithynia krallığı döneminde kral Prusias tarafından kurulduğu söylenmektedir. Kurucusunun adından dolayı da kent Prusa adını almıştır³⁵. Bithynia'da Prusa adını taşıyan üç kent bulunmaktadır. Bugünkü Bursa'nın çekirdeğini oluşturan kenti diğerlerinden ayırt etmek için buraya, Uludağ'ın eteklerinde kurulan kent anlamına gelen “ Prusa Ad Olympum” adı verilmiştir.

MÖ. 65-MS. 23 yılları arasında yaşamış olan Romalı tarihçi Strabon, şehrin kurucusu olarak Lydya kralı Kroisos ile aynı dönemde yaşamış olan Bithyna kralı Prusias olduğunu söylerse de bu bilgi güvenilir değildir. Çünkü MÖ. VI. yüzyılda burası, Pers ve Lydyalıların yönetiminde idi. Yine Plinius'a göre kentin ilk temeli MÖ.185'te Romalılardan kaçarak Bithynia kralı I. Prusias'a sığınan ünlü Kartacalı komutan Hannibal tarafından atılmıştır. Kral, şehrin yapılanmasında ve savaşlarda fikirlerinden faydalandığı Hannibal'ı MÖ. 183'te, Romalılara teslim etmeyi amaçladığı sırada ünlü komutan zehir içerek intihar etmiştir. Buna göre kentin kuruluş tarihi olarak MÖ. 185-183 yılları arası kabul edilmektedir³⁶.

Kral I. Prusias ölünce sırasıyla varisleri tahta geçer. Son olarak MÖ. 74 yılında IV. Nikomedes ölünce ve varisi de olmayınca, IV. Nicomedes'in vasiyeti üzerine krallık, Roma imparatorluğuna kalır. Bu dönemde imparator Traianus Bursa'yı Nicomedia

³⁴ Yusuf Oğuzoğlu, *8500 Yıllık Uygarlığın İzinden Bursa Tarihi*, (2013: Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları) 20-25.

³⁵ Halil İnalçık, “Bursa” *DİA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 446.

³⁶ Vasileios I. Kandes, *'Bursa (Antik Döneme Ait Yazıtlar-Topografik Harita ve bazı Yapılarla birlikte kentin Arkeoloji, Tarih, Coğrafya ve Din yönlerinden tanıtımı)*, çev. İbrahim Kelağa Ahmet, (Ankara, 2006) 20, 21, 22

(İzmit)'e bağlar ve vali olarak genç Plinius'u görevlendirir. Bu döneme ait detaylı bilgilere Plinius ile Traianus arasında yazılan mektuplar sayesinde ulaşılmaktadır³⁷.

Roma İmparatorluğu 395'te ikiye bölündüğü zaman, bugünkü Hisar bölgesinde olan Bursa, Doğu Roma imparatorluğu hissesinde kalmıştır. Bu dönemde özellikle Çekirge civarında saray ve hamamların yapıldığı söylenmektedir³⁸.

Zaman zaman çeşitli istilalara maruz kalan Bursa, Bizans döneminde eski ihtişamını kaybetmiştir. MS. 1080'de Süleyman Şah, İznik'i fethedip Bursa'yı da merkez yapınca, kent önem kazanmış ise de imparator Alekxis Komnenos tarafından geri alınmıştır.

İlk olarak 1308 yılında Osman Bey tarafından kuşatılan Bursa, bu kuşatmada ele geçirilememiştir³⁹. Yaşı ilerlediği için Osman Bey, kuşatmayı oğlu Orhan Bey'e devretmiştir. Uzun süren kuşatmanın ardından kent, 30.000 altın fidye karşılığında ve savaş yapılmadan, H.726/ M. 6 Nisan 1326 tarihinde Orhan Bey'e teslim edilmiştir⁴⁰.

1.2.2: Türk Devrinde Bursa:

Osmanlı'nın eline geçtikten sonra Orhan Gazi, Bursa'yı başkent yapmış ve şehrin doğusunda, kalenin dışında; cami, imaret, hamam, medrese ve handan oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. 1333 yılında şehri ziyaret eden İbn Battuta, burayı canlı pazarları, büyük caddeleri bulunan güzel bir şehir olarak tarif eder. Kent bu dönemde ipekçilik ve dokumacılık merkezi olarak dünya çapında ün kazanmıştır. Kentte XIV. ve XV. yüzyıllarda inşa edilmiş İpek Hanı, Koza Hanı gibi yapılar burada ticari faaliyetlerin varlığını kanıtlamaktadır⁴¹.

Orhan Bey'in ölümünden sonra sırasıyla tahta geçen padişahlar I. Murad (1362-1389), Yıldırım Bayezid (1389-1402), I. Mehmed (Çelebi) (1413-1421), ve II. Murad (1421-1451) zamanında Bursa, çeşitli dini ve sosyal yapılar ile gelişmesini devam ettirmiştir⁴².

1453 yılında II. Mehmed (Fatih)'in İstanbul'u fethetmesiyle kent merkezi İstanbul'a taşınır ve Bursa eski önemini yitirmeye başlar.

³⁷ Bu mektuplar hakkında detaylı bilgi için bkz. „Plinius Minor, *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları Plinius, Plinius Epustulae 10.kitap*, Latinceden çev., Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

³⁸ Kazım Baykal, *a.g.e.*, 9.

³⁹ İncelik, „Bursa”, 446.

⁴⁰ Baykal, *a.g.e.*, 13.

⁴¹ İncelik, „Bursa”, 446-448.

⁴² Lale Bulut- Aydoğan Demir ve Diğerleri., *a.g.e.*, 96-97.

XVI. yüzyıl sonunda Celali ayaklanmaları sırasında kent tahrip edilmiştir⁴³. Bunun yanı sıra Bursa'nın aldığı en büyük tahribat şüphesiz ki 1855 depremidir. Bu depremde; Ulu Cami, Yeşil Camii, Yıldırım Camii, I. Murad (Hüdavendigâr) Camii ve çok sayıda türbe, han, hamam gibi yapıların tahrip olduğu ve bazılarının yıkıldığı bilinmektedir⁴⁴. Yine 1402'de Timur ordusunun başlattığı ve çeşitli tarihlerde meydana gelen yangınlar da en az 1855 depremi kadar kente zarar vermiştir⁴⁵.

XVII. yüzyılda Şah Abbas'ın Osmanlı-İran ipek yolunu değiştirme girişimleri, XVIII. yüzyılda Bursa'nın mahalli pazarlarında Avrupa'nın ucuz pamuklu ve ipekli kumaşlarının yerini alması gibi nedenlerle Kent, eski önemini kaybetmiştir⁴⁶. XIX. y.y. üçüncü çeyreğinde eyalet konumunda olan Bursa, ilerleyen süreçte valiler tarafından yönetilmeye başlanmış, dönemin ilk valisi Ahmet Vefik Paşa'nın Bursa'ya önemli katkıları olmuştur⁴⁷.

8 Temmuz 1920'de Yunanlıların Bursa'yı işgali, halkı oldukça üzmüştür. 2 yıl kadar süren işgalden sonra, Türk ordusu ve silahlı Bursa milislerinin katkılarıyla kent, 11 Eylül 1922'de kurtarılmıştır⁴⁸. Cumhuriyetin ilanından sonra 1923 yılında ise il statüsüne kavuşmuştur⁴⁹.

Cumhuriyetin ilk yıllarında çoğu esnaf ve tüccar olan gayrimüslim halkın şehri terk etmesi, buna karşılık Balkan ülkelerinden çoğu çiftçi olan göçmenlerin kente gelmesi, Bursa'yı ekonomik ve sosyal anlamda sıkıntıya sokmuş ise de Cumhuriyet yönetimi tüm bu problemlerin üstesinden gelmiş, kısa sürede kenti imar etmiştir. Modern bir görünüme kavuşan ve gelişen Bursa, günümüzde Türkiye'nin dördüncü büyük kentidir⁵⁰.

⁴³ İnalçık "Bursa", 447.

⁴⁴ Bu depremde zarar gören yapılar ile ilgili detaylı bilgi için Bkz: Besim, Özcan, "Bursa Depremleri", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 5, (1999): 73-118.

⁴⁵ Bu yangınlar için bkz. Kazım Baykal, *Tarihte Bursa Yangınları*, Bursa, 1948.

⁴⁶ İnalçık "Bursa", 448.

⁴⁷ Haz. İsmail Cengiz, *Prusa'dan Günümüze Bursa, Medeniyetin İpek Şehri*, (İstanbul, 2008), 69.

⁴⁸ Baykal, *a.g.e.*, 23.

⁴⁹ Haz. Cengiz, *a.g.e.*, 69.

⁵⁰ Haz. Cengiz, *a.g.e.*, 48.

2. BÖLÜM: TÜRK MİMARİSİNDE KEMERİN GELİŞİMİ

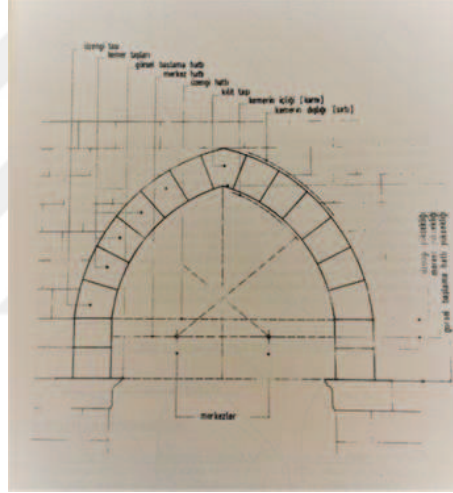
2.1: Kemer'in Tanımı ve Bölümleri

Kemer, bir açıklığı geçmek için kullanılan, düzgün eğrisel biçimli sütrüktüel (taşıyıcı) öge,⁵¹ iki duvar veya ayak arasındaki bir açının üstünü örtmek için birer ucu mezkûr ayaklara istinat etmek üzere kavis şeklinde yapılan gerek ahşap gerekse kâgir inşaat gibi tanımlamalara sahiptir.⁵²

Kemerin oluşturan bölümler şunlardır: (Çizim 1).

Çizim 1:

Kemerin Bölümleri.

Kaynak: (T Yavuz, 1983: 9.)

Üzengi Taşı: Kemerin dikey taşıyıcı unsura oturduğu noktada yer alan ilk taştır⁵³.

Kemer Taşı: Kemerin oluşturan taşlardan her birine verilen isimdir⁵⁴.

Kilit Taşı: Bir kemer eğrisinin en üst noktasına konan ve taşları tutan kemer kilidine denir⁵⁵.

Kemer Karnı: Kemerin eğrisel iç yüzeyine denir⁵⁶.

Kemer Sırtı: kemerin dıştan görülen eğrisel biçimli ön yüzeyidir⁵⁷.

⁵¹ Sözen –Tanyeli, *a.g.e.*, 127.

⁵² Arseven, *a.g.e.*, 690.

⁵³ Sözen –Tanyeli, *a.g.e.*, 247.

⁵⁴ Sözen- Tanyeli, *a.g.e.*, 128.

⁵⁵ Turani, *a.g.e.*, 68

⁵⁶ Sözen- Tanyeli, *a.g.e.*, 128.

Kemer Açıklığı: Kemerin oturduğu iki ayak arasındaki açıklıktır⁵⁸.

Kemer Yüksekliği: üzengi yüzeyinden kilit taşı altına kadar olan yüksekliktir⁵⁹

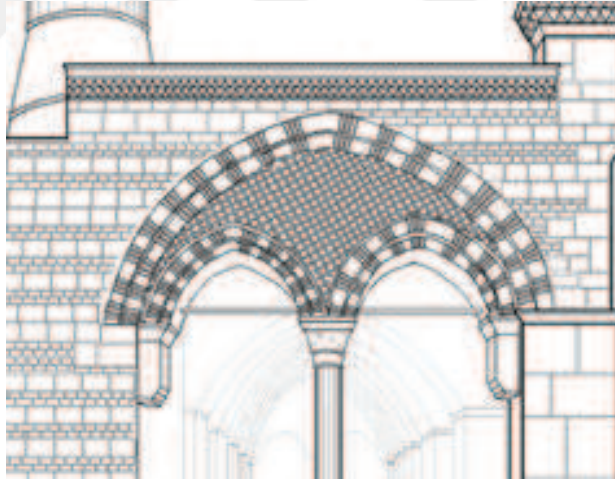
2.2: Kemer Çeşitleri:

Bir yapının en önemli öğelerinden biri olan kemerin kavislerinin şekline göre çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar genel olarak; **a) Sivri, b) Basık, c) Yarım daire, d) Aynalı-Bursa tipi, e) At nalı, f) Kaş, g) Dilimli, h) Sepet Kulpu, j) Pencik Kemer** olmak üzere dokuz türü vardır⁶⁰.

- a) **Sivri Kemer:** Yarıçapı, kemer açıklığının yarısından büyük olan ve kilit noktasında birleşen iki daire yayından meydana gelen kemerdir⁶¹. Kemer karnının şekline göre çift merkezli sivri kemer, çift merkezli ve üstten teğetli sivri kemer olarak iki çeşidi bulunmaktadır.

Çizim 2:

Bursa Orhan Camii, Son Cemaat Yeri Revakın Doğu Açıklığının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 44.)

⁵⁷ Sözen- Tanyeli, *a.g.e.*, s. 128.

⁵⁸ Turani, *a.g.e.*, s. 64.

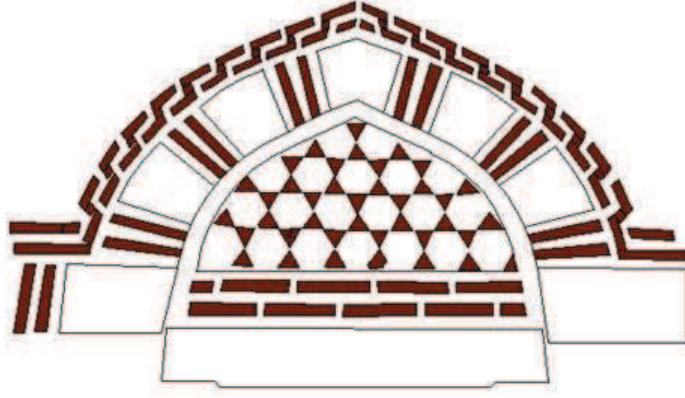
⁵⁹ H.Y. Ersoy, “Kemer” Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, (İstanbul: *Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları*, 1997), 2: 982.

⁶⁰ Arseven, *a.g.e.*, s. 690.

⁶¹ Hasol, *a.g.e.*, s. 278.

Çizim 3:

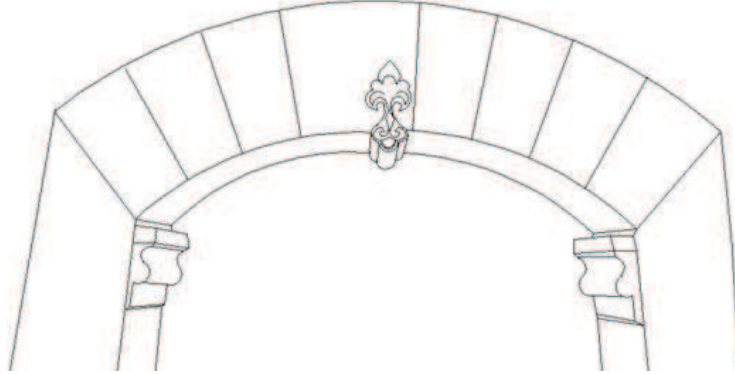
Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesi, Alt Sıra Pencerenin Çift Merkezli ve Üstten Tegetli Sivri Kemer Düzeni.

b) **Basık Kemer:** Yüksekliği açıklığının yarısından az olan kemerdir⁶².

Çizim 4:

Bursa Timurtaş Paşa Camii, Harim Girişinin Basık Kemer Düzeni.

⁶² Hasol, *a.g.e.*, 276.

c) **Yarım Daire Kemer:** Yarım çember biçiminde kemerdir⁶³.

Çizim 5:

Bursa Zeyniler Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Orta Aks Kemerleri.

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 173.)

d) **Sepet Kulpu Kemer:** İki küçük ve bir büyük yarım daire yayından oluşan ve yarım elipsi andıran, üç merkezli bir kemer çeşidi olup Ortaçağ ve Rönesans dönemi yapılarında sıklıkla kullanılmıştır⁶⁴.

Çizim 6:

Bursa Yıldırım Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Kuzey-Güney Yönlü Atılan Kemerlerinin Düzeni.

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 89.)

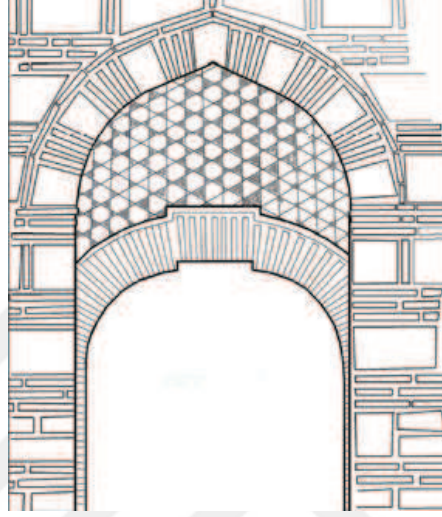
⁶³ Hasol, *a.g.e.*, 277.

⁶⁴ Hasol, *a.g.e.*, s. 277-278.

- e) **Aynalı-Bursa Tipi Kemer:** Üst kısmında yatay bir doğru ile bağlanan iki dörtte bir daireden meydana gelen ve fazla bir taşıma gücü olmadığı için çoğunlukla dekoratif amaçlı kullanılan kemerdir⁶⁵.

Çizim 7:

Bursa Selçuk Hatun Mescidi, Son Cemaat Yeri Revakın Orta Aks Açıklığının Bursa Kemerini.

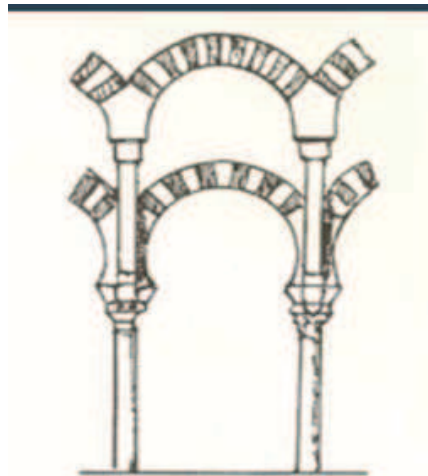

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 178.)

- f) **At nalı Kemer:** Genellikle İslam mimarisinde görülen, sivri veya yuvarlak at nalı biçimindeki kemerdir⁶⁶.

Çizim 8:

Kurtuba Ulu Camii'nin Atnalı Kemer Düzeni. VIII.-XIX. y.y.

Kaynak: (Yetkin, 1984: 28.)

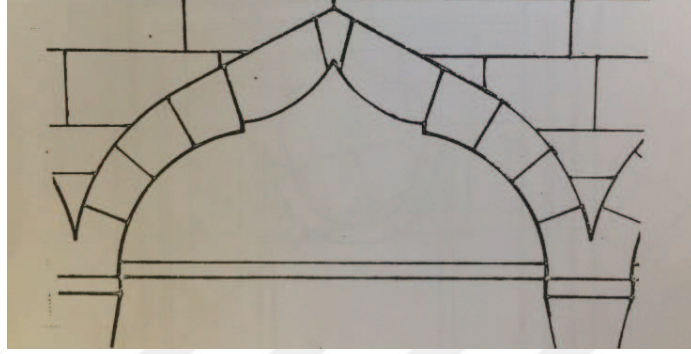
⁶⁵ Hasol, a.g.e., .276-277.

⁶⁶ Hasol, a.g.e., .274.

- g) **Kaş Kemer:** İkisinin merkezi kemerin içinde, diğer ikisinininki dışında olan ve dört daire yayından oluşan kemer çeşididir. Buna, dört merkezli sivri kemer de denilmektedir⁶⁷. Osmanlı mimarisinde XVI. yüzyıldan itibaren görülmektedir.

Çizim 9:

İstanbul Kadirga Sokollu Camii Avlu Revakındaki Kaş Kemerler.

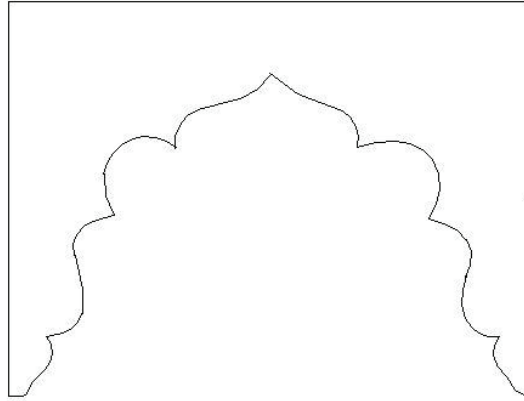

Kaynak: (Batur, 1973: 260.)

- h) **Dilimli Kemer:** Yan yana çok sayıda daire yaylarından meydana gelen kemer türüdür⁶⁸. Erken Osmanlı döneminde dilimli ve dalgalı kemer olarak çeşitlenmiştir.

Çizim 10:

Bursa Yeşil Türbe, Girişin İçeriye Bakan Kısımında Dilimli/Dalgalı Kemer Düzeni.

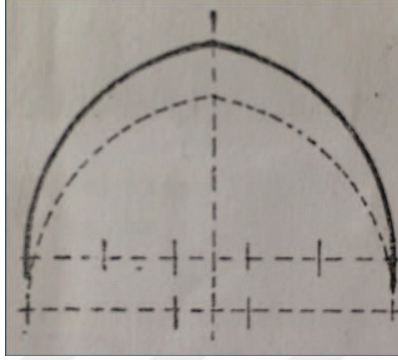
⁶⁷ İnşaat Teknolojisi, *Taşın Mimaride Kullanımı*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 2013), 25.

⁶⁸ Hasol, *a.g.e.*, s. 277.

- i) **Penci Kemer:** Üzengiye beşe bölerek, ortadaki bölümün iki noktasından karşılıklı olarak çizilen daire yaylarının kesişmesiyle meydana gelen ve Türk mimarisinde çok kullanılmış olan basık, sivri kemerdir. Penci (beşlik) kemer de denir⁶⁹.

Çizim 11:

Penci Kemer.

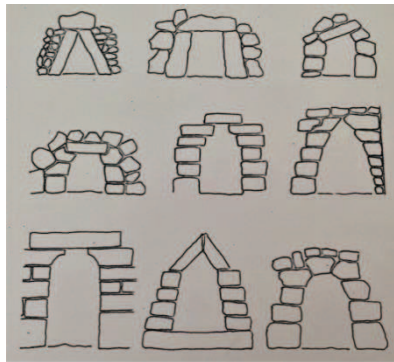

Kaynak: (Arseven, 690)

Kemerin ilk olarak ne zaman ve hangi yapıda kullanıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Tarih öncesi dönemlerde birbirine üst kenarlarda bitişik, alt uçları kenarlara doğru açılıp desteklere oturan iki taş levhanın ilk kemer çatısını oluşturduğu düşünülmektedir. Daha sonraları üste, üçüncü bir taşın koyulmasıyla bu teknik geliştirilmiştir⁷⁰. Yine başka bir düşünceye göre, üst üste konan taşların yükseldikçe birbirine kaydırılması sonucu elde edilen ve taşıma tekniği olarak bilinen yöntemdeki kemer formu da ilk kemer olarak kabul edilmektedir. Fakat bu uygulamalarda kemerin asıl dönüş hareketi tamamlanmadığı için mimarlıkta buna “yalancı kemer” denilmektedir (Çizim 12).

Çizim 12:

Kemer’in Kökeni Sayılabilecek Uygulamalar.

Kaynak: (Batur, 1973: 263.)

⁶⁹ Hasol, *a.g.e.*, 278.

⁷⁰ Selçuk Mülayim, “Kemer”, *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 252.

Bilinen en eski örnekler, Dicle-Fırat vadisinde yer alan ve MÖ. 4000-3000'lere tarihlendirilen mezarlarda görülen kemerlerdir⁷¹. C. Esad Arseven, kemerin kökenini Sümerlere dayandırmakta ve buradan tüm Asya toplumlarına yayıldığını belirtmektedir. Hatta Orta Asya'da Türklerin İslamiyeti kabulünden önceki dönemlerde yapmış oldukları yapılarda kemeri kullandıklarını ifade etmektedir⁷². M. Cezar'ın eserinde bahsettiği, etnik kökeni Türk olan ve Horasan bölgesinde yer alan eski Merv şehrindeki bir yapıda görülen iç içe kemer formu, dönem için dikkat çekici olmasının yanı sıra, Arseven'in ifadesini desteklemektedir⁷³ (Foto. 1).

2.2: Anadolu Öncesi Türk Sanatında (Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular) Kemer

Karahanlılar Dönemi:

Karahanlılar, İslamiyeti kabul eden ilk Türk devletidir. Devletin kökeninin Uyгур, Türkmen, Yağma, Karluk, Çiğil, Göktürk gibi topluluklardan oluştuğu ileri sürülmektedir⁷⁴. 840 yılında Karluk Türkleri devlet kurarak Karahanlı adını almıştır⁷⁵. Devlet, coğrafi olarak Maverâünnehir, Çu havzası, Fergana ve Tarım nehrinin yukarı boylarında yerleşim göstermiştir. Bunun yanı sıra zaman içinde; Balasagun, Semerkant, uzgend (Özkent), Kaşgar gibi yeni şehirler de kurulmuştur. 1212 yılına kadar varlığını sürdüren Karahanlılar döneminde, cami, türbe ve kervansaray gibi yapılar inşa edilmiştir. Türk camilerinin en eski plan şemalarının Karahanlılar'a ait olduğu bilinmektedir⁷⁶. Bundan dolayıdır ki Türk mimarisinin temellerinin bu dönemde atıldığını söyleyebiliriz. Bu dönemde inşa edilen yapılar arasında Buhara yakınlarındaki Diggaron Camii yer almaktadır. Daha çok Hazara Camii olarak bilinen bu yapı, çeşitli araştırmacılar tarafından IX. yüzyıla tarihlendirilse de M. Cezar, yapıda kerpicin yanı sıra tuğla malzemenin kullanılmış olması ve mimari form bakımından yapıyı XI. yüzyıla tarihlendirebileceğimizi belirtmektedir.

Hazara Camii, merkezi kubbeli bir plan şemasına sahiptir. Kubbe dört adet tuğla sütun üzerindeki sivri kemerlere oturmaktadır. Kemerler tuğla malzemenin dikine

⁷¹ Batur, *a.g.e.*, 45.

⁷² Arseven, *a.g.e.*, 690.

⁷³ Cezar, *a.g.e.*, 55.

⁷⁴ Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *DİA.*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 405.

⁷⁵ Aslanapa, *a.g.e.*, 19.

⁷⁶ Cezar, *a.g.e.*, 98.

dizilerek oluşturulmuştur⁷⁷. Aslanapa, Kemerin mevcut görünümünün değiştiğini belirtmektedir⁷⁸. Fakat kemerin daha önce nasıl bir şekle sahip olduğu bilinmemektedir. Bugün, kemer karnında tuğladan üçlü yonca yaprağını anımsatan düzenleme görülmektedir (Foto. 2). Kubbe elemanının taşınması, pişmiş tuğla gibi dayanıklı bir malzeme ile olabileceği için bu yapı, kerpiçten tuğlaya geçişi temsil etmesi açısından oldukça önemlidir. Daha sonraları bu uygulama, gelenek haline gelecek ve Türk mimarisinde kemer ve kubbelerde tuğla malzeme sıklıkla kullanılacaktır.

Mimaride, kerpiç kullanımının artık pek tercih edilmediği, bunun yerine daha dayanıklı bir malzeme olan pişmiş tuğlanın kullanıldığı görülmektedir. Bunun en güzel örneğini Eski Merv'in 30 km yakınında tamamen tuğla malzemeden ve XI. yüzyıl sonu ile XII. yüzyıl başına tarihlenen Talhatan Baba Camii'nde görmekteyiz⁷⁹. Yapı, merkezi kubbeli ve üç bölümlü cami grubunda değerlendirilmektedir⁸⁰. Ortada yer alan kubbeli birimden yanlarda yer alan tonozlu birimlere, sivri kemerli açıklıklarla geçilmektedir. Yapının dış cephesi, sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir. Kuzeyde yer alan giriş cephesinde caminin kubbeli ana mekânına girişi sağlayan sivri kemerli açıklık, yanlarda yer alan ve tonozlu birimlere girişi sağlayan diğer iki açıklığa göre daha geniştir. Cephe hareketliliğini sağlayan kemer alınlıklarında, tuğladan çeşitli geometrik bezemelerin yapıldığı görülmektedir (Foto. 3). Çeşmeli'ye göre, bu tip üç bölümlü ve pişmiş tuğladan çeşitli bitkisel ve geometrik süslemelerin İran ve Orta Asya yerel mimarisinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Talhatan Baba Camii, tuğlanın gerek mimari olarak, gerekse süsleme olarak uygulandığı önemli bir yapıdır (Foto. 4).

1119-1120'de, Buhara dışında ve eski Şemsabad bahçesinde inşa edilen Namazgâh Camii, özgünlüğünü koruyan mihrabıyla önemli bir eserdir⁸¹. Mihrap, portal (taçkapı) gibi büyüklüğe sahiptir. M. Cezar'a göre bu unsurun abidevi olmasının ve yapıdaki diğer unsurlardan daha belirleyici olmasının en büyük sebebi mihrabın, ibadet edecek kişiyi Kâbe'ye yönlendiren bir çerçeve vazifesi görmesidir. Allah'a açılan kapı işlevi gören bu taçkapı uygulaması Karahanlılar'ın öncülüğünde devam etmiştir.

⁷⁷ Cezar, *a.g.e.*, 150.

⁷⁸ Aslanapa, *a.g.e.*, 20.

⁷⁹ Aslanapa, *a.g.e.*, 21.

⁸⁰ İbrahim Çeşmeli, "Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. Yüzyıllar)", *Sanat Dünyamız*, Yapı Kredi Yayınları, 103, (2007): 324,

⁸¹ Cezar, *a.g.e.*, 154.

Namazgâh Camii'nde mihrap, dışta sivri formlu bir kemerle çerçevelenen ve fazla derin olmayan bir niş içine yerleştirilmiştir. Kemer alınlığında Allah, Muhammed ve dört halifenin isimleri tuğla malzemededen, kufi karakterli yazı ile bezenmiştir⁸². Asıl mihrap ise daha derin ve küçük bir niş içinde şekillendirilmiştir. Mihrap nişi, üstte sivri kemerli olup kemerin alt kısmı, yine tuğladan stalaktitlerle doldurulmuştur (Foto. 5).

Karahanlılar'da cami mimarisinde mihrabın portal (taçkapı) görünümünün, türbe mimarisinde giriş açıklıklarının şekillenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Portalin belirginleştiği tarihi bilinen en eski yapı, Semerkant yakınındaki Tim'de bulunan ve 977-978 tarihli Arap Ata Türbesi'dir⁸³. Tek birimli, kubbeli ve dikdörtgen plan şemasına sahip olan türbe, kuzey cephede yer alan taçkapısıyla dikkat çekmektedir. Giriş açıklığı, üstte sivri kemerli bir niş içine yerleştirilmiştir. Kemer alınlığında yer alan tuğladan geometrik bezemeler, yine portalin dikdörtgen çerçevesinde görülen bezeme şeritleri, taç kapının cephe düzenlemesinde ne kadar etkili olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Foto. 6).

Türbe mimarisinde dikkat çekici diğer bir eser, Kasan yakınında, Sefidbulan'da, Şeyh Fazıl Türbesi olup XII. yüzyılda, tamamen tuğla malzemededen inşa edilmiştir⁸⁴. Dıştan oldukça sade bir görünüme sahip olan yapı, içten oldukça süslüdür. Türbenin yüksekliği, 15.37 m'dir. Kare gövde üzerinde yukarıya doğru küçülen üç basamak halinde köşeli duvarlar yer alır. Bu kademeli duvarlar köşelerde kesildiği için sekiz köşeli bir görünüme sahip olan türbe, üstte kubbe ile sonlanmaktadır⁸⁵. Kubbeye geçişler, sivri kemerli tromplar ile sağlanmaktadır. Tromplar arasında kalan yüzeylerde ise yine sivri tromp kemerlerinin devamı niteliğinde bir düzenleme görülmektedir. Burada süsleme olarak kemer yüzeyinde 13 adet yarım daire şeklinde düzenleme bulunmaktadır (Foto. 7).

Karahanlı dönemi sanat anlayışını yansıtan önemli bir eser de Ribat-ı Melik Kervansarayı'dır. Türk mimarisinde en eski kervansaraylar, Karahanlılar'dan kalmadır. Ribat adı verilen bu yapılar, daha sonra büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu döneminde inşa edilen kervansaraylara öncülük etmiştir. Bugün Buhara-Semerkant yolu üzerinde bulunan ve 1077-1079 yıllarında Karahanlı Hükümdarı Nasr bin İbrahim

⁸² Cezar, *a.g.e.*, 158.

⁸³ Cezar, *a.g.e.*, 116.

⁸⁴ Ara Altun, "Karahanlılar", *DİA.*, (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 414.

⁸⁵ Cezar, *a.g.e.*, 137.

tarafından yaptırılan Ribat-ı Melik'in, yalnızca taçkapısı ve cephe duvarı ayakta kalabilmiştir. Duvarlar tamamen kerpiçten inşa edilmiş olup üzeri tuğla ile kaplanmıştır. 12.3. m genişliğinde 15 m. yüksekliğindeki portal,⁸⁶ daha önce bahsedilen örneklerle benzer bir şekilde dizayn edilmiştir. Burada portalin etrafını dıştan tuğladan geometrik bezemenin olduğu dikdörtgen bir çerçeve çevirir. Asıl giriş açıklığı, üstte sivri kemerli bir niş içine yerleştirilmiş olup bunun alt kısmında daha küçük bir sivri kemerli açıklık ile yapıya girilmektedir (Foto. 8). Günümüze ulaşan cephe duvarında ise yarım silindirik sütunlar üstte, birbiri içine geçmiş, kırık sivri kemerlerle bağlamaktadır. Bu düzenleme ile cepheye dekoratif bir görünüm vermenin yanı sıra, yukarı bölüme geçişi kolaylaştırmak amaçlanmıştır (Foto. 9)

Gazneliler Dönemi:

Gazneliler, 963-1186 yılları arasında Horasan, Afganistan ve kuzey Hindistan'da hüküm süren bir Müslüman-Türk hanedanıdır⁸⁷. Adını Afganistan'ın şehri olan Gazne'den almaktadır. Gazne şehri, bu hanedanın buraya gelmesiyle birlikte oldukça önemli bir kent haline gelmiştir. Gaznelilerin hükümdarlarından biri olan Sultan Mahmud, burada medrese, kütüphane kurdurmuş ve âlimleri sarayında toplamıştır. Gazne'de gelişen Türk sanatı, hem Büyük Selçuklu sanatına, hem de Hindistan'da oluşan Türk İslam sanatına öncülük etmiştir⁸⁸.

Bugün Gaznelilere ait eserlerin çoğu, son yıllarda yapılan kazılar ile ortaya çıkarılmıştır. Yapıları kemer kullanımı bakımından incelemek gerekirse önümüze, çok az eser çıkmaktadır.

Bu eserlerden biri Gaznelilerin Tus valisi Aslan Cazip adına, 1028 yılında yaptırılan türbe olup sağlam şekilde günümüze ulaşması açısından önem taşımaktadır. Yapı bugün İran'ın Sengbest şehrinde yer almaktadır. Kare planlı ve 12.50 m² 'lik⁸⁹ bir alanı kapsayan yapı, tamamen tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Kubbe, kare prizmal gövdenin üzerinde yükseltilmiş bir şekilde sekiz kenarlı bölüm üzerine oturmaktadır. Kubbeye geçişler sivri kemerli tromplar ile sağlanmakta ve tromplar arasında kalan dört adet pencere açıklığı ise yine sivri kemer formundadır. Yapı dıştan Karahanlı dönemi eserlerine göre oldukça sade olmasının yanı sıra, içten süslüdür. Kubbe ve beden

⁸⁶ Aslanapa, *a.g.e.*, 32.

⁸⁷ Erdoğan Merçil, 'Gazneliler', *DİA.*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 480.

⁸⁸ Aslanapa, *a.g.e.*, 37.

⁸⁹ Aslanapa, *a.g.e.*, 41.

duvarları üzerinde yer alan tuğladan geometrik desenler ile kubbe kasnağında yer alan kufi karakterli yazı şeridiyle dikkat çekmektedir. Kemer yüzeyleri sade bırakılmış, tromp kemerlerinin alınlıkları ise yine tuğladan geometrik motiflerle bezenmiştir (Foto. 10)

Diğer bir eser ise bugün Afganistan'ın güneyinde Bust kalesi yakınında Leşker-i Bazar Sarayı olarak bilinen yapıdır. Yapılan kazılarla ortaya çıkarılan ve bazı bölümlerinin ayakta kalması sonucu kemer gelişimini görebileceğimiz bu yapı, Gazneli hükümdarlarından Sultan Mahmud ve Sultan I. Mesud zamanında inşa ettirilmiştir. Yapının özellikle Güney Kasrı Sarayın, Sultan Mahmud zamanından kalan en eski bölümü olduğu bilinmektedir⁹⁰. Yapının inşasında kerpiç ve tuğla malzeme kullanılması, geleneksel unsurların devam ettiğini göstermektedir.

Saray, geniş bir avlu çevresinde uzunlamasına tasarlanmış, simetrik bir plan şemasına sahiptir. Dört eyvanlı avlu tasarımı Karahanlı kervansaraylarında görülen üslubun, daha gelişmiş hali olarak burada karşımıza çıkmaktadır⁹¹. Saray kompleksine giriş, güney cephenin ortasında yer alan ve dikdörtgen bir çerçeve içinde sivri kemerli açıklığı olan derin bir boşluktan sağlanmaktadır (Foto. 11). Yapının ayakta kalan odalarının giriş açıklıkları da yine sivri kemer formundadır. Gurlulardan Alaeddin Cihansuz tarafından ciddi bir tahribata uğratılan Sarayın giriş kapısı üzerinde, 1155-1164 yılları arasında tamir edildiğine dair kitabe bulunmaktadır. Yapı, XIII. yüzyılda Moğolların tahribatıyla büyük ölçüde zarar görmüştür⁹².

Büyük Selçuklular Dönemi:

Oğuzların Kınık boyuna mensup olan hanedan, adını ordu kumandanı Selçuk Bey'den almaktadır. Selçuk Bey'in, oğlu Mikail'den olma iki torunu vardır. Bunlar Davud (Çağrı Bey) ve Muhammed (Tuğrul Bey)'dir. Bu çocuklar, babaları savaşta şehit olunca dedeleri Selçuk Bey tarafından Türk geleneklerine göre yetiştirilmişlerdir⁹³. Bu dönemde Selçuklular Cent, Semerkant, Buhara yakınlarındaki Nur kasabası, Harizm, Horasan gibi yerlerde varlık göstermiştir. Karahanlılar ve Gazneliler ile mücadele

⁹⁰ Aslanapa, *a.g.e.*, 41.

⁹¹ Ara Altun, "Gazneliler (Mimari)", *DİA.*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 485.

⁹² Cezar, *a.g.e.*, 245-246.

⁹³ Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA.*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 365.

halindeki Selçuklular⁹⁴, 1040 yılında, Merv yakınlarında, Dandenakan Kalesi önünde, Gazne ordusu ile karşılaşmıştır. Çıkan savaş neticesinde Sultan Mesud komutasındaki Gazne ordusu mağlup edilmiş ve Büyük Selçuklu Devleti kurulmuştur. Devletin ilk hükümdarı ise Tuğrul Bey'dir. Bundan sonra hanedan, İran'da yer alan Rey şehrini başkent yaparak Nişapur, Herat, Hemedan ve İsfahan gibi yerlerde hüküm sürmüştür. Yine bu dönemde Anadolu'ya seferler düzenlenmiş ve Sultan Alparslan komutasındaki Selçuklu ordusu, 1071 yılında Malazgirt savaşında Bizans'ı yenmiş, böylece Anadolu'ya Türk göçleri de başlamıştır. Uzun yıllar varlığını sürdüren Büyük Selçuklular, hükümdarları Sultan Sencer'in 1157 yılında ölümüyle ortadan kalkmıştır⁹⁵.

Büyük Selçuklular hâkimiyet kurdukları şehirlerin mimari yapılanmasında da etkili olmuşlardır. Yapıların tasarımında Karahanlı ve Gaznelilerin üslubu örnek alınmış, malzeme kullanımında ise yöresel üsluplar etkili olmuştur. Bu dönemde özellikle İran'ın Rey şehrinde geliştirilen ve "Razi" stili olarak bilinen bir üslupla karşılaşmaktadır. Büyük Selçuklu stili olarak ta bilinen bu üslupta; Dört eyvanlı camilerin yapılması, kemerlerin ve kubbelerin gelişmesi, tuğlanın gerek inşa gerekse kaplama malzemesi olarak kullanımı, yine süsleme unsuru olarak çini ve sırlı tuğla kullanımı, sivri kemer kullanımı, kemer ve tromplarda mukarnas kullanımı, türbelerin daire, beşgen, altıgen ve sekizgen gibi şekillerde yapılması gibi özellikler görülmektedir⁹⁶.

Bu dönemde inşa edilen yapılar arasında İran'ın İsfahan şehrinde yer alan ve aynı adı taşıyan Mescid-i Cuma (Ulu Cami) önem taşımaktadır. Bu cami, günümüzdeki şeklini her ne kadar farklı dönemlerde yapılan eklemelere borçlu olsa da Selçuklu döneminde inşa edilmiş bazı kısımları, dönemin mimari anlayışını yansıtmaya açısından oldukça önemlidir. Yapı topluluğunun güneydeki ve önü eyvanlı bölümü, Sultan Melikşah adına onun veziri Nizamülmülk tarafından yaptırılmış olup dört eyvanlı camilerin çekirdeğini oluşturmaktadır⁹⁷. Yapı, dıştan 20 x 20 m⁹⁸, içten ise 15x15 m ölçülerinde olup kare bir alan üzerine oturtulmuştur. Üzeri kubbe ile örtülü olan yapının kuzey, doğu ve batı

⁹⁴Selçuklu tarihi hakkında detaylı bilgi için Bkz: Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009), 64-95.

⁹⁵ Sümer, "Selçuklular", 368-371.

⁹⁶ Rezaei, "Büyük Selçukludan Günümüze intikal Eden Mimari Gelenek ve Bunların Günümüz Restorasyonlarında Kullanımı", 22.

⁹⁷ Suut Kemal Yetkin, *İslam Ülkelerinde Sanat*, (İstanbul: Basaş Ofset, 1984), 45.

⁹⁸ Nurullah Yazar, "Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan", 73.

yönlerinde üçer adet sivri kemerli açıklıklar bulunmaktadır. Kuzeydeki açıklıklardan avluya, diğer açıklıklardan ise yan mekânlara geçiş sağlanmaktadır⁹⁹.

Doğu ve batı cephede yer alan ve ortadaki kemere göre daha geniş olan sivri kemerler, üstte ikinci bir tuğla dizisi ile kubbe geçişlerinde kullanılan üç dilimli trompların tasarımına benzer şekilde düzenlenmiştir. Yapı, kalın ve ağır yuvarlak payeler üzerinde yükselmektedir. Kubbe geçişini sağlayan sivri kemerli tromplar arasında kalan bölümler ise yine sivri kemerli olup kemer alınlıkları pencere kemeri ve küçük sivri kemerli nişler şeklinde düzenlenmiştir. Gerek üç dilimli sivri kemerli tromp kullanımı, gerekse tromplar arasında kalan bölümlerin yine sivri kemerli tasarımları, Karahanlı mimari geleneğinin geliştirilmiş hali olarak bu yapıda karşımıza çıkmaktadır (Foto. 12-13)

İsfahan'da yer alan diğer Selçuklu eserlerinin çoğunda kemer düzenlemesi yukarıda bahsedilen eserle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir, fakat bugün İsfahan'ın 108 km kuzeyinde Ardistan şehrinde yer alan Ardistan Cuma Camii¹⁰⁰, beden duvarı üzerinde yer alan ve “**Aynalı Kemer**” diye tabir edilen veya daha sonra Erken dönem Osmanlı mimarisinde Bursa yapılarında sıklıkla karşılaşıcağımız **Bursa Kemerinin** benzer ve erken tarihli bir örneği olması açısından önem taşımaktadır (Foto. 14). Burada bahsedilen düzende aynalı kemerli bir alınlığa sahip niş ile içte sivri kemerli alınlığı olan ikinci bir niş görülmektedir. Hem sivri kemerli hem de aynalı kemerli niş, üstte dikdörtgen bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

Cami, Ebu Tahir El- Hüseyin Bin Gali Bin Ahmed tarafından 1158 yılında inşa edilmiştir. Yapı içten 20.84 x 25.10 m ölçülerinde olup¹⁰¹, kare planlıdır. Tuğla malzemeden inşa edilen yapının kuzey, doğu ve batı yönde taşıyıcı ayakları arasında sivri kemerli açıklıklar yer almaktadır.

Kubbeye geçişler, sivri kemerli ve üç dilimli tromplarla sağlanmaktadır. Tromplar arasında kalan bölümler, İsfahan'da yer alan Terken Hatun kubbesinde olduğu gibi dıştan sivri kemerli, içten yüzeysel olarak tuğladan örülmüş üç dilimli kemer şeklinde düzenlenmiştir. Yine geçiş bölgesi ile kubbe arasında kalan bölümde ise birbirini tekrar eden sivri kemerli bir düzenleme görülmektedir. Güney duvarı ortasında yer alan mihrabı dıştan dikdörtgen bir çerçeve sınırlar. İçten de fazla girintili olmayan ve sivri

⁹⁹ Kemal Özkurt, “İsfahan'da Büyük Selçuklu ve İlhanlı Dönemi Mimari Eserleri”, (Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van, 2005), 32.

¹⁰⁰ Özkurt, a.g.t., 60.

¹⁰¹ Özkurt, a.g.t., 60-63.

kemerli alınlıklara sahip çift niş yer almaktadır. Kemer alınlıkları tuğladan bitkisel motiflerle bezenmiştir.

Büyük Selçuklu dönemi mimarisinde, türbe yapıları da kemer gelişimini göstermesi açısından önemlidir. Türkmenistan'ın Merv şehrinin 6 km batısında bugün eski Merv olarak adlandırılan alanda yer alan Sultan Sencer Türbesi, 1157 yılında yapımı tamamlanan bir Selçuklu eseridir¹⁰². Tamamen tuğla malzemedен, kare planlı olarak inşa edilmiştir. Yapının kare prizmal şekildeki en üst bölümü, dört cepheyi dolaşan sivri kemerli galeri şeklindedir. Cephelerde kemer düzenlemesi biri dar diğeri geniş, sivri kemerli açıklık şeklinde birbirini tekrar etmektedir. Kare tabanlı gövdenin üzeri ise kubbe ile örtülüdür. Kubbenin dışında alt kısımda yer alan galerinin kemer düzenlemesi, benzer şekilde birinci kademede uygulanmıştır. İkinci kademede ise birbirini tekrarlayan eş büyüklükte sivri kemerler, kubbenin etrafını dolaşmaktadır. Türkiye'nin desteğiyle 2001-2005 yılları arasında, bu türbenin restorasyonu yapılmıştır. Türbenin daha önceki restorasyonda yapıldığı düşünülen yuvarlak kemerli giriş açıklığı, Selçuklu mimari anlayışına uymadığı gerekçesiyle sivri kemerli açıklık şeklinde değiştirilmiştir¹⁰³ (Foto. 15). Kare planlı mekânda içte üç yönde sivri kemerli, derinliği fazla olmayan eyvanlar yer almaktadır. Bunlardan doğu cephedeki, pencere açıklığı şeklindedir. Kare gövdeden kubbeye geçişler, sivri kemerli tromplar ile sağlanmaktadır. Tromplar arasında kalan bölümler ise daha önceki yapılarda gördüğümüz düzende, sivri kemerli nişler şeklinde düzenlenmiştir. Burada tromplar, iki kademeli sivri kemerlerin oluşturduğu derin bir niş içinde yer almaktadır. Niş içinde, üst üste iki pencere bulunmaktadır. Bunlardan alttaki pencere ayrı bir niş içine yerleştirilmiş olup niş kemeri basık kemer formundadır (Foto. 16).

Mimaride kemer gelişimini takip edebileceğimiz diğеr önemli bir eser, Büyük Selçukluların Ribat-ı Şerif Kervansarayı'dır. Bu kervansaray, Karahanlı dönemi mimarisinde görülen Ribat-ı Melik'in gelişmiş bir versiyonu olarak bilinmektedir. Yapı, Nişapur- Serahs eski ticaret yolu üzerinde Meshed ile Serahs arasında kalan yerde ve Abu Tahir bin Sadeddin bin Ali El-Kumi tarafından, 1114-1115'de inşa ettirilmiştir¹⁰⁴. Kervansaray; iki avlulu, dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır. Her iki bölüm de avlu etrafında sıralanmış dört eyvanlı mekânlar şeklindedir. Güney cephenin ortasında,

¹⁰² Yaşar Çoruhlu, "Sultan Sencer Türbesi", *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 519.

¹⁰³ Çoruhlu, "Sultan Sencer Türbesi", 520.

¹⁰⁴ Cezar, *a.g.e.*, 198.

birinci mekâna geçişi sağlayan ve cephe duvarından yüksek olarak düzenlenmiş portal yer almaktadır. Portalin iki yanında kare planlı ve üzeri tonozla örtülü birimlerden soldaki, cami olarak düzenlenmiştir¹⁰⁵. Birimlerin dışa bakan cephelerinde kademeli olarak iki adet niş görülmektedir. Bunlardan dıştaki sivri kemerli, içteki ise daha dar olarak tasarlanmış üç dilimli kemer şeklindedir. Taçkapı, dikdörtgen bir çerçeve içinde sivri kemerli bir giriş açıklığı olan eyvan şeklindedir. Asıl giriş açıklığı ise basık kemerlidir. Karahanlı dönemi eseri olan Ribat-ı Melik'in taçkapı açıklığı kemerinde görülen ve kemer tepe noktasında geçme ya da düğüm motifi olarak tasarlanmış düzenlemenin benzeri, burada taçkapı eyvanının kemeri üzerinde de görülmektedir. Yine kemer alınlığında, geometrik bezemeler ve dikdörtgen çerçevede kufi karakterli yazı yer almaktadır (Foto. 17).

İkinci avlunun kuzey cephesi ortasında, portal yüksekliğinde ve sivri kemerli bir açıklığı olan eyvan yer almaktadır. Eyvanın sağ ve solunda iki kademeli ve sivri kemerli nişlerden oluşan odalar bulunmaktadır. Geniş sivri kemerli nişler arasında kalan bölümler üst üste dikdörtgen bölümler halinde düzenlenmiştir. Taşıyıcı özelliği olmayan ve tamamen süsleme unsuru olarak tasarlanan bu bölümlerin kemerleri, sivri ve üç dilimli kemer formunda verilmiştir (Foto. 18). Yine birinci avluda yer alan eyvanların arasında kalan duvar yüzeyleri, sivri ve üç dilimli kemerlere sahip nişler ile hareketlendirilmiştir. Yapı 1153 yılında, Oğuzların isyanı sırasında tahrip edilmiş ve daha sonra Terken Hatun tarafından onarılmıştır¹⁰⁶ (Foto. 19).

2.3: Anadolu Türk Sanatında (Anadolu Selçuklu, Beylikler) Kemer

Anadolu Selçuklu Dönemi:

1071 Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'ya Türk akınları hız kesmeden devam etmiştir. Kaynaklarda Selçukîyan-Rum adıyla geçen Anadolu Selçukluları, Türkiye Selçukluları olarak ta bilinmektedir. Selçuklulardan Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmış'ın oğlu Süleyman Şah, İznik'i fethedip başkent yapmış ve böylece 1075-1080'de Anadolu Selçuklu devleti resmen kurulmuştur¹⁰⁷. Anadolu'nun fethinde Türkmen beyliklerinin de büyük etkisi olmuştur. Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri ve Malaya yöresinde Danişmentliler (1071-1174); Erzurum'da Saltuklular (1081-1202);

¹⁰⁵ Aslanapa, Oktay. "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat", (*Ortaçağ*), *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 6: 9-45.

¹⁰⁶ Aslanapa, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat", 42.

¹⁰⁷ Sümer, "Selçuklular", 380.

Hasankeyf, Mardin, Diyarbakır yöresinde Artuklular (1101-1302); Erzincan, Kemah, Gebinkarahisar ve Divriği’de Mengücekliler (1171-1252)¹⁰⁸, fethettikleri yerleri, dönemin sanat anlayışını yansıtan yapılarla donatmışlardır.

Bu dönemde Anadolu’da mimaride kemer gelişimini takip edebileceğimiz çok sayıda yapı bulunmaktadır. Burada birkaç örnek üzerinden dönemin mimari anlayışını ifade etmeye çalışacağız. Büyük Selçuklu dönemi yapı malzemesi olarak tuğlanın, Anadolu Selçuklu döneminde de yöresel unsurların da etkisiyle taş malzemenin daha çok kullanıldığı görülmektedir.

Bu dönemde inşa edilen yapılarda kullanılan kemerler arasında, teğet kemer olarak tabir edilen bir kemer çeşidi dikkat çekmektedir. Teğet kemer kullanımına örnek olarak Kayseri Hıdırlı Hatun Camii mihrabı verilebilir¹⁰⁹. Mahperi Hıdırlı Hatun tarafından yaptırılan külliye’nin birimi olan cami, 1237-1238 tarihlidir¹¹⁰. Yapı, kare plan üzerine tamamen kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Harim, mihraba paralel on sahından oluşmakta ve sahnlar birbirinden kare prizmal payelere oturan sivri kemerler ile ayrılmaktadır. Caminin güney cephesi ortasında yer alan mihrap, orijinalitesini korumaktadır. 4.50 m yükseklikte ve 3.57 m genişlikteki mihrab çerçevesini, genişlikleri ve silmeleri farklı üç bordür dolaşmaktadır¹¹¹. Dıştan ikinci bordür geometrik desenlerin birbirini tekrar etmesiyle oluşturulmuştur. Mihrap nişi, içte ayrıca üç küçük niş şeklinde verilmiştir. Asıl niş, üstte mukarnas dolgulu kavsaraya sahip olup kavsara kemeri teğet kemer şeklinde tasarlanmıştır. Kemer yüzeyinde iç bükey kavisli şeritlerin değişik yönlerde kesişmesiyle zeminde altıgen şekillerin olduğu geometrik bezeme görülmektedir¹¹²(Foto. 20).

Anadolu’da Selçuklu ve beyliklerin inşa ettirdikleri yapılarda en çok tercih edilen kemer, çift merkezli sivri şekildir¹¹³. Buna örnek olarak Erzurum Çifte Minareli Medrese verilebilir. Erzurum İçkale’de yer alan ve Hatuniye Medresesi adıyla da bilinen yapı, 35 x 48 m boyutlarıyla Anadolu’nun en büyük Selçuklu medresesidir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir, fakat, 1246’da vefat eden Gıyasettin Keyhüsrev’in eşi

¹⁰⁸ Gönül Öney, “Anadolu Selçuklu Sanatı,” *Türkler*, (Ortaçağ), Yeni Türkiye Yayınları, 7, (2002), 1213.

¹⁰⁹ Ayşıl Tükel Yavuz, *a.g.e.*, s. 19.

¹¹⁰ Aslanapa, *a.g.e.*, s. 177.

¹¹¹ Ömür Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976), 138.

¹¹² Bakırer, *a.g.e.*, 139.

¹¹³ Tükel Yavuz, *a.g.e.*, 17.

Gürcü Hatun ile evlenen Vezir Süleyman Pervane'nin Keyhüsrev'in kızı Huant Hatun adına 1270'li yıllarda bu yapıyı yaptırılmış olabileceği ifade edilmektedir¹¹⁴.

İki katlı, dört eyvanlı ve açık avlulu medreseler grubunda değerlendirilen yapının avlu revak kemerleri, yukarıda bahsedildiği üzere çift merkezli sivri şekilli olarak inşa edilmiştir¹¹⁵. Burada iki kademeli olarak taşlarla örülen sivri kemerlerden içteki, sade iken dıştaki süslemelidir (Foto.21). Yapının kuzey cephesi ortasında yer alan taçkapısı, medresenin beden duvarlarından yüksekçe ve dışa taşkın olarak verilmiştir. Dikdörtgen planlı olarak tasarlanan portalin giriş açıklığı üstte, **çift merkezli sivri kemerli** bir niş içine alınmıştır. Medreseye asıl giriş ise bu nişin gerisinde yer alan ve basık kemerli bir açıklığı olan boşluktan sağlanmaktadır. Karahanlılar'dan Büyük Selçuklu dönemine kadar çoğunlukla portallerde giriş açıklıklarının sivri kemer şeklinde olduğunu görülmektedir. Bu dönemde bazı yapılarda bu gelenek devam etse de yapıların çoğunun giriş açıklığı, basık kemer şeklinde tasarlanmıştır.

Taçkapıyı üç yönde kademeli olarak bitkisel motiflerden oluşan süs bordürü dolaşır. Anadolu Selçuklu mimarisinde XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren süslemelerde bitkisel kompozisyonlar çokça kullanılmıştır. Palmet ve lotus gibi motifler, yüzeyden taşkın olarak ve birbirinin tekrarı şeklinde verilmiştir¹¹⁶. Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin taçkapı süslemeleri bu dönemin sanat anlayışını yansıtmaktadır (Foto. 22).

Bu dönemde Sivas'ta inşa edilmiş olan Gök Medrese'nin taçkapısı, kemer gelişimi açısından önemlidir. Medrese, Selçuklu Sultanı III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde, Vezir Fahreddin Ali bin Hüseyin Sahip Ata tarafından, 1271 yılında yaptırılmıştır¹¹⁷. Yapı, açık avlulu ve eyvanlı medreseler grubunda değerlendirilmektedir. Beden duvarından yüksekçe ve dışa taşkın olarak verilmiş portal, dikdörtgen biçimde tasarlanmıştır. Giriş açıklığı üstte **dört merkezli sivri kemerli** bir niş içine alınmıştır. Bu kemer türü, Anadolu Selçuklu yapılarının birçoğunda taçkapı kavsara kemeri, revak kemeri ve medrese eyvan kemeri olarak kullanılmıştır¹¹⁸. Mukarnas dolgulu kavsaranın alt kısmında asıl giriş açıklığı, gri ve beyaz mermer parçalarının birbirine geçme tekniğiyle oluşturulmuş basık kemer şeklindedir (Foto. 23).

¹¹⁴ Hamza Gündoğdu, “Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Tarihlemesi Üzerine”, *Anadolu Selçuklu Mirası ve Güncel İmgeler*, Bağımsız Sanat vakfı, (2017): 25.

¹¹⁵ Tükel Yavuz, *a.g.e.*, 17.

¹¹⁶ Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, 10.

¹¹⁷ Özkan Ertuğrul, “Gökmedrese”, *DİA.*, (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14:138.

¹¹⁸ Tükel Yavuz, *a.g.e.*, 18.

Bu dönemde yapılarda kullanılan diğer bir kemer çeşidi daha önce Büyük Selçuklu mimarisinde gördüğümüz **Aynalı Kemer**'dir. Bu kemer çeşidine örnek olarak Anadolu Selçuklu Sultanlarından Konya'daki II. Kılıçarslan Türbesi verilebilir¹¹⁹. Alaaddin Camii avlusunda yer alan türbe, II. Kılıçarslan tarafından mimar Abdülgahtar bin Yusuf'a yaptırılmıştır.¹²⁰ Yapıda yer alan kitabede tarih yoksa da ifadelerden II. Kılıç Arslan'ın emri üzerine yaptırıldığı anlaşılmaktadır. II. Kılıç Arslan'ın 1155-1192 yılları arasında hüküm sürdüğü dikkate alınırca türbenin de 1192'den önce yapılmış olabileceği düşünülmektedir¹²¹

Taş ve tuğla malzeme ile inşa edilen ongen planlı bu türbenin üzeri piramidal bir külahla kapatılmıştır¹²². Yapının gövde bölümüne altı basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Giriş açıklığı, üstte **yarım daire kemerli** bir niş içine alınmıştır. Yapıya asıl giriş ise bunun gerisinde yer alan **aynalı kemerli** bir boşluktan sağlanmaktadır. Yarım daire kemerin üst kısmında, dikdörtgen çerçeve içinde yine aynalı kemerli bir pencere açıklığı bulunmaktadır (Foto. 24).

Bu dönemde kullanılan diğer kemer türleri, eliptik ve dilimli profil veren kemerlerdir. İki kemerin de kullanımına örnek olarak Diyarbakır Mesudiye Medresesi revak kemerleri verilebilir. Diyarbakır Ulu Camii'ne bitişik konumdaki Medresenin yapımına, 1198 yılında Artuklu Meliki Ebu Muzaffer zamanında başlanmış ve 1223 yılında Melik Mesud döneminde tamamlanmıştır¹²³. Dikdörtgen planlı, Anadolu Selçukluların açık avlulu medrese grubunda değerlendirilen yapı, orijinalinde iki katlı olup zemin katta avlunun doğusunda eyvan, batısında mescit, kuzeyinde portal ile köşelerde dört odadan ibarettir. Üst katta ise revaklı galeri gerisinde öğrenci ve öğretmen hücreleri bulunmaktadır¹²⁴

Burada avlunun batı cephesinde yer alan alt kat revak kemerlerinden ortadaki, eliptik kemerdir. Yani profili bir elipsle tanımlanan kemerdir¹²⁵. Kemer yüzeyi ve kemer karnında oyma tekniğiyle yapılmış bitkisel bezeme hâkimdir. Yanlarda yer alan kemerler ise dilimli profil veren kemerlerdir. Anadolu'da Selçuklu döneminde bu tür

¹¹⁹ Tükel Yavuz, *a.g.e.*, 20.

¹²⁰ Haşım Karpuz, "Konya", *DİA.*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002,), 190.

¹²¹ Kitabe ve türbe ile ilgili daha fazla bilgi için Bkz: Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 185-190.

¹²² Önköl, *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, 187.

¹²³ Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, (Ankara, 1969), 24-28.

¹²⁴ Kuran, *a.g.e.*, 28.

¹²⁵ Tükel Yavuz, *a.g.e.*, 21.

kemerlerin dilim sayısı hep tektir. Kemerlerin kilit kısmında yer alan dilim, ya sivri ya da dairesel profil vermektedir¹²⁶. Bu örnekte görüldüğü üzere tepedeki dilim, sivri şekillidir. Gri ve beyaz renkte taşların dönüşümlü olarak kullanılmasıyla oluşturulan dilimli kemerlerde, beyaz renkli taş yüzeyleri, kıvrım dallardan oluşan bitkisel motiflerle bezelidir (Foto.25).

Beylikler Dönemi:

1308 yılında son Anadolu Selçuklu sultanının ölümü üzerine, Türkmen beylikleri Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Beylikler dönemi adı verilen bu dönem, mimaride Anadolu Selçuklu etkisinin devam ettiği, bunun yanı sıra yeni denemelerin hâkim olduğu bir dönemdir¹²⁷. Özellikle batı Anadolu'da kurulan beylikler, mimaride yeni arayışlara yönelmişlerdir. Bodrum, Milas, Muğla ve Beçin'de Menteşe Beyliği; Aydın, Efes, Tire, Birgi ve İzmir'de Aydınoğlu Beyliği; Manisa ve Bergama'da Saruhan Beyliği; Balıkesir yöresinde Karesi Beyliği; İznik ve Bursa çevresinde ise Osmanlı Beyliği hüküm sürmüştür¹²⁸. Bu beyliklerin mimari ürünleri, Osmanlı sanatının oluşumunda da etkili olmuştur.

Beylikler döneminde inşa edilen yapılarda kullanılan kemerlere baktığımızda çoğunlukla sivri kemerlerin kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra basık kemer ve aynalı kemerin de en çok tercih edilen kemerler arasında olduğu görülmektedir.

İzmir'in Selçuk ilçesinde yer alan İsa Bey Camii, farklı kültürlerin izlerini taşıması bakımından oldukça önemlidir. Cami, Aydınoğlu Mehmet Beyin en küçük oğlu olan İsa Bey tarafından¹²⁹ 1374 tarihinde mimar Ali Bin Müşeymeş Ed-Dımaşki'ye yaptırılmıştır¹³⁰. Yapı, Transept tipli (Çapraz sahnalı) camiler grubunda değerlendirilmektedir¹³¹. Üst örtüsü günümüze ulaşamayan, revaklı bir avlu ve bu avlunun gerisinde mihrap ekseninde iki kubbeli ve çift sahnalı harimin yer aldığı yapı, iki birimlidir. Enine genişleyen harim uygulaması, Şam Emeviye Camii ile benzerlik göstermektedir. Buradaki benzerlik, yapının mimarının Şamlı olmasından

¹²⁶ Tükel Yavuz, *a.g.e*, 21.

¹²⁷ Gönül Öney, *Beylikler Devri Sanatı, (XIV-XV. Yüzyıl)-(1300-1453)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989), 1

¹²⁸ Gönül Öney, “*Akdeniz’de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası*”, (2000): 4.

¹²⁹ İnci Kuyulu, “İsa Bey Camii”, *Akdeniz’de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası*, (2000): 60.

¹³⁰ Aslanapa *a.g.e.*, 348.

¹³¹ Öney, *Beylikler Devri Sanatı, (XIV-XV. Yüzyıl)-(1300-1453)*, 12.

kaynaklanmaktadır. Harimin kuzeyinde yer alan revaklı avlu, bu plan şemasının Osmanlı öncesinde rastlanan ilk örneklerinden olması bakımından oldukça önemlidir¹³². Ayrıca avlu revaklarında kullanılan devşirme sütun ve başlıkları, yapıdaki yeniliklerdendir. Yapıda inşa malzemesi olarak kesme taş ve tuğla; kaplama malzemesi olarak ta mermer kullanılmıştır. Caminin genelinde, sivri kemer kullanıldığı görülmektedir. Batı cephede yer alan ve revaklı avluya geçişi sağlayan anıtsal portal, dikkat çekmektedir. Cepheden dışa taşkın olarak verilen portal, dikdörtgen planlı olup giriş açıklığı üstte sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Asıl giriş ise bunun gerisinde düz atkılı bir boşluktan sağlanmaktadır. Kemerlerin iki renkli taş işçiliği ve fistolu bezemeler, yapıda Ortaçağ Suriye etkilerini hatırlatır.¹³³ Sivri kemerin yanı sıra, portalin sağında yer alan alt kat pencere kemerinin, basık kemer şeklinde düzenlendiği görülmektedir (Foto. 26). Harime giriş, mihrap ile aynı eksendeki üç sivri kemerli boşluktan sağlanmaktadır (Foto. 27).

Aydın'ın Söke ilçesine bağlı Akköy nahiyesinin bir köyü olan Balat (Milet)'ta yer alan ve Menteşe Beyliğinin emirlerinden İlyas Bey tarafından 1404 tarihinde yaptırılan cami, Kübik mekânlı ve tek kubbeli camiler grubunda değerlendirilmektedir¹³⁴. Yapının kuzey cephesi, mermerden çift merkezli sivri kemerli bir eyvan şeklinde olup bu eyvanın gerisi, iki sütunun taşıdığı üçlü açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Üstte aynalı kemerli (bursa kemeri), altta basık kemerli çift kademeli olarak düzenlenen bu çökertme kemerinin alt kısmında, ortadaki düz atkılı giriş açıklığı yanlardakiler ise pencere açıklığı şeklindedir. İçeride kubbe geçişinin sağlayan trompların ve bunların arasında kalan sağır nişlerin kemerleri de yine çift merkezli sivri kemer düzenindedir (Foto. 28-29).

Beylikler devri sanatı, oluştuğu yörenin etkilerini taşımaktadır. Yapılarda kullanılan kemerler, daha önceki Anadolu Selçuklu mimarisinden bölgesine göre kullanılan malzeme açısından çoğunlukla farklılık göstermektedir. Bu dönemde, Osmanlı Beyliği'nin hâkim olduğu topraklardan İznik'te yer alan Nilüfer Hatun İmareti dikkat çekmektedir. 1388 tarihinde inşa edilen yapı, bir sıra kesme taş ve üç sıra tuğlanın almaşık düzende örülmesiyle oluşturulmuştur¹³⁵. Anadolu Selçuklu ve bazı beylikler

¹³² Kuyulu, *a.g.m.*, 61.

¹³³ Öney, *Beylikler Devri Sanatı, (XIV-XV. Yüzyıl)-(1300-1453)*, 13.

¹³⁴ Aynur Arıkan, "İlyas Bey Külliyesi" *DİA.*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 164-166.; Öney: *a.g.m.*, 12-13.

¹³⁵ Öney, *Beylikler Devri Sanatı, (XIV-XV. Yüzyıl)-(1300-1453)*, 14.

dönemi yapılarında görmeye alışık olduğumuz anıtsal taçkapı uygulaması, Bursa Ulu Camii ve Bursa Yeşil Camii gibi yapılar dışında giderek etkisini yitirmiştir. Burada asıl giriş, cephenin bir parçası gibi verilmiş olup yapıya revaklı bir ön birim eklenmiştir. Asıl giriş açıklığı ile aynı hizada olanın dışında, devşirme sütun ve başlıklara oturan revak kemerleri sivridir. Doğu cephenin ortasında yer alan asıl giriş açıklığı, dikdörtgen planlı olup sivri kemerli bir niş içine yerleştirilmiştir. Mekâna giriş ise bu nişin gerisinde yer alan, Anadolu Selçuklu mimarisinde “aynalı kemer” olarak tabir edilen, fakat beylikler devrinin Bursa yapılarında sıklıkla karşılaştığımız bursa kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 30). Kemerler, tüm cephelerde olduğu gibi almaşık düzende örülmüştür.

Daha önceki dönemlerde, yapıların özellikle giriş cephelerinin vurgulanması ağırlık taşıyordu. Beylikler döneminde, çoğunlukla yapının tüm cephesinde kemer kullanımı görülmektedir. Kemerler; pencere kemeri, revak kemeri, taçkapı kemeri ve duvar yüzeyinde boşaltma kemeri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yine kemer yüzeyleri özellikle tuğladan çeşitli şekillerde süslenmiştir. Yapılar taş ve mermerin yanı sıra, özellikle taş-tuğla malzemenin birlikte kullanımı sonucu inşa edilmektedir.

BÖLÜM 3: KATALOG

3.1: CAMİ VE MESCİTLER

3.1.1: BURSA ALÂADDİN CAMİİ

Yeri: Bursa'nın Osmangazi İlçesinde ve Alâaddin Caddesi'nin sonunda yer almaktadır.

Tarihçesi: Caminin inşa kitabesi yoktur. S. Çetintaş, sicillere göre yapının inşa tarihinin H.726/M.1326 olduğunu belirtmektedir¹³⁶. Ayverdi'ye göre caminin banisi, Orhan Bey'in büyük kardeşi olan Alâaddin Paşa'dır¹³⁷. Ayverdi, yapının H. 1278 onarımında doğu cephedeki pencerelerin yerinin değiştirilip, söveli düz pencerelerin bozulduğunu ve yarım daireye yakın kemerli pencere açıklığı yapıldığını ifade etmektedir¹³⁸. Yakın zamanda Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen yapı, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Caminin beden duvarları yer yer kesme ve moloz taş, araları ise tuğla hatıllarla inşa edilmiştir. Revak kemerleri tuğladandır. İçerde, duvarlar sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Kuzey-güney ekseninde, iki birimden oluşan yapı, kuzeyde dikdörtgen planlı üç gözlü bir son cemaat yeri, güneyde ise kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü asıl ibadet mekânından ibarettir. Minare, kuzeydoğu köşededir.

Kemer şekilleri ve özellikleri: Üç gözlü son cemaat yerinde, çift merkezli sivri kemer düzenlemesi görülmektedir. Tuğla kemerler¹³⁹ mermer sütunların üzerinde yer alan devşirme başlıklara oturmaktadır (Foto. 31). Son cemaat yerinden harime geçilirken giriş açıklığının ve bu açıklığın her iki yanında yer alan pencerelerin kemerleri basık kemer şekillidir (Foto. 32). Yapının doğu ve batı cephelerinde ikişer adet pencere açıklığı bulunmaktadır.

¹³⁶ Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, 31.

¹³⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin ilk Devri*, 49

¹³⁸ Ayverdi, *a.g.e.*, 53.

¹³⁹ Batur, *a.g.e.*, 48.

3.1.2: ORHAN CAMİİ

Yeri: Bursa il merkezinde, Atatürk Caddesi'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Kuzey cephenin ortasında yer alan giriş üzerindeki kitabeye göre yapı, 1339 yılında, Orhan Gazi tarafından yaptırılmıştır. Kitabede yapının Karaman oğlu eliyle yakıldığı yazmaktadır¹⁴⁰. Kitabe ve kaynaklardaki ifadelerle karşı¹⁴¹ Sedat Çetintaş, binanın kargir olmasından dolayı tamamen yakılamayacağını, yangın sebebiyle mutlaka zarar gördüğünü, ancak genel olarak eski halini koruduğunu ifade etmektedir¹⁴². Ayverdi, duvarların yapımında çakmak taşı kullanıldığını için yapının aslının bozulmadığını belirtmektedir¹⁴³.

Cami, çeşitli yıllarda onarım görmüştür. İlk onarım, Çelebi Sultan Mehmet döneminde, Vezir Bayezid Paşa tarafından, 1417 yılında yapılmıştır¹⁴⁴. 1855 büyük Bursa depreminden sonra, 1863-1864'te Leon Perwille tarafından tamir edilmiştir. Ayverdi, bu tamiratta, kemerler arasındaki ahşap gergilerin demirle değiştirildiğini ifade etmektedir. Yine Ayverdi, caminin 1904 onarımında, pencere üstlerinin kemerli şekle sokulduğunu, doğu tarafındaki pencerenin kapıya çevrildiğini yazmaktadır¹⁴⁵. Yapı, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları çoğunlukla bir sıra taş, üç sıra tuğlanın almalı düzende örülmesi ile inşa edilmiştir. Son cemaat yeri kemerlerini taşıyan ayaklar, tamamen kesme taş bloklar ile oluşturulmuştur. Kemerler, süsleme amaçlı tuğla unsurlar haricinde duvar yüzeylerinde olduğu gibi almalı düzendedir. Caminin içi sıvalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Yapı, beylikler devrinde gelişen bir plan olarak görülen yan mekânlı, çok fonksiyonlu cami grubundadır. Kuzeyde, beş gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Harim, bu birimin gerisinde üç eyvanlı birimler şeklinde dizayn edilmiştir. Giriş aksı gerisindeki üzeri kubbe ile örtülü ortadaki birim, yanlara büyük sivri kemerler ile açılmaktadır. Ortadaki birimin gerisinde üzeri kubbe ile örtülü mihrap

¹⁴⁰ Ayverdi, *a.g.e.*, 80.

¹⁴¹ Yekta Demiralp, "Orhan Camii", *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beyliklerin Mirası* (2000): 108.

¹⁴² Çetintaş, *a.g.e.*, 18

¹⁴³ E. Hakkı Ayverdi- İ. Aydın Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, (İstanbul: Baha Matbaası, 1976), 12.

¹⁴⁴ Demiralp, *a.g.m.*, 108.

¹⁴⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, 67.

önü mekânı bulunmaktadır. Minare, son cemaat yeri ile harim arasında kalan yerde, kuzeydoğu köşededir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephede ortadaki diğerlerine göre daha geniş ve yüksekçe tutulan beş gözlü son cemaat yerinin kemerleri, iki merkezli sivri şekillidir¹⁴⁶. Kemerler, duvar yüzeyinden biraz içeri çekilerek verilmiştir. Giriş aksı kemeri, diyagonal yerleştirilmiş tuğlalardan yapılmış bir testere dişi şeridiyle süslenmiştir¹⁴⁷. Bu şeridi dışta, iki sıra tuğla dizisi sınırlamakta ve kemeri cepheden ayırt etmektedir. Ortadaki kemerin sağ ve solunda yer alan almaşık kemerler, iki kademeli düz silme şeklinde tasarlanmıştır. En uçta kalan diğer iki kemer, yuvarlak profilli yani dar yüzleri yuvarlatılmış tuğlalar ile örülmüştür¹⁴⁸ (Foto. 33).

Son cemaat yerinin doğu ve batı cephesinde, büyük bir sivri kemer içinde ikiz kemer uygulaması görülmektedir. Burada ikiz kemer uygulamasının yöredeki Bizans yapılarından esinlendiği düşünülmektedir. Ancak Batur, Orhan Camii'nde revakın doğu ve batı birimlerinin farklı oluşunun, erken dönem Osmanlı yapılarında daha çok görülen bir çeşitlemeciliğe bağlı olduğunu ifade etmektedir¹⁴⁹. Burada doğu açıklık, iki kademeli büyük bir sivri kemer içinde ikiz kemerler, mermer sütunun üzerinde yükselen devşirme başlığa oturmaktadır. Diğer cephelerde olduğu gibi kemerler, duvar yüzeyinden içerde verilmiş olup kemeri dışta bir tuğla dizisi sınırlamaktadır. Batı açıklık, doğudakiyle aynı düzende olup kemerleri dışta sınırlayan testere dişi tuğla şerit ile diğerinden ayrılmaktadır (Foto. 34).

Yapıya giriş, kuzeyde revakın gerisinde orta aksta yer alan iki renkli mermer parçalar ile oluşturulmuş basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 35). İçeride Mekânları birbirinden ayıran büyük askı kemerleri, çift merkezli sivri şekilli iken, mihrap önü mekânında kubbe geçiş tromp kemerleri, çift merkezli ve üstten teğetli sivri şekillidir. Yapının beden duvarlarında özellikle pencere açıklıkları, duvar boyunca büyük boyutlu sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Burada yer alan kemerler taşıyıcı özellikte olup boşaltma kemeri olarak da tabir edilmektedir. Burada dışta revak kemerlerinde görülen içe çekilme söz konusu değildir¹⁵⁰. Bu kemerlerden üsttekiler çoğunlukla sivri, alt sıra pencere kemerleri teğet kemer, üst sıra pencere kemerleri ise

¹⁴⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, 72.

¹⁴⁷ Batur, *a.g.e.*, 49.

¹⁴⁸ Batur, *a.g.e.*, 49.

¹⁴⁹ Batur, *a.g.e.*, 52.

¹⁵⁰ Batur, *a.g.e.*, 51.

yarım daire şeklindedir. Yine boşaltma kemerlerinin bazıları düz bir silme ile sınırlandırılırken, bazılarının testere dişi motifiyle sınırlandığı görülmektedir (Foto. 36).

3.1.3: I. MURAD (HÜDAVENDİGAR) CAMİİ

Yeri: Bursa'nın Çekirge semtinde, kaplıcaların olduğu tepe üzerindedir.

Tarihçesi: Yapının, Sultan I. Murad (Hüdavendigâr) tarafından, annesi Nilüfer Hatun'un isteği üzerine, 1363 tarihinde inşa ettirildiği belirtilmektedir¹⁵¹. Fakat Gabriel, I. Murad dönemi vakıf kayıtlarında bu yapının inşa tarihini 1385 olarak vermekte¹⁵² ise de Ayverdi yapının, Sırp Sındığı savaşı sonrası, 1365-1366 yıllarında inşa edilmiş olduğunu ifade etmektedir¹⁵³.

Yapının inşa kitabesi yoktur. Kuzey cephenin ortasındaki taçkapının üzerinde yer alan onarım kitabesine göre yapı, 1904 yılında II. Abdülhamid'in emriyle onarım görmüştür¹⁵⁴. Doğu ve batı üzerindeki giriş açıkları ile dört büyük pencerenin sonradan açıldığı bilinmektedir¹⁵⁵.

Malzeme: Yapının beden duvarları, üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan örülmüştür. Son cemaat yeri kemerlerinden dıştakiler almaşık düzende, içteki kemerler taş malzeme ile yapılmıştır. Revak kemerlerini taşıyan kalın payeler, kesme taş bloklar ile inşa edilmiştir. Yapının içi, tamamen badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Yan mekânlı ve çok fonksiyonlu cami grubunda değerlendirilen yapının, iki katlı olarak tasarlanması ile alt kat cami, üst katı da medrese olarak işlev görmektedir. Bu uygulamanın Türk mimarisinde başka bir örneği yoktur.

Cami'nin kuzey cephesinde, beş gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapıya giriş, kuzey cephe ortasına yerleştirilen ve mihrapla aynı eksende olan açıklıktan sağlanmaktadır. Çift açıklığın her iki yanında, üzeri tonoz ile örtülü hücreler bulunur. Yapının ortasında üzeri kubbe ile örtülü bir iç avlu, bunun her iki yanında üzeri beşik

¹⁵¹ Arseven, *a.g.e.*, 245.

¹⁵² Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 58.

¹⁵³ Ayverdi, *a.g.e.*, 231.

¹⁵⁴ Yapının mihrap önü mekânının ortada yer alan sahndan yüksekte tutulması, münakaşalara sebep olduğu için bu birimin toprakla doldurulup mihrap önü mekânıyla aynı seviyeye getirildiği; fakat yine 1904 yılında Bursa valisi Reşit Mümtaz Paşa tarafından yapılan onarımda toprağın kaldırılıp birimin ortasına mermer ve havuz eklendiği ifade edilmektedir. Bkz: Arseven, *a.g.e.*, 245.; Demiralp, 'Hüdavendigâr Camii', 122.

¹⁵⁵ Ayverdi ve Yüksel, *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*, 17.

tonoz ile örtülü eyvanlar, gerisinde üzeri beşik tonoz ile örtülü mihrap önü mekânı ve bu mekânın kuzey köşeleri tabhane odaları¹⁵⁶ yer alır. Arseven bu plan tipinin, Selçukluların kapalı avlulu medreselerine benzediğini ifade etmektedir¹⁵⁷. Minare, son cemaat yeri revakının kuzeydoğu köşesinde konumlandırılmıştır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzeydeki beş gözlü bir son cemaat revakının kalın taş payelere oturan kemerleri, iki kademeli ve iki merkezli sivri şekillidir¹⁵⁸. Bunlardan dıştaki kemer, taş ve tuğlanın alması düzende örülmesiyle oluşturulmuş ve kemerler dışta bir sıra tuğla dizisi ile sınırlandırılmıştır. İçteki kemer ise tamamen taş malzeme ile örülmüştür. Giriş aksı kemeri ve onun yanındaki iki kemer üst kısmında, iç içe iki sivri kemerli nişler açılmıştır. Kuş evi olarak yapıldığı düşünülen bu nişlerin¹⁵⁹ kemerleri, tamamen dekoratif amaçlıdır (Foto. 37).

Son cemaat yeri revakının doğu ve batı cepheleri üstte iki ayrı büyük sivri kemer içinde, daha küçük boyutlu ikiz kemerli açıklık şeklindedir. Yuvarlak sütun üzerinde devşirme başlıklara oturan ikiz kemerlerden üstte yer alan iki sivri kemer arasında, kuzey cephede görülen sivri kemerli niş yer almaktadır. Alması kemerleri, dışta tuğla dizisi sınırlamaktadır (Foto. 38). Yapının içinde kubbeyi taşıyan kemerlerin sivriligi net değildir. Orta sahnın askı kemerleri, mihrap aksında duvardan biraz ayrılmış ve diğer akslarda ise tonozla örtülü kısımların üst kısmında kemerler belirtilmemiştir¹⁶⁰.

3.1.4: Yıldırım Bayezid Camii:

Yeri: Cami, Bursa'nın Yıldırım semtinde, bir tepe üzerinde inşa edilen külliye'nin bir parçasıdır.

Tarihçesi: Yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekte ise de Aslanapa yapıyı, 1390-1400 yılları arasına tarihlendirmekte¹⁶¹, Çetintaş da kaynaklara dayanarak inşasına, 1390'da başladığını ifade etmektedir¹⁶². Ayverdi, Yıldırım Bayezid'in Bursa vakfiyesi ve İstibdalnamesine göre Camii'nin, H.802 / M.1399 yılında inşa edilmiş olabileceğini

¹⁵⁶ Tabhâne odalarının gezici dervişlerin konaklamaları için yapıldığı bilinmektedir. Bkz: Demiralp, "Hüdavendigâr Camii", 122.

¹⁵⁷ Arseven, *a.g.e.*, 245.

¹⁵⁸ Batur, *a.g.e.*, 53.

¹⁵⁹ Gabriel, *Bir Türk Başkenti Bursa*, 56.

¹⁶⁰ Batur, *a.g.e.*, 53.

¹⁶¹ Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*, (İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, 1977), 174.

¹⁶² Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, 23.

belirtmektedir¹⁶³. 1855 Bursa depreminde yıkılan revak kubbelerinin onarıldığı bilinmektedir¹⁶⁴. Cami günümüzde restorasyon nedeniyle kapalıdır.

Malzeme: Yapının inşa malzemesi, taş ve tuğladır. Dış cephe, son cemaat yeri ve iç mekân, farklı boyutlarda kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olup kubbe, tonoz gibi üst örtüler ile kubbe geçişlerinde tuğla kullanılmıştır¹⁶⁵. Günümüzde yapının dış cephesinin ve son cemaat yerinin mermer malzeme ile kaplı olduğu görülmektedir

Mimari Özellikleri: Hüdavendigâr Camii gibi yan mekânlı ve çok fonksiyonlu camiler gurubunda değerlendirilen Yıldırım Camii'nin, önünde beş gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Yapıya giriş, kuzey cephe ortasında yer alan açıklıktan sağlanmaktadır. Açıklığın her iki yanında küçük kare mekânlar, taçkapının gerisinde üst katta üzeri tonoz ile örtülü hünkâr mahfili, girişin gerisinde ortada üzeri kubbe ile örtülü iç avlu ve bu avlunun yanlarında iki eyvan, avlunun gerisinde üzeri kubbe ile örtülü mihrap önü mekânı yer almaktadır. Bu birimin kuzey kısmının her iki köşesinde ise Hüdavendigâr Camii'nde olduğu gibi tabhane odalarına yer verilmiştir. Caminin iki adet minaresinin olduğu, kuzeybatıdaki minarenin 1949 yılında yıkıldığı bilinmektedir¹⁶⁶. Kuzeybatıdaki bugünkü minare, sonradan inşa edilmiştir.

Kemer Özellikleri: Kuzeyde beş gözlü bir son cemaat yeri revakının kemerleri, aynalı kemer ya da Bursa yapılarında sıklıkla kullanıldığı için Bursa kemeri diye isimlendirilen kemerle düzenlenmiştir. Kemerler, yerden 6 m yükseklikte, her biri dikdörtgen çerçevenin içinde verilmiştir¹⁶⁷. Giriş aksı kemeri, payelere mukarnas dizisi ile diğer kemerler ise yuvarlatılmış taşlar ile oturtulmuştur. Kemer aynalarının her birinde, farklı bezeme görülür. Bazılarının içi sade bırakılırken özellikle revakın giriş aksı kemerinin sağ ve solunda yer alan kemer aynaları, mihrap nişlerini örten mukarnaslı kavsaraları anımsatmaktadır (Foto. 39). Son cemaat yeri revakının doğu ve batı cephesi, ikiz açıklık şeklindedir. Yerden yaklaşık olarak saçak hizasına kadar yükselen bursa kemerleri, dikdörtgen bir çerçeve içinde verilmiştir. Kuzey cephede olduğu gibi kemerler, payelere alt kısımda yuvarlatılmış taş bezeme ile oturmaktadır (Foto. 40).

¹⁶³ Ayverdi, *a.g.e.*, 420.

¹⁶⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, 427.

¹⁶⁵ Selim Tayfun Yıldız, “*Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi*”, (Yüksek Lisans Tezi Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, 2001), 22.

¹⁶⁶ Gabriel, *a.g.e.*, 69.

¹⁶⁷ Çuhadar, *Erken Devir Bursa Camilerinde Revak Uygulaması*, 86.

Daha önce Orhan ve Hüdavendigâr Camii revak kemerlerinde görülen ikiz açıklık, burada cephenin yalnızca ikiye bölünmesi şeklinde ve Bursa kemeri ile karşımıza çıkmaktadır. Son cemaat yerinde kuzey-güney yönlü kemerlerden portale yakın olanlar, Sepet Kulpu kemeri şeklinde, diğer iki kemer ise sivri şekilli olarak verilmiştir. İçteki iki kemerin payeler ile birleştiği alt kısımlarında ince mukarnaslı üçer niş meydana getirilmiş, mukarnasların bitişi mızrak ucunu anımsatan palmetli süslemeler şeklinde düzenlenmiştir¹⁶⁸. Diğer iki sivri kemer yastıklarında ise yuvarlatılmış taş süsleme görülmektedir (Foto. 41).

Kuzey cephenin ortasındaki mermer taçkapı, bursa kemerli açıklığı olan eyvanın gerisinde yer almaktadır. Bursa kemerinin aynasında ikinci bir çökertme içinde, iki ucunda palmetlerin olduğu kabartmalı bezeme görülmektedir. Giriş açıklığı, üstte kaş kemerli¹⁶⁹ ya da teğet sivri kemerli bir niş içine yerleştirilmiş olup kemer, mukarnas dolgulu bir yastığa oturmaktadır. Harime giriş, altta iki renkli taştan, kakma şeklinde düzenlenen basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. Kemer üst kısmı Zengi tarzında düğüm motifiyle süslenmiştir¹⁷⁰ (Foto. 42). Taçkapı nişinin yan bölümlerinde ikinci kat pencere açıklıkları dilimli Bursa kemeri şeklinde düzenlenmiş, kemer aynasının orta kısmında kabara bulunmaktadır (Foto. 43).

Dıştaki birinci kat pencere kemerleri, üstten teğetli sivri şekillidir. İçte orta avlu yan eyvanlara sivri kemerler ile mihrap önü mekânına ise büyük Bursa kemeri ile açılmaktadır. Bursa kemeri ayakları yanlarda çokgen sütunceleri bulunan niş şeklinde düzenlenmiş olup ayaktan nişe geçiş sarkıtlı mukarnaslar ile bezenmiştir¹⁷¹. Bursa kemerinin aynasında, bitkisel motiflerden oluşan kalem işi bezeme görülmektedir. Mihrap önü mekânının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde yer alan tabhane odalarının giriş açıklıkları kemerleri basık, üstte yer alan pencere kemerleri sivri şekilli olarak verilmiştir (Foto.44). İç mekânda orta avludan kuzeyde girişin iki yanında yer alan kare tabanlı mekânların pencere açıklıkları basık kemerli, bu pencerelerin üst kısmında yer alan revzenlerin kemerleri ise dilimli kemer şekillidir (Foto. 45).

¹⁶⁸ Demiriz, *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, 413.

¹⁶⁹ Demiriz, *a.g.e.*, 411.

¹⁷⁰ Demiriz, *a.g.e.*, 411.

¹⁷¹ Demiriz, *a.g.e.*, 413.

3.1.5: Ulu Camii

Yeri: Bursa il merkezinde, Atatürk Caddesi'nin kuzeyinde ve Orhan Camii'nin batısında yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının 1396 Niğbolu savaşı ganimetleriyle inşaatına başlandığı ve 1399-1400 tarihinde tamamlandığı bilinmektedir¹⁷². Cami, XVI. yüzyıl başında Timur ve Karamanoğlu tarafından yakılmış ise de duvarlar sağlam bir şekilde günümüze gelmiştir. 20 kubbeli yapının 18 kubbesi, 1855 depreminde yıkılmıştır¹⁷³. Sultan Abdülmecid'in emri ve Bursa Valisi Namık Paşa'nın gayretleriyle yapı onarılmıştır¹⁷⁴

Minarelerin ahşaptan yapılan ve kurşunla kaplı külahları 1889 yangınında yanmış, daha sonra taş malzeme ile onarılmıştır¹⁷⁵. Kuzeydoğu köşede yer alan minare, yapının ilk minaresi olup kuzeybatı köşedeki sekizgen kaide üzerinde yükselen minarenin ise Çelebi Mehmed tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir¹⁷⁶.

Caminin 1950'li yıllarda geçirdiği onarımda, dıştaki yanmış eski taş kaplamanın çürütülerek yenilendiği ifade edilmektedir¹⁷⁷. 2000'li yılların başında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen yapı, günümüzde de cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Kesme küfeki taşından inşa edilmiş olan yapının kuzeyinde yer alan taçkapı, kuzeybatı bölümü ve kuzeybatı köşedeki minare kaidesi mermer malzeme ile kaplanmıştır. Yapının içi sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Kuzey-güney yönünde inşa edilen yapı, 48 metre eninde, 60 metre uzunluğunda kareye yakın dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır¹⁷⁸. Sahnlar, 12 kare payeye oturan sivri kemerler ile birbirinden ayrılmaktadır. Giriş aksının ortasındaki şadırvanlı havuzun bulunduğu ikinci birimin üzeri, camekân ile diğer birimlerin üzeri

¹⁷² Gabriel, *a.g.e.*, 31.

¹⁷³ Ayverdi, *a.g.e.*, 409.

¹⁷⁴ Gabriel, *a.g.e.*, 35. Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, 51.

¹⁷⁵ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 101.

¹⁷⁶ Gabriel, *a.g.e.*, 36.

¹⁷⁷ 1801 ve 1890 yıllarında çıkan yangınlarda hasar gören kesme taş kuzey taçkapı, yangından sonra onarılmak yerine önüne XIX. yüzyılda, böyle ahşap bir ekleme yapılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından bu ek, 1950 yılında kaldırılarak taçkapı onarılmıştır. Bilgi.ve foto için bkz: Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, 56,61. (Foto. 46).; Demiralp, "Ulu Cami", 111.; Ayverdi, *a.g.e.*, 418.

¹⁷⁸ Arseven, *a.g.e.*, 249.

ise kubbe ile örtülmüştür. Kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Cami, Anadolu Selçuklunun çok destekli cami geleneğini devam ettirmesi açısından yöredeki diğer Osmanlı yapılarından ayrılmaktadır¹⁷⁹.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephenin ortasında duvardan dışa taşkın olarak tasarlanan ve Anadolu Selçuklu yapılarının anıtsal taçkapı geleneğini yansıtan portal, kademeli dikdörtgen çerçeve içinde verilmiştir. Asıl giriş, mukarnas dolgulu kavsaraya sahip bir niş içine alınmış olup kavsara kuşatma kemeri, sivri şekilli olarak düzenlenmiştir. Harime giriş, bu nişin gerisinde basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Taçkapı yanlarında dekoratif amaçla yapılmış, mukarnas dolgulu ve sivri kemerli küçük nişler bulunmaktadır (Foto. 46).

Yapı dıştan, beden duvarı yüksekliğinde sağır kemerler ile hareketlendirilmiştir. Sivri şekilli bu kemerler aynı zamanda boşaltma kemeri olarak ta çalışmaktadır¹⁸⁰. Kuzey cephede alt sıra pencereleri dikdörtgen şeritlerin sınırladığı ayrı bölümler şeklinde tasarlanmıştır. Pencereler, iç içe sivri kemerli nişlerin içinde verilmiştir. Sivri kemerli pencere açıklıkları, üstte ikiye bölünen büyük boşaltma kemerinin içinde dizayn edilmiştir. Kuzey cephe tasarımı, yalnızca alt sıra pencereleri kemerlerin süslemeleri bakımından farklılık göstermektedir. Kuzey taçkapının sağında yer alan alt sıra pencere kemerlerinden soldaki düz silme şeklinde iken, sağdaki dış kemer iç içe zigzak motifi şeklinde verilmiştir (Foto. 47). Kuzeybatı köşe ise diğer bölümlerden farklı olarak mermer malzeme ile kaplanmış olup pencere daha yüksekte ve dikdörtgen bir çerçeve içinde sivri kemerli niş şeklinde verilmiştir. İç içe verilen sivri kemerler mukarnas başlıklı ve yivli sütuncelere oturmaktadır. Dış kemer üstte, Zengi düğümü motifi ile çevrelenmektedir¹⁸¹ (Foto. 48).

Batı cephe, duvar yüksekliğinde sivri boşaltma kemerli dört bölüme ayrılmıştır. Bunlarda üç birim, hafifletme kemeri içinde, alt kısımda zemin pencereleri dikdörtgen şeritlerin sınırladığı iki ayrı bölüm şeklinde verilmiştir. Pencere kemerleri sivri şekilli olup tuğladan yuvarlatılmış çubuklar şeklinde düzenlenmiştir. Üst kısımda ise sivri kemerli yan yana iki revzen yer alır. Ayverdi, kuzey ve batı cephede yer alan zemin pencerelerinin yeniden inşa edildiğini belirtmektedir¹⁸². Günümüzde mermerden

¹⁷⁹ Demiralp, “Ulu Camii”, 110.

¹⁸⁰ Batur, *a.g.t.*, 63.

¹⁸¹ Demiriz, *a.g.e.*, 320.

¹⁸² Ayverdi, *a.g.e.*, 415.

yapılmış olan lentoların üzerinde basık kemerli olduğu tahmin edilen ayrı bir kemer, Ayverdi'nin ifadesini desteklemektedir (Foto. 49).

Batı cephenin kuzeybatı köşesine yakın konumda büyük sivri boşaltma kemeri içinde anıtsal boyutta ve dikdörtgen çerçeve içinde taçkapı yer almaktadır. Giriş açıklığı, üstte iç içe iki sivri kemerli niş içine yerleştirilmiş olup yapıya giriş, nişin gerisinde yer alan basık kemerli bir boşluktan sağlanmaktadır (Foto. 50).

Güney cephe beş bölüme ayrılmış, ortadaki bölüm hariç diğer bölümler batı cephedeki kemer düzenlemesiyle hemen hemen benzeşmektedir. Burada farklı olarak zemin pencereleri bulunmamakta, bunun yerine dikdörtgen bir çökertme içinde kademeli olarak düzenlenmiş sivri kemerli sağır nişler yer almaktadır. Kemer aynaları üzerinde kabara şeklinde ve ortasında havalandırma boşlukları bulunmaktadır. Mihrabın olduğu duvarın arkasında yer alan orta bölüm ise sadece duvar yüksekliğinde büyük sivri bir boşaltma/hafifletme kemeri içinde verilmiştir. Üstte, yan yana iki adet sivri kemerli revzen bulunmaktadır (Foto. 51).

Yapının doğu cephesi, batı cephesi gibi dört bölüme ayrılmıştır. Kemer düzenlemesi genelde aynıdır. Alt sıra pencere kemerleri güney cephedeki gibi kademeli düz silmelerden oluşan sivri şekillidir. Yenilenen pencere mermer lentoların üzerinde basık şekilli ikinci bir kemer izi görülmektedir. Doğu cephenin güney ucuna yakın kısımdaki pencere sivri kemerinin kilit taşı üzerinde iki adet kabara görülmektedir. Doğu girişi cephenin kuzey kısmına yakın olup batı cephe ile aynı kemer düzenlemesine sahiptir (Foto. 52).

Caminin kuzeybatı köşedeki minaresinin sekizgen kaidesinde, dekoratif kemerler görülmektedir. Minare kapısı, üstte Bursa kemerli bir niş içinde verilmiş olup giriş açıklığı üstü, üç dilimli kemer şeklinde düzenlenmiştir. Diğer bölmeler ise sağır sivri ve Bursa tipi kemerler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 53)

Yapı içte birbirine eş büyüklükte 20 birimden oluşmaktadır. Sahınlar 12 kare tabanlı paye üzerine oturan büyük sivri askı kemerleri ile birbirinden ayrılmaktadır (Foto. 54).

3.1.6: Timurtaş Paşa Camii

Yeri: Bursa'nın Osmangazi ilçesinde ve Demirtaş Mahallesinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Ayverdi'ye göre yapı, Yıldırım Bayezid'in Komutanı olan Kara Timurtaş tarafından¹⁸³, Kepecioğlu'na göre, Timurtaş Paşa'nın oğlu Ali Bey tarafından XIV yüzyıl sonlarında yaptırılmıştır¹⁸⁴.

Yapının kuzeyde yer alan son cemaat revakı depremde yıkılmış, fakat 1963 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmıştır¹⁸⁵. Minare caminin kuzeyinde yapıdan bağımsız olarak inşa edilmiştir. 1966 yılında yine Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından aslına uygun olarak tamir edilen yapı,¹⁸⁶ günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Caminin beden duvarları dışta birkaç sıra moloz taş üzerine üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan almalı düzende örülmüştür. Son cemaat yeri revak ayakları kesme taştan, revakın ve minarenin dıştaki kemeri tuğladan, diğer cephelerde kemerler almalı, girişin basık kemeri taştandır. Yapı içte tamamen sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Yan mekânlı camiler grubunda değerlendirilen yapının,¹⁸⁷ kuzeyinde, beş gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Orta ve yanlardaki iki birimin üzeri kubbe ile uçtaki diğer iki birimin üzeri ise tonoz ile örtülüdür. Güneyde ortada avlulu-kubbeli birim, bu birimin her iki yanında üzeri tonoz ile örtülü eyvanlar, kubbeli orta birimin gerisinde ise yine üzeri tonoz ile örtülü mihrap önü mekânı bulunmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzeyde beş gözlü son cemaat yerinin revak kemerleri kesme taştan payeler üzerine oturmakta, kemerler ise sivri şekilli olarak verilmiştir. Tuğla malzeme ile örülen kemerlerden giriş aksı kemeri, diğerlerine göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur (Foto. 55). Son cemaat yerinin doğu ve batı bölümü, daha önce gördüğümüz yan mekânlı yapılardan farklı olarak kapalıdır. Fakat bu duvarlarda, daha önceki planlarında olmayan, sivri kemerli dikdörtgen pencereler açılmıştır. Revakın

¹⁸³ Ayverdi, a.g.e., 387.

¹⁸⁴ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, (Bursa: Büyük Şehir Belediyesi Yayını, 2009), 270.

¹⁸⁵ Ayverdi, a.g.e., 389.

¹⁸⁶ Beşbaş ve Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler*, III, 49.

¹⁸⁷ Beşbaş ve Denizli, a.g.e., 44.

kuzey-güney yönlü atılan kemerlerinin yine sivri şekilli olduğu görülmektedir (Foto. 56).

Kuzey cephe ortasında ve son cemaat yeri revakının gerisinde yer alan giriş açıklığı, sivri kemerli bir niş içine yerleştirilmiştir. Harime asıl giriş, bu nişin gerisinde yer alan basık kemerli boşluktan sağlanmaktadır. Sade bir görünüme sahip olan basık kemerin kilit taşında palmet motifinden oluşan bir süsleme bulunmaktadır. Basık kemer yastığı daha önce Yıldırım Camii revaklarında gördüğümüz üsluba benzer şekilde işlenmiştir (Foto. 57).

Yapının dış cephesi, kemerlerle hareketlendirilmiştir. Pencere açıklıkları çoğunlukla üstte Çift merkezli Sivri Kemerli çökertmeler içinde verilmiştir. Dikdörtgen çerçeveli pencere kemerleri, üstteki kemerle aynı düzendedir. Mihrabın bulunduğu güney duvarı, yapının batı ve güneybatı cepheleri ile benzeşmektedir. Fark olarak burada iki sivri kemerin üst kısmında, üstten teğetli çift sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Doğu cephedeki dikdörtgen pencere, kemerli sivri kemer düzeninde verilmiş olup üstte cepheyi hareketlendiren bir kemer bulunmamaktadır. Kemerler üç sıra tuğla ve bir sıra kesme küfeki taşının almaşık düzende örülmesiyle oluşturulmuştur (Foto. 58).

Kemerlerde süsleme olarak, kemer yüzeyleri kadar kemer alınlıkları da önem taşımaktadır. Timurtaş Paşa Camii'nin dış cephesinde yer alan alt sıra pencere kemer alınlıkları taş, tuğla ve çininin çeşitli şekillerde dizilmesiyle oluşturulmuştur. Burada beş köşeli yıldız, altıgen gibi geometrik motifler, Bursa'daki diğer erken dönem Osmanlı yapılarının pencere kemer alınlıklarının şekillenmesinde etkili olmuştur (Foto. 59). Yapı içte, orta avlu mihrap önü mekânına sivri askı kemeri ile açılmaktadır. Orta birim ile yan eyvanları birbirinden ayıran duvarın alt kısmında, biri sivri, diğeri yarım daire şekilli iki kemerli açıklık bulunmaktadır (Foto. 60).

Minare, kuzey cephede yapıdan bağımsız olarak yer almaktadır. Altı ayak üzerine oturan minare kaidesi, baldaken tarzda yapılmış olup her ayak arası çift sivri kemerle geçilmektedir. Dıştaki kemer tuğladan, iki merkezli ve sivri şekillidir. İçteki kemer, üstten, teğetli sivri kemer şeklindedir (Foto.61). Batur, bu kemerin de dıştaki kemer gibi

tuğladan örüldüğünü ifade etmektedir¹⁸⁸, fakat yapının eski fotoğraflarında bu kemerin almaşık düzende örüldüğü görülmektedir¹⁸⁹.

3.1.7: Yeşil Camii

Yeri: Bursa'nın Yıldırım ilçesine bağlı Yeşil mevkiinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapı, kuzey cephenin ortasındaki taçkapı üzerinde yer alan kitabeye göre, Çelebi Mehmed tarafından, 1419 tarihinde inşa ettirilmiştir¹⁹⁰. Arseven, caminin inşasının Çelebi Mehmed tarafından başlatıldığını, ancak 1422 de II. Murad zamanında tamamlandığını ifade etmektedir¹⁹¹. Aslanapa'da yapının kuzey cephe duvarı üzerindeki kemer ayakları izinden, burada bir son cemaat yeri revakının tasarlandığını, fakat bu fikirden vazgeçilip caminin, II. Murad zamanında tamamlandığını belirtmektedir¹⁹²

Yapının mimarı Hacı İvaz Paşa'dır. Ayrıca camide kalem işleri nakkaş Ali Bin İlyas Ali, çiniler ise Mecnun isimli bir kişi ile Tebrizli ustalar tarafından yapılmıştır¹⁹³. Cami, farklı tarihlerde onarım görmüştür. Kadı sicillerinden alınan kayıtlara göre; yapının suyolları, kubbe kurşunları, minareleri, duvarları, pencereleri, sıvaları tamir edilmiştir¹⁹⁴. 2010-2012 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen yapı, günümüzde cami olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Malzeme: Caminin kuzey cephesi tamamen mermer ile kaplıdır. Doğu, batı ve güney cephede zeminden dikdörtgen şekilli çöktürmelerin üst hizasına kadar kesme küfeki, bunun üst kısmı ise mermer malzeme ile inşa edilmiştir. Hünkâr mahfili ve alt kısımda bulunan ve avluya açılan eyvan kemerleri çini ile kaplıdır. Diğer bütün kemerler mermerden yapılmıştır. Üst örtü sisteminin tuğla ile örüldüğü söylenmektedir¹⁹⁵

¹⁸⁸ Batur, *a.g.t.*, 26.

¹⁸⁹ Beşbaş ve Denizli, *a.g.e.*, 49.

¹⁹⁰ Kitabının tam metni için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 93-94

¹⁹¹ Arseven, *a.g.e.*, 255.

¹⁹² Aslanapa: 1989, 228.

¹⁹³ Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, (Ankara: Türk Tarih kurumu Yayınevi, 1989), 423.

¹⁹⁴ Onarımlar Hakkında detaylı bilgi için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 50-54; Gabriel, *a.g.e.*, 79

¹⁹⁵ Gabriel, *a.g.e.*, 79.

Mimari Özellikleri: Yan mekânlı camiler grubunda değerlendirilen yapı, plan olarak Bursa Yıldırım Bayezid Camii'ne benzemektedir¹⁹⁶. Kuzey-güney yönünde inşa edilen ve son cemaat yeri bulunmayan yapının girişi, kuzey cephe ortasına konumlandırılmıştır.

Giriş açıklığı eyvanının her iki yanında küçük kare birimler, üst katta ise hünkâr mahfili bulunmaktadır. İçerde; üzeri kubbe ile örtülü orta avlu, bu avlunun her iki yanında kubbeli doğu-batı eyvanları, avlu gerisinde zemini avludan yüksek tutulmuş kubbeli harim ve harimin kuzey açıklığının doğu ve batı köşelerinde kubbeli tabhane odaları bulunmaktadır. Ayrıca giriş holünün her iki yanında, üzeri tonozla örtülü iki oda mevcuttur. Minareler, caminin kuzeydoğu ve batı köşesinde yer almaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının kuzey cephesi ortasında yer alan taç kapının her iki yan duvarında dikdörtgen şekilli ikişer pencere bulunmaktadır. Alt sıra pencereleri, kademeli düz ve oluklu silmelerden oluşan dikdörtgen bir çökertme içinde verilmiş olup pencerelerin dikdörtgeni mukarnaslı şeritler ile belirtilmiştir. Pencerenin üst kısmında yer alan kemer görünümü, tamamen dekoratif amaçlıdır¹⁹⁷. İkinci kat hizasında bulunan mermer şebekeli korkulukları olan dört adet açıklık, Bursa kemeri şeklinde verilmiştir. Kemer aynalarında mukarnaslı bezeme ve kabara görülmektedir (Foto. 62).

Caminin doğu ve batı cephesinde yer alan alt ve üst sıradaki üçer pencereden, alt sıranın dikdörtgen pencereleri iki kademeli, dikdörtgen şekilli çökertme içinde verilmiş olup taşıyıcı özellikte olan bu kemerler üstten teğetli sivri şekillidir. Kemer alınlıkları, bitkisel motif ve yazılarla bezenmiş, buna karşılık kemer yüzeyleri sade bırakılmıştır. Üst sıradaki dikdörtgen çökertmelerin ortasında konumlandırılan küçük pencereler, yine üstten teğetli sivri kemer olarak uygulanmıştır (Foto. 63).

Güney cephede harimin doğu ve batı duvarında altı üstlü birer, güney duvarında ise ikişer pencerelerin kemer düzeni yapının doğu ve batı cepheleriyle aynıdır.

Kuzey cephenin ortasına konumlandırılan taçkapı giriş açıklığı, mukarnaslı kavsaraya sahip eyvan şeklindedir. Camiye giriş, eyvanın gerisinde gri ve beyaz mermerden zıvanalı basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır

¹⁹⁶ Aslanapa: 1989, 228.

¹⁹⁷ Batur, *a.g.t.*, 67.

Basık kemerli açıklıktan dört tarafı İran kemeri¹⁹⁸olarak da adlandırılan mermerden üstten teğetli ve dilimli kemer düzenlemesi olan giriş holüne geçilmektedir. Holün her iki yanında güney yönünde bulunan tabhane odalarının giriş açıklıkları ise basık kemer ile örtülüdür. Holün gerisi, üçüncü bir eyvan şeklinde olup bu kısım içeriye sivri kemer ile açılmaktadır (Foto. 64).

Orta avlu, yan eyvanlara büyük sivri askı kemerleriyle açılmaktadır. Avlu ile harimi ayıran askı kemeri ise Bursa tipi kemerdur. Burada kemer yanlarda mukarnaslı yastıklara oturmuştur. Kemer yastıklarının alt kısmı ise küçük mukarnaslı nişler şeklinde düzenlenmiştir. Kemer aynası, stalaktitli yaldızlı bir sarkma püskülü bulunan 12 kenarlı bir tam, 6 yarım hendesi kabartmalarla süslüdür¹⁹⁹(Foto. 65). Harimin kuzey cephesinin iki köşesinde yer alan tabhâne odalarının giriş açıklıkları, üstten teğetli sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiştir. Girişin üstü basık kemer biçimi verilmiş bir kaplama ile örtülüdür²⁰⁰

Orta avluya kuzey duvar üzerinde açılmış olan hünkâr mahfili ve alt kısımdaki iki eyvanın kemeri, Bursa kemeri düzenindedir. Tamamen çiniler ile kaplanmış eyvanlardan zemindekilerin kemer yüzeyleri ve kemer karnı renkli sır tekniğinde kıvrım dallar ve palmetlerden oluşan bitkisel motiflerle bezenmiştir. Hünkâr mahfili kemer yüzeyi, aynı düzende olup kemer karnı beş ve on köşeli yıldız meydana getiren bir ağ ile kemer aynası da aynı motifin çini mozaik tekniğinde işlenmesiyle doldurulmuştur²⁰¹ (Foto. 66). Kubbe kasnağında yer alan pencereler sivri kemerlidir.

3.1.8: İbrahim Paşa (Hoca Müslihiddin, Mahkeme) Camii

Yeri: Bursa il Merkezinde, Kız Lisesi Sokağı ile İbrahim Paşa sokağının kesiştiği köşede yer almaktadır²⁰².

Tarihçesi: Baykal'a göre camiyi Çandarlı İbrahim Paşa yaptırmıştır²⁰³. Ayverdi, Baykal'ın ifadelerini aynen nakletmekle birlikte, bu cami için Hoca Müslihiddin adında birinin, vakfına ilave yaptığını yazmaktadır. Ayrıca caminin yakınındaki mahkemeden dolayı da yapı, Mahkeme Camii olarak da bilinmektedir. İnşa kitabesi bulunmayan

¹⁹⁸ Batur, a.g.t., 68.

¹⁹⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451).* 58.

²⁰⁰ Batur, a.g.t., 67.

²⁰¹ Demiriz, a.g.e., 359.

²⁰² Beştaş ve Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler* III, 90.

²⁰³ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 86.

camii, gerek mimari, gerekse süsleme özelliklerinden dolayı XV. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmektedir²⁰⁴. Yapı, ilk inşa edildiğinde mescit iken, 1615 yılı Nisan ayında sultanın izni ile camiye çevrilmiştir²⁰⁵. Günümüzde de cami olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Malzeme: Yapı, iki sıra tuğla ve bir sıra kaba yonu taşın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası bir sıra dikey tuğlalar ile kasetlenmiştir. Kemerler, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taş düzeninde örülmüştür. Cami, içte tamamen sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde iki birimden oluşmaktadır. Kuzeyde, önü ahşap ve cam ile kapatılmış üç gözlü bir son cemaat yeri, güneyde ise üzeri kubbe ile örtülü ve kare planlı harim yer almaktadır. Minare, caminin kuzeydoğu köşesindedir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Caminin harim bölümünün dışında her cephede, alt ve üst sırada yer alan ikişer pencere açıklığından alt sıradaki dikdörtgen pencereler, üstten teğetli sivri şekilli kemerlerin içinde duvardan çökertilerek verilmiştir. Üst sıradaki pencereler ise yine üstten teğetli sivri kemer düzenindedir. Harimin doğu cephesindeki zemin pencere kemerleri, dıştan meandır motifli bir tuğla şeridi ile çevrilmiştir. Bu tuğla şeritleri kemerlerin üzengi kısmı hizasında yatay olarak devam edip birbirleriyle birleşmektedir²⁰⁶.

Meandır motifli tuğla şeridi süslemesi, yapının son cemaat yeri doğu pencere kemeri ile kubbenin sekizgen kasnağındaki doğu pencere kemerinde de görülmektedir. Son cemaat yeri doğu cephesindeki zemin pencere kemer alınlığı, taş ve tuğlanın alternatif kullanıldığı ve mozaik tekniği olan opus reticulatum tarzında döşenmiştir. Üst kısımda yer alan sivri kemerli sağır nişin zemini ise taş ve tuğladan birbirine kenetlenecek şekilde motiflerle doldurulmuştur²⁰⁷ (Foto. 67).

²⁰⁴ Demiriz, *a.g.e.*, 259; Batur, *a.g.t.*, 70.

²⁰⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 39-40.

²⁰⁶ Batur, *a.g.t.*, 70.

²⁰⁷ Demiriz, *a.g.e.*, 259.

3.1.9: İbni Bezzaz Camii:

Yeri: Bursa'nın Yıldırım ilçesinde, İncirli Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Baykal, yapının Bezzaziye adlı fetva sahibi bir kişi olan Hafızuddin Mehmed Efendi tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir. Bu kişinin 1423 yılında vefat ettiği düşünülürse cami bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır²⁰⁸. Demiriz 1973 yılında camide yaptığı incelemede yapıyı, düz çatılı olarak nitelemiştir²⁰⁹. Aynı dönemlerde Ayverdi de yapının, aslında kubbeli olan harim ve son cemaat yerinin düz çatılı olduğunu ve daha önce depremde tahrip olan mihrap duvarı, batı köşesine yakın pencereden sonuna kadar yeniden yapıldığını ifade etmektedir²¹⁰. Yine deprem sırasında yapının minaresi caminin üzerine düştüğü için harimin kubbesi, mihrap duvarının büyük bir kısmı ile son cemaat yeri revak kemerleri ve tonozları yıkılmıştır²¹¹. Bütün bu ifadeler ve revakın kemer izleri depremin tahribatını kanıtlamaktadır (Foto. 68). 1989 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından aslına uygun olarak onarılan yapı²¹², günümüzde de cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Duvarlar birkaç sıra moloz taş üzerine iki sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Kesme taş araları iki sıra tuğla ile kasetlenmiştir. Yapının son cemaat yeri revak kemerleri ve dış cephe pencere kemerleri, üç sıra dikey tuğla bir sıra kesme taş ile son cemaatin ve harimin giriş kemerleri ise mermerden oluşturulmuştur.

Mimari Özellikleri: Kuzey-güney yönlü iki birimden oluşan yapının kuzeyinde üç gözlü bir son cemaat yeri, güneyinde üzeri kubbe ile örtülü harim yer almaktadır. Minare, harim ile son cemaat yeri arasında, kuzeybatı köşede yükselir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Caminin harim bölümünün dışında her cephede altta iki, üstte iki olmak üzere dörder pencere bulunmaktadır. Bunlardan alttaki dikdörtgen pencereler, tepesi teğetli sivri şekilli kemerlerin içinde duvardan çökertilerek verilmiştir. Üstteki pencereler ise yine tepesi teğetli sivri kemer düzenindedir. Dikdörtgen alt sıra pencere kemerleri, doğu cephede dışta iki sıra, batı ve güney cephede tek sıra tuğla ile sınırlanmıştır. Ayrıca batı cephedeki kemer alınlıklarının biri tuğlaların dikine ve yatık yerleştirildiği hasır örgüsüyle, diğeri yatay tuğla dizileri arasına dikine yerleştirilen

²⁰⁸ Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 154.

²⁰⁹ Demiriz, *a.g.e.*, 256.

²¹⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 42.

²¹¹ Beştaş ve Denizli, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III*, 86.

²¹² Gabriel, *a.g.e.*, 148.

tuğlaların aşağı ve yukarı kaydırılması sonucu bir çeşit meandır motifi ile bezenmiştir²¹³. Doğu cephede ise alınlıkların biri taş ve tuğlaların ters üçgen formunda dizilmesiyle, diğeri de yine taş etrafına tuğladan altı kollu yıldız şeklinde dizilmesiyle süslenmiştir. Harimin kubbe kasnağındaki pencere kemerleri ise yine aynı düzendedir (Foto. 69).

Kuzeyde yer alan ve yanlara göre ortadaki daha dar olan üç gözlü son cemaat yeri revak kemerleri, üstten teğetli sivri şekillidir. Ortadaki kemerin alt kısmındaki giriş açıklığı, mermerden basık kemer şeklindedir. Kemer, beyaz ve gri mermerden palmet motifleri meydana getiren geçme kama taşlarından oluşturulmuştur²¹⁴. Harimin giriş açıklığı, sivri kemerli bir çökertme içine alınmış olup asıl giriş kemeri gri ve pembe damarlı mermerden geçme tekniğiyle oluşturulmuş basık şekillidir (Foto. 70).

3.1.10: Muradiye (II. Murad) Camii

Yeri: Bursa'nın Muradiye semtinde yer alan külliye'nin merkezini oluşturmaktadır.

Tarihçesi: Yapı, basık kemerli giriş açıklığı üzerinde yer alan kitabesine göre; Sultan II. Murad tarafından Mayıs 1425-1426 yılları arasında yaptırılmıştır²¹⁵. Cami 1623, 1628, 1715, 1745, 1781, 1790, 1818, 1844, 1849 yıllarında çeşitli onarımlar geçirmiştir²¹⁶. Gabriel, 1855 depremi sonrası yapının Parville tarafından onarıldığını belirtmektedir²¹⁷. Harimin dış cephesindeki pencerelerin düzeni, bu onarıma işaret etmektedir. XVIII. yüzyılda, caminin içinde meydana gelen yangında minber yanmış ve 1897 de yenisi yapılmıştır. Bu sırada mihrab, rokoko üslubunda yeniden bezenmiştir. Ayrıca depremde yıkılan minarenin 1904'te yeniden yapıldığı söylenmektedir²¹⁸. 2010-2013 yılları arasından Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilen yapı, günümüzde camii olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Malzeme: Yapının beden duvarları üç sıra tuğla bir sıra kaba yonu taş ile inşa edilmiştir. Taşlar arası bir sıra dikine tuğla ile kasetlenmiştir. Güney duvarının köşelerinde yer alan kesme ve kaba yonu taş blokların, onarıma ait olduğu düşünülmektedir.

²¹³ Demiriz, *a.g.e.*, 256.

²¹⁴ Demiriz, *a.g.e.*, 256.

²¹⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 315-316.

²¹⁶ Küçük çaplı bu onarımlar için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 299-300.

²¹⁷ Gabriel, *a.g.e.*, 105.

²¹⁸ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 136-137; Baykal, *a.g.e.*, 40.

Son cemaat revak kemerleri, üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile altı adet revak ayaklarının dördü mermer, ikisi granit sütun ile oluşturulmuştur.

Kubbe kasnağı, kasnak pencere kemerleri, dış cephede zemin pencerelerinin çökertme kemerleri, üst kısımda yer alan pencere kemerleri tuğla ile örülmüştür. Eyvan şekilli giriş açıklığı ve girişin kemeri mermerdir. Yapının içinde duvarlar sıvalı ve nakışlı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Yan mekânlı camiler grubunda değerlendirilen yapı, plan olarak Orhan Camii'ne benzetilmektedir²¹⁹. Kuzey-güney yönünde inşa edilen caminin, kuzeyinde beş gözlü bir son cemaat yeri, güneyde ortada kubbe ile örtülü kapalı avlu, bu avlunun her iki yanında eyvanlar ve avlu gerisinde üzeri kubbe ile örtülü mihrap önü mekânı yer almaktadır. Ayrıca girişin üzerinde ahşaptan müezzin mahfili ve yukarda dar bir asma kat bulunmaktadır. Caminin kuzeydoğu ve batı köşede iki minaresi bulunmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzeyde yer alan yerden yükseltilmiş beş gözlü son cemaat yeri revak kemerleri, iki merkezli sivri şekilli olup kemerler dört yığma mermer ayak ve iki granit sütuna oturmaktadır²²⁰. Revakın doğu ve batı bölümü, sivri kemerli açıklık şeklindedir. Sivri kemer yüksekliği podyumdan 7.85 m.'dir. Her sivri kemer arasında podyumda 4.92 m. yüksekte ahşap gergiler yer almaktadır²²¹. Kemerler üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile örülmüş olup dışta iki yatay tuğla arası testere dişi motifi ile sınırlanmıştır. Son cemaat revakının kemer araları ve saçığın alt kısmı taş, tuğla ve çiniden geometrik motifler ile süslenmiştir. Bu birimin kuzey-güney yönlü atılan kemerleri, yine sivri şekillidir. Yapının kuzey duvarı üzerinde yer alan dikdörtgen şekilli dört adet alt sıra pencerenin kemerleri kesme taştan, üstten teğetli sivri şekillidir (Foto.71). Kemer aynaları bitkisel ve geometrik motiflerden oluşan kalemişi bezeme ve lacivert, firuze, beyaz ve sarı renklerin kullanıldığı, çini mozaik tekniğinde çiniler ile bezelidir²²² (Foto. 72). Zemin pencerelerinin üstünde tonoz ve kubbe altı hizasına yakın kısımda dört adet ahşap korkuluklu şahnişler²²³ bulunmaktadır. Şahnişlerin kemerleri, girişin üzerindeki üç dilimli sivri kemerli bir çökertme içinde, Batur'un daha önce İran

²¹⁹ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 135: Gabriel, *a.g.e.*, 108.

²²⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 308.

²²¹ Çuhadar, *Bursa Erken Devir Camilerinde Revak Uygulaması*, 137.

²²² Demiriz, *a.g.e.*, 266.

²²³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 309.

kemerli olarak nitelendirdiği dilimli kemer, yan bölümdekiler ise dikdörtgen şekilli bir çökertme içinde Bursa kemerli şeklinde verilmiştir (Foto. 73).

Yapının dış cephesinde yer alan alt sıra pencereleri tuğladan üstten teğetli sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiş olup pencere kemerleri kesme taştan, sivri atnalı kemer şeklindedir²²⁴. Çökertme kemerleri dışta, güney cephede testere dişi motifi ile diğer cephelerde bir sıra yatay tuğla ile sınırlandırılmıştır. Ayverdi, yan birimlerin birer penceresinin XX. yüzyıl başındaki bir onarımda kapıya dönüştürüldüğünü belirtmektedir²²⁵. Zemin pencere kemerlerinin üst kısımlarında dikdörtgen şekilli bir çökertme içinde tuğladan sivri kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Sekizgen kubbe kasnağının her yüzündeki pencere kemerleri de yine tuğladan sivri şekillidir (Foto. 74).

Yapının girişi kuzey cephenin ortasında, mermerden Bursa kemerli eyvan şeklindedir. Kemerin üst kısmı, çini mozaik tekniğinde bitkisel motifli çiniler ile çerçevelenmiştir²²⁶. Kemer aynası, kademeli düz silmeler ile düzenlenmiştir. Yapıya asıl giriş, bu eyvanın gerisinde mermerden basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 75).

Orta avlu ile mihrap önü mekânı, büyük sivri şekilli askı kemeri ile ayrılmaktadır. Kemer, renkli sır tekniğinde çinilerle kaplı iki sıra mukarnas dolgulu yastıklara oturmuştur. Bu birimin zemini daha önce yeşil, Yıldırım ve Orhan Camii'nde olduğu gibi diğerlerinden yüksek tutulmuştur.

Orta avlu yan birimlere, büyük sivri kemerli duvar alt kısmında yarım daire formu kemer ile açılmaktadır. A. Gabriel, Texier'in rölöve planına da dayanarak yan eyvanları, kapalı iki birim olarak göstermektedir²²⁷. Ancak Ayverdi, bu görüşe karşı çıkmakta ve bu birimlerin orta avluya açılan eyvan şeklinde olduğunu ifade etmektedir²²⁸. Yan eyvanların üç duvarı, Bursa kemerli büyük nişler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 76).

²²⁴ Alt sıra pencereleri 1894 tarihli bir fotoğrafta düz atkı taşlı ve dikdörtgen şekilli olarak görülmektedir. Pencerelerin bugünkü görünümünün 1894 yılından sonra yapılan bir onarıma ait olduğu düşünülmektedir. bkz: Türkan Acar, “*Bursada’ki Tabhaneli Camiler*”, (Yüksek Lisans Tezi Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, , İzmir 2007), 11.

²²⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 306.

²²⁶ Demiriz, *a.g.e.*, 266.

²²⁷ Gabriel, *a.g.e.*, 105.

²²⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 301.

3.1.11: Yiğit Köhne Mescidi

Yeri: Bursa il merkezinde, eski Gemlik ve Cumhuriyet caddelerinin kesiştiği kavşağın köşesinde yer almaktadır²²⁹.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur, fakat caminin sağında bulunan mezar taşında Yiğitoğlu Hacı Ali'nin 1449 başında vefat ettiği yazmaktadır. Buradan caminin bu tarihten önce inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir²³⁰. Baykal, Yiğit Köhne'nin Bayezid zamanında vakıfları olduğunu, bir dönem minaresinin yarıdan yıkık, minbersiz bir şekilde şahsa satıldığını ve şahsın ambarı olarak kullanıldığını belirtmektedir²³¹.

Hangi tarihlerde ne tür onarım geçirdiği bilinmemektedir. Yapı günümüzde, cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Caminin beden duvarları, iki sıra moloz taş ve iki sıra tuğlanın alması düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Kuzey cephenin kalkan duvarı, kemerler, kubbe kasnağı, bir sıra kesme taş, iki sıra tuğla ile örülmüş olup taşlar arası, tek sıra tuğla ile kasetlenmiştir. Yapının bütününe bakıldığında kullanılan malzemede görülen bu çeşitlilik, daha sonraki bir onarıma işaret etmektedir.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde iki birimden oluşmaktadır. Kuzeyde üzeri tonoz ile örtülü üç gözlü ve kalkan duvarlı bir son cemaat yeri, güneyde üzeri kubbe ile örtülü kare planlı harim yer almaktadır. Sekizgen kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephede, ortadaki yanlara göre daha dar olan üç gözlü son cemaat yeri revak kemerleri üstten teğetli sivri şekilli olup kemerler alması örgülü payelere oturmaktadır. Kemerlerin üst kısmında duvar boyunca sivri kemerli sağır niş dizisi bulunmaktadır. On yedi adet küçük kemerin belirlediği sağır arkat²³², Hüdavendigar Camii'indeki gibi, devrin Bizans ve Latin dünyasında olan biçimlerin yankısı gibi görülebilir²³³ (Foto. 77). Revakın kuzey-güney yönlü atılan kemerleri, yarım daire formundadır.

²²⁹ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 236.

²³⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 350.

²³¹ Baykal, *a.g.e.*, 119.

²³² Demiriz, *a.g.e.*, 452.

²³³ Batur, *a.g.t.*, 82.

Harimin doğu ve batı cephelerinde alt ve üst sırada ikişer pencere, güneyde alt sırada iki pencere bulunmaktadır. Pencere kemerleri tuğladan üstten teğetli sivri şekillidir. Kubbe kasnağında yer alan dört pencere bir sıra kesme taş, üç sıra tuğladan örölmüş olup diğerkemerlerle aynı düzendedir (Foto. 78).

Harimin giriş açıklığı mukarnaslı bir kavsaraya sahip niş şeklinde, kavsara kemeri de aynı düzendedir. Harime asıl giriş ise bu nişin gerisinde, düz atkılı açıklıktan sağlanmaktadır. Minarenin sekiz köşeli kaidesinin üst kısmı, kuzey duvarda yer alan küçük sivri kemerli sağır niş şeklinde düzenlenmiştir. Nişlerin iç yüzeyi yatay profilli ve farklı büyüklükte tuğla çubuklar ile doldurulmuştur.

3.1.12: Selçuk Hatun Mescidi

Yeri: Bursa il merkezinde Kayhan semtinde, Selçuk Hatun sokağında yer almaktadır²³⁴

Tarihçesi: Yapı, kuzey cephede yer alan giriş açıklığı üzerindeki kitabesine göre Çelebi Sultan Mehmed'in kızı Selçuk Hatun tarafından H. 854/M.1450 tarihinde yaptırılmıştır²³⁵. 14 Mart 1762'de büyük fırtınada düşen kubbe kurşunları ve minare külâhının tamir edildiğı bilinmektedir²³⁶. Yapı günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları iki sıra moloz taş, iki sıra tuğlanın almasıkdüzende örölmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası yer yer bir ve iki sıra dikey yerleştirilmiş tuğlalar ile kasetlenmiştir. Kubbe kasnağında moloz taş yerine, kesme küfeki görölmektedir. Dışta kemerler üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile revakın ortadaki Bursa kemeri, tuğla ile örölmüştür.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde iki birimden oluşmaktadır. Kuzeyde üç gözlü bir son cemaat yeri, güneyde üzeri kubbe ile örtölü kare planlı harim yer almaktadır. Sekizgen kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, harimin kuzeybatı köşesinde dir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzeyde kalkan duvarlı ve ortadaki yanlara göre dar olan üç gözlü son cemaat revakının, ortadaki giriş aksı bölümü, duvar yüzeyinden ayırt edilerek üç sıra yatay tuğla ve tek sıra kesme taştan dikdörtgen çerçeve içine alınmıştır.

²³⁴ Beştaş ve Denizli, .a.g.e., 158.

²³⁵ Beştaş ve Denizli, a.g.e., 159.

²³⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 332.

Çerçevenin alınlığında taş ve tuğladan, altı köşeli yıldız düzenlemesi bulunmaktadır. Çerçeve alt kısımda üstten teğetli sivri şekilli bir çökertme içine alınmış olup açıklığın kemeri tuğladan Bursa tipindedir. Kemer alınlığında firuze renkli üçgen taşlar ile altıgen taşlar, altı köşeli yıldız şeklinde çini karakterinde bezenmiştir²³⁷ (Foto. 79). Yan bölümlerde üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan, almaşık örgülü kemerler, üstten teğetli sivri şekilli olup tüm kemerler almaşık payelere oturmaktadır. Yol kotundan 40 cm yüksekliğindeki subasman ve doğrama alt kotu arası 70 cm yüksekliğinde taş kaplı ve üzeri boyalıdır. Taş kaplamadan itibaren sivri kemerlerin yüksekliği, 4.20 m'dir²³⁸. Revakın kuzey-güney yönlü atılan kemerleri, yine aynı formdadır.

Dışta harimin beden duvarlarında altı üstlü ikişer pencerelerden alttakiler dikdörtgen şekilli olup pencere kemerleri üsttekiler ile birlikte üstten teğetli sivri şekillidir. Batı duvarının üst kısımda yer alan iki pencere arasında aynı kemer düzeninde bir sağır niş bulunmaktadır. Üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan almaşık düzende örülen bu kemer ve sağır nişi, dışta testere dişi tuğla şerit kesintisiz olarak çevrelemekte, böylece duvar yüzeyinde çizgisel bir dekorasyon meydana getirmektedir²³⁹ (Foto. 80).

Mihrap duvarında iki alt pencerenin kemer alınlığı ve yukarıdaki sağır pencerede kare tuğlalar opus reticulatum tarzında yerleştirilmiş, aralarının derzlenmesiyle bir çeşit bal peteği etkisi elde edilmiştir. Doğu duvarındaki sağır pencere nişi, yassı tuğlalardan balık sırtı deseni ile doldurulmuştur²⁴⁰. (Foto. 81). Kubbe kasnak pencere kemerleri de yine aynı şekilde verilmiştir.

Kuzey cephenin ortasında yer alan giriş açıklığı mukarnaslı bir kavsaraya sahip niş şeklinde olup kavsaranın kuşatma kemeri sivri şekillidir. Yapıya asıl giriş ise bu nişin gerisinde, dikdörtgen şekilli ve düz atkı taşlı açıklıktan sağlanmaktadır²⁴¹

²³⁷ Demiriz, *a.g.e.*, 307.

²³⁸ Çuhadar, “*Bursa Erken Devir Camilerinde Revak Uygulaması*”, 176.

²³⁹ Batur, *a.g.t.*, 82.

²⁴⁰ Demiriz, *a.g.e.*, 307.

²⁴¹ Çakmak, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar, (1300-1500)*, 144.

3.1.13: Abdal Mehmed Camii

Yeri: Bursa il merkezinde Abdal Caddesi, Tahıl caddesi ve Gül sokağının kesiştiği kavşakta yer almaktadır²⁴².

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Baykal, caminin banisinin Başcı İbrahim olduğunu ifade etmektedir²⁴³. Caminin kuzeyinde yer alan Abdal Mehmed Türbesi kitabesine göre II, Sultan Murad tarafından, 1450 Temmuz ortalarında yaptırılmıştır. Ayverdi, Başcı İbrahim'in Fatih devri ricalinden olduğunu, Abdal Mehmed'in müritlerinden olup onun dualarıyla zengin olunca onun adına bu camiyi yaptırdığını ifade etmektedir²⁴⁴. Bu bilgilere dayanarak yapı XV. yüzyılın ortalarına tarihlendirilebilir. Minarenin üst kısmı, sonradan yenilenmiştir²⁴⁵. 1955 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından büyük çapta onarılan yapı²⁴⁶, günümüzde de cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Caminin beden duvarları alttan, 3 m moloz taş ile²⁴⁷ üst kısım, iki sıra tuğla ve bir sıra kesme taşın almaşık düzende örülmesiyle oluşturulmuştur. Kesme taş araları tek sıra dikey yerleştirilmiş tuğlalar ile kasetlenmiştir. Minare kaidesi, duvar yüzeyleri ile aynı olup sonradan yenilendiği düşünülen üst kısım, tuğla ile örülmüştür.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönlü iki birimden oluşmaktadır. Kuzeyde üzeri kubbe ile örtülü üç gözlü bir son cemaat yeri, güneyde yan yana iki oval kubbeli ibadet mekânı yer almaktadır. Ayverdi, arazinin şeklinden dolayı arka arkaya iki kubbeli birim yerine yan yana iki birim yapılmış olabileceğini ifade etmektedir²⁴⁸. Sekiz köşeli kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, yapının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Üç gözlü son cemaat revakının üç sıra tuğla, bir sıra kesme taşın, almaşık örgülü ve üstten teğetli sivri kemerleri yığma taş payelere oturmaktadır. Kemerlerin yerden yüksekliği 8.80 m'dir²⁴⁹. Revakın doğu ve batı duvarlarında yer alan dikdörtgen şekilli pencere kemerleri, üstten teğetli sivri şekillidir.

²⁴² Beştaş ve Denizli, *a.g.e.* III, 1.

²⁴³ Baykal, *a.g.e.*, 113.

²⁴⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 276-279.

²⁴⁵ Gabriel, *a.g.e.*, 146.

²⁴⁶ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 3.

²⁴⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 276.

²⁴⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 276.

²⁴⁹ Çuhadar, *a.g.t.*, 181.

(Foto. 82). Son cemaat yerinin kuzey-güney yönlü atılan kemerleri, yarım daire formudur. Yapının dış cephesinde ibadet mekânlarının duvar yüzeyinde, zeminde dikdörtgen şekilli ikişer pencere yer almaktadır. Bu pencerelerin üst kısmında iki ve bu iki pencerenin yukarısında arada bir pencere düzeni görülmektedir. Pencere kemerlerinde en üsttekiler tuğla ile diğerleri ise yer yer iki ve üç sıra tuğla bir sıra kesme taştan almaşık örgülü olup diğerleriyle aynı düzende verilmiştir (Foto. 83).

Yapıya giriş, dikdörtgen şekilli iki kapı açıklığından sağlanmaktadır. İçerde iki birim, birbirinden büyük sivri askı kemeri ile ayrılmaktadır. Dikdörtgen şekilli ve sivri kemerli mihrap, kemerin oturduğu ayak üzerinde konumlandırılmıştır (Foto. 84).

3.1.14: Zeyniler Camii

Yeri: Bursa'nın doğusunda, Emirsultan semtine yakın, Zeyniler mahallesindedir²⁵⁰.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Ayverdi, caminin Zeynuddin Hâfi Hulefasından Abdüllâtîf-i Kudsi Efendi namına yapıldığını ifade etmektedir²⁵¹. Baykal'da Ayverdi'nin ifadesinin desteklemekte ve mescidi, Hoca Ramazan adında birinin yaptırdığını belirtmektedir²⁵².

1568'de Kadiasker Muallimzade Ahmet Efendi tarafından yapıya minber eklenmiş, böylece mescit camiye çevrilmiştir²⁵³. Yapı, 1600, 1679, 1745, 1761 tarihlerinde onarım görmüştür. 1957 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından aslına sadık kalınarak tamir edildiği ifade edilen yapı²⁵⁴, günümüzde de Cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları iki sıra moloz taş, yer yer iki ve üç sıra tuğlanın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taş araları tek sıra dikey yerleştirilmiş tuğla ile kasetlenmiştir. Kuzey cephenin kalkan duvarı, kubbe kasnağı, iki sıra tuğla ve tek sıra kesme taş ile örülmüş olup sonraki bir onarıma işaret etmektedir. Harimin basık kemerli giriş açıklığı mermer ile diğer kemerler, yer yer iki ve üç sıra tuğla ve tek sıra kesme taşla örülmüştür. İçten sıvalı ve badanalı olduğu için caminin inşa malzemesi bilinmemektedir.

²⁵⁰ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 239.

²⁵¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 350.

²⁵² Baykal, *a.g.e.*, 152.

²⁵³ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 239.

²⁵⁴ Onarımlar için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 351-352.

Mimari özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde iki birimden oluşmaktadır. Bir podyum üzerinde yükselen caminin kuzeyinde kalkan duvarla ve üzeri çapraz tonoz ile örtülü üç gözlü bir son cemaat revakı, güneyinde ise üzeri kubbe ile örtülü kare planlı harim yer almaktadır. Sekizgen kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, harimin kuzeybatı köşesindedir. Yapı, kuzey cephesi kalkan duvarlı son cemaat yeri revakı ve tek birimli harimiyle erken dönem Osmanlı mimarisinin mahalle mescitlerinden biridir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephede ortadaki yanlara göre daha dar olan üç gözlü son cemaat yerinin revak kemerleri, yığma taş payelere oturaktadır. Orta kemer iç içe iki yarım daire şekilli olup yan birimlerin kemeri üstten teğetli, sivri şekillidir. Üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan almasıık düzende örülen kemerler, dışta tek sıra yatay tuğla ile sınırlanmıştır (Foto. 85). Revakın batı duvarı sağır, doğu duvarı üzerinde sivri kemerli dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Podyumdan ahşap gergi yüksekliği 3.16 m, sivri kemerlerin tepe kısmına kadar yüksekliği ise 4.75 m'dir²⁵⁵. Kuzey-güney yönlü atılan kemerlerinin şekilleri de yan birimlerle aynıdır.

Harimin dış cephesinde duvarlarda altlı üstlü ikişer pencere ve üstteki iki pencerenin yukarısında da arada bir pencere şeklinde düzenleme görülmektedir. Alt sıra pencereleri dikdörtgen şekilli olup, üstten teğetli sivri kemerli bir çöktürme içinde verilmiştir. Üst kısımda yer alan pencere kemerlerinin hepsi alt sıra ile aynı düzendedir. Kemerlerin malzemesi kuzey cephe ile aynıdır. Batı cephede zemin pencereleri dışta tuğladan meandır motifli bir şerit ile çerçevelenmiştir. Doğu cephede iki zemin penceresi, dışta testere dişi tuğla şerit ile kesintisiz birbirine bağlanmıştır. Kemer alınlığında zencirek motifi görülmektedir²⁵⁶ (Foto. 86).

Kuzey cephenin ortasında yer alan harimin giriş açıklığı, sivri kemerli bir niş içinde verilmiş olup yapıya asıl giriş bu nişin gerisinde mermerden, basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Kare plandan kubbeye geçişler üstten teğetli sivri kemerli tromplar ile sağlanmaktadır. Tromplar arası yine aynı düzende sağır kemerler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 87).

²⁵⁵ Çuhadar, *a.g.t.*, 171.

²⁵⁶ Demiriz, *a.g.e.*, 455.

3.1.15: Hacılar Camii

Yeri: Bursa il merkezinde, Atatürk heykelinin yukarısında ve bugünkü Kent Müzesi'nin üst tarafında yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapı, kuzey cephede yer alan kalkan duvarın saçak alt hizasına yakın üç sivri kemerli sağır nişten ortadakinin içinde yer alan kitabesine göre; tüccar bakkal Sinan tarafından H. 871/M. 1467 tarihinde yaptırılmıştır²⁵⁷. Hac için para biriktirip gidemeyenlerin yardımıyla yapıldığı için Hacılar Camii olarak anıldığı söylenmektedir²⁵⁸. 1855 Bursa depreminden sonra onarım gören yapı, en son 1953'de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından aslına uygun olarak yeniden onarılmıştır²⁵⁹. Mescit olarak inşa edilen yapı, içine bilinmeyen bir tarihte, minberin eklenmesiyle camiye çevrilmiştir. Günümüzde de cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları yer yer tek sıra moloz taş ve kaba yonu taş ile iki sıra tuğlanın almalı düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey yerleştirilmiş tuğla ile kasetlenmiştir. Revakın sivri kemerleri tek sıra kaba yonu taş, yer yer iki ve üç sıra tuğla ile diğer kemerler yalnızca tuğla ile örülmüştür. Caminin içi tamamen sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Kuzey-güney yönünde iki birimden oluşan yapının, kuzeyinde üzeri tonoz ile örtülü üç gözlü bir son cemaat yeri, güneyinde ise üzeri kubbe ile örtülü harim yer almaktadır. Sekizgen kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare harimin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephede yer alan üç gözlü son cemaat yeri revakının kemerleri üç sıra tuğla, bir sıra moloz taşla örülü yığma taş payelere oturmaktadır. Ortadaki yanlara göre daha dar olan revak kemerlerinden yandakiler sivri şekilli, ortadaki ise üstten teğetli sivri kemerli çökertme içinde Bursa kemerli olarak düzenlenmiştir. Kalkan duvarın yüzeyinde, revak kemerlerinin üst hizasında yer alan üç adet tuğladan sivri kemerli sağır nişler ile cephe hareketlendirilmiştir. Sivri kemerli sağır nişlerin yüzeyleri tuğladan dikey yönlü zigzag motifi ile kemerin alınlık kısmı ise ikili yatay ve dikey yönlü yerleştirilen tuğlalar ile doldurulmuştur. Kemerleri dışta tek sıra tuğla şerit ve onun üstünde bir çeşit meandır motifli tuğla şerit sınırlamakta olup bu

²⁵⁷ Baykal, *a.g.e.*, 91.

²⁵⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 83.*

²⁵⁹ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 66.

şerit cephenin kalkan duvarı boyunca kesintisiz devam etmektedir Böylece cephede dekoratif bir görünüm meydana getirilmiştir (Foto. 88). Harimin batı, doğu ve güney cephelerinde altlı üstlü ikişer pencere yer almaktadır. Alt sıra pencereleri dikdörtgen şekilli olup tuğladan sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiştir. Üst kısımda ve kubbe kasnağının dört yüzünde yer alan kemerler de tuğladan sivri şekillidir(Foto. 89).

Harimin giriş açıklığı kuzey cephenin ortasında mukarnaslı kavsaraya sahip bir niş şeklindedir. Kavsara kemeri Bursa kemeri şekilli olup içeriye asıl giriş, nişin gerisinde dikdörtgen şekilli ve düz atkı taşlı açıklıktan sağlanmaktadır.

3.1.16: Ahmed Dai Camii

Yeri: Bursa il merkezinde Cumhuriyet caddesinin doğu ucunda, Ahmet Dai Sokağında yer almaktadır²⁶⁰.

Tarihçesi: Yapı, kuzey cephedeki son cemaat revakının orta kemerinin üst kısmındaki sağır nişin içinde yer alan kitabesine göre, Edincikli Yahşi Bin Hızır isminde bir kişi tarafından, H. 876/M.1471 tarihinde yaptırılmıştır. Cami, mahallenin isminden dolayı bu isimle anılmaktadır²⁶¹. Yapı, yıkık petekli minaresiyle beraber 1953’de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmıştır²⁶². Mahalle mescidi şeklinde inşa edilen yapı, içine bilinmeyen bir tarihte minber eklenerek camiye çevrilmiştir. Günümüz de de cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları çoğunlukla iki sıra kaba yonu taş, iki sıra tuğlanın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Doğu duvarının ikinci sıra pencere hizasına kadar moloz taşla örüldüğü görülmektedir. Kuzey cephedeki kalkan duvarın üst kısmı, kubbe kasnağı, pencere ve revak kemerleri üç sıra tuğla, bir sıra kesme taştan örülmüştür. Yapının içi sıvalı ve badanalı olduğu için, inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönlü iki birimden oluşmaktadır. Kuzeyde kalkan duvarlı ve üzeri beşik tonoz ile örtülü üç gözlü bir son cemaat yeri revakı, güneyde ise üzeri kubbe ile örtülü kare planlı harim yer almaktadır. Sekiz köşeli kaide

²⁶⁰ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 7.

²⁶¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 65-66.* : Baykal, *a.g.e.*, 126.

²⁶² Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 9-10.

üzerine dairevi tuğladan 24 dilimli²⁶³ ve tek şerefeli minare, harimin kuzeybatı köşesindedir.

Kemer Şekilleri ve özellikleri: Kuzey cephede yer alan üç gözlü son cemaat revakının kemerleri, iki sıra tuğla, iki sıra kaba yonu taşla örülü payelere oturmaktadır. Ortadaki yanlara göre oldukça dar olan revakın üç sıra tuğla, tek sıra kesme taşla örülü sivri kemerleri, dışta tek sıra yatay tuğla ile sınırlandırılmıştır. Kalkan duvarın yüzeyinde, revak kemerlerinin üst hizasında yer alan üç adet tuğladan sağır nişler ile cephe hareketlendirilmiştir. Ortadaki nişin kemeri tuğladan Üstten teğetli sivri kemer, diğerleri ise Bursa kemeri şeklindedir²⁶⁴. Nişlerin yüzeyi yine tuğladan zigzak motifi ve tuğlanın yatay-dikey olarak farklı yerleştirilmesiyle doldurulmuştur (Foto. 90). Revakın kuzey-güney yönlü atılan tonoz kemerleri, yarım daire şekillidir. Caminin dışında doğu, batı ve güney cephede altı üstlü ikişer, kubbe kasnağında dört pencere açıklığı yer almaktadır. Yer yer iki ve üç sıra tuğla bir sıra kesme taşla örülen pencere kemerleri üstten teğetli sivri şekilli olarak düzenlenmiştir (Foto. 91).

Kuzey cephenin ortasında yer alan harimin giriş açıklığı, yarım daire şekilli bir niş içinde olup harime asıl giriş bu nişin gerisinde düz atkılı ve dikdörtgen şekilli bir açıklıktan sağlanmaktadır.

3.1.17: Tuz Pazarı Camii

Yeri: Bursa il merkezinde, Tuz Pazarı caddesi üzerinde yer almaktadır²⁶⁵

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Baykal, kesin olmamakla birlikte caminin 1479'da Ali Bey tarafından yaptırıldığını belirtmektedir²⁶⁶. 1479 tarihli iki ayrı vakfiyede İsa Bin Sûfi namında birisinin cüz okunmasını şart kıldığı yazmaktadır²⁶⁷. Gerek bu bilgilerden gerekse 1471 tarihli Ahmed Dai Camii'nin aynı tipteki minaresinden yapının XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği söylenebilir. Mahalle mescidi olarak inşa edilen yapının içine belirsiz bir tarihte minberin eklenmesiyle camiye çevrilmiştir. Caminin hangi tarihte ne tür bir onarım geçirdiğine dair herhangi bir bilgi bulunamamış olup günümüzde de cami olarak kullanılmaktadır.

²⁶³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III*, 65.

²⁶⁴ Batur, *a.g.t.*, 84.

²⁶⁵ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 184.

²⁶⁶ Baykal, *a.g.e.*, 107.

²⁶⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III*, 107.

Malzeme: Yapının beden duvarları iki sıra tuğla, tek sıra moloz taşın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey yerleştirilmiş tuğla ile kasetlenmiştir. Revakın sivri kemerleri, kubbe kasnağı ve kasnak kemerleri, üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taş ile diğer pencere kemerleri tuğla ile revakın giriş kemeri ise mermerden oluşturulmuştur.

Mimari özellikleri: Yapı, doğu-batı ekseninde iki birimden oluşmaktadır. Doğu'da kalkan duvarlı ve üç gözlü bir son cemaat revakı, Batıda ise üzeri kubbe ile örtülü ve kare planlı harim yer almaktadır. Sekizgen kaide üzerine keskin köşeli tuğladan 24 dilimli²⁶⁸ gövdeli ve tek şerefeli minare, yapının kuzeydoğu köşesindedir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Doğu'da üç gözlü son cemaat yeri revakının kemerleri iki sıra tuğla, tek sıra kaba yonu taşın dönüşümlü olarak örüldüğü payelere oturmaktadır. Sivri şekilli revak kemerleri, dışta tek sıra tuğla ile çizilmiş çerçeveler içinde verilmiştir²⁶⁹ (Foto 92). Revakın giriş açıklığı daha önceki camilerde görülmeyen düzende, doğu cephenin batı köşesinde konumlandırılmıştır. Bu açıklık, mermerden, dikdörtgen şekilli bir çökertme içinde, basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Revak, doğu-batı ekseninde atılan tonoz kemerli yarım daire şekillidir. Bu birimin batı duvarı ortasında tuğladan ve üstten teğetli sivri kemerli çökertme içinde bursa kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır (Foto. 93).

Harimin kuzey, güney ve batı cephelerinde yer alan altı üstlü ikişer pencere kemerleri ile kubbe kasnak pencere kemerleri, sivri şekillidir. Kuzey cephede kubbe kasnak pencere kemeri ve ikinci sıra pencerelerden birinin kemeri dışta iki yatay tuğla şerit arasında tuğladan testere dişi ile diğeri ise ters üçgen motifli şerit ile süslenmiştir. Tüm kemerler dışta tek sıra tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır (Foto. 94).

Harimin giriş açıklığı, revakın girişi ile aynı istikamette üstten teğetli sivri kemerli niş içinde verilmiş olup asıl giriş, bu nişin gerisinde dikdörtgen şekilli açıklıktan sağlanmaktadır.

²⁶⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 107.*

²⁶⁹ Batur, *a.g.t.*, 92.

3.1.18: Bursa Başcı İbrahim Camii

Yeri: Bursa ilinde Maksem semtinde Başcı İbrahim sokağında yer almaktadır²⁷⁰.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen vakfiyesine göre Başcı İbrahim tarafından yaptırıldığı bilinmektedir²⁷¹. 1855 Bursa depreminde hasar gören yapı aynı yıl ve 1891 de onarım görmüştür. Bir zaman depo olarak kullanılmış, daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun ortaklaşa yaptığı onarım sonucu 1960'da ibadete açılmıştır²⁷². Yapı günümüzde cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: İlk inşa edilen cami kütlesi kuzey cephe, iki sıra tuğla tek sıra kaba yonu taştan almaşık payeler üzerinde, üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey yerleştirilmiş tuğla ile kasetlenmiştir. Harimin güney duvarı iki sıra tuğla, yer yer üç, dört sıra yerleştirilmiş kaba yonu taştan örülmüştür. Üst sıra pencerelerinin üst kısmı, kaba yonu ve moloz taşlarla karışık örülmüş, duvar yüzeyinde malzemede görülen bu farklılık, sonraki bir onarıma işaret etmektedir. Dış cephede en üstteki pencere kemeri, son cemaat yerinin orta aksın içteki kemeri, avlu revakının dış cephe pencere ve kapı kemeri tuğladan, diğerleri üç sıra tuğla tek sıra kesme taştan, almaşık düzende örülmüştür.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde iki birimlidir. Kuzeyde üç yönden revakla çevrili avlu, güneyde üzeri kubbe ile örtülü harim yer almaktadır. Gabriel, yapının ilk inşa edildiğinde üç gözlü son cemaat yeri revakı ve tek birimli harimden ibaret olduğunu, daha sonra cami kütlesinin önüne revaklı bir avlu eklendiğini belirtmektedir²⁷³. Sekizgen kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare caminin kuzeybatı köşesindedir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Caminin sonradan eklenen avlu revak kemerleri sivri sivri şekillidir. Revakın her bölmesinde yer alan dış cephe pencereleri ve kuzey cephenin ortasında yer alan kapı açıklığı dikdörtgen şekilli bir çökertme içine alınmış olup pencere ve kapının kemeri tuğladan üstten teğetli sivri şekildedir (Foto. 95).

²⁷⁰ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 29.

²⁷¹ 1467 tarihli belgede vakıfların hasılından caminin hatibine günde 3, ikinci müezzine ayda 45 dirhem vazife verilmiştir ibareleri yer almaktadır. bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 73.*

²⁷² Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 29.

²⁷³ Gabriel, *a.g.e.*, 136-137.

Yapının ilk halinde harimin kuzeyinde yer alan ve ortadaki yanlara göre dar olan üç gözlü son cemaat yeri revakın kemerleri iki sıra tuğla, tek sıra kaba yonu taştan örülmüş payelere oturmaktadır. Orta açıklığın kemeri ikili kemer düzenindedir. Burada üstten teğetli sivri kemerli bir çökertme içinde, karın kısmı üç dilimli kaş kemer, sırt kısmı üstten teğetli sivri kemer şeklinde düzenleme yer almaktadır²⁷⁴. Üstteki yer yer tek ve üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülen kemerin yüzeyine, üçgen şeklinde kesilmiş çini parçaları kakma tekniğinde yerleştirilmiştir. Kemerin üst kısmı tek sıra tuğla şerit ile dikdörtgen çerçevelenmiş olup çerçevenin iç kısmı tuğla çubuklar ile bal peteği formunda süslenmiştir. Böylece orta aks kemeri, diğerlerinden ayırt edilerek vurgulanmıştır. Yan bölümlerin iki merkezli sivri kemerleri²⁷⁵, dışta bu dönemin karakteristik süslemesi olan testere dişi tuğla şerit ile süslenmiştir

Kuzey cephenin ortasındaki harim giriş açıklığı, Bursa kemerli bir niş içine alınmış olup harime asıl giriş bu nişin gerisinde, sivri kemerli bir çökertme içinde dikdörtgen şekilli bir açıklıktan sağlanmaktadır Foto. 96).

Harimin güney, batı ve doğu cephesinde altı üstlü ikişer pencere ve ikinci sıra pencere üst kısmı tek pencere şeklinde düzenleme görülmektedir. Pencereilerin almaşık kemerleri üstten teğetli sivri şekilli olarak verilmiştir. Mihrap duvarında yer alan pencerelerden alt sıra pencere kemerleri, dışta testere dişi tuğla şerit ile birbirine bağlanmaktadır. İkinci sıra pencere kemerleri, dışta iki tuğla şerit arası küçük tuğla parçalarının yan yana dizilmesi şeklinde düzenlenmiştir. İki pencere arasına daha önceki fotoğraftan anlaşıldığı üzere dikdörtgen şekilli sağır niş, sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. Tepe pencere kemeri ise tuğladan yine aynı düzendedir (Foto. 97).

3.1.19: Hamza Bey Camii

Yeri: Bursa'nın Hamza Bey semtinde, Karlıca Caddesi'nde yer almaktadır²⁷⁶.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur, ancak kaynaklar Fatih Sultan Mehmed'in elçisi olarak gittiği Romanya'da şehit olan Hamza Bey tarafından yaptırıldığını belirtmektedir²⁷⁷. İlk önce mescit olarak inşa edilen yapı, içine 1615'te minber

²⁷⁴ Batur, *a.g.t.*, 90.

²⁷⁵ Batur, *a.g.t.*, 90.

²⁷⁶ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 74.

²⁷⁷ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 74.: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 89.*

eklenmesiyle camiye çevrilmiştir²⁷⁸. 1826 tarihli kayıttan, yapının tamir edildiği anlaşılmaktadır²⁷⁹. Cami, 1855 depreminden sonra, harimin giriş açıklığı üstündeki alınlıkta yer alan Ayet-i Kerimeli tarihte yani H.1290/M.1873'te ve Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından 1963'te tamir edilmiştir²⁸⁰. Yapı, günümüzde de cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları üç sıra tuğla, tek sıra moloz taşın almasıık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası, yer yer tek ve iki sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Kubbe kasnağı, pencere kemerleri tuğladan, revakın kemerleri yer yer iki ve üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan almasıık düzende örülmüştür. İbadet mekânının giriş açıklığı mermer kaplamadır. Yapı, içten sıvalı ve badanalı olduğu için, inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde uzanan yan mekânlı camilerdendir. Kuzeyde üzeri kubbe ile örtülü beş gözlü bir son cemaat yeri, güneyde orta avlu, avlunun iki yanı yan mekânlar ve avlu gerisi mihrap önü mekânından oluşmaktadır. Birimlerin üzeri, kubbe ile örtülüdür. Çokgen kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, yapının kuzey cephesinde son cemaat yeri revakının güneydoğu köşesinde. Ayverdi, mevcut minarenin sonradan yapıldığını, orijinal minarenin yapını sol köşesinde, duvar üzerinde olabileceğini ifade etmektedir²⁸¹.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephede yer alan beş gözlü son cemaat yerinin kemerleri, mermer ayaklar üzerindeki düz, oluklu ve S profilli silmeleri olan yastıklara oturmaktadır. Yer yer iki ve üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, almasıık düzende örülen kemerler iki merkezli sivri şekillidir. Revakın orta aks açıklığı dışta, revak üst duvarını aşacak şekilde ve dışa taşkın olarak dikdörtgen bir çerçeve içinde verilmiştir. Kemerin ayaklarını iç yüzü, dilimli kemerleri olan niş şeklinde düzenlenmiştir. Revak kemerleri üstte tek sıra tuğla şerit ile sınırlandırılmaktadır. Revakın kuzey-güney yönlü atılan kemerleri de yine aynı şekildedir (Foto. 98).

²⁷⁸ Baykal, *a.g.e.*, 35.

²⁷⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 92.*

²⁸⁰ Ayverdi, yapının 1960'dan önce başlayan onarımının 1962'de tamamlandığını ifade etmekte ve 1962'de çekilen bir fotoğrafla belgelemektedir Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 96-97.; Beştaş ve Denizli, a.g.e., 74.*

²⁸¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 95.*

Yapının dış cephesinde yan mekânların doğu ve batı cepheleri altlı üstlü üçer pencere, güney cepheleri üst seviyede ikişer pencere açıklığı şeklindedir.

Harimin doğu, batı ve güney cephelerindeki pencere açıklıkları aynı düzende olup güney duvar üzerinde, alt sıra pencereleri arası üstten teğetli sivri kemerleri sağır niş şeklinde düzenlenmiştir. Alt sıra pencereleri dikdörtgen şekilli, üst sıra pencereler üstten teğetli sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiştir. Üst sıra pencerelerde, boşaltma kemerinin çökertilmiş aynasında, tuğladan söveyle birleşen ikinci bir kemer bulunmaktadır²⁸². Harimin alt sıra pencere kemerleri dışta, testere dişli tuğla şerit ile diğerleri tek sıra tuğla şerit ile sınırlandırılmaktadır (Foto. 99).

Yapının giriş açıklığı, kuzey cephenin ortasında mermerden kademeli olarak düz ve oluklu silmeleri olan dikdörtgen bir çerçeve içinde bursa kemerli açıklıklı eyvan şeklindedir. Bu eyvanın yan duvarlarında üstten teğetli sivri ve dilimli kemerli küçük nişler dekoratif amaçlıdır. Eyvanın gerisinde derinliği az olan bir koridor ile içeriye girilmektedir. Koridorun giriş açıklığı dışta düz atkı ile içerde, basık kemerle örtülüdür (Foto. 100). Mihrap önü mekânı, orta avluya büyük sivri askı kemeri ile açılmaktadır. Orta avlu ile yan sahnları ayıran kemerler, yine aynı şekilli olup bu kemerlerin alt kısmında kemerin güney kısmında ikişerli Bursa kemeri grupları görülmektedir. Bu ikili Bursa kemerlerinden alttakinin düz kısmına dekoratif nitelikte dilimle bir kemer işlenmiştir (Foto. 101). Çoğunlukla alçı dolap kapaklarında ve ahşap oymalarda karşılaşılan bu dilimli kemer uygulamasının, burada olduğu gibi bir kemerde kullanılan tek örnek olduğu düşünülmektedir²⁸³. Tabhane birimlerinin güney duvarında sivri kemerli iki küçük niş arası duvar yüzeyinde, yarım daire şekilli mihrap yer almaktadır²⁸⁴. İçerde orta avlunun kubbe kasnağında yer alan pencere ve sağır nişler dilimli kemerli bir çökertme içinde üstten teğetli sivri kemer şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 102).

²⁸² Batur, *a.g.t.*, 91.

²⁸³ Batur, *a.g.t.*, 91.

²⁸⁴ Ayverdi, bu mihrabın aslında bir ocak nişi olabileceğini, ancak baca araştırması yapılmadığı için bu bilginin kesin olmadığını da belirtmektedir. Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481, III, 93*. Fakat Mihrap nişi üzerinde baca olmadığı onarımı yapan kurum tarafından açıklanmıştır. Bkz: Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 75.

3.1.20: Meydancık Camii

Yeri: Bursa'nın Yıldırım ilçesinde, Alancık sokakta yer almaktadır²⁸⁵.

Tarihçesi: Kaynaklarda yapının Fatih devrinde, Kazzazoğlu Söle Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir²⁸⁶ Caminin 1583, 1631, 1680, 1763, 1849, 1904, 1968 yıllarında onarım gördüğü, belgelerden anlaşılmaktadır²⁸⁷. Yapı, günümüzde de cami olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının kalkan duvarlı kuzey cephesi ve revak kemerleri, zemin pencere kemerleri üç sıra tuğla, tek sıra kesme taşla, diğer cepheler farklı ölçülerde yer yer iki ve üç sıra moloz taş, iki sıra tuğla ile örülmüştür. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir.

Mimari Özellikleri: Kuzey-güney yönünde iki birimden oluşan yapı, kuzeyde üç gözlü bir son cemaat revakı, güneyde ise kare planlı, üzeri kubbe ile örtülü harim yer almaktadır. Çokgen kaide üzerine silindirik gövdeli ve tek şerefeli minare, revakın batı duvarı yanındadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Ortadaki yanlara göre dar olan son cemaat revakının sivri kemerleri üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, almaşık payelere oturmaktadır. Orta açıklığın kemeri, daha önce başka bir yapıda görülmeyen düzende, saçak altı hizasına yakın olarak görülmektedir (Foto. 103). Üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan oluşan almaşık kemerler dışta, tek sıra tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır. Revakın kuzey-güney yönlü atılan kemerleri, yarım daire şekillidir.

Harimin dış duvarlarında her cephede zeminde ikişer, kubbe kasnağında üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Mihrap duvarındaki iki pencere kapatılarak dolaba dönüştürülmüştür. Dikdörtgen şekilli zemin pencereleri üstten teğetli sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiş, kasnak pencereleri ise tuğladan yarım daire kemer şekillidir (Foto. 104). Harime giriş üstten teğetli sivri kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Foto.

²⁸⁵ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, III, 124.

²⁸⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, III, 102; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 124.

²⁸⁷ Onarımlar hakkında detaylı bilgi için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, III, 102.

105). İbadet alanının sağ tarafında 1860'da yapıldığı düşünölen basık kemerle açılmış bir yan bölme bulunmaktadır²⁸⁸

²⁸⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886 (1451-1481)*, III, 102.

3.2: TÜRBELELER

3.2.1: Gülçiçek Hatun Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Altıparmak semtinde ve Sarıklı Değirmen Sokak'ta yer almaktadır²⁸⁹.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur, ancak Sultan I. Murad'ın eşi ve Yıldırım Bayezid'in annesi olan Gülçiçek Hatun'un H.802/M.1399-1400 tarihli vakfiyesinde Türbeden bahsedilmektedir²⁹⁰. Türbenin vakfiye tarihinden önce 1390'lı yıllarda inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir²⁹¹. Türbe, H.1186/M.1772 ve 1958 yıllarında onarım görmüştür²⁹². Yapı, günümüzde ziyarete kapalı ve bakımsızdır.

Malzeme: Yapının beden duvarları ve dış cephe pencere kemerleri üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, giriş cephesinin pencere ve kapı açıklığı kemerleri tuğladan örülmüştür. Sonraki onarımlarda yükseltildiği düşünülen kasnağın kuzey cephesi moloz taşla diğer cepheleri tek sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülmüştür²⁹³.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde iki birimden oluşmaktadır. Kuzeyde bugün üstü yıkık olan üç gözlü bir revak bulunmakta, revakın üstünün orijinalde giriş takozlarına dayanarak çatı ile örtülü olabileceği düşünülmektedir²⁹⁴. Güneyde, içinde mezarların bulunduğu kübik göveli ve üstü kubbeyle örtülü gövde yer almaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Türbenin kuzey cephesi ortasında yer alan giriş açıklığı, üstte sivri kemeri andırır şekilde, bir çökertme içine alınmış olup dikdörtgen şekilli kapı açıklığı üstü yarım daire kemer şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 106). Giriş açıklığının her iki yanında yer alan dikdörtgen pencereler, kademeli iki kemerli çökertme içinde verilmiştir. Tuğladan örülen kemerlerden dıştaki yarım daire, içteki sivri şekillidir.

Revakın yan duvarlarında sivri kemerli sağır nişler bulunmakta olup kemerlerin alınlıklarında altıgen taşların arasına konan üçgen tuğlalar ile geometrik bir süsleme

²⁸⁹ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 259.

²⁹⁰ Vakfiye Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 462.

²⁹¹ Daş, “*Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500)*”, 53.

²⁹² Ayverdi, *a.g.e.*, 419,464.

²⁹³ Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 53.

²⁹⁴ Ayverdi, *a.g.e.* 463.; Önkal, revakın üstünün tonozla örtülü olabileceğini ifade etmekte ancak tonozlara dair herhangi bir iz bulunmamasından dolayı Ayverdi'nin ifadesini desteklemektedir. Bkz: Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 53.

meydana getirilmiştir. Türbenin doğu, batı ve güney duvarlarında dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları vardır. Bu açıklıklardan doğu ve batıdakiler kademeli çift sivri kemer, güneydekiler ise tek sivri kemerli çökertme içinde verilmiştir. Kemerlerin alınlıkları, tuğlaların yatay ve dikey yönde yerleştirilmesiyle bir çeşit hasır örgüsü şeklinde düzenlenmiştir²⁹⁵ (Foto. 107).

3.2.2: Yıldırım Bayezid Türbesi

Yeri: Bursa'nın Yıldırım semtinde hâkim bir tepe üzerinde yer alan külliye'nin birimlerindendir.

Tarihçesi: Giriş açıklığı üzerinde yer alan kitabeye göre Türbe; H.809/M.1406 tarihinde, Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman Çelebi'nin emriyle, mimar Ali Bin Hüseyin tarafından yapılmıştır²⁹⁶. Türbe, 1649, 1669, 1825, 1878 yıllarında onarım görmüştür²⁹⁷. Ayrıca 1855 büyük Bursa depreminde hasar gören yapının XX. yüzyılın başında onarıldığı bilinmektedir²⁹⁸.

Malzeme: Türbenin beden duvarları, revak, doğu, batı ve güney cephe pencereleri ile kubbe kasnak pencere kemerleri iki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan almaşık düzende örülmüştür. Kuzey cephe pencere kemerleri taştan, taçkapı giriş açıklığı sivri kemeri ve girişin basık kemeri, mermerden inşa edilmiştir.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde iki birimden oluşmaktadır. Kuzeyde üzeri kubbeler ile örtülü üç gözlü bir revak, güneyde mezarların bulunduğu ve üzeri kubbe ile örtülü kare planlı gövde yer almaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Üç gözlü revak kemerleri yanlarda mermer, içte iki sütun üzerindeki başlıklara oturmaktadır. İki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülen

²⁹⁵ Demiriz, a.g.e., 244.

²⁹⁶ Ayverdi, a.g.e., 468-469.; Önkale, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 57.; Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, 30.

²⁹⁷ Beştaş ve Denizli, a.g.e., 301.

²⁹⁸ Çetintaş, 1855 depreminde tamamen yıkılan türbenin XIX. Yüz yılda yeniden inşa edildiğini belirtmektedir. bkz: Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, 30. : A. Gabriel, Çetintaş'ın görüşünü desteklemekte, fakat yapının revakının altında açılan pencere ve kemerlerin çiziminin ortaçağ formunda olduğunu, revakın iki sütununun da yeni olduğu bilgisini eklemektedir. bkz: Gabriel, a.g.e., 75.; B. Özcan'ın 1855 Bursa Depremlerini anlatan yazısında, türbenin kubbelerinin zarar görmediği, revak kubbelerinin ise çatladığı bilgisine ulaşılmaktadır. bkz: Özcan, "Bursa Depremleri", 87. Ayverdi, Çetintaş ve Gabriel'in görüşlerine karşı çıkmakla beraber türbenin ilk yapıldığı dönemden kaldığını, yalnızca bazı onarımlarla yenilendiğini ifade etmektedir bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 467. H. Önkale, yapının esas şeklini muhafaza ettiğini, ancak ön cephenin değişikliğe uğradığını belirtmektedir. bkz: Önkale, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 55-56.

kemerler sivri kemer formunda olup kemerleri dışta tek sıra yatay tuğla şeridi sınırlamaktadır (Foto. 108). Revakın kuzey-güney yönlü atılan kemerleri de aynı formdadır. Türbenin beden duvarlarında batı cephede üç güney, doğu ve kuzey cephede ikişer pencere bulunmaktadır. Giriş açıklığının iki yanında yer alan pencereler, kademeli silmelerden oluşan sivri kemerlidir²⁹⁹. Pencereler üstte, üç dilimli kemerli bir çökertme içinde verilmiş olup kemerin içinde oyma tekniğiyle oluşturulmuş istiridye kabuğu formunda süsleme bulunmaktadır. Bu kemer ayrıca dışta duvar yüzeyinden çökertilerek verilen dikdörtgen şekilli bir çerçeve ile belirtilmiştir³⁰⁰. Türbenin taçkapısı, dışta dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Basık kemerle örtülü giriş açıklığı, yanlarda gömme sütunceler üzerindeki mukarnaslı başlıklara oturan kademeli iki sivri kemerli çökertme içinde verilmiştir. Çift kemerin alınlığında şemse ve etrafında yer alana palmet ve mızrak ucu motifleriyle oluşturulmuş bir kompozisyon yer almaktadır. Şemsenin içi, alt üstte palmetleri olan ince kıvrık dallarla oluşturulmuş on iki kollu yıldız motifiyle bezenmiştir³⁰¹.

Doğu, batı ve güney pencereleri sivri kemerli olup dışta dikdörtgen bir çökertme içine alınmıştır. Dış cephenin ve kubbe kasnağında yer alan pencerelerin kemerleri revakın kemerleriyle aynı düzendedir. Dıştan kare planlı olan yapı, içte köşelere konan sivri kemerli tonozlu düzenleme ile sekiz köşeye çevrilmiştir. Arada kalan pencereli bölümler sivri kemerli çökertme içine alınmıştır (Foto. 109).

3.2.3: Devlet Hatun Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Yeşil Külliyesi'nin alt taraflarında, Meydancık mahallesinde bir bahçe içinde yer almaktadır³⁰².

Tarihçesi: Türbenin inşa kitabesi yoktur. Yapının ortasında yer alan sandukanın üzerindeki ifadelerden Yıldırım Bayezid'in eşi ve Çelebi Mehmed'in annesi olan Devlet Hatun'un H.816/ M.1414 yılı başında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Türbenin, Devlet

²⁹⁹ Ayverdi, türbenin eski fotoğrafına dayanarak pencerelerin dikdörtgen şekilli olduğunu, bugünkü sivri kemerli şekli son onarımda aldığını ifade etmektedir. bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisin İlk Devri*, 467.

³⁰⁰ H. Önkale pencerelerin üst kısmında taş kaplamanın oyularak çökertilmesi, içine memeli kemer olarak tabir ettiği üç dilimli kemerlerin yapılması, kapı nişi kenarlarına gömme sütunceler oyulması gibi özelliklerinden yola çıkarak, yapının 1882'den önce ciddi bir onarım gördüğünü ve revaklı ön cephenin o onarım sırasında bu şekli aldığını belirtmektedir. bkz: Önkale, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 55-56.

³⁰¹ T. Yıldız, “Yıldırım Külliyesi”, 48.

³⁰² Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 255.

Hatun'un vefatından kısa bir süre sonra inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir³⁰³. Türbenin kurşunlarının zaman zaman yenilendiği bilinmektedir³⁰⁴.

Malzeme: Türbe, dışta kemerler dâhil mermerdendir. İçte yüzeyler sıvalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari özellikleri: Kare bir oturtmalık üzerinde yükselen yapı, baldaken tarzda inşa edilmiştir³⁰⁵. Kare gövdenin her cephesi, ikişerli üstten teğetli sivri kemerli açıklık şeklindedir. Türbenin üstü piramidal bir külahla örtülüdür³⁰⁶.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Baldaken türbenin her cephesi, ikişerli üstten teğetli sivri kemerli açıklık şeklindedir. Yanlarda yığma mermer payelere, ortada sütunlar üzerindeki başlıklara oturan kemerler, üstte dikdörtgen şekilli bir çökertme içine alınmıştır (Foto.110).

3.2.4: Yeşil Türbe

Yeri: Bursa ilinde, Yeşil semtinde, Yeşil Camii'nin güneyinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Basık kemerli giriş açıklığı üzerinde yer alan çini kitabe, Çelebi Sultan Mehmed'in H.824/M 1421 yılında vefat ettiği yazılıdır³⁰⁷. Türbenin ahşap kapı kanatları üzerinde ahşap işlerini yapan sanatçının ismi, Amelü Ali İbn Hacı Ahmet Tebrizi olarak okunmaktadır. Sol kapı kanadında, Hacı İvaz İbn Âhi Bayezid yazısı görülmektedir. Ayrıca, kitabelerde yer almasa da yeşil Camii'de çalışmış olan Muhammed Mecnun ve Tebrizli ustaların büyük ihtimalle türbenin çinilerinde de çalışmış oldukları düşünülmektedir³⁰⁸.

³⁰³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 134-135; Daş, *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*, 347.

³⁰⁴ Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 60.

³⁰⁵ Daş, *a.g.t.*, 346.

³⁰⁶ Ayverdi, bu türbenin Osmanlı'da inşa edilen son külahlı türbe olduğunu belirtmektedir. bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 132.

³⁰⁷ Türbenin inşaatına ne zaman başlandığı tam olarak bilinmemektedir. Edirne'de vefat eden Çelebi Mehmed'in naaşı, Bursa'ya getirildiğinde, Türbenin tam olarak bittiği bilgisine ulaşılamamıştır. Gabriel, eğer türbenin inşaatına Sultan hayattayken başlandıysa ancak vefatından sonra tamamlanmış olabileceğini ifade etmektedir. bkz: Gabriel, *a.g.e.*, 99.

³⁰⁸ Kapı kanatlarında yer alan kitabe metnindeki ifadeler Yapının, Hacı İvaz Paşa'nın kontrolünde inşa edildiğini işaret etmektedir. Kitabe metni için bkz: Sönmez, *a.g.e.*, 424.; Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 69; Daş, *a.g.t.*, 259.

Türbe ilk olarak Çelebi Mehmed'in ölümünden 253 sene sonra 1682'de onarılmıştır. Daha sonra 1769, 1864, 1907, 1945, 1947 yıllarında onarım görmüştür³⁰⁹. Yapı, 2006-2009 yıllarında, Kültür Bakanlığı kontrolünde yapılan restorasyon sonucu ziyarete açılmıştır.

Malzeme: Dış cephesi mermer ve çini ile kaplı olan türbe, 1941-43 yılları arasında yapılan restorasyon fotoğrafına göre, çini kaplamanın altında duvarlar taş ve tuğla sıraları ile pencere kemerleri, tuğladan örülmüştür. Girişin basık kemeri, mermerdendir. İçte duvarlar yerden belli bir yüksekliğe kadar çini kaplamalı, üst kısımlar ve kubbe sıvalı ve badanalı olduğu için, inşa malzemesi bilinmemektedir (Foto. 114).

Mimari Özellikleri: Zemin seviyesinden 70 cm yükseklikte bir oturtmalık üzerine, sekizgen gövdeli olan türbenin üzeri kubbe ile örtülüdür. Anadolu Selçuklu türbe mimarisinde görülen mumyalık (kripta) bölümü, burada yarı yüksekliğine kadar toprağa gömülü durumda olup üzeri basık tonoz ile örtülüdür³¹⁰. Türbe mihrap duvarı hariç, her cephede altı üstlü ikişerden on iki, kubbe kasnağında sekiz olmak üzere toplam yirmi pencere ile aydınlanmaktadır. Taçkapı, kuzey cephenin ortasına konumlandırılmıştır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının giriş cephesi hariç diğer tüm cepheler birbirinin tekrarı şeklinde düzenlenmiştir. Her cephede altı üstlü ikişer pencerenin olduğu duvar yüzeyi, yukarıda üstten teğetli sivri kemerli bir çökertme içine alınmıştır (Foto. 111). Alt sıra pencereler dikdörtgen şekilli olup pencere alınlığı üstten teğetli sivri kemerli çini kaplama şeklinde düzenlenmiştir³¹¹. Alınlıkta, kıvrık dallarla süslü dini konulu nesih yazılar yer almaktadır. Sivri kemerli üst sıra pencereleri, dışta kıvrık dallardan oluşan bir bordür çevrelemektedir³¹².

³⁰⁹ Baykal, 1945'te Mimar Macid Ayrıl idaresinde, 1947'de Mimar Saim Ülgen, Celal ve Reşat idaresinde onarım yapıldığını, son onarımda sıvalarla beraber eski nakışların gittiğini, bozulan çinilerin yerine Kütahya çinilerini konduğunu ifade etmektedir. Bkz: Baykal, *a.g.e.*, 141). Ayverdi, 1941-43 yıllarında yapılan onarımda rutubetten dolayı kabaran ve bozulan çinilerin sökülüp pencere tavanlarındakilerle beraber onarılıp yerine konduğunu belirtmektedir. Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 109.: 1855 depreminde Yeşil cami, medrese ve türbe zarar görmüş ve daha sonra onarılmıştır. Bkz: Özcan, *a.g.m.*, 84.

³¹⁰ Daş, *a.g.t.*, 255. : Baykal, *a.g.e.*, 140.

³¹¹ 1941-43 yılları arasında Mimar Macid Bey'in idaresinde yapılan restorasyonda, dış cephedeki çiniler söküldüğünde, alttan taş tuğla duvar ortaya çıkmıştır. Ayverdi'nin Macid Bey'den paylaştığı fotoğrafta alt sıra pencere kemerinin tuğladan yarım daire formunda, üst sıra pencere kemerinin, tuğladan sivri formda olduğu görülmektedir. Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 106., Foto.114.

³¹² Demiriz, *a.g.e.*, 395.

Kuzey cephenin ortasında duvardan dışa taşkın olarak verilen dikdörtgen şekilli taçkapı açıklığı, üstten teğetli sivri kemerli bir niş içinde verilmiş olup yapıya asıl giriş, bu nişin gerisinde iki renkli taştan geçme tekniğinde oluşturulmuş basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Foto.112). Giriş koridorunun iç yüzü, taçkapı görünümü şeklinde verilmiştir. Dikdörtgen şekilli açıklığın kemeri, Yeşil Camii'nin giriş koridorundaki kemerle aynı düzende, üstten teğetli dilimli kemer şeklinde düzenlenmiştir. Kemerin alınlığı, yeşil renkte altıgen çini plakalarla, kemer karnı beyaz, firuze ve lacivert renkte çini mozaik tekniğinde lotuslu ve kıvrık dallı basit rumili bordürle süslenmiştir³¹³. İçteki alt sıra pencere kemer alınlıkları, dıştakilerle aynı düzendedir. Üst sıra sivri kemerli pencereler zeminden çökertilerek verilmiştir (Foto. 113).

3.2.5: Hatuniye Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Muradiye Külliyesi içinde, caminin doğusunda yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapı, basık kemerli giriş açıklığı üzerinde yer alan kitabeye göre; II. Murad tarafından H.853/M.1449 tarihinde, Fatih'in annesi Hüma Hatun için yaptırılmıştır³¹⁴.

1601 tarihinde türbenin pencereleri³¹⁵, H.1260/M.1843 tarihinde türbenin içi, dışı, kapısı, sokak ve avlu kaldırımlarının onarıldığı bilinmektedir³¹⁶. Son olarak 2011-2014 yılları arasında, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından onarılan yapı, ziyarete açıktır.

Malzeme: Yapının dışta beden duvarları, pencere ve taçkapı açıklığının sivri kemerleri, iki sıra tuğla, tek sıra kesme taşın alması düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. İçte duvarlar ve kubbe, tamamen sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Altıgen gövdeli ve üzeri kubbeye örtülü türbenin kuzey cephesi giriş açıklığı, diğer cepheler altı üstlü ikişer pencere açıklığı şeklindedir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Altıgen gövdeli türbenin kuzey cephesi hariç, diğer cephelerde altı üstlü ikişer pencere açıklığı, üstte büyük sivri kemerli çökertme içinde verilmiştir. Alt sıra pencereler dikdörtgen şekilli, üst sıra pencereler sivri şekilli açıklığa

³¹³ Demiriz, a.g.e., 396.

³¹⁴ Kitabenin Arapça metni ve Türkçe açıklaması için bkz: Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 76: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 327.

³¹⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 326.

³¹⁶ Muradiye Külliyesi'ne ait tamir vesikalarında Hüma Hatun'un türbesinin onarımına da yer verilmiştir. Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 300.

sahip olup her ikisinin kemeri üstten teğetli sivri kemer şeklindedir. Alt sıra pencere kemer alınlıkları farklı ölçülerde, yatay yönde yerleştirilmiş tuğla dizileriyle doldurulmuştur (Foto. 115).

Kuzey cephenin ortasında, duvardan dışa taşkın olarak verilen dikdörtgen çerçeveli taçkapı, üstten teğetli sivri kemerli bir niş içinde verilmiştir. Taçkapı ana nişi, çeyrek küre şekilli bir kavsarayla örtülüdür. Kavsaranın mukarnas dolgusu, yakın zamanda yenilenmiştir. Giriş açıklığının her iki yanı, sivri kemerli küçük nişler şeklinde düzenlenmiştir. Türbeye asıl giriş, bu nişin gerisinde basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır.

Yapının içte beden duvarları, yukarıda kubbe kasnağı hizasında üstten teğetli sivri kemerli bir çökertme içine alınmıştır (Foto. 116). Duvardan dışa taşkın ve dikdörtgen şekilli giriş koridorunun üzerinde, sivri kemerli bir alınlık bulunmaktadır. Güney duvarının ortasında yer alan dikdörtgen şekilli mihrap, sivri kemerli bir nişe sahiptir. İçerde kemerler, pandantifler barok karakterli motiflerle bezenmiştir.

3.2.6: Abdal Mehmed Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Abdal Caddesinde ve Abdal Camii'nin karşısında yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapı, güney cephesinde Bursa kemerli çökertmeli üst kısmında yer alan kitabesine göre; H.854/M.1450 tarihinde Sultan II. Murad tarafından yaptırılmıştır³¹⁷. 1953'te Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılan türbe, günümüzde sağlam durumda olup ziyarete de açıktır.

Malzeme: Yapının beden duvarları, alt sıra pencereler, ön girişin sivri kemeri üç sıra tuğla tek sıra kesme taştan almaşık düzende örülmüştür. Beden duvarında aşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Kuzey duvarında tuğla derzlerinde çimento malzeme olması ve taşların yeniliğinden dolayı, sonraki bir onarıma işaret etmektedir. Üst sıra sivri şekilli pencereler ve girişin Bursa kemeri, tuğladandır. İçerde duvarlar sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

³¹⁷ Kitabe metni için Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 279.

Mimari Özellikleri: Kübik gövdeli ve üzeri kubbeye örtülü türbenin önünde, üzeri aynalı manastır tonozuyla örtülü giriş mekânı yer almaktadır³¹⁸. Türbe; batı, doğu ve kuzeyde, toplam sekiz pencere ile aydınlanmaktadır. Giriş açıklığı, kuzey cephe ortasına konumlandırılmıştır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Türbenin kuzey, doğu ve batı duvarları, alt sıra dikdörtgen şekilli pencerelerin atkı taşı hizasından başlayıp saçak altı hizasına yakın kısımda biten sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiştir (Foto. 117). Bu çökertmelerin içinde doğu ve kuzey duvarında alt sırada iki, üst sırada bir pencere açıklığı, batı duvarında alt ve üst sırada birer pencere açıklığı bulunmakta, pencere kemerleri üstten teğetli sivri şekillidir.

Türbenin ön giriş mekânının üstten teğetli sivri kemerli açıklığı, üstte bursa kemerli bir çökertme içine alınmıştır. Bursa kemerinin alınlığı iki bölüm şeklinde düzenlenmiştir. Üst bölüm, farklı ölçülerde yatay tuğla dizileriyle alt kısım, altıgen taş etrafında üçgen tuğlalar ile altı köşeli yıldız ve iki üçgen tuğlanın altlı üstlü ters düz konması şeklinde süslenmiştir (Foto. 118). Ön girişin yanlarında yarım daire kemerli nişler bulunmaktadır. Türbenin gövde bölümünün girişi, üstte bursa kemerli bir niş içine alınmış, içeriye asıl giriş, bu nişin gerisinde basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 119). İçerde pencereler üstten teğetli sivri kemerli çökertme içinde verilmiştir.

3.2.7: II. Murad ve Alâaddin Türbeleri

Yeri: Bursa ilinde, Muradiye semtinde, aynı adlı külliye'nin türbeler topluluğu içinde yer almaktadır.

Tarihçesi: II. Murad Türbesi'nin inşa kitabesi yoktur. Basık kemerli giriş açıklığı üzerinde yer alan Arapça kitabede, Sultan Murad'ın H.855/M.1451 tarihinde vefat ettiği yazmaktadır³¹⁹. II. Murad'ın H.850/M.1446 yılında hazırlattığı vasiyetnamede türbesinin nerede ve nasıl olacağına dair bilgiler yer almaktadır³²⁰. Vasiyetnamedeki bilgilere göre türbenin Sultan'ın ölümünden sonra inşa edildiği düşünülmektedir.

³¹⁸ Daş, a.g.t, 94.

³¹⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 326.

³²⁰ Vasiyetnâme için bkz: Önkâl, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 79.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 321-322.

Türbe, 1743, 1781, 1790, 1844³²¹ yıllarında ve 1855³²² depremi sonrası onarım görmüştür. Bu türbenin doğu duvarında yer alan pencerenin kapı açıklığına dönüştürülmesiyle II. Murad'ın oğlu Alâadin'in Türbesi'ne geçilmektedir. Yapının Sultanın türbe duvarına bitişik yapılması, bu türbenin II. Murad Türbesi'nden sonra yapıldığını göstermektedir³²³. Türbeler, 2012-2015 yılları arasında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilerek ziyarete açılmıştır.

Malzeme: Türbelerin beden duvarları birkaç sıra moloz taş üzerine iki sıra tuğla, tek sıra kesme taşın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Pencere kemerleri aynı düzende örülmüş olup kemerleri dışta, tek sıra yatay tuğla şerit sınırlamaktadır. Eyvan şekilli giriş açıklığı, tamamen mermerdendir. İçte duvarlar sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: II. Murad Türbesi, iç içe iki kare planlı olarak tasarlanmış olup içte, Sultanın mezarının olduğu kısım, yanlarda dört yığma ayak, arada kalan kısımlar devşirme dört sütunun birbirine sivri kemerlerle bağlanmasıyla oluşturulmuştur. Bu kısmın üzeri, ortası açık bir kubbeyle örtülmüştür. Dıştaki kare prizmal kısım, içteki kısmı dört yönden dolaşan ve üzeri beşik tonozla örtülü koridor şeklindedir³²⁴. Türbe, on adet pencere ile aydınlanmaktadır. Yapının giriş açıklığı kuzey cephe ortasına konumlandırılmıştır. Alâaddin Türbesi, kare planlı bir gövdenin üzeri tromplarla geçilen kubbeyle örtülüdür. Türbenin batı cephesi, devşirme sütun üzerinde başlığa oturan iki sivri kemerle II. Murad'ın türbe duvarına dayandırılmıştır. Türbe; kuzey, güney ve doğu cephede ikişer, kubbe kasnağında üç pencere ile aydınlanmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: II. Murad Türbesi'nin kuzeyde iki, batıda üç, doğuda bir ve güneyde iki adet dikdörtgen şekilli pencere açıklıkları, üstten teğetli sivri kemerli çökertme içinde verilmiştir (Foto. 120). Kuzey cephe ortasında duvardan dışa taşkın olarak verilen dikdörtgen çerçeveli giriş açıklığı, üstten teğetli sivri kemerli eyvan

³²¹ Onarımlar için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 299, 300, 323.

³²² Özcan, a.g.m., 85.

³²³ Sultanın oğlu Alâaddin babasından dokuz sene önce H.846/M.1442 yılında vefat etmiştir. II. Murad 1446 yılında hazırlattığı vasiyetinde kendisinin merhum oğlu Alâadin'in kabrinin yakınına gömülmesini ancak türbesine kendisinden başka kimsenin defnedilmemesini istemiştir. Gerek vasiyetnameye gerekse Ayverdi ve Önkal'ın ifadesine dayanarak bu türbe yapısının sonradan inşa edildiği düşünülmektedir. Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)* 324.; Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 80.

³²⁴ Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 79.

şeklinde verilmiştir. İçeriye giriş, bu eyvanın gerisinde basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 121).

Mezarın bulunduğu kısmın sütun ve ayakları birbirine bağlayan kemerler, kubbe geçiş trompları ve bu tromplar arasında kalan kısımlardaki sağır nişler, üstten teğetli sivri kemerli olarak düzenlenmiştir. İçerde tüm pencereler, sivri kemerli çökertme içinde verilmiştir. Kemer alınlıkları ve kemer yüzeylerinde, geç dönem kalemîşi süslemeler bulunmaktadır (Foto. 122). Alâaddin Türbesi'nin alt sıra ve kubbe kasnak pencere kemerleri, tromp kemerleri II. Murad Türbesi ile aynı düzendedir (Foto. 123).

3.2.8: Ebe Hatun Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Muradiye Külliyesinin türbeler topluluğu içinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur, fakat Fatih Sultan Mehmet'in ebesine ait olduğu rivayet edilmektedir³²⁵. Baldaken türbelerin XV. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başladığı bilinmektedir³²⁶. Baldaken kuruluşlu yapı, almasıık duvar örgüsüyle XV. yüzyıl ortalarına tarihlendirilebilir. Türbe, 2012-2015 yılları arasında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmiştir.

Malzeme: Yapının beden duvarları yerden bir metre yükseklikte kaba yonu taş ve tuğla üzerine, iki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, almasıık düzende inşa edilmiştir. Kemerler üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örölmüş olup kemerleri dışta, tek sıra yatay tuğla şeridi sınırlamaktadır.

Mimari Özellikleri: Yerden bir metre yükseklikte kare planlı oturtmalık üzerine, yine kare planlı ve baldaken kuruluşlu gövdenin üzeri, kubbeyle örtölüdür. Gövde, dört cephede sivri kemerlere dışa açılmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Dört cephede dışa açılan sivri kemerler, iki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan almasıık payelere oturmaktadır (Foto. 124).

³²⁵ Ayverdi *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 153. :Baykal, *a.g.e.*, 42.; *Önkal, Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 84.

³²⁶ Daş, *a.g.t.*, 350.

3.2.9: Hamza Bey Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Hamza Bey semtinde Hamza Bey Camii'nin güneybatısında yer almaktadır³²⁷.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Fatih Sultan Mehmed'in Romanya elçisi olan Hamza Bey, Kazıklı Voyvoda tarafından 1461 yılında şehit edilmiştir. Hamza Bey'in naaşı daha sonra Bursa'ya getirilip defnedilmiştir. Buna göre türbenin 1461'den sonra inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir³²⁸. 1962 senesinde Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılan³²⁹ türbe, günümüzde ziyarete açıktır.

Malzeme: Yapının beden duvarları yer yer tek ve iki sıra moloz taş, iki sıra tuğlanın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Doğu cephedeki giriş açıklığının, alt sıra pencere kemerlerinin kubbe kasnağının, üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülmesi sonraki bir restorasyona işaret etmektedir. Giriş açıklığının sivri kemerleri ve yan nişlerin kemerleri tuğladandır.

Mimari Özellikleri: Sekizgen gövdeli türbenin üzeri, dışta sekizgen, içte onaltıgen kasnak üzerine oturan kubbe ile örtülüdür³³⁰. Türbe alt sırada altı, kubbe kasnağında sekiz pencere ile aydınlanmaktadır. Yapının girişi, doğu cephenin ortasına konumlandırılmıştır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının giriş cephesi hariç, diğer cephelerde dikdörtgen şekilli alt sıra pencereler iç içe kademeli iki üstten teğetli sivri kemerli çökertme içinde verilmiştir (Foto. 125). Kemerler dışta, tek sıra tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır. Sivri kemerli kubbe kasnak pencereleri, duvardan çökertilerek verilmiştir. Doğu cephenin ortasında yer alan dikdörtgen şekilli taçkapı eyvan şekillidir. Taçkapı kavsarası aynalı tonoz ile örtülü olup kavsara kuşatma kemeri sivri kemerdir³³¹. Tuğladan örülen sivri kemeri dışta, iki tuğla arasında testere dişi tuğla şerit sınırlamaktadır. Eyvanın her iki yanında sivri kemerli küçük nişler bulunmaktadır. Yapıya asıl giriş, bu eyvanın gerisinde, üstte sivri kemerli bir alınlığa sahip olan düz atkı taşlı açıklıktan sağlanmaktadır

³²⁷ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 262.

³²⁸ Baykal, *a.g.e.*, 35-36. ; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 262.

³²⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 155.

³³⁰ Daş, *a.g.t.*, 298.

³³¹ Çakmak, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar*, 165.

İçerde alt sıra dikdörtgen şekilli pencereler, sivri kemerli olduğu düşünölen ancak sonraki restorasyonlarda formu bozulan alınlıklara sahiptir. Kubbe kasnak pencereleri üstten teğetli ve dilimli sivri kemerli çökertmeler içinde verilmiştir. Arada kalan kısımlar ise hemen hemen aynı düzende sağır nişler şeklindedir. Böylece dıştaki sekizgen kasnak, içte onaltıgene dönüştürölmüştür (Foto. 126).

3.2.10: Hamza Bey Zevce ve Kızları Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Hamza Bey semtinde, aynı isimli caminin batı cephesine bitişik olarak yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Ayverdi, türbeyi Hamza Bey'in yaptırdığını ifade etmektedir³³². Hamza Bey 1461'de idam edildiğine göre³³³ yapı, bu tarihten önce inşa edilmiş olmalıdır. E. Daş, yapının mimari özelliklerinin XV. yüzyılın üçüncü çeyreğine uygun olduğunu belirtmektedir³³⁴. 1962'de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılan türbe, günümüzde ziyarete açıktır.

Malzeme: Yapının batı, güney ve kuzey duvarının pencere ve kapı kemeri hizasına kadar olan kısmı, birkaç sıra moloz taş üzerine, iki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, almaşık düzende örölerek inşa edilmiştir. Taşlar arası, tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Kuzey cephede kemerlerin tepe noktasından başlayıp saçak altına yakın kısımda bulunan düz silmeye kadar olan kısımda, daha önce Tuz Pazarı Camii'nin doğu cephesi üzerinde görölen düzene benzer şekilde; tek sıra tuğladan yatay hatıllarla ayrılmış yine tuğladan zigzag motifleriyle süslenmiştir³³⁵.

Mimari Özellikleri: Caminin batı duvarına bitişik olarak inşa edilen kare gövdeli yapının üzeri, kubbeye örtölüdür. Türbe; kuzey, güney ve doğu cephede alt sırada iki, üst sırada tek olmak üzere, toplam dokuz pencere ile aydınlanmaktadır. Yapının giriş açıklığı, kuzey cephe ortasına konumlandırılmıştır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: İkişerli ve dikdörtgen şekilli alt sıra pencereleri üstten teğetli sivri kemerli çökertmeler içinde verilmiştir. Üst sıra sivri şekilli ve alçı dışlıklı pencere kemerleri alt sıra pencere kemerleriyle aynı formdadır (Foto.127). Düz atkılı ve dikdörtgen şekilli giriş açıklığı, yan pencere kemerlerinden biraz daha yüksekçe verilen

³³² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III*, 157.

³³³ Bkz: dipnot. 296.

³³⁴ Daş, *a.g.t.*, 129.

³³⁵ Daş, *a.g.t.*, 128.

üstten teğetli sivri kemerli niş içinde verilmiştir. Yer yer iki ve üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülen kemerler, dışta tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır.

İçte, beden duvarları, kubbe alt hizasından başlayan sivri kemerli birer çökertme içine alınmıştır. Pencereleer sivri kemerleri birer alınlığa sahiptir. Türbenin camiye bitişik doğu duvarı üzerinde sivri kemerli nişler açılmıştır. Güney duvar ortasında yer alan mihrap, sivri kemerli basit bir niş şeklindedir (Foto. 128).

3.2.11: Kara Mustafa Paşa Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Hamza Bey semtinde, Hamza Bey Camii'nin bulunduğu bahçe içinde kuzeyde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Hamza Bey'in torunu olan Kara Mustafa Paşa, Cem Sultan olayında taraf tuttuğu için H.888/M.1483'te Söğüt civarında zehirlenerek öldürülmüştür³³⁶. Paşa'nın 1477 tarihli vakfiyesinde, Pazarcık'taki imareti, Bursa'daki türbesi için vakfettiği yapılardan bahsedilmektedir³³⁷. Buna göre türbenin, Kara Mustafa Paşa'nın sağlığında 1477'den önce inşa edildiği anlaşılmaktadır. Kare gövdeli türbenin sekizgen kasnağı üzerine oturan kubbesi ve duvardan dışa taşkın taçkapı uygulaması, XV. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilen türbelerde sık görülen özelliklerdendir³³⁸. 1958 yılında Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılan türbe, günümüzde ziyarete açıktır.

Malzeme: Yapının beden duvarları, iki sıra tuğla, tek sıra kesme taşın almasıık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Batı duvarında sağır bırakılan pencerenin olduğu kısmın, moloz taş duvar örgüsü dikkat çekicidir³³⁹ (Foto. 131). Batı cephe alt sıra pencere kemerleri ve giriş eyvanının yan nişleri tuğladan, diğer pencere ve giriş açıklığının sivri kemeri tek sıra kesme taş, yer yer iki ve üç sıra tuğladan almasıık düzende örülmüştür.

Mimari Özellikleri: Kare planlı türbe gövdesinin üzeri, sekizgen kasnak üzerine oturan kubbeye örtölüdür. Yapı, alt sırada yedi, üst sırada sekiz ve kasnakta dört adet pencere

³³⁶ Baykal, *a.g.e.*, 36. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III*, 157

³³⁷ Vakfiye için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri IV*, 833-834.

³³⁸ Daş, *a.g.t.*, 133.

³³⁹ Ayverdi'nin 1951'de çektiği bir fotoğrafta türbenin batı duvarına yaslandırılmış başka bir yapının kalıntısı görölmektedir. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III*, 157.

ile aydınlanmaktadır. Batı cepheindeki pencerelerden biri sağırdır. Taçkapı, türbenin doğu cephesinde konumlandırılmıştır.

Kemer Şekilleri ve özellikleri: Alt sıra pencere açıklıkları dikdörtgen şekilli olup üstten teğetli sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiştir. Üst sıranın ve kasnağın pencereleri de üstten teğetli sivri kemerlidir (Foto. 129). Doğu duvarının ortasında yer alan dikdörtgen şekilli taçkapı açıklığı, sivri kemerli bir eyvan şeklindedir. Tüm kemerler dışta tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır. Eyvanın yan duvarları üzerinde bursa kemerli iki küçük niş bulunmaktadır. Yapıya asıl giriş, bu eyvanın gerisinde mermerden basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır.

İçerde alt sıra pencereler dışta olduğu gibi, içte de duvardan çökertilerek verilmiştir. Güney duvar ortasında konumlandırılan dikdörtgen şekilli mihrap, üstten teğetli sivri kemerli bir nişe sahiptir (Foto. 130)

3.2.12: Saraylılar Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Muradiye semtinde aynı adlı külliye'nin türbeler topluluğu içinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. 1414'ten kısa bir süre sonra inşa edildiği düşünülen Devlet Hatun Türbesi ile plan, cephe tasarımı bakımında benzerliği, baldaken türbelerin XV. yüzyıldan itibaren yaygınlaşması ve almaşık duvar örgüsü gibi sebeplerden dolayı yapı, XV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilebilir³⁴⁰. 2012-2015 yılları arasında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilen türbe, günümüzde ziyarete açıktır.

Malzeme: Yapının beden duvarları ve kemerler üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan almaşık düzende örülmüştür. Duvarlarda taşlar arası, tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir.

Mimari Özellikleri: yerden 60 cm yükseklikte, kare oturtmalık üzerine kübik gövdeli ve baldaken kuruluşlu türbenin üzeri, içte ve dışta piramidal bir külahla örtülüdür³⁴¹.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Cepheler, dikdörtgen bir çökertme içine alınmıştır. Bu çökertme içinde türbenin dört cephesi, üç sıra tuğla, tek sıra kesme taş payeler

³⁴⁰ Önköl, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 90.; Daş, *a.g.t.*, 367.

³⁴¹ Daş, *a.g.t.*, 366.

üzerindeki mermer yastıklara oturan ikili ve üstten teğetli sivri kemerlerle dışa açılmaktadır. Kemerleri dışta, iki yatay tuğla arasında testere dişi tuğla şerit sınırlamaktadır (Foto.132).

3.2.13: Cem Sultan Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Muradiye semtinde, Muradiye Külliyesinin bir birimi olan türbeler topluluğu içinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Fatih Sultan Mehmed'in büyük oğlu Mustafa, Otlukbeli savaşıdan dönerken 1474'te Niğde civarında vefat etmiş, naaşı Bursa'ya getirilip önce Amcası Alaaddin Türbesi'ne, daha sonra 1479'da yapılan kendi türbesine gömülmüştür³⁴². 1479 tarihli bir belgede yapının kurşunlarının Başcı İbrahim Camii'nden artan kurşunlarla yapıldığı bilgisi, türbenin inşa tarihi hakkında önemli bir ipucudur. 1495'te Napoli'de ölen ve naaşı 1499'da Bursa'ya getirilen Cem Sultan da bu türbeye defnedilmiştir³⁴³. Türbe daha çok, Cem Sultan Türbesi diye bilinmektedir. 1795 tarihli belgede, yapının onarımından bahsedilmektedir³⁴⁴. 2012-2015 yılları arasında Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilen türbe, günümüzde ziyarete açıktır.

Malzeme: Yapının beden duvarları iki sıra moloz taşlı podyum üzerine, tek sıra kesme taş, iki sıra tuğlanın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası, tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Pencere kemerleri yer yer iki ve üç sıra tuğla, tek sıra kesme taş ile örülmüştür. Taçkapı kemerleri mermerden olup içerde duvarlar, tamamen sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Altıgen gövdeli türbenin üzeri, altıgen kasnak üzerine oturan kubbeye örtülüdür. Türbe, cephelerde altlı üstlü ikişerden dokuz, kubbe kasnağında altı adet pencereyle aydınlanmaktadır. Ahşap saçak altında eyvan şekilli giriş açıklığı, türbenin kuzey cephesi ortasına konumlandırılmıştır.

Kemer Şekilleri ve özellikleri: Dışta pencerelerin olduğu kısım, dikdörtgen şekilli çökerme içine alınmıştır. Alt sıra pencereler dikdörtgen şekilli olup üstten teğetli sivri kemerli çöktürme içinde verilmiştir (Foto.133). Kemer alınlıkları mermer plakalar ile

³⁴² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III*, 161. :Baykal, *a.g.e.*, 42 : Gabriel, *a.g.e.*, 121.

³⁴³ Önkol, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, 85.

³⁴⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III*, 161.

kaplıdır. Alçı dışlıklı üst sıra ve kubbe kasnak pencere kemerleri alt sıra ile aynı formdadır. Kemerler dışta, tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır.

Kuzey cephenin ortasında konumlandırılan dikdörtgen çerçeveli taçkapı, üstten teğetli sivri kemerli bir eyvan şeklindedir. Eyvanın her iki yan duvarı ortasında Bursa kemerli pencereler açılmıştır. İçeriye asıl giriş, bu eyvanın gerisinde, üzeri basık kemerle örtülü açıklıktan sağlanmaktadır (Foto.134).

İçerde altıgen gövdenin her cephesi, kademeli çift kemerli çökertme içinde verilmiştir. Her cephede dışta sivri kemer, içte, giriş ile mihrap duvarında dilimli veya dalgalı, diğer cephelerde bursa kemerli düzenlenme görülmektedir. Dıştaki sivri kemerler üzengi hizasında birbirine bağlanmaktadır (Foto. 135). Türbenin içi, kemer karnı, kemer yüzeyleri, erken dönem Osmanlı sanatının bezeme anlayışını yansıtır tarzda bezenmiştir. Kemerlerde rumi, hatayi ve çiçeklerden oluşan kıvrık dal kompozisyonu görülmektedir. Bitkisel motiflerde alçıdan malakarili düzenlemelerin üzeri, altın yıldızla süslenmiştir. Dıştaki sivri kemerlerin yüzeyleri mermer taklidi (somaki) ile bezenmiş, kemerleri içte ve dışta zencirek motifli şerit sınırlamıştır. Bursa kemerlerinin aynasında sekiz kollu yıldız bezemesi bulunmaktadır. Alt sıra pencerelerin kemer alınlıkları, firuze ve lacivert renkte altıgen çinilerle kaplıdır.

3.2.14: Şair Ahmed Paşa Türbesi

Yeri: Bursa ilinde, Muradiye Semtinde, Muradiye Camii'nin kuzeydoğusunda yer alan Ahmet Paşa Medresesi'nin bahçesinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının basık kemerli giriş açıklığı üzerinde yer alan kitabeden; Ahmed Paşa'nın H.902/M.1496 tarihinde vefat ettiği anlaşılmaktadır³⁴⁵. Yapı, 1965 yılında onarılmıştır³⁴⁶. Günümüzde sağlam durumda olan türbenin kapısı kilitlidir.

Malzeme: Yapının beden duvarları; pencere kemerleri, taçkapı kuşatma kemeri, iki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, almalı düzende örülmüştür. Beden duvarlarında taşlar arası, iki sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Girişin basık kemeri, mermerdendir.

³⁴⁵ Kitabenin Arapça metni için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 118. ; Baykal, *a.g.e*, 37-38.

³⁴⁶ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 251.

Mimari Özellikleri: Altıgen gövdeli türbenin üzeri, kubbeyle örtülüdür. Türbe, kuzey cephe ortasında yer alan giriş açıklığı hariç, diğer cephelerde altı üstlü birer pencere ile aydınlanmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Her cephede duvarlar yuvarlak silmeli ve dikdörtgen şekilli geniş bir çökertme içine alınmış olup bu çökertmenin içine altı üstlü birer pencere açıklığı yerleştirilmiştir. Dikdörtgen şekilli alt sıra pencereler, üstten teğetli sivri kemerli çökertme içinde verilmiştir. Alçı dışlıklı ve sivri şekilli üst sıra pencerelerin kemer şekli, alt sıra pencere kemerleriyle aynıdır (Foto. 136). Alt sıra pencerelerin kemer alınlıkları; taş ve tuğladan baklava dilimi motifi, daha önce çoğunlukla mahalle mescitlerinin pencere kemer alınlıklarında sıklıkla karşılaşılan taş ve tuğladan altı köşeli yıldız motifi, tuğladan meandıra benzeyen geometrik motifle süslenmiştir. Yapının doğu cephesindeki iki alt sıra pencere kemerleri dışta meandır benzeri tuğla şerit ile diğer pencereler çift sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır (Foto. 137).

Kuzey cephenin ortasında duvardan dışa taşkın olan dikdörtgen şekilli taçkapı, eyvan şeklindedir. Taçkapı kavsarası, Hamza Bey Türbesi'nde görülen düzenlemeye benzer şekilde aynalı tonoz ile örtülü olup kavsara kuşatma kemeri dışta, sivri şekle sokulmuştur. Eyvanın yan duvarları, taş kemer olarak da tabir edilen üstten teğetli sivri kemerli küçük nişler şeklindedir. Türbeye asıl giriş, bu eyvanın gerisinde mermerden basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 138).

3.3. MEDRESELER

3.3.1. I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi

Yeri: Medrese, Bursa'nın Çekirge semtinde, kaplıcaların olduğu bir tepe üzerinde yer alan Caminin üst katında yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının cami ile aynı tarihte cami, medrese kompleksi olarak 1363-1385 yılları arasında yapıldığı düşünülmektedir³⁴⁷. Medrese, 1904 yılında cami ile birlikte onarım görmüştür³⁴⁸.

Malzeme: Cami ile birlikte inşa edilen medrese de duvarlar üç sıra tuğla, bir sıra taş ile örülmüştür. Revak kemer ayakları, giriş aksı kemeri tuğla ile diğer kemerler ise taş ve tuğlanın almalı düzende örülmesiyle inşa edilmiştir.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır. Kuzeye açılan beş gözlü bir revak bulunmaktadır. Revakın ortadaki ve onun her iki yanındaki birimlerinin üzeri kubbe ile diğer iki birim ise çapraz tonoz ile örtülüdür. Güneyde ise, caminin kubbe ile örtülü orta avlu boşluğunun her iki yanında sıralanan koridorda öğrenci hücreleri bulunmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının beş gözlü revak kemerleri, alt kattaki caminin son cemaat yerinin doğu ve batı bölümündeki revak kemerleriyle benzerlik gösterir. Burada, tuğladan kare tabanlı payelere oturan revak kemerleri, üstte sivri şekilli büyük bir kemer içinde devşirme başlıklara oturan ikiz kemer şeklinde verilmiştir (Foto.139). Giriş aksı ile aynı istikametteki kemer yuvarlatılmış tuğla çubuklar ile diğerleri ise üç sıra tuğla bir sıra kesme taş ile örülmüştür. Ayrıca ortadaki kemerin alınlığı, daha önce Timurtaş Paşa Camii pencere kemer alınlıklarında görüldüğü gibi taş ve tuğladan altı kollu yıldız motifiyle bezenmiştir. Gerek kemerin diğerlerinden farklı tarzda düzeni, gerekse kemer alınlığı bezemesi bize giriş aksının vurgulanmak istediğini göstermektedir.

Medresenin saçak altında tüm cepheyi dolaşan ve birbirinin tekrarı niteliğinde olan dekoratif küçük kemerler cephe hareketliliğini sağlamaktadır (Foto.140). Bunlardan kuzey ve güney cephedekiler küçük boyutlu (20 cm), doğu ve batı cephedekiler

³⁴⁷ Bkz: Dipnot: 117-118

³⁴⁸ Bkz. Dipnot: 120.

diğerlerinden daha büyük boyutlu olarak (50 cm) verilmiştir³⁴⁹. Tek sıra halinde olan bu düzenleme, orta avlunun kubbesi etrafında çift sıra olarak görülmektedir. Kuzey cephedeki kemerler sivri, diğerleri yarım daire kemer şeklindedir.

Öğrenci hücrelerinin karşısında caminin orta avlusunun duvarını oluşturan kısım, yarım daire şekilli nişler şeklinde düzenlenmiştir. Medresenin kuzey revakına açılan kapının kemeri de yine yarım daire şekillidir (Foto. 141).

3.3.2: Yıldırım Medresesi

Yeri: Bursa'nın Yıldırım semtinde aynı adı taşıyan külliye'nin birimi olarak bulunmaktadır.

Tarihçesi: Külliye'nin birimlerinden biri olan medresenin, cami ile aynı tarihlerde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir³⁵⁰. Çeşitli tarihlerde onarım geçiren yapı³⁵¹, en son 1951 yılında onarım görmüştür³⁵². Bu onarımda daha önce yıkık olan doğu ve batı revaklar yenilenmiştir³⁵³. Son onarımda kemer içlerine ve desteklerle hücre duvarları arasına ahşap gergiler yerleştirilmiştir.³⁵⁴ Bu onarımdan sonra verem savaş dispenseri olarak kullanılan yapı, bugünlerde restorasyon nedeniyle kapalıdır.

Malzeme: Yapının kuzeydoğudaki giriş cephesi, kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Diğer cepheler ve kemerler ise üç sıra tuğla, bir sıra kesme taşın almasıık düzende örülmesiyle oluşturulmuştur.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzeydoğu-güneybatı yönünde, dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapıya giriş kuzeydoğu cephenin ortasında yer alan eyvanın gerisindeki açıklıktan sağlanmaktadır. Girişin sağ ve solunda üzeri tonozla örtülü ikişer adet birim bulunmaktadır. Güneyde ortada üç tarafı revaklı avlu yer almakta ve bu revakların gerisinde 8'i sağda, 8'i de solda olmak üzere 16 öğrenci hücresi bulunmaktadır. Avlunun güneyinde ise yapıdan dışa taşkın olarak verilmiş, kübik tarzda ve üzeri kubbe ile örtülü, avluya bakan eyvanıyla dersane yer almaktadır. Bu örnekte de görüldüğü üzere bu dönemde inşa edilen medreselerden bazılarında kışlık dersane

³⁴⁹ Batur, *a.g.T.*, 55.

³⁵⁰ Bkz. Dipnot: 128

³⁵¹ Bu onarımlar için bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 422-424.

³⁵² Detaylı bilgi ve resimler için bkz: Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, 31-37

³⁵³ Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, 32-33

³⁵⁴ Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, 43.

bulunmamaktadır. Bu medreselerin önünün kış aylarında ahşap bir malzeme ile kapatıldığı düşünülmektedir³⁵⁵

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının dışta, öğrenci hücrelerinin bulunduğu doğu ve batı cephesinde yer alan pencereler, sivri kemerli bir çökertme içine yerleştirilmiş olup her birimin üzeri, taş malzemeden basık kemerlere sahiptir. Pencere kemer alınlıkları taş ve tuğladan geometrik motiflerle bezelidir (Foto. 142).

Dersane biriminin üç cephesinde, her duvarda ikişer olmak üzere toplamda altı adet sivri kemerli dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Dış cephede bu pencereler üstte iki büyük sivri kemerli niş içinde verilmiştir. Büyük iki sivri kemerin üst kısmında ortada yine sivri kemerli bir pencere düzeni görülmektedir (Foto. 143). Bu yönüyle Timurtaş Paşa Camii mihrap duvarında görülen kemer düzeniyle benzeşmektedir. Bu birimin kubbe kasnağında yer alan pencere kemerleri, yarım daire kemer şeklindedir.

Yapının kuzeyde yer alan giriş açıklığı, dikdörtgen çerçeve içinde sivri kemerli bir eyvan şeklindedir (Foto. 144). Eyvanın doğu ve batı bölümü mihrapları anımsatır şekilde düzenlenmiştir. Burada her iki duvar yüzeyi dikdörtgen çerçeveler ile ikiye bölünmüş olup mukarnas dolgulu kavsaraya sahip sivri kemerli nişler şeklinde verilmiştir. Yapıya asıl giriş ise, sivri kemerli eyvanın gerisinde geniş bir basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. Eyvanlı giriş açıklığının her iki yanında, ikişer pencere bulunmaktadır. Pencereler dikdörtgen çerçeveli bir çökertme içine alınmış olup pencere kemeri sivri şekillidir. Kemer taşlarında ve kemer alınlıklarında farklı boyutlarda kabara işlenmiştir.

Avluya açılan revak kemerlerinden kuzey cephedeki orta aks kemeri, diğer ikisine göre daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Daha önce yıkık olan doğu ve batı revakları, sağlam olan kuzey revak kemerleri örnek alınarak yenilenmiştir (Foto. 145). Kemerler, üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taşın alması düzende örülmesiyle oluşturulmuş, sivri şekillidir. Öğrenci hücreleri giriş açıklıkları sivri kemerli bir niş içinde verilmiş olup birimlere giriş, basık kemerli bir boşluktan sağlanmaktadır (Foto. 146).

Güneyde yer alan dersane, sivri kemerli bir eyvan şeklinde verilmiştir (Foto.147). Eyvanın sivri kemeri palmetli fisto şeritli ve mukarnas dolgulu konsollara oturmaktadır³⁵⁶.

³⁵⁵ Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, 106.

3.3.3: Eyne Bey (Sûbaşı) Medresesi

Yeri: Bursa'nın merkezinde Atatürk Caddesi'nin güneyinde, Şeker Hoca Mahallesi, İnebey sokağında yer almaktadır.

Tarihçesi: Kazım Baykal, yapının 1674 Amcazade Hüseyin Çelebi tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir³⁵⁷. Fakat Ayverdi, eski kadı sicillerine dayanarak medresenin Subaşı Eyne Bey tarafından yaptırıldığını, bahsedilen Hüseyin Çelebi'nin mevcut olan yapıyı tamir ettirdiğini belirtmektedir. Son onarım 1965 tarihinde gerçekleşmiştir.

Ayverdi, medrese revak kemerlerini taşıyan küfeki ayaklarının ve kemerleri dış kısımda sınırlayan zincir motiflerinin orijinal olmadığını, bunların XVII. yüzyılda yapılmış olabileceğini söylemektedir³⁵⁸. Yapı, 1995 yılından bu yana, İnebey Yazma Eserler Kütüphanesi olarak faaliyet göstermektedir³⁵⁹.

Malzeme: Yapının beden duvarları moloz taştan olup taşlar, yatay ve dikey olarak tuğla malzeme ile çevrilmiştir. Ancak revakın avluya bakan cephelerinde tuğlalar arasında kesme taş blokların kullanıldığı görülmektedir. Tüm kemerler tuğla ile kuzey cephe ve güney dersane mekânı ise giriş açıklığı basık kemeri kesme taş bloklar ile oluşturulmuştur. Öğrenci hücreleri ve revak koridoru badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Yapı, kuzey-güney yönünde, dikdörtgen bir plana sahiptir. Medreseye giriş, kuzey cephenin ortasında yer alan açıklıktan sağlanmaktadır. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan iki katlı mekânın, kütüphane olduğu bilinmektedir³⁶⁰. Güneyde, orta avlu ve bu avlunun doğu ve batı cephesinde, revaklı koridorun gerisinde dikdörtgen planlı dörder öğrenci hücresi bulunmaktadır. Revakın ve öğrenci hücrelerinin üzeri tonoz ile örtülüdür. Avlunun güney cephesinin ortasında, üzeri kubbe ile örtülü dersane mekânı yer almaktadır. Bu birimin her iki yanında medresenin dış avlusu bulunmaktadır.

³⁵⁶ Demiralp, *a.g.e.*, 46; Demiriz, *a.g.e.*, 435.

³⁵⁷ Baykal, *a.g.e.*, 97.

³⁵⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 441-443.

³⁵⁹ Demiralp, *a.g.e.*, 49.

³⁶⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 444.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephede yer alan giriş, üstte tuğladan sivri kemerli bir çökertme içine alınmış, yapıya giriş alttaki basık kemerli bir boşluktan sağlanmaktadır (Foto. 148). Kuzey cephede yer alan üç adet dikdörtgen pencere, üstten teğetli sivri kemerli bir alınlığa sahip olup bunlardan girişin solundaki kemer, dışta Ayverdi'nin bahsine göre 1683 onarımında yapılmış olduğu düşünülen zincir motifiyle, kuzey cephenin doğu kesimine yakın olan ise iki tuğla silme arasında testere dışı motifiyle sınırlandırılmıştır (Foto. 149). Medresenin kuzeybatı köşesinde yer alan iki katlı kütüphane mekânının, dış cephesinde bulunan altlı üstlü iki pencere kemeri de diğer pencere kemerleriyle benzerlik gösterir.

Güney dersane biriminin doğu, batı ve güney cephelerinde bulunan üçer pencere açıklığından, alt sırada olanlar dikdörtgen, üst sıra pencereler sivri şekilli olup pencere kemerleri üstten teğetli sivri kemer şeklindedir (Foto. 150).

Avluyu dört yönde çeviren revakın üstten teğetli sivri kemerleri, kesme taş sütunlara oturmaktadır (Foto. 151). Tuğladan inşa edilen kemerler dışta, medresenin 1683 onarımında yapıldığı düşünülen zincir motifiyle sınırlandırılmıştır (Çizim 11). Revakın gerisinde yer alan öğrenci hücreleri, bir pencere, bir kapı şeklinde tasarlanmış, dikdörtgen kapı ve pencere kemerleri yine üstten teğetli sivri kemer şekilli olarak verilmiştir. Avlunun güneyinde cephenin ortasında yer alan dersane mekânı giriş açıklığı basık bir kemerle örtülüdür (Foto. 152).

3.3.4: Yeşil Medrese

Yeri: Bursa'nın Yıldırım ilçesinde, Yeşil mevkiinde, Yeşil Camii'nin batısında yer almaktadır.

Tarihçesi: Eski belgelerde yapıdan Çelebi Mehmed Medresesi, Sultaniye Medresesi diye de bahsedilmektedir³⁶¹. Medresenin inşa kitabesi yoktur. Fakat Çelebi Mehmed tarafından tamamlanan Yeşil Camii 1419 tarihlidir. Medresenin de bu tarihte yapıldığı belirtilmektedir³⁶². Yapı, çeşitli tarihlerde onarım görmüştür³⁶³. 1923 yılından beri Türk

³⁶¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 95.

³⁶² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 93-94.

³⁶³ Onarımlar için bkz. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 94-95.

İslam Eserleri Müzesi olarak faaliyet gösteren yapı,³⁶⁴ bugünlerde restorasyon nedeniyle kapalıdır.

Malzeme: Dış cephede zeminde birkaç sıra moloz taş kullanılmıştır. Beden duvarları, moloz, kaba yonu ve yer yer kesme küfekilerin yatay ve dikey kullanılan tuğlalar ile kasetlenmesi şeklinde oluşturulmuştur. Ayrıca yapının kuzeybatı köşesinde, hayvan figürlü devşirme taş bloklar yer almaktadır. Medresenin kuzey, batı ve doğu cephesi pencere kemerleri kesme küfeki, üst kısımdakiler almaşık düzendedir. Güney dersane eyvanı giriş askı kemeri tuğladandır. Avlu revak kemerleri yine üç sıra tuğla, bir sıra kesme küfeki taşından örülmüştür.

Mimari Özellikleri: Yapı kuzey-güney yönünde, dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzey cephenin ortasında taçkapı yer almaktadır. Girişin her iki yanında ikişer hücre, batı köşede tuvalet, doğu köşede ise büyük, kare bir mekân bulunmaktadır. Güneyde ortada açık avlu, avluyu üç yönden yuvarlak sütunlar üzerindeki başlıklara oturan sivri kemerli revak çevirmektedir. Revakın doğu ve batı cephesi, dörder öğrenci hücresi ve bu hücrelerden iç kısımdakilerin ortası karşılıklı eyvanlar şeklinde düzenlenmiştir.

Avlunun güney kenar ortasında, merdivenlerle ulaşılan mekân, yapının dersane/mescit kısmıdır.³⁶⁵ Dışa taşkın olarak düzenlenmiş dersane eyvanı, yapıdan oldukça yüksek tutulmuştur. Ayverdi, bu birimin yüksek tutulmasını, yapının ikinci bir katının tasarlandığını, fakat tamamlanmadığını sebep göstermektedir³⁶⁶.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının dış cephesinde öğrenci hücrelerinin pencere açıklıkları saçak altına kadar, duvar yüzeyinden çökertilerek bölümlere ayrılmıştır. Her bölümde pencereler üstte tekrar sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiş olup pencere kemerleri, üstten teğetli sivri şekillidir (Foto. 153). Üstteki sivri kemer alınlığı ile alt kısımda bulunan pencere kemeri birbirinden yatay tuğlalar ile ayrılmıştır. Sivri kemer alınlıkları her alınlıkta küfeki taşı ve firuze renkli sırlı tuğlaların farklı şekillerde dizilmesiyle oluşturulmuş olup³⁶⁷ alttaki pencere kemeri kesme taştan sade bir şekilde yapılmıştır.

³⁶⁴ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 318.

³⁶⁵ Demiralp, *a.g.e.*, 78.

³⁶⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 95.

³⁶⁷ Demiriz, *a.g.e.*, 385.

Güney dershane eyvanı dışta doğu ve batı cephede pencerelerin bulunduğu orta kısım yerden saçak hizasına kadar duvardan çökertilerek verilmiştir. Dikdörtgen şekilli alt sıra pencere kemeri sivri şekilli olup kademeli düz silmeleri olan dikdörtgen bir çerçeve ile çevrilmiştir (Foto. 154). Bu çerçeveyi üstte üç sıra tuğla, bir sıra kesme taşın almaşık düzende örülmesiyle oluşturulan üstten teğetli sivri kemer kuşatmaktadır. Saçağın alt kısmına yakın konumda olan pencere ise yine sivri şekilli olarak verilmiştir. Eyvanın güney cephesinde üç pencere açıklığı bulunmaktadır. Alt sıra pencerelerinin olduğu kısımlar yine dikdörtgen bir çökertme içine alınmış olup pencereler, yukarıda üstten teğetli sivri şekilli ikinci bir çökertme içinde düzenlenmiştir. Almaşık kemerlerden sağdaki testere dişi, soldaki ise meandır motifıyla sınırlandırılmıştır. Üst sıra penceresi ve eyvanın sekizgen kasnağı üzerindeki pencereler, sivri şekilli kemerlere sahiptir.

Medresenin kuzey cephesi ortasında yer alan taçkapı, sivri kemerli eyvan şeklinde tasarlanmıştır (Foto. 155). Eyvanın batı ve doğu duvarları üzerinde üstte iki kademeli olarak sivri ve bursa tipi kemerli bir niş açılmıştır. Asıl giriş açıklığı, bu eyvanın gerisinde yukarıda üstten teğetli sivri kemerli bir niş içine alınmış olup girişin üzeri, mermerden basık kemerle örtülmüştür. Girişin avluya açılan iç kısmı duvardan içe hafif çıkıntı yapmakta ve üç dilimli, sivri kemerli niş şeklinde düzenlenmiştir.

Sivri kemerin yarım manastır tonozu şeklindeki kavsarası³⁶⁸, lacivert ve firuze renkli dikdörtgen şekilli çinilerin yatay ve dikey yönde kullanılmasıyla doldurulmuştur (Foto. 156). Zemini üç yönde bir kısmı kıvrık dallardan, Rumilerden, bir kısmı ise yıldız ve geometrik desenlerden oluşan süsleme şeridi çevrelemektedir. Demiriz, bunların Yeşil Türbe için yapılan çini kalıntıları olduğunu ve buraya devşirildiğini ifade etmektedir³⁶⁹.

İçerde avluyu üç yönde çeviren revak kemerleri üstten teğetli sivri kemerdir. Revak koridorunda doğu-batı yönlü atılan kemerler, yarım daire formudur (Foto. 157). Avlunun doğu ve batı cephe ortalarında, karşılıklı düzenlenmiş eyvanların kemeri, daha önce Bursa'da başka bir medresede rastlanılmayan düzende; üstten teğetli sivri, dilimli ve dalgalı kemer şeklindedir. Ayrıca eyvanların güney duvarı ortasına, sivri kemerli birer niş yerleştirilmiştir (Foto. 158). Öğrenci hücrelerinin girişi, basık kemerlidir. Dershane eyvanı avluya tuğladan sivri şekilli büyük bir askı kemeri ile açılmaktadır (Foto. 159).

³⁶⁸ Demiralp, *a.g.e.*, 74.

³⁶⁹ Demiriz, *a.g.e.*, 386.

3.3.5: Muradiye Medresesi

Yeri: Bursa'nın Muradiye semtinde, Muradiye Camii'nin batısında yer almaktadır. Aynı adı taşıyan külliye'nin birimlerindendir.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Fakat aynı isimli külliye'nin birimlerinden olan Muradiye Camii, kitabesine göre II. Murad tarafından 1425-1426 tarihinde inşa ettirilmiştir³⁷⁰. Medresenin cami ile ortak vakfiyesi ise 1430 tarihlidir. Yapının cami ile aynı tarihlerde inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir³⁷¹.

Medrese çeşitli tarihlerde onarım geçirmiş³⁷² ve 1951'deki onarımdan sonra Verem Savaş Dispanseri olarak kullanılmaya başlanmıştır³⁷³. Yapı son olarak, 2014-2017 yılları arasında onarım görmüş, 18 Ocak 2019 tarihinde Muradiye Kur'an ve El Yazmaları binası olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

Malzeme: Yapı zemininde, birkaç sıra moloz taş kullanılmıştır. Beden duvarları moloz, kaba yonu ve kesme taşlar arası üç sıra tuğla hatillar ile doldurulmuş olup taşlar arası, tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Kuzey taçkapı eyvan kemerleri üç sıra tuğla, bir sıra kesme taş ile pencere, revak, dersane eyvanı kemerleri tuğla ile örülmüştür. Yapının ve öğrenci hücrelerinin basık kemerleri ise mermerdendir.

Mimari Özellikleri: Yapı, doğu-batı doğrultusunda enine genişleyen dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzey cephe ortasında eyvan şekilli bir giriş açıklığı, güneyde ortada açık avlu ve bu avluyu üç yönden çeviren revaklı koridor bulunmaktadır. Kuzeyde aynalı tonoz ile doğu ve batıda kubbe ile örtülü revak koridorunun gerisinde, doğu ve batı cephede yer alan beşer öğrenci hücresi yer almaktadır. Kuzeydeki taçkapının her iki yanı, doğu ve batı cephedeki hücrelerle eş büyüklükte olup kuzey cephenin iki ucunda yer alanlar diğerlerinden daha büyük boyutlu olarak verilmiştir. Tüm hücrelerin üzeri aynalı tonozla örtülmüştür. Avlunun gerisinde, güney cephenin ortasında, yapıdan dışa taşkın olarak verilmiş eyvan şekilli dersane/mescit mekânı yer almaktadır. Medresenin

³⁷⁰ Caminin inşa kitabesi için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 315-316

³⁷¹ Vakfiye için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 298-299.

³⁷² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 299, 300, 320.

³⁷³ Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, 79.

güney cephesinin derslane biriminin iki yanında kalan kesimi, yanlara doğru açılan birer kalkan duvar ile yükseltilmiştir³⁷⁴

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının doğu, batı ve kuzey cephesinde yer alan öğrenci hücrelerinin dikdörtgen pencere kemerleri, üstten teğetli sivri şekilli olup bazı kemerler dışta testere dişi ile bazıları da tek sıra tuğla ile sınırlandırılmıştır (Foto. 160).

Güneydeki derslane/mescit eyvanın dış cephesi, doğu ve batı duvarına iki, güney duvarında üç pencere ile açılmaktadır. Bunlardan güney duvar üzerinde, altta iki dikdörtgen çerçeveli pencere kemeri, tuğladan üstten teğetli sivri şekilli üstteki pencere kemeri ise basık şekilli olarak verilmiştir (Foto. 161). Doğu ve batı duvarındaki altlı üstlü pencere kemerleri, güney duvarın pencere kemerleriyle aynı düzendedir. Alt sıra pencerelerinin kemer alınlıkları, tuğla ve kesme taşın farklı şekillerde dizilmesiyle oluşturulmuştur. Bunlardan özellikle güney derslane eyvanının dış cephesinde yer alan pencere kemer alınlıkları, tuğlalar ile özel şekilli küfeki taşının birlikte kullanılması sonucu çini mozaik anlayışıyla oluşturulmuştur³⁷⁵.

Medresenin taçkapısı, kuzey cephenin ortasında, duvardan taşkın ve derin bir eyvan şeklinde verilmiştir. Yapının çatı çizgisini aşan anıtsal taçkapı açıklığı, farklı genişliklerde silmeleri olan dikdörtgen bir çökertme içinde çift sivri kemerli olarak görülmektedir. Kemerler, üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taşın almalı düzende örülmesiyle oluşturulmuştur (Foto. 162). Giriş eyvanının doğu ve batı duvarı üzerinde iki kademeli niş bulunmakta, niş kemerlerinden üstteki sivri, alttaki bursa tipi kemer şeklindedir. Yapının asıl giriş açıklığı, eyvanın gerisinde silmelerle çerçevelenmiş dikdörtgen şekilli bir çökertme içine alınmış olup üzeri, zıvanalı basık bir kemerle örtülmüştür³⁷⁶.

Avluyu üç yönden çeviren ve kare tabanlı payelere oturan revak kemerleri, tuğladan sivri şekillidir. Revakın gerisinde yer alan öğrenci hücrelerinin girişi, basık kemerle sınırlı olup açıklık, yine tuğladan sivri kemerli bir çökertme içine alınmıştır (Foto. 163). Güney cephe ortasında yer alan derslane eyvanı avluya, tuğladan büyük sivri şekilli askı kemeriyle açılmaktadır. Bu birimin güney duvarı ortasında yer alan üstten teğetli

³⁷⁴ Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, 80.

³⁷⁵ Demiriz, *a.g.e.*, 279.

³⁷⁶ Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri*, 81.

sivri kemerli niş, eyvanın, mescit olarak da kullanıldığını göstermektedir³⁷⁷. Kemerin yüzeyi, kıvrım dal esasına dayanan, rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel desenli bordür ile süslenmiştir. Aynı süsleme, Muradiye Camii'nde de görülmektedir³⁷⁸ (Foto. 164).

3.3.6: Ahmed Paşa Medresesi:

Yeri: Bursa'nın Muradiye semtinde, Muradiye Camii'nin kuzeybatısında yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Fakat Ayverdi, yapının Veliyüddin oğlu Ahmet Paşa tarafından inşa ettirildiğini ve Ezine Pazar'a bağlı Geyikli köyünün bu medreseye vakfedildiğini belirtmektedir³⁷⁹. Gabriel, yapıdan Şair Ahmet Paşa Medresesi diye bahsetmektedir³⁸⁰. Medresenin doğusunda yer alan türbeyi, Şair Ahmet Paşa yaptırmıştır. Türbenin medrese binasının çok yakınında olması ve diğer ifadeler, yapının Şair Ahmet Paşa tarafından inşa ettirilmiş olabileceğini desteklemektedir. Türbenin giriş açıklığı üzerindeki kitabesinde Ahmet Paşa'nın 1496-1497 yılında vefat ettiği yazmaktadır³⁸¹. Tüm bu bilgilere dayanarak yapının XV. yüzyıl sonunda inşa ettirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Malzeme: Yapının dış cephe duvarları bir sıra kaba yonu taş, iki sıra tuğlanın dönüşümlü olarak kullanılmasıyla örülmüş, taş araları dikey tuğlalar ile kasetlenmiştir. Revak cepheleri ve payelerde aynı düzen kullanılmış olup kaba yonu yerine, burada kesme taş kullanılmıştır. Pencere, dersane eyvanı ve revak kemerleri tuğladan, girişin basık kemeri ise kesme küfeki taşından inşa edilmiştir.

Yapı, 1560, 1950 ve 1967 yıllarında onarım görmüştür³⁸². 1855 büyük Bursa depremi sırasında hasar gören yapılar arasında yer almaktadır³⁸³. 1967'deki onarımdan sonra Muradiye Halk Eğitim Merkezi Olarak kullanılan yapı³⁸⁴, günümüzde Bursa Valiliğine bağlı, Uluumay Osmanlı Halk Kıyafetleri ve Takıları Müzesi olarak faaliyet göstermektedir.

³⁷⁷ Demiralp, "Muradiye Medresesi", 115

³⁷⁸ Demiriz, *a.g.e.*, 281.

³⁷⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 117.

³⁸⁰ Gabriel, *a.g.e.*, 156

³⁸¹ Kitabe için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 118.

³⁸² Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 312.

³⁸³ Özcan, *a.g.m.*, 88.

³⁸⁴ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 311.

Mimari Özellikleri: Yapı, güney cephe ortasında yer alan dersane eyvanı dışında, kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir. Medresenin kuzey cephesinde arazi fazla eğimli olduğu için, giriş açıklığı yapının doğu cephesi ortasında konumlandırılmıştır.

İçerde ortada açık avlu ve bu avlunun doğu ve batı cephesinde dikdörtgen tabanlı payelere oturan üstten teğetli sivri kemerli revak bulunmaktadır. Üzeri aynalı tonoz ile örtülü revak koridorun gerisinde, batı cephede beş, doğu cephede dört ve kuzey cephenin köşelerinde iki olmak üzere toplamda 11 adet öğrenci hücresi yer almaktadır. Kuzey cephe orta kısmına, öğrenci hücresi inşa edilmemiş, bu kısım ovaya bakan teras şeklinde düzenlenmiştir³⁸⁵. Avlunun güney cephesi ortasında yerden birkaç basamakla kare planlı dersane eyvanına çıkılmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının dış cephesinde öğrenci hücrelerinin dikdörtgen pencereleri tuğladan, sivri kemerli birer alınlığa sahiptir (Foto. 165). Güney dersane eyvanının doğu, batı ve güney duvarı üst kısmında, sivri kemerli birer pencere açıklığı bulunmaktadır (Foto. 166). Doğü cephe ortasında yer alan giriş, geniş, basık kemerli şekilde verilmiş olup bunun gerisi, içerde eyvan olarak tasarlanmıştır. Giriş eyvanının iki yanı, Bursa kemerli niş ile genişletilmiştir. Bu eyvanın avluya açılan kısmın üzeri, Bursa kemeri ile sonlanır (Foto. 167).

Dikdörtgen tabanlı payelere oturan avlu revak kemerleri tuğladan, üstten teğetli sivri kemer şeklinde olup kemerler dışta yuvarlatılmış tuğlalar ile sınırlandırılmıştır. Revak koridorunun doğu-batı yönlü atılan kemerleri sivri şekillidir (Foto. 168). Güney cephede yer alan dersane eyvanı, avluya, tuğladan büyük sivri askı kemeri ile açılmaktadır (Foto. 169).

³⁸⁵ Demiralp, Erken Dönem Osmanlı Medreseleri, 118.

3.4: HAMAMLAR

3.4.1: Orhan Hamamı

Yeri: Bursa il merkezinde, Ulu Camii'nin kuzeydoğu kesiminde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Hamamın yakınında yer alan Orhan Camii'nin inşa tarihi 1339'dur³⁸⁶. Orhan Gazi'nin aşağı şehirde yaptırdığı külliye'nin bir parçası olarak cami ile yakın bir tarihte inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir³⁸⁷. Yapı, ilk olarak Orhan Bey Hamamı, daha sonra da Bıçakçılar, Kadınlar ve Hallaçlar Hamamı olarak anılmıştır³⁸⁸.

H. 954/M.1547 tarihli bir belgede "Sultan Orhan evkafından yeni han kurbünde olan Hatuniye hamamı" olarak bu yapıdan bahsedilmektedir. 1584 tarihli Çarşı yangınında zarar gören yapının, erkekler bölümü Kahve yapılmıştır. 1678 onarımından sonra erkekler kısmı Aynalı Çarşı olarak kullanılmaya başlanmıştır³⁸⁹. 1958'de büyük çarşı yangınından sonra yapılan onarımlarla hamamın erkekler kısmı, antika eşyaların satıldığı turistik bir çarşı olarak kullanılmaya başlanmıştır³⁹⁰.

Malzeme: Yapının beden duvarları üç sıra tuğla, tek sıra kesme taşın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. İçerde duvarlar sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Çifte hamam olarak tasarlanan yapının erkekler kısmı; kare planlı ve üzeri kubbeye örtülü soğukluk, ılıkılık, dört eyvan ve dört köşe halvetli sıcaklık bölümünden³⁹¹, S. Çetintaş'ın 1943-45 yıllarında Milli Eğitim Bakanlığı sponsorluğunda yürüttüğü kazı sonucu ortaya çıkarılan kadınlar kısmı³⁹², erkekler kısmına doğu cephesinde bitişik kare planlı ve üzeri kubbeye örtülü soğukluk, ılıkılık ve iki sıcaklık bölümünden oluşmaktadır. Bugün Çarşı olarak kullanılan erkekler kısmının kuzey, güney ve batı cephesinde, üç adet giriş açıklığı bulunmaktadır.

³⁸⁶ Bkz: dipnot, 105.; Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, 25.

³⁸⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, 111.

³⁸⁸ Gabriel, *a.g.e.*, 172.

³⁸⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 111, 113.

³⁹⁰ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 378; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 113.

³⁹¹ Semavi Eyice, Osmanlı hamam tipolojisini sıcaklıklarına göre 6 gruba ayırmıştır. Söz konusu Orhan Hamamı erkekler kısmı: sıcaklığı dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri olan A Tipi hamam içinde değerlendirilebilir bkz., Semavi Eyice "Hamam" *DİA.*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 402-430.

³⁹² Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, 26.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Hamamın erkekler kısmının soğukluğu, günümüze ulaşamamıştır. Batı cephede Emir Hanı tarafında XIX. yüzyılda açılan³⁹³ yarım daire kemerli açıklıktan, hamamın ılıklik bölümüne girilmektedir (Foto. 170). Kubbe geçişleri yarım daire kemerli tromplar ile sağlanmaktadır. Tromplar arasında kalan kısımlar yine yarım daire kemerli sağır nişler ile hareketlendirilmiştir. Ilıklıktan sıcaklığa yarım daire kemerli açıklıktan geçilmektedir. Halvetlerin giriş açıklıkları da aynı düzendedir (Foto. 171). Güneyde üçgen alınlıklı ve yarım daire kemerli girişin de sonradan XIX. yüzyılda eklendiği düşünülmektedir³⁹⁴. **Kadınlar kısmı** depo olarak kullanılmaktadır³⁹⁵

3.4.2: Eski Kaplıca

Yeri: Bursa ilinde, Çekirge Caddesi'nin kuzey kesiminde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Kaynaklarda yapının, Bizans dönemine ait bir hamam olduğundan bahsedilmektedir³⁹⁶. Ayverdi, hamamın sıcaklık bölümündeki sütun ve başlıklarının devşirme olduğunu, I. Murad Hüdavendigâr Camii'nin saçak altını dolaşan sağır kemerlerin burada dışta ılıklik kubbesinde de aynen tekrarlanmasına dayanarak yapının I. Murad Hüdavendigâr devrinde yapıldığını belirtmektedir³⁹⁷. Gabriel, şimdiki kaplıcanın yerinde daha önce Bizans dönemine ait bir yapının olabileceğini, Türklerin Bizans kaplıcasının temelleri üzerine şimdiki yapıyı inşa etmiş olduğunu ifade etmektedir³⁹⁸. Yapının soyunmalık bölümü ve onun altındaki ahır, 1511 yılında II. Bayezid tarafından yapıya eklenmiştir³⁹⁹. Kaplıca 1511, 1612, 1680, 1853 ve 1988 yıllarında onarım görmüştür⁴⁰⁰. Yapı, günümüzde de kaplıca olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının özgün halinin oluşturan erkekler kısmı; ılıklik, sıcaklık ve kadınlar kısmı sıcaklığının duvarları, yer yer moloz ve kaba yonu taşlar arasında, üç sıra tuğla hatıllardan oluşturulmuştur. Erkekler kısmının ılıklik duvarlarındaki kemerler üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülmüştür. Ilıklık kubbesinde dekoratif sağır kemerler

³⁹³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 113.

³⁹⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde İlk Devir*, 113.

³⁹⁵ Şehitoğlu, *a.g.e.*, 48.

³⁹⁶ Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 1-2.

³⁹⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde İlk Devir*, 281.

³⁹⁸ Gabriel, *a.g.e.*, 166.

³⁹⁹ Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 2.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde İlk Devir*, 278.; Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, 13.

⁴⁰⁰ Bu onarımlar için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde İlk Devir*, 277, 278, 279, 283; Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 2-3.; Şehitoğlu, *a.g.e.*, 113.

tuğladandır. Yapının kadınlar ve erkekler bölümünün soyunmalık duvarları ince yonu ve kesme taş bloklar ile örülmüştür. Yapının özgün kısımlarının içerde duvarlar sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Çifte hamam olarak tasarlanan yapının erkekler kısmı; kuzeyde II. Bayezid tarafından 1511 de eklenen kare planlı soyunmalık, arka arkaya ılıkılık ve sıcaklıktan kadınlar kısmı; erkekler kısmının ılıkılık bölümüne doğu cephesinde bitişik olarak eyvanlarla genişletilmiş kubbeli küçük bir mekândan oluşmaktadır⁴⁰¹.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kaplıcanın erkekler kısmında ılıkılık bölümünün doğu ve batı cepheleri üçlü yarım daire kemerli nişler şeklinde düzenlemiştir (Foto. 172). Üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülen kemerler, dışta testere dişi tuğla şerit ile sınırlandırılmaktadır. ılıkılık kubbesinin saçak altı hizası daha önce I. Murad Hüdavendigâr Camii'nde görülen düzene benzer şekilde, dekoratif küçük kemerli nişler ile süslenmiştir (Foto. 173). Erkekler kısmının ılıkılık ve sıcaklık bölümü kubbesi, sekiz devşirme sütun ve başlıklara⁴⁰² oturan kademeli çift kemerlerle taşınmaktadır. (Foto. 174).

3.4.3: Şengül Hamamı

Yeri: Bursa il merkezinde, Ulu Camii'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yıldırım Bayezid'in vakıfları arasında ye alan Hamam⁴⁰³ 1551, 1718'de onarım görmüştür⁴⁰⁴. 1930'lu yıllarda hamam olarak kullanılmaya devam eden yapı, Kapalıçarşı yangınlarında zarar görmüştür. 1950-1980 yılları arasında harap durumda olan hamam, daha sonra onarılmıştır. Yapı günümüzde Gümüşçüler Çarşısı olarak kullanılmaktadır⁴⁰⁵.

Malzeme: Yapının beden duvarları orijinalde, moloz taş ile inşa edilmiştir. Kemerler tuğladandır.

Mimari Özellikleri: Tek fonksiyonlu olarak tasarlanan hamam, kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir plana sahiptir. Güneyde yer alan kare planlı ve üzeri kubbeyle örtülü soyunmalık, yanlarda eyvanlarla genişletilmiştir. Soyunmalıktan ara bir mekânla geçilen

⁴⁰¹ Şehitoğlu, a.g.e., 112.

⁴⁰² Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*, 16.

⁴⁰³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde İlk Devir*, 479.; Baykal, a.g.e., 102.

⁴⁰⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde İlk Devir*, 479.; Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 33.

⁴⁰⁵ Şehitoğlu, a.g.e., 61-62.

kare planlı sıcaklık, batıda üzerleri kubbeyle örtülü iki halvete sahiptir. Eyice'nin sıcaklık tiplemesine göre, C ve E tipi karışımı olan hamamlar grubunda değerlendirilebilir⁴⁰⁶.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Soyunmalığın asıl girişi, doğu cephede yer almaktadır. Bugün kapalı olan giriş açıklığı, üstte kademeli olarak yarım daire ve sivri kemerli bir çökertme içine alınmıştır (Foto.175). Soyunmalığın güney duvarı üzerinde yer alan pencere açıklığı, tuğladan sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiştir⁴⁰⁷. Kemerin tepe noktası üstünde tuğladan sivri kemerli ve alçı dışıklıklı bir pencere açıklığı bulunmaktadır

Soyunmalıktan sıcaklığa geçiş, üstten teğetli sivri kemerli açıklıkları olan bir ara mekândan sağlanmaktadır. Sıcaklığın batı duvarında yer alan iki halvet girişi, kademeli çift sivri kemerli açıklık şeklinde verilmiş olup girişlerin arasında kalan duvar, üstten teğetli ve dilimli sivri kemerli niş bulunmaktadır (Foto. 176).

3.4.4.: Demirtaş (Timurtaş) Hamamı

Yeri: Bursa ili, yeni yol üzerinde ve Gazcılar kavşağında yer almaktadır⁴⁰⁸.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Kaynaklarda yapının Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Bey tarafından XIV. yüzyılın sonunda yapıldığı belirtilmektedir⁴⁰⁹. Ayverdi, yapıyı, Yıldırım Bayezid dönemine tarihlendirmektedir⁴¹⁰. XVI. yüzyılda harap haldeyken Molla Çelebi tarafından 1567'den önce onarılmıştır⁴¹¹. 1970-71'li yıllarda Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından⁴¹², 1987'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılarak hizmete açılmıştır⁴¹³. Yapı günümüzde, hamam olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Malzeme: Yapının beden duvarları tek sıra tuğla, tek sıra moloz taşın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası, tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Kemerler tuğladandır.

⁴⁰⁶ Eyice, "Hamam", 418.

⁴⁰⁷ Pencere açıklığı, yapılan yanlış müdahaleler sonucu giriş açıklığına dönüştürülmüştür. Ayverdi, soyunmalığın yıkıldığını ve kemerinin örülerek bırakıldığını ifade etmektedir. Bilgi ve fotoğraf için bkz: Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 479.

⁴⁰⁸ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 356.

⁴⁰⁹ Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 21.; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 356.

⁴¹⁰ Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 472.

⁴¹¹ Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 473.; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 357.

⁴¹² Kazım Baykal, *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun Çalışmaları 1946-1985*, (Bursa: Bursa Hâkimiyet Ofset Tesisleri, 1985), 46-47.

⁴¹³ Şehitoğlu, *a.g.e.*, 83.

Mimari Özellikleri: Tek hamam olarak tasarlanan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Doğu cephe ortasındaki açıklıktan, kare planlı ve üzeri kubbeyle örtülü soyunmalığa girilmektedir. Soyunmalık; dışta kuzey, batı ve güney cephede alt sıra iki, üst sıra tek olmak üzere, toplam dokuz pencere ile aydınlanmaktadır. Bu birimin doğusundaki açıklıktan kubbeli ve beşik tonozla örtülü ılıklığa, buradan sağda usturalık ve helaya, ılıklığın ortasındaki açıklıktan da yanlarda eş büyüklükte halvetleri olan sıcaklığa geçilmektedir. En sonda dikdörtgen planlı su deposu, ocak ve külhan yer almaktadır. Bu yapıyı, Eyice'nin sıcaklık tespitlerine göre, C tipi hamam grubuna dâhil etmek mümkündür⁴¹⁴.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Dışta alt sıra dikdörtgen şekilli pencereler, sivri kemerli çökertmeler içinde verilmiştir. Kemer alınlıkları yatay kesme taşlar arası, üç sıra dikey tuğla şeklinde ve tuğlanın farklı şekillerde dizilmesiyle doldurulmuştur. Pencere araları sivri kemerli sağır nişler şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 177). Alçı dışlıklı üst sıra pencereleri sivri kemerlidir. Kemerler dışta, tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır. Kare tabanlı ılıklık mekânının duvarları, sivri kemerli nişler şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 178). Yapının doğu ucunda yer alan külhanın girişi, üstten teğetli sivri kemerli açıklık şeklindedir. Ocak, kademeli çift yarım daire kemerli çökertme içinde verilmiştir (Foto. 179).

3.4.5: İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı

Yeri: Bursa il merkezinde, Başak Caddesi üzerinde ve İbrahim Paşa Camii'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır⁴¹⁵.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Hayreddin Paşa'nın oğlu Çandarlı İbrahim Paşa, 1421 tarihli vakfiyesinde bu hamamı, İznik'teki imaretine vakfetmiştir. Yapının bu tarihten önce inşa edilmiş olabileceği ifade edilmektedir⁴¹⁶. 1527'de hamamın kazanı⁴¹⁷, 1593'te yapının kendisi onarım görmüştür⁴¹⁸. Yıllarca harap durumda olan yapı, Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan restorasyon sonucunda, 2012

⁴¹⁴ Eyice, ‘‘Hamam’’, 418.

⁴¹⁵ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 371.

⁴¹⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 124. ; Baykal, *a.g.e.*, 86. ; Kepeceioğlu:1943, 4-5.; Gabriel, *a.g.e.*, 173.

⁴¹⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 125.

⁴¹⁸ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 373.

yılında hizmete açılmıştır. Yapının kadınlar kısmı, Kültür Merkezi olarak, erkekler kısmı ise kadınlar hamamı olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları, yer yer tek ve çift sıra kesme ve moloz taş, iki sıra tuğlanın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası, tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Kadınlar kısmı pencere, kapı ve içerde eyvanların kemerleri tuğladan, erkekler kısmı dış cephe alt sıra pencere kemerleri tek sıra kesme taş üç sıra tuğladan, kubbe kasnağı ve aydınlık fenerinin kemerleri tuğladandır. Erkekler kısmının inşa malzemesi, içerde duvarlar sıvalı ve badanalı olduğu için bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Çifte hamam olarak tasarlanan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir palana sahiptir. Hamamın sol tarafı kadınlar kısmı, sağ tarafı erkekler kısmıdır. Kuzey cephenin ortasındaki açıklıktan, kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülü Kadınlar kısmı soyunmalık mekânına girilmektedir. Mekân, kuzey cephede iki alt sıra, kubbe kasnağında da üç pencere ile aydınlanmaktadır. Bu birimden geçilen kare planlı sıcaklık, kuzey güney ve doğu yönünde eyvanlarla genişletilmiş olup doğu eyvanı, üç tarafta, kare planlı halvetler teşkil etmektedir. Eyice'nin sıcaklık tasnifine göre C tipi hamamlar grubuna girmektedir⁴¹⁹.

Erkekler Kısmı: Batı cephe ortasındaki açıklıktan kare planlı ve üzeri kubbeye örtülü soyunmalığa girilmektedir. Bu mekânın gerisinde doğu ve güneyde iki eyvanla genişletilen kare planlı sıcaklık, doğu cephede eyvanın her iki yanında kare tabanlı halvetlere sahiptir. Sıcaklığın kuzeyinde hela ve usturalık yer almaktadır. En sonda su deposu ve ocak konumlandırılmıştır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: **Kadınlar kısmı:** Giriş açıklığı, sivri kemerli bir niş içinde verilmiştir. İşte girişin üzeri, yarım daire kemerle örtülüdür. Dikdörtgen şekilli alt sıra pencereler, sivri kemerli alınlıklara sahiptir (Foto. 180). Soyunmalığın alçı dışlıklı kubbe kasnak pencereleri sivri kemerlidir. Bu birimin güney ve doğu duvarlarında, üstten teğetli sivri kemerli birer sağır niş bulunmaktadır. Batı cephesi ortasında yer alan dikdörtgen şekilli çökertmenin üst kısmı tuğladan, sivri kemerle örülmüştür⁴²⁰ (Foto.181). Sıcaklığın doğu ve kuzey cephesi, kademeli iki kemerli olarak

⁴¹⁹ Eyice, “Hamam”, 418.

⁴²⁰ Eski bir fotoğrafta bu cephenin ortasında alt sırada bir üst sırada iki adet pencere açıklığı görülmektedir. Ayverdi, bu pencerelerin yapılan bir onarımda kemerlerinin boşaltılıp büyütüldüğünü ifade etmektedir. Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 126. Bu pencereler son restorasyonda örülmüştür.

düzenlenmiş olup dıştaki kemer sivri, alttaki kemer bursa kemer şeklindedir. Güney eyvanı sivri kemerlidir (Foto. 182). Doğu eyvanının üç tarafında yer alan halvetlerin girişleri, dikdörtgen çökertme içinde sivri kemerli açıklık şeklindedir. Bu birimlerin kubbe kasnaklarının dört yüzünde üstte bursa tipi, altta, yarım daire kemerli sağır nişler yer almaktadır (Foto. 183).

Erkekler Kısım: Duvardan dışa taşkın ve dikdörtgen şekilli taçkapı, üstten teğetli sivri kemerli bir niş şeklinde verilmiştir. Nişin her iki yanı, mermerden bursa kemerli küçük niş şeklinde tasarlanmıştır. Soyunmalığa asıl giriş, bu nişin gerisinde basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 184). Bu birimin dikdörtgen şekilli alt sıra pencereleri, üstten teğetli sivri kemerli birer alınlığa sahiptir. Kemerler dışta, testere dişi ve meandır motifli tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır. Kubbe kasnak pencereleri üstten, teğetli sivri kemerli niş içine alınmış ve ikinci bir kemerle örülmüştür. Kubbenin ortasında, sekiz yarım daire kemerli küçük pencereleri olan aydınlık feneri bulunmaktadır (Foto. 185). Kubbeye geçişler, üstten teğetli sivri kemerli trompla ile sağlanmaktadır. Tromplar arası, aynı düzende sağır nişler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 186).

Sıcaklık bölümüne, sivri kemerli bir açıklıktan geçilmektedir. Giriş içerde, dilimli/dalgalı kemerli niş içinde verilmiştir. Duvarlar sivri kemerli çökertmeler içine alınmış olup bu birimin kuzey duvarı ortasında, üstten teğetli ve dilimli/dalgalı kemerli yıkanma eyvanı bulunmaktadır. Eyvanın her iki yanındaki hela ve usturalıklara sivri kemerli açıklıklardan geçilmektedir. Sıcaklığın doğu duvarı ortasında yer alan yıkanma eyvanı dışta, dilimli içte üstten teğetli sivri kemerli çift niş şeklindedir (Foto. 187). Güney cephe, sivri kemerli bir eyvan içinde, duvarın ortasında diğerleriyle aynı düzende bir yıkanma eyvanı olarak düzenlenmiştir (Foto. 188).

3.4.6: Eski-Yeni (Ördekli) Hamamı

Yeri: Bursa ilinde, Abdal Mehmed Mahallesi, Güzel Kız Sokağında yer almaktadır⁴²¹.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Kaynaklar hamamın yapımına Yıldırım Bayezid zamanında başladığını ancak Çelebi Mehmed döneminde tamamlandığını belirtmektedir⁴²². 1495 ve 1620’de onarım gören yapı⁴²³, uzun süre kullanılmamış ve

⁴²¹ Betaş ve Denizli, *a.g.e.*, 363.

⁴²² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 476.; Baykal, *a.g.e.* 114.

⁴²³ Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 37-38.

kaderine terkedilmiştir. Daha sonra Bursa Osmangazi tarafından restore edilmiştir⁴²⁴. Günümüzde Ördekli Kültür Merkezi olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları üç sıra tuğla, tek sıra kesme taşın almalı düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Kubbe geçişinde; tromp ve kubbe kasnak pencere kemerleri, mekanların giriş açıklık kemerleri tuğladan, sıcaklıkta eyvanların kemerleri ise üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülmüştür.

Mimari Özellikleri: Çifte hamam olarak tasarlanan yapı doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzey cephenin kadınlar, güney cephenin erkekler kısmı olduğu bilinmektedir.

Kadınlar kısmı: Kuzey cephenin ortasındaki giriş açıklığından çarpık kare planlı ve üzeri kubbeye örtülü soyunmalığa girilmektedir. Bu birim alt sırada iki, kubbe kasnağında dörder pencere ile aydınlanmaktadır. Soyunmalıktan kare planlı ılıklığa, oradan da kuzey-güney yönünde eyvanlarla genişletilen sıcaklığa geçilmektedir. Sıcaklığın batısında, yan yana iki kare halvet bulunmaktadır.

Erkekler kısmı: Bu birimin planı kadınlar kısmı ile hemen hemen aynıdır. Farklı olarak Burada ılık bölümlünün kuzey duvarına hela ve halvet bağlanmaktadır⁴²⁵. Soyunmalığın iki duvarı yıkılmış. ancak son restorasyonda tamamlanmıştır. Çifte hamamın batı ucu, dikdörtgen planlı su deposu ve onun arkasında da külhan şeklinde düzenlenmiştir. Her iki tarafında sıcaklığı, Eyice'nin C tipi hamam grubu içinde değerlendirilebilir⁴²⁶.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: **Kadınlar kısmı:** Soyunmalığın giriş açıklığı orijinalinde sivri kemerli bir çökertme içinde verilmiş olup içeriye giriş bu çökertenin alt kısmında basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır⁴²⁷. Girişin her iki yanında yer alan dikdörtgen şekilli pencereler sivri kemerli alınlıklara sahiptir (Foto.189). Bu birimin kubbe kasnak pencereleri dikdörtgen çökertme içinde üstten teğetli sivri kemer şekillidir. Soyunmalıkta kubbeye geçişler tuğladan sivri kemerli tromplar ile

⁴²⁴ Şehitoğlu, *a.g.e.*, 80.

⁴²⁵ Şehitoğlu, *a.g.e.*, 78.

⁴²⁶ Eyice, "Hamam", 418.

⁴²⁷ Son restorasyonda giriş açıklığı kemerinin formunda bozulma gözlemlenmiştir. Burada olduğu gibi yapının bazı kısımlarında da değişiklikler bulunmaktadır. Yapının orijinal kalan kemerlerini anlatmaya gayret edeceğiz.

sağlanmaktadır. Tromplar arasında kalan kısımlar kademeli çift kemerli pencere açıklığı ve sağır niş şeklinde düzenlenmiştir. Birimin beden duvarlarında sivri kemerli nişler bulunmaktadır (Foto.190). Ilıklığa geçiş, dikdörtgen çerçeveli ve kademeli üç sivri kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. Ilıklığın kubbe geçişleri soyunmalıkla benzer şekilde yalnız daha küçük boyutlu olarak düzenlenmiştir. Sıcaklığın kuzey ve güney duvarlarında sivri kemerli eyvanlar bulunmaktadır. Batı duvarı ilki büyük, ikincisi küçük olmak üzere, üstten teğetli sivri kemerli çökertme içine alınmış, bunların alt kısmında halvetlerin girişleri sivri kemerli açıklık şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 191).

Erkekler kısmında sıcaklığın batı duvarında yer alan halvetlerin girişi, üç dilimli kemerli çökertme içine alınmış olup içeriye asıl giriş bu çökertmenin altında sivri kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 192). Diğer bölümlerin orijinal kemerleri, kadınlar kısmı ile benzeşmektedir.

3.4.7: Muradiye (II. Murad) Hamamı

Yeri: Bursa ili Muradiye semtinde, aynı isimli anılan medresenin batısında ve yolun karşısında yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Ancak kaynaklar hamamın, aynı isimli camiyle beraber Sultan II. Murad tarafından 1425-1426 yılları arasında inşa edildiğini belirtmektedir⁴²⁸. 1623, 1634, 1742 yıllarında onarım gören yapı⁴²⁹, bir dönem dökümhane olarak kullanılmıştır. 1960'lerde terkedilen hamam, 1980'de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmıştır⁴³⁰.

Malzeme: Yapının beden duvarları, iki sıra tuğla, iki sıra moloz taşın alması düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taçkapı açıklığı ve kubbe kasnağı, yer yer iki ve üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, alt sıra ve üst sıra pencereler, içerde mekânları birbirinden ayıran giriş açıklıklarının kemerleri tuğladan, girişin asık kemeri mermerdendir.

Mimari Özellikleri: Tek fonksiyonlu olarak tasarlanan hamam, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda, dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapı, arka arkaya sıralana birimler şeklindedir. Kuzeybatıda büyük boyutlu kare planlı ve üzeri kubbeye örtülü soyunmalık, doğu ve batı yönde eyvanlarla genişletilen sıcaklık, iki kare planlı halvet ve

⁴²⁸ Kepecioğlu, *Bursa hamamları*, 28.; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 373.; Baykal, *a.g.e.*, 43.;

⁴²⁹ Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 28.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 320.

⁴³⁰ Şehitoğlu, *a.g.e.*, 54.

dikdörtgen planlı su deposu şeklinde düzenleme görülmektedir. Soyunmalık; doğu, batı ve kuzey cephede alt sırada altı, üst sırada iki pencere ile aydınlanmaktadır. Yapı, Eyice'nin sıcaklık tasnifine göre C ve E tipi karışımı hamamlar grubunda değerlendirilebilir⁴³¹

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzeybatı cephede, duvardan dışa taşkın ve dikdörtgen şekilli taçkapı açıklığı, üstten teğetli sivri kemerli bir niş içine alınmış, içeriye asıl giriş bu nişin gerisindeki mermerden, basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 193). Dikdörtgen şekilli alt sıra pencereleri, üstten teğetli sivri kemerli çökertmeler içinde verilmiştir. Kemerler dışta, tek sıra yatay tuğla ile sınırlandırılmıştır. Üst sıra pencereler basık kemerlidir (Foto. 194). Soyunmalıkta kubbeye geçişler, yarım daire kemerli tromplarla sağlanmıştır. Tromplar arası, aynı kemer düzeninde örülmüştür. Kubbenin ortası, sekiz adet yarım daire kemerli aydınlık feneri şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 195). Buradan yarım daire kemerli açıklıktan girilen sıcaklığın, doğu ve batı eyvanları sivri kemerli olup duvarın orta kısmı, bursa kemerli nişler şeklinde düzenlenmiştir. Bu birimin güney duvarında yan yana konumlandırılan halvetlerin girişleri, büyük sivri kemerli çökertme içinde yarım daire kemerlidir (Foto. 196).

3.4.8: Emir Sultan Hamamı

Yeri: Bursa ili, Emir Sultan semtinde, aynı adlı caminin güneyinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur, ancak kaynaklara yapının Emir Sultan'ın zevcesi Hundi Sultan tarafından 1426 tarihinde inşa ettirildiğini belirtmektedir⁴³². Hamam 1622, 1670, 1712, 1795 yıllarında onarım görmüştür⁴³³. Uzun yıllar harap durumda olan hamam yakın zamanda restore edilerek Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin halk eğitim merkezi olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Soyunmalığın doğu ve batı cephesi ile kubbe kasnağı, iki sıra moloz taş, iki sıra tuğladan almalı düzende örülmüştür. Taşlar arası iki sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Soyunmalığın doğu ve batı cephe pencere kemerleri, üç sıra tuğla, tek

⁴³¹ Eyice, "Hamam", 418.

⁴³² Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 359.; Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 18.; Baykal, *a.g.e.* 146.

⁴³³ Bu onarımlar için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, 360.; Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 18.

sıra kesme taştan, kuzey cephe kemerleri taştandır⁴³⁴. Girişin basık kemeri mermerdendir. Dışta diğer birimler yer yer moloz ve kaba yonu taşlar ile örülmüştür.

Mimari Özellikleri: Tek fonksiyonlu olarak tasarlanan hamam; kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzey cephe ortasındaki açıklıktan soyunmalığa, oradan da ılıkliğa geçilmektedir. Ilıklığın her iki yanında, hela ve usturalık ile iki halvet bulunmaktadır. Buradan geçilen sıcaklık, üç yönde eyvanlarla genişletilmiş olup güney eyvanın her iki yanı halvet şeklinde düzenlenmiştir. Dikdörtgen planlı su deposu ve külhan en sonda konumlandırılmıştır. Yapı, sıcaklık planına göre Eyice'nin C tipi hamam grubuna dahil edilebilir⁴³⁵.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephe ortasında konumlandırılan giriş açıklığı, yarım daire kemerli çökertme içine alınmış, içeriye asıl giriş bu çökertmenin alt kısmında mermerden, basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. Soyunmalığın alt sıra dikdörtgen pencere açıklıkları üstten teğetli, sivri kemerli çökertmeler içinde verilmiştir (Foto. 197). Kemerler dışta iki sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmaktadır. Soyunmalıkta kubbeye geçişler sivri kemerli tromplar ile sağlanmış, tromplar arası yine aynı düzende sağır nişlerle hareketlendirilmiştir. Ilıklığın duvarları yukarda, üstten teğetli sivri kemerli çökertmeler içinde verilmiştir (Foto. 198). Sıcaklık eyvanları aynı düzende kemerlere sahiptir. Mekânlar arası geçişler, yarım daire kemerlerle sağlanmaktadır (Foto. 199).

3.4.9: İbrahim Paşa (Eski) Hamamı

Yeri: Bursa ili, Kale içinde, Devlet Hastanesinin doğusunda, bugün Tophane Endüstri Meslek Lisesi'nin bahçesinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoksa da kaynaklarda, Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından eşi Hatice Hatun'a gelir olsun diye XV. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı belirtilmektedir⁴³⁶. Hamam 1563, 1569, 1620 ve 1642 yıllarında onarım görmüştür⁴³⁷. 1981'de Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu

⁴³⁴ Kuzey cephenin beden duvarlarında ve kemerlerin malzemesinde görülen farklılığın yapının sonraki bir restorasyonuna işaret ettiği kanısındayız.

⁴³⁵ Eyice, "Hamam", 418.

⁴³⁶ Kepecioğlu, *Bursa hamamları*, 5. ; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 360.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481) III*, 139.

⁴³⁷ Bu onarımlar için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481) III*, 141.; Kepecioğlu:1943, 6.

tarafından, soyunmalık kubbesi ve yıkılan kısımları onarılan yapı, son olarak Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından 2015'te onarılmıştır. Hamam, Tophane Endüstri Meslek Lisesi'nin ilk kurulduğu zamandan bu yana kullanılan eşyaların sergileneceği müze olarak hizmet vermek üzere açılacaktır.

Malzeme: Yapının beden duvarları iki sıra tuğla, tek sıra moloz taşın almaşık düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Giriş açıklığının ve alt sıra pencerelerin kemerleri üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, üst sıra pencere kemerleri tuğladan, girişin basık kemeri mermerdendir. İçerde duvarlar sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir. Ancak Ayverdi'nin paylaştığı eski bir fotoğrafta, sıcaklıktaki eyvanların kemerlerinin tuğladan olduğu görülmektedir (Foto. 203).

Mimari Özellikleri: Tek fonksiyonlu olarak tasarlanan hamam, kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapının doğu cephesindeki açıklıktan kare tabanlı ve üzeri kubbeye örtülü soyunmalık mekânına, oradan da doğu ve batı yönde eyvanlarla genişletilen ılıklığa geçilmektedir. Bu birimin arkasında, iki yanda, duvarları nişlerle genişletilmiş sıcaklık bulunmaktadır. Dikdörtgen planlı su deposu, en sonda konumlandırılmıştır. Hamamın soyunmalık mekânı, doğu ve batı cephede dörder, kuzey cephede beşer pencere ile aydınlanmaktadır. Yapı, sıcaklık planına göre Eyice'nin C tipi hamamları grubunda değerlendirilebilir⁴³⁸

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Soyunmalığın doğu cephesi ortasında duvardan dışa taşkın ve dikdörtgen şekilli giriş açıklığı, kademeli çift sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. İçeriye giriş, bu nişin gerisinde, mermerden, basık kemerli bir açıklıktan sağlanmaktadır. Kemer alınlıklarında tuğladan, bir çeşit geometrik düzenleme görülmektedir. Dikdörtgen şekilli alt sıra pencereleri üstten teğetli sivri kemerli çökertmeler içinde, üst sıra pencereleri aynı düzende çift kemerli olarak düzenlenmiştir (Foto. 200). Pencere kemerleri dışta olduğu gibi içte de duvardan çökertilerek verilmiştir.

Soyunmalıktan ılıklığa geçiş, dikdörtgen şekilli ve kademeli çift üstten teğetli sivri kemerlidir. ılıklığın yan duvarlarında bulunan eyvanlar üstten teğetli sivri kemerlidir. Duvarın ortası bursa kemerli nişler şeklindedir (Foto. 201). Sıcaklığın girişleri yukarıda

⁴³⁸ Eyice, "Hamam", 418.

üstten teğetli kemerli çökertme içine alınmış, girişler çökertme kemerleriyle aynı düzendedir. Sıcaklık duvarlarında farklı şekillerde dilimli/dalgalı ve üstten teğetli kemerli nişler bulunmaktadır (Foto. 202).

3.4.10: Nasuh Paşa Hamamı

Yeri: Bursa il merkezinde, Setbaşı semtinde, köprüden bir önceki sokak içinde yer almaktadır⁴³⁹.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur, ancak kaynaklarda hamamın II. Bayezid dönemi sadrazamlarından Mesih Mehmed Paşa tarafından XV. yüzyılın sonlarında yaptırıldığı belirtilmektedir⁴⁴⁰ Yapı 1555, 1565, 1588 yıllarında onarım görmüştür⁴⁴¹. 1590'da kubbe kurşunlarının bir kısmı çalınınca diğerleri de satılarak üzeri, kiremitle kaplanmıştır. Hamamın mülkiyeti bir ara miras yoluyla Ermeni cemaatine geçmiş ise de 1915'te mahkeme kararıyla Vakıflar İdaresine devredilmiştir. Yapı günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğüne bağlı özel işletmede erkekler hamamı olarak kullanılmaktadır⁴⁴².

Malzeme: Soyunmalığın beden duvarları ve alt sıra pencereler üç sıra tuğla, tek sıra kesme taşın alması düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Diğer birimlerin duvarları dışta moloz taş aralarında yer yer tuğla hatıllar kullanılmıştır. Girişin basık kemeri tuğladandır. İçerde duvarlar ve üst örtü tamamen sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Tek fonksiyonlu olarak tasarlanan hamam, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzeyde kare tabanlı ve üzeri kubbeye örtülü soyunmalık, buradan sonra yanlarda iki birimli ılıklik, bu birimin ortasındaki açıklıktan geçilen beş eyvanlı, iki hücreli ve altı köşeli sıcaklık bölümü bulunmaktadır. En sonda dikdörtgen planlı su deposu ve külhan konumlandırılmıştır. Soyunmalık mekânı; kuzey cephede alt sırada iki, doğu cephede alt sırada iki, üst sırada tek, kubbe kasnağında da üç pencere ile aydınlanmaktadır. Hamam sıcaklık planına göre, Eyice'nin B ve C Tipi karışımı hamam gruplarına dâhil edilebilir⁴⁴³

⁴³⁹ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 376.

⁴⁴⁰ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 376. ; Ayverdi:1973, 145.

⁴⁴¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481) III*, 145.

⁴⁴² Şehitoğlu, *a.g.e.*, 97-98.

⁴⁴³ Eyice, "Hamam", 418.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Kuzey cephenin ortasında, duvardan dışa taşkın ve didörtgen şekilli taçkapı açıklığı, yine aynı şekilde bir niş içine alınmış, içeriye asıl giriş bu nişin gerisinde iki renkli mermerden geçme tekniğinde basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 204). Soyunmalıkta kubbeye geçişler mukarnas dolgulu ve çift sivri kemerli tromplar ile sağlanmakta, tromplar arası, çift sağır sivri kemerler ile hareketlendirilmiştir (Foto. 205). Ilıklıkta duvarlar, sivri kemerlerle çökertilmiştir. Yan mekânlar yine aynı düzende kemerler ile birbirine bağlanmaktadır. Altı köşeli sıcaklığın doğu ve batı duvarlarında, birbirinde sivri kemerlerle ayrılan üçerli niş grupları bulunmaktadır (Foto. 206).

3.5: HANLAR

3.5.1: Emir (Bey) Hanı

Yeri: Bursa il merkezinde, Ulu Camii'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoksa da kaynaklarda yapının Orhan Bey tarafından Cami ile birlikte inşa XIV. yüzyılda inşa ettirildiği belirtilmektedir⁴⁴⁴. 1583, 1634, 1732 tarihlerinde onarım gören⁴⁴⁵ yapının, çarşının içinde olması, çoğu kez çarşı yangınlarından zarar görmesine neden olmuştur. 1883'de çıkan yangında zarar gören yapının bir bölümü yıkılmıştır⁴⁴⁶. 1958 yangınından sonraki onarımda, yıkılan bölümler tamamlanmış ve hanın etrafındaki gereksiz ekler kaldırılarak yapı, özgünlüğüne kavuşmuştur⁴⁴⁷. Hanın alt ve üst kat odaları günümüzde çeşitli sektörlerde alışveriş dükkânları olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapı dıştan, beden duvarları itibariyle yer yer moloz ve kaba yonu taşla inşa edilmiştir. Revak kemerlerinin üst hizası tek sıra kaba yonu, iki sıra tuğladan almalı düzende örülmüştür. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Revakın alt katta kuzey cephe kemerleri, üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, diğer kemerler tuğladandır. Üst kat revakın güney cephedeki girişin basık kemeri taştandır.

Mimari Özellikleri: Yapı, bir avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve bu revaklara açılan odalardan oluşmaktadır. Üst kat revakının dört köşesinin üzeri kubbe ile diğer birimlerin hepsinin üzeri tonoz ile örtülüdür. Revaklar avluya, sivri ve yarım daire kemerler ile açılmaktadır⁴⁴⁸. Üst katın odaları, birer pencere ile aydınlanmaktadır. Üst kat ve alt kat revakın girişi güney cephe üzerindedir.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Üst katta odaların, dikdörtgen şekilli pencereleri, sivri kemerli çöktirmeler içinde verilmiştir. Kemer alınlıkları, yatay tuğla dizeleriyle doldurulmuştur. Güney cephe ortasında konumlandırılan üst kat revakının girişi

⁴⁴⁴ Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, 3.; Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 96.; Baykal, *a.g.e.*,; Gabriel, *a.g.e.*, 182.; Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, 22.

⁴⁴⁵ Bu onarımlar için bkz: Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, 4.; Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 96-97

⁴⁴⁶ Gabriel, *a.g.e.*, 182.

⁴⁴⁷ Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, 96.

⁴⁴⁸ S. Çetintaş yapının restorasyon öncesi incelemeleri sırasında avluya bakan revakların otuz adet kemer ayağından sadece beş tanesi, otuz kemerden ise bir tanesi sağlam kaldığını belirtmektedir. Yapılan tespitlere göre, restorasyon resimleri hazırlanan yapının üst kat revak kemerleri sivri, alt kat revakları yarım daire şekillidir. Bkz: Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*, 24.

tuğladan yarım daire kemerli çökertme içine alınmış, içeriye asıl giriş bu çökertmenin alt kısmında basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 207).

İki sıra tuğla, tek sıra kesme taş payelere oturan avlu revak kemerleri, çoğunlukla tuğladan üstten teğetli sivri kemer şeklindedir (Foto. 208). Kemerler dıştan, tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır. Alt kat revakın kuzey cephesinde taş payelere oturan üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan örülen kemerler yarım daire şekillidir (Foto. 209). Diğer kemerlerden gerek malzeme, gerek form olarak görülen bu farklılık, sonraki bir onarıma işaret etmektedir⁴⁴⁹. Odaların giriş açıklıkları yarım daire kemer şeklinde düzenlenmiştir.

3.5.2: Bursa İpek (Arabacılar) Hanı

Yeri: Bursa il merkezinde, Ulu Camii'nin kuzeybatı yakınında yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur, ancak kaynaklarda Hanın, Çelebi Sultan Mehmed tarafından Yeşil Camii'ne gelir sağlamak için XV. yüzyılın başında inşa edildiği belirtilmektedir⁴⁵⁰. Han, 1603, 1632, 1742 ve 1775 yıllarında onarım görmüştür⁴⁵¹. Hanın doğu, kuzey ve güney cepheleri yıkılmış, yalnız batı cephesi ayakta kalmıştır. Bu cephenin plan ve ölçülerine dayanarak diğer duvarlar tamamlanmıştır⁴⁵². Hanın odaları günümüzde çeşitli sektörlerde alışveriş dükkânları olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları dışta yer yer moloz ve kaba yonu taş, araları tuğla hatıllarla örülmüştür. Üst katta revak ayak kemerleri tuğladan, alt katın revak kemerleri, duvarlar, dış cephe pencereler, girişin yarım daire kemeri, üç sıra tuğla tek sıra kesme taştan örülmüştür.

Mimari Özellikleri: Bir avlu etrafında sıralanan iki katlı revak ve bu revaklara açılan odalardan oluşan yapı revakının üzeri üst katta kubbe, alt katta tonoz ile örtülüdür. Üst kat odalar birer pencere ile aydınlanmaktadır. Üst katın girişi, hanın güneydoğu köşesinden sağlanmaktadır.

⁴⁴⁹ Ayverdi, eskiden hanın kuzey ve doğu duvarlarının yıkıldığını ve daha sonra onarıldığını ifade etmektedir. Kemerlerde görülen bu farklılığın sebebinin onarım hatası olduğu kanaatindeyiz. Bilgi için bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 97.

⁴⁵⁰ Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, 4.; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*; Ayverdi:1972, 119.

⁴⁵¹ Bu onarımlar için bkz: Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, 5.; Ayverdi: 1972, 122.

⁴⁵² Detaylı bilgi ve fotoğraf için bkz: Ayverdi: 1972, 122-123.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Üst kat odaların dikdörtgen şekilli pencereleri, yarım daire kemerli çökertmeler içine alınmıştır. Kemerler dışta tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır. Kuzeydoğu köşede yer alan giriş açıklığı, yarım daire kemerli eyvan şeklinde verilmiş, içeriye asıl giriş bu eyvanın gerisindeki basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 210). Hanın orijinal kalan batı cephesi, üst katta revakın avluya açılan kemerleri tuğladan, üstten teğetli sivri kemer şeklinde verilmiş olup kemerleri dıştan testere dişi tuğla şerit ile sınırlanmıştır. Alt katın kemerleri, yarım daire kemer şekillidir (Foto. 211).

3.5.3: Koza Hanı

Yeri: Bursa il merkezinde, Ulu Camii'nin doğusunda, Orhan Camii'nin batısında yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoksa da kaynaklarda, II. Bayezid'in, İstanbul'daki camisine gelir sağlamak için bu hanı 1490'da yaptırdığı belirtilmektedir⁴⁵³. Han-ı Cedit, Evvel, Simkeş, Beylik kervansaray gibi isimlerle anılan han⁴⁵⁴, daha çok İpek ve koza ticaretinin yapıldığı yer olduğu için Koza Hanı ismiyle ün kazanmıştır

1627, 1671 ve 1784 yıllarında onarım gören yapı, günümüzde çeşitli sektörlerin alışveriş dükkânları olarak kullanılmaktadır. Avlunun ortasında yer alan mescid, 1948 yılında, Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu tarafından onarılmıştır.

Malzeme: Yapının beden duvarları dışta iki sıra tuğla, tek sıra kesme taşın alması düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. Kuzey cephe giriş açıklığının yarım daire kemeri taştan, basık kemeri mermerdendir. Üst katta odaların ve alt katta revakın kemerleri tuğladandır.

Mimari Özellikleri: Yapı, kareye yakın dikdörtgen planlı bir avlunun etrafında sıralanan iki katlı revaklı ana blok ile ona doğudan iliştilmiş, ahır ve depoların bulunduğu ikinci bir avlu bölümünden oluşmaktadır⁴⁵⁵. Ana blokta üst kat revakların üzeri kubbe ile diğer odaların üzeri tonoz ile örtülüdür. Hana giriş, kuzey ve güney cephe ortasındaki açıklıklardan sağlanmaktadır. Üst kat odalar birer pencere ile

⁴⁵³ Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, 7.; Baykal, *a.g.e.*, 104.

⁴⁵⁴ Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, 7.

⁴⁵⁵ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 340.

aydınlanmaktadır. Hanın avlusu ortasında altında şadırvanı olan sekiz köşeli ve üzeri kubbeli mescit bulunmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Üst kat revakın gerisindeki odaların dikdörtgen şekilli pencereleri tuğladan, üstten teğetli sivri kemerli çökertmeler içine alınmıştır. Kemerler dıştan, tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmıştır (Foto. 212).

Kuzey cephe ortasında yerden saçak altı hizasına kadar yükselen duvardan dışa taşkın ve dikdörtgen şekilli avlu giriş açıklığı, yarım daire kemerli eyvan şeklindedir. Kemerin yüzeyi ve dikdörtgen çerçeve burmalı taş bezeme ile süslenmiştir. Eyvanın her iki yanı, yarım daire kemerli nişlerle düzenlenmiştir. Avluya asıl giriş, bu eyvanın gerisinde iki renkli mermerden geçme tekniğinde oluşturulmuş basık kemerli açıklıktan sağlanmaktadır (Foto. 213). Güney cephedeki ikinci giriş, dışta dikdörtgen şekilli ve düz atkılıdır. Koridorun sonunda açıklığın üzeri, basık kemerle örtülüdür. Üst kat revakın kemerleri taştan, üstten teğetli sivri kemer şeklindedir⁴⁵⁶. Revakın doğu-batı yönlü atılan tuğla kemerleri, aynı düzendedir (Foto. 214). Alt kat revakın yarım daire şekilli tuğla kemerleri dıştan, tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlandırılmaktadır.

Avlunun ortasında yer alan dört köşe payelere oturan ve yarım daire kemerler üzerinde yükselen sekizgen planlı köşk mescidin, altı kenarındaki dikdörtgen çerçeveli pencereler sivri kemerli alınlıklara sahiptir. Mescidin giriş açıklığının üzeri, basık kemerle örtülüdür (Foto. 215).

⁴⁵⁶ Gabriel, birinci kat revakının tamamen yıkıldığını, kemer şekillerinin sivri olduğunu ifade etmektedir. Yıkılan revak kiremitle kaplı ahşap direkli bir sundurmayla değiştirilmiştir. Bkz: Gabriel, *a.g.e.*,185. Yapının çarşı içinde olması nedeniyle özellikle çarşı yangınlarına maruz kalması kaçınılmazdır. Üst kat revakının alt kat ile malzeme farklılığı da Gabriel'in ifadelerini desteklemekle beraber bu farklılıklar sonraki bir restorasyona işaret etmektedir.

3.6: Bedesten

3.6.1: Yıldırım Bedesteni

Yeri: Bursa il merkezinde, Çarşı içinde ve Ulu Camii'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Kaynaklarda, Bedestenin Yıldırım Bayezid tarafından H.802/M 1402'de yaptırıldığı belirtilmektedir⁴⁵⁷. Ayverdi, 1955 senesinde doğu kısımdaki çöken kubbelerin tamir edildiğini ifade etmektedir. 1957 Çarşı yangınında hasar gören yapı, 1960'ta onarılmıştır⁴⁵⁸. Yapı günümüzde, Kuyumcular Çarşısı olarak kullanılmaktadır.

Malzeme: Yapının beden duvarları ve batı cephe giriş açıklığının kemeri, orijinalinde iki sıra tuğla, tek sıra kesme taşın alması düzende örülmesiyle inşa edilmiştir. İçerde kemerlerin üzeri sıvalı ve badanalı olduğu için inşa malzemesi bilinmemektedir.

Mimari Özellikleri: Osmanlı'nın ilk bedesteni olan yapı, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir tabana oturmaktadır. Bedesten; Orhan Gazi'nin yaptırdığı çarşı ve dükkânların bir bölümünü bünyesine katmış olup ortada kare ve dikdörtgen şekilli payeler üzerindeki kemerlere oturan 14 adet kubbeli merkezi hacim ve buraya açılan üzeri tonozlarla örtülü 32 adet mahzen ve dört cephede dışa açılan 56 dükkândan oluşmaktadır⁴⁵⁹. Yapının doğu, batı, kuzey ve güney cephe ortalarında dört giriş bulunmaktadır⁴⁶⁰.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Batı cephe ortasına konumlandırılan dikdörtgen şekilli giriş açıklığı iki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, yarım daire kemerli eyvan şekillidir. Kemer, dışta testere dişi tuğla şerit ile sınırlanmaktadır. İçeriye asıl giriş, eyvanın gerisindeki yarım daire kemerli açıklıktan sağlanmaktadır. Doğru giriş yarım daire kemerli niş içinde, basık kemerli açıklık şeklindedir (Foto.216). İçerde kubbeli birimleri birbirine bağlayan kemerler, mahzenlerin kubbe kasnağı hizasında biten pencerelerin

⁴⁵⁷ Semavi Eyice, “Bedesten” *DİA*,(İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 305.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 469.

⁴⁵⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 470-471.

⁴⁵⁹ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 344.

⁴⁶⁰ Baykal, *a.g.e.*, 104.

kemerleri de yarım daire şekillidir⁴⁶¹ (Foto.217). Dışa açılan dükkân kemerlerinin, eski fotoğraflarında yarım daire şekilli oldukları görülmektedir (Foto.218).

⁴⁶¹ A. Gabriel ve Ayverdi'nin bedesten kesitinde de kemerler yarım daire şekilli olarak görülmektedir. Bkz: Gabriel, *a.g.e.* s. 192.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 470.

3.7.: Darüşşifa

3.7.1: Yıldırım Bayezid Darüşşifası

Yeri: Bursa ili Yıldırım semtinde, aynı adlı caminin güneydoğusunda yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Yıldırım Camii'nin 1399 tarihli vakfiyesinde darüşşifadan bahsedilmektedir⁴⁶². Yapının bu tarihte inşa edildiği belirtilmektedir⁴⁶³. Yapının 1649 da kendisi, 1669'da suyolları ve 1671'de darüşşifanın 22 hücresi tamir edilmiştir⁴⁶⁴. 1855 Bursa depreminde büyük bir kısmı yıkılan yapı⁴⁶⁵, 1940'lı yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı tarafından korunmaya alınmış, S. Çetintaş'ın çalışmalarına⁴⁶⁶, mevcut kalıntılara ve yıkılan bölümlerin izlerine dayanarak 1997-2001 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü Tarafından restore edilmiştir. Darüşşifa günümüzde, Göz Hastanesi olarak kullanılmaktadır⁴⁶⁷.

Malzeme: Yapının beden duvarları iki sıra tuğla, tek sıra kesme taş-moloz taş duvar örgüsü karışımıyla inşa edilmiştir⁴⁶⁸. Özgün kalan kısımlardan anlaşıldığı üzere, güney derslane ayvanı alt sıra pencere kemerlerinin tuğladan, diğer kemerlerin ise üç sıra tuğla tek sıra kesme taş ile örüldüğü görülmektedir.

Mimari Özellikleri: Eğimli bir arazide yer alan yapı, kuzey-güney yönünde dikdörtgen bir plana sahiptir. Kuzey cephe ortasında giriş açıklığı, güneyde ortada avluyu üç yönde çeviren revak ve bu revakların gerisinde kareye yakın dikdörtgen planlı ve üzerleri tonoz ile örtülü hücreler bulunmaktadır. Girişin iki yanındaki büyük odalar, eczacı ve doktorların ilaç yaptıkları mekânlardır⁴⁶⁹. Avlu gerisinde güneyde, dikdörtgen planlı ve üzeri kubbeyle örtülü derslane/şifahane salonu yer almaktadır. Derslane alt sırada iki, üst sırada bir, hücreler de birer pencere ile aydınlanmaktadır.

⁴⁶² Vakfiye için bkz: dipnot: 128.

⁴⁶³ Baykal, a.g.e., 155.

⁴⁶⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin ilk Devri*, 423.

⁴⁶⁵ Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Yıldırım Bayezid I Binaları*, 39.; Gabriel, a.g.e., 76.

⁴⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Çetintaş, *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Yıldırım Bayezid I Binaları* 38-47.

⁴⁶⁷ Sezer Erer, "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Yapıtılan Hastaneler", *Uludağ Üni. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, (2010): 245-246.

⁴⁶⁸ Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, 76.

⁴⁶⁹ Erer, "Osmanlılar Döneminde Bursa'da Yapıtılan Hastaneler", 243.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Yapının dışta hücrelerin dikdörtgen şekilli pencere kemerleri sağlam kalan örneklerden anlaşıldığına göre sivri şekillidir. Üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan almasıık kemerleri dışta tek sıra yatay tuğla şerit sınırlamaktadır (Foto. 219). Yapının kuzey cephe ortasında konumlandırılan giriş açıklığı, kademeli çift sivri kemerli çökertme içine alınmış, içeriye asıl giriş, alt kısımda düz atkılı bir açıklıktan sağlanmaktadır. Dıştaki kemer, testere dişi tuğla şerit ile sonlanmaktadır (Foto. 220).

İçerde giriş açıklığının sağındaki özgün duvarda, sivri kemerli iki niş bulunmaktadır. Almasıık kemerler dıştan giriş açıklığı kemerinde olduğu gibi testere dişi tuğla şerit ile süslenmiştir. Nişlerin kemer alınlıklarına sivri kemerli küçük nişler yerleştirilmiş, bu nişlerin içi, altıgen taşlar ve baklava dilimli tuğlalar ile yıldız benzeri motifler şeklinde düzenlenmiştir⁴⁷⁰ (Foto. 221).

Avluya açılan revak kemerleri tamamen yenidir. Bu kemerlerin de orijinalde almasıık düzende örüldüğü, kemer aynalarının yine taş ve tuğladan çeşitli şekillerle bezeli olduğu düşünülmektedir⁴⁷¹. Avlu revakının gerisindeki hücrelerin kemer düzeni, pencere kemerleriyle aynı olup kemer alınlıklarında altıgen-üçgen ve altı köşeli yıldız baklava bileşimi bir yüzey süslemesi bulunmaktadır⁴⁷² (Foto. 222).

Güney derslane/şifahane salonunun güneyinde alt sırada dikdörtgen şekilli iki pencere ve nişin kemeri, yarım daire şekillidir. Kubbe, tuğla kemerler üzerine oturmaktadır⁴⁷³ (Foto. 223).

⁴⁷⁰ Demiriz, *a.g.e.*, 447.

⁴⁷¹ Cantay, *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*, 77.

⁴⁷² Demiriz, *a.g.e.*, 447.

⁴⁷³ Bu kemerler son restorasyonda yarım daire şekilli olarak tamamlanmıştır ancak, bunların formlarının orijinalde nasıl olduklarına dair bir bilgiye rastlamadık.

3.8: eşmeler

3.8.1: Alâaddin Camii eşmesi

Yeri: Bursa'nın Osmangazi ilçesinde ve Alâaddin Caddesi'nin sonunda yer alan, aynı isimli Caminin avlu kuzey batı duvarında yer almaktadır.

Tarihçesi: Çeşmenin inşa kitabesi yoktur. 1326 tarihli cami⁴⁷⁴ ile aynı zamanda yaptırıldığı düşünölmektedir⁴⁷⁵. 1960'da onarım gören eřme⁴⁷⁶, son olarak 2017'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından cami ile birlikte restore edilmiştir.

Mimari Özellikleri: 3.50 x 4.30 m ölçülerinde ve 67 cm derinliğindeki⁴⁷⁷ eşme, caminin avlu duvarı üzerinde, tek yüzlü olarak tasarlanmıştır. Nişin alt kısmında mermerden, dikdörtgen su haznesi ve iki yanında oturma sekileri bulunmaktadır. Yapı, yukarıda iki sıra kirpi saçak üzeri kiremit örtüyle sonlanmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Dikdörtgen şekilli çeşmenin su haznesinin bulunduğu kısım, sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Kemer dıştan iki yatay tuğla arası, testere dişi tuğla şerit ile sınırlanmaktadır (Foto. 224).

Malzeme: Çeşmenin beden duvarları ve kemer, yer yer iki ve üç sıra tuğla tek sıra kesme taştan almasıık düzende örölmüştür. Beden duvarında taşlar arası, tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Musluk panosu ve su haznesi, mermerdendir.

3.8.2: I. Murad (Hüdavendigar) Camii eşmesi

Yeri: Bursa'nın ekirge semtinde aynı adlı caminin kuzey revakının batı köşesinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Çeşmenin inşa kitabesi yoktur. 1365-1366 tarihleri arasında tamamlanan⁴⁷⁸ cami ile aynı zamanda inşa edilmiş olabileceği düşünölmektedir. Baykal, çeşmenin onarım geçirdiğini ifade etmektedir⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ Bkz dipnot: 101.;

⁴⁷⁵ .“Dış kapı yanında büyük Osmanlı kemeri altında eşme ve bir de büyük ınar vardır” Baykal, *a.g.e.*, 67.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 56.

⁴⁷⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 56.

⁴⁷⁷ etinkaya, *a.g.t.*, 17.

⁴⁷⁸ I. Murad (Hüdavendigar) Camii'nin inşa tarihleri hakkında detaylı bilgi için bkz: dipnot. 117, 118.

⁴⁷⁹ Baykal, *a.g.e.*, 29.

Malzeme: Çeşmenin beden duvarlar; iki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan, kemer üç sıra tuğla, tek sıra kesme taştan almaşık düzende örülmüştür. Su haznesi, taşrandır.

Mimari Özellikleri: 3.40x3.16 m ölçülerinde, 23 cm derinliğinde⁴⁸⁰ olan çeşme, Caminin kuzey revakının batı köşesinde tek yüzölü olarak tasarlanmıştır. Ortada kemerli bir niş, nişin alt kısmı taştan su haznesi ve sol tarafında oturma sekisi şeklinde düzenlenmiştir. Çeşme yukarıda iki sıra kirpi saçak, üzeri kiremit örtüyle sonlanmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Dikdörtgen şekilli çeşmenin musluğunun bulunduğu orta duvar üstten, teğetli sivri kemerli bir niş içinde verilmiştir. Almaşık kemer, dışta tek sıra yatay tuğla şerit ile sınırlanmaktadır (Foto. 225).

3.8.3: Muradiye Medrese Çeşmesi

Yeri: Bursa'nın Muradiye semtinde, aynı adı taşıyan medresenin kuzeybatısında, köşede yer almaktadır.

Tarihçesi: Yapının inşa kitabesi yoktur. Külliye'nin birimlerinden olan cami, 1425-1426 tarihlidir⁴⁸¹. Medresenin cami ile ortak vakfiyesi 1430 tarihlidir⁴⁸². Buna göre medresenin, cami ile birlikte inşa edildiği ifade edilmektedir. Sonuç olarak çeşmenin de cami ve medrese ile aynı zamanda inşa edilmiş olma ihtimali yüksektir⁴⁸³.

Malzeme: Çeşmenin beden duvarları, tuğlanın çeşitli şekillerde dizilmesiyle örülmüştür. Musluk panosu mermer olup su haznesi, taşrandır.

Mimari Özellikleri: 3.55x2.90 m ölçülerinde, 64 cm derinliğinde⁴⁸⁴ olan çeşme, külliye'nin duvarı üzerinde tek yüzölü olarak tasarlanmıştır. Duvarın ortasında kemerli bir niş, nişin alt kısmında musluk ve zeminde su haznesi bulunmaktadır. Çeşme, yukarıda iki sıra kirpi saçak üzeri kiremit örtüyle sonlanmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Dikdörtgen şekilli çeşmenin musluğunun bulunduğu orta duvar, üstten teğetli sivri kemerli bir niş içinde verilmiştir. Tuğla kemeri dıştan çift sıra yatay tuğla şerit ile sınırlanmaktadır (Foto. 226).

⁴⁸⁰ Çetinkaya, *a.g.t.*, 18.

⁴⁸¹ Muradiye Camii inşa kitabesi hakkında detaylı bilgi için bkz dipnot: 181.

⁴⁸² Vakfiye için bkz dipnot: 339.

⁴⁸³ K. Baykal Çeşmenin medrese devrinin eseri olduğunu ifade etmektedir. Bkz: Baykal, *a.g.e.*, 39.

⁴⁸⁴ Çetinkaya, *a.g.t.*, 27.

3.8.4: Selçuk Hatun Mescidi Çeşmesi

Yeri: Bursa il merkezinde, Selçuk Hatun Caddesi'nde aynı adı taşıyan caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır.

Tarihçesi: Çeşmenin üzerine konulmuş bir levhada yapının 1450'de yapıldığı, 1977'de onarım gördüğü yazmaktaysa da⁴⁸⁵ levha, günümüzde mevcut değildir. Cami, inşa kitabesine göre H.854/M.1450 tarihinde yapılmıştır⁴⁸⁶. Çeşme, yakın zamanda onarım görmüştür.

Malzeme: Çeşmenin beden duvarları ve kemerler iki sıra tuğla, tek sıra kesme taştan almalı düzende örülmüştür. Taşlar arası tek sıra dikey tuğla ile kasetlenmiştir. Musluk Panosu, su haznesi ve oturma sekileri mermerdendir.

Mimari Özellikleri: L Şeklinde ikiyüzlü olarak tasarlanan çeşmenin; caddeye bakan kısmı, 3.64x3.25 m ölçülerinde, 66 cm derinliğindedir. Ortada yerden saçak hizasına kadar yükselen kemerli bir niş, nişin altı ortada musluk panosu, su haznesi, yanlarda oturma sekileri şeklinde düzenlenmiştir. Ara sokağa bakan çeşme, 3.64x3.25 m ölçülerinde, 66 cm derinliğinde⁴⁸⁷ olup diğeriyle aynı düzendedir. Çeşme üstten, iki sıra kirpi saçak ve kiremit örtüyle sonlanmaktadır.

Kemer Şekilleri ve Özellikleri: Çeşmenin her iki yüzündeki almalı kemerler, üstten teğetli sivri kemer şeklidir. Kemerleri dıştan tek sıra yatay tuğla şerit sınırlamaktadır. Caddeye bakan kemerli nişin alınlığında, ikinci bir kemer örgüsü görülmektedir (Foto. 227).

⁴⁸⁵ Çetinkaya, *a.g.t.*, 20.

⁴⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz dipnot: 201.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, s. 333.; Baykal, *a.g.e.*, 127.

⁴⁸⁷ Çetinkaya, *a.g.t.*, 20-21.

BÖLÜM 4: KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde; Katalogda tanıtımı yapılan 59 tarihi eserin ve kataloga dâhil edilmeyen Bursa il merkezi ile erken dönem Osmanlı yapılarının yaygınlaştığı, İzmit, Edirne, İstanbul, Ankara, Afyon, Amasya, Manisa ve Tokat'ta bulunan bazı yapıların kemerleri malzeme, teknik ve süsleme bakımından karşılaştırılıp değerlendirilecektir.

4.1: Malzeme

Erken dönem Osmanlı yapılarının kemerleri, tuğla ve taş/tuğla almasıklığı taş, mermer düzeninde inşa edilmiştir. Özellikle yapıların kemerlerinde almasıklık örgü Türk mimarisi çerçevesinde ilk defa, bu dönemde kullanılmıştır. Kemerlerde kullanılan malzeme, coğrafi bölgeye göre değişmekle birlikte, daha önceki Türk-İslam mimarisinin etkilerini de taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında meydana getirilen yapıların kemerlerinde, Karahanlı⁴⁸⁸, Gazneli⁴⁸⁹ ve Büyük Selçuklu⁴⁹⁰ mimari geleneğinin devamı olarak tuğla kullanıldığı görülmektedir. Dikey yerleştirilmiş tuğlalar ile örülen bu kemerleri çoğunlukla dışta, tek sıra dikey tuğla şerit sınırlamaktadır.

Yüzyılın ortalarına doğru yapılarda hem tuğla, hem de taş/tuğla kemerler birlikte kullanılmıştır. Bu durum, yapılarda XV. yüzyıl ortalarına kadar devam etmektedir. Fatih devrinden itibaren kemerler, yapının duvar örgü malzemesinden bağımsız olarak örülmektedir⁴⁹¹.

4.1.1: Kemerleri Tuğla ile Örülen Yapılar

Erken devir Bursa yapılarından Katalogda incelediğimiz 59 yapıdan 12 cami ve mescit, 3 türbe, 5 medrese, 6 hamam, 3 han ve 1 adet çeşme yapısının, aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri tuğladan inşa edilmiştir. Bunlar; Alâaddin Camii'nin *son* cemaat yeri revak kemerleri (Foto. 31), **Orhan Camii**'nin Revakın orta açıklığı ile iki uçtaki açıklığın kemerleri (Foto. 33), **Timurtaş Paşa Camii**'nde revak kemerleri ve minarenin üst kemeri (Foto. 55, 61), **İbni Bezzaz Camii**'nin batı cephe pencere kemerleri (Foto. 69), **Muradiye (II. Murad) Camii**'nde kuzey cephe dışında diğer pencere kemerleri

⁴⁸⁸ Buna örnek olarak Talhatan Baba Camii verilebilir. Bkz: Foto. 3.

⁴⁸⁹ Aslan Cazip Türbesi (Bkz: Foto. 10).

⁴⁹⁰ Sultan Sencer Türbesi. (Foto.15)

⁴⁹¹ Batur, *a.g.t.*, 122-123.

(Foto. 74), **Yiğit Köhne Mescidi**'nin Pencere kemerleri (Foto. 78), **Selçuk Hatun Mescidi** (Foto. 79) ile **Hacılar Camii**'nde revakın orta açıklığının Bursa kemeri (Foto. 88, 89), **Tuz Pazarı Camii**'nin pencere kemerleri (Foto. Nu: 93, 94), **Başçı İbrahim Camii**'nde avlu revakının gerisindeki pencerelerin kemerleri (Foto. 95, 96), **Hamza Bey Camii**'nin pencere kemerleri (Foto. 99), **Meydancık Camii**'nin üst sıra pencere kemerleri (Foto. 104), **Gülçiçek Hatun Türbesi**'nin kuzey cephe pencere kemerleri (Foto. 106), **Yeşil Türbe**'nin dış cephe pencere kemerleri⁴⁹² (Foto. 114), **Abdal Mehmed Türbesi**'nde kuzey cephedeki ön giriş mekânının çökertme kemeri (Foto. 118), **Hamza Bey Türbesi**'nde giriş açıklığının kemeri (Foto. 125), **I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi**'nde revakın orta açıklığının kemeri (Foto. Nu: 139), **Eyne Bey (Subaşı) Medresesi**'nde giriş açıklığı, pencereler ve revakın kemerleri (Foto. 149, 150, 151), **Yeşil Medrese**'de güney dersane eyvan açıklığının ve üst sıra pencerelerin kemerleri (Foto. 154, 155), **Muradiye Medresesi**'nde dış cephe pencere, güney dersane eyvan açıklığı ve revakın kemerleri (Foto. 160, 161, 163), **Ahmed Paşa Medresesi**'nde dış cephe pencereler, güney dersane eyvan açıklığı ve revakın kemerleri (Foto. 166, 168, 169), **Şengül Hamamı**'nın pencere ve giriş açıklığının kemerleri (Foto. 175), **Demirtaş (Timurtaş) Hamamı**'nın pencere ve külhan bölümünün kemerleri (Foto. 177, 179), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı**'nın üst sıra ve kubbe kasnak pencere kemerleri (Foto. 181, 182), **Eski- Yeni (ördekli) Hamamı**'nin kubbe kasnak pencereleri ve kadınlar kısmı soyunmalık ile erkekler kısmı sıcaklığında giriş açıklıklarının kemerleri (Foto. 189, 190), **Muradiye (II. Murad) Hamamı**'nda pencerelerin ve içerde soyunmalık mekânının tromp kemerleri (Foto. 194, 195), **İbrahim Paşa (Eski) Hamamı**'nın üst sıra pencere kemerleri (Foto. 200), **Emir (Bey) Hanı**'nda odaların pencerelerinin, giriş açıklığının, avlu revakının kemerleri (Foto. 207, 208), **İpek Hanı**'nın avlu revak kemerleri (Foto. 211), **Koza Hanı**'nda odaların pencerelerinin ve avlu revakının kemerleri (Foto. 212, 214) ve **Muradiye Medrese Çeşmesi**'nin kemeri (Foto. 226.).

Ayrıca teze dâhil edilmeyen ve Bursa'nın merkez ilçelerinde yer alan; **Şeker Hoca Camii** (XV. yüzyılın ilk yarısı)⁴⁹³'nin alt sıra pencere kemerleri (Karş. Foto.1), **Şerefüddin Paşa Camii** (XV. yüzyılın ilk yarısı)'nin alt ve üst sıra pencere

⁴⁹² Detaylı bilgi için bkz. Dipnot: 277.

⁴⁹³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 44. Baykal, *a.g.e.*, 89.

kemerleri⁴⁹⁴ (Karş. Foto. 2), **Nalbantoğlu Camii (XV. yüzyılın ilk yarısı)**'nde revakın orta açıklığının Bursa kemeri ve pencere kemerleri⁴⁹⁵ (Karş. Foto. 3), **Beşikçiler Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nin pencere ve revak kemerleri⁴⁹⁶ (Karş. Foto. 4), **Duhter-i Şeref (Fışkırık) Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nin pencere kemerleri⁴⁹⁷ (Karş. Foto. 5), **Mecnun Dede Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nde pencerelerin ve orta açıklığın Bursa Kemeri⁴⁹⁸ (Karş. Foto. 6), **Hoca Taşkın Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nde pencerelerin ve revakın kemerleri⁴⁹⁹ (Karş. Foto. 7), **Veled-i Harir (Akbiyık) Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nde Batı cephe pencerelerin ve revakın orta açıklığının Bursa kemeri⁵⁰⁰ (Karş. Foto. 8), **Hatice Sultan (İsfendiyyar) Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nde pencerelerin ve revakın orta açıklığının Bursa kemeri⁵⁰¹ (Karş. Foto. 9), **Acem Reis (Arap Dede) Camii (XV. yüzyıl sonu)**'nde revakın orta açıklığının Bursa kemeri (Karş. Foto. 10), **Abdüllatif-i Kudsi Türbesi (XV. yüzyıl ortası)**'nde üst sıra pencerelerin ve giriş açıklığının Bursa kemeri⁵⁰² (Karş. Foto. 11), **Karşıduran Süleyman Türbesi (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nin üst sıra pencere kemerleri⁵⁰³ (Karş. Foto. 12), **Umur Bey Hamamı (1430)**'nın üst sıra pencereler ve içindeki tüm kemerler⁵⁰⁴ (Karş. Foto. 13), **Kayıhan Hamamı (XV. yüzyıl başları)**'nin kubbe kasnak pencere kemerleri⁵⁰⁵ (Karş. Foto. 14), **İncirli Hamamı (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**⁵⁰⁶ (Karş. Foto. 15), **Tuz Han (XV. yüzyılın ilk yarısı)**⁵⁰⁷ (Karş. Foto. 16), **Fidan (Mahmud Paşa) Hanı (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**⁵⁰⁸,nın güney cephe giriş eyvan kemeri, avlu revak kemerleri, pencere kemerleri (Karş. Foto. 17), **Sitti Hatun Mescidi Çeşmesi**⁵⁰⁹, (Karş. Foto. 18), kemeri ile İznik'teki **Süleyman Paşa**

⁴⁹⁴ Bkz: dipnot.465.

⁴⁹⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 338.; Baykal, *a.g.e.*, 92.

⁴⁹⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 76.; Baykal, *a.g.e.*, 37.

⁴⁹⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, s. 79.; Baykal, *Bursa ve Anıtları*, 82.

⁴⁹⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 76.

⁴⁹⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 98.

⁵⁰⁰ Bkz: dipnot. 469.

⁵⁰¹ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 32.

⁵⁰² Daş, *a.g.t.*, 121.; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 249.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 355-356. ; Baykal, *a.g.e.*, 108.

⁵⁰³ Bkz: dipnot. 475.

⁵⁰⁴ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 377.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 345. ; Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 15.

⁵⁰⁵ Bkz: dipnot. 478.

⁵⁰⁶ Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 33.; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 367.

⁵⁰⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 356.; Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, 19-20.

⁵⁰⁸ Kepecioğlu, *Bursa Hanları*, 14-26.

⁵⁰⁹ Bkz: dipnot.472.

Medresesi (XIV. yüzyıl başı)⁵¹⁰ (Karş. Foto. 19), **Manisa Ulu Camii (XIV. yüzyılın son çeyreği)**⁵¹¹,nin dış cephede alt sıra pencereler ile avlunun doğu ve batı giriş açıklıklarının kemerleri (Karş. Foto. 20), **Edirne Yıldırım Camii (XIV. yüzyıl sonu, XV. yüzyıl başı)**⁵¹² (Karş. Foto. 21), **Amasya Bayezid Paşa Camii (1414)**⁵¹³,nin dış cephe üst sıra pencere kemerleri (Karş. Foto. 22), **Ankara Karacabey Camii (XV. yüzyılın ilk yarısı)**⁵¹⁴ (Karş. Foto. 23), **Edirne Eski Camii (1404-1414)**⁵¹⁵,nin son cemaat yeri revak kemerleri (Karş. Foto. 24), **Manisa İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii, 1484**⁵¹⁶ (Karş. Foto. 25), ve **Manisa Hatuniye Camii (1490-1491)**⁵¹⁷ (Karş. Foto. 26), **Manisa Gülgün Hatun (Dere) Hamamı (XIV. yüzyılın ikinci yarısı)**⁵¹⁸,nın dış cephe pencere ve külhan kemeri (Karş. Foto. 27), **Manisa Kurşunlu Han (XV. yüzyılın sonu)**⁵¹⁹,nda alt kat avlu revakının ve odaların pencere ve kapı kemerleri (Karş. Foto. 28), **Edirne Bedesteni (1417-1418)**⁵²⁰,nin içerde mahzenlerin giriş açıklıklarının ve dışa açılan dükkânların kemerleri⁵²¹ (Karş. Foto. 29) tuğladan örülmüştür.

4.1.2: Kemerleri Almaşık Düzendeki Örülen Yapılar

Bu şekildeki kemerler Osmanlıların ilk devir yapılarında görülen özellikleri taşımaktadır. Erken devir Bursa yapılarından Katalogda incelediğimiz 15 cami ve mescit, 12 türbe, 3 medrese, 7 hamam, 2 han, 1 bedesten, 1 darüşşifa ve üç adet çeşme yapısının aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri taş ve tuğlanın alternatif olarak birlikte kullanımıyla örülmüştür. Bunlar; **Orhan Camii**'nin dış cephe çökertme kemerleri, pencere kemerleri, kuzey cephe revakın orta aksının iki yanındaki kemer,

⁵¹⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 172-179.; Semavi Eyice “İznik Tarihçesi ve Eski eserleri”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını I*, (1988): 42.

⁵¹¹ Cami, hamam ve medreseden oluşan külliye'nin inşaa tarihi 1366-1388'dir. Külliye'nin merkezini oluşturan caminin de bu tarihte inşaa edildiği düşünülmektedir. Bilgi için bkz: Çakmak, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar*, 85.

⁵¹² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 484-494.; Aptullah Kuran, “Edirne’de Yıldırım Camii”, *Belleten*, C.XXVIII, 111, (1964): 419-438.; Arseven, *Türk Sanatı Tarihi*, 272.; Öznur Karanfil, “Edirne’deki Erken Osmanlı Dönemi Yapılarında Malzeme Kullanımı”, (Yüksek Lisans Tezi Trakya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Edirne, 2009), 9.

⁵¹³ Arseven, *a.g.e.*, 296-297. ; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 4-25.

⁵¹⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 262-263.

⁵¹⁵ Arseven, *a.g.e.*, 272. ; Aslanapa:1989, 231-232.; Kuyulu, “Eski Camii”, 183.

⁵¹⁶ Ceren Üstüner Erdoğan, “Manisa Cami ve Mescitlerinin Cephe Düzeni, (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk- İslam Sanatları Anabilim Dalı, İzmir 2006), 100.

⁵¹⁷ Şakir Çakmak, “ Hatuniye Camii”, 84. ;Ü. Erdoğan, *a.g.t.*, 113.

⁵¹⁸ Ahmet Şen, “Manisa (merkez) Hamamları”, (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Konya 2015), 32.

⁵¹⁹ Çakmak, “Kurşunlu Han”, 85.

⁵²⁰ Eyice, “Bedesten”, 305

⁵²¹ Karanfil, *a.g.t.*, 57.

revakın doğu-batı ikiz açıklıklarının kemerleri (Foto. 33, 34, 36), **I. Murad (Hüdavendigâr) Camii**'nin son cemaat yeri revakının çift kemerlerinden üsttekiler ile revakın doğu-batı açıklıklarında çökertme ve ikiz kemerleri (Foto. 37, 38), **Timurtaş Paşa Camii**'nin dış cephelerin çökertme ve pencerelerin kemerleri ile minarenin alt kemeri (Foto. 58, 59, 61), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Cami** (Foto. 67), **İbni Bezzaz Camii**'nde güney ve doğu cephe pencerelerinin ve son cemaat yeri revakın kemerleri (Foto. 69, 70), **Muradiye Camii**'nde son cemaat yeri revakının kemerleri (Foto. 71), **Yiğit Köhne Mescidinde** son cemaat yeri revakın kemerleri (Foto. 77), **Selçuk Hatun Mesci** (Foto. 79, 80, 81), **Abdal Mehmed Camii** (Foto. Nu: 82, 83) ve **Zeyniler Camii** (Foto. 85, 86)'inde pencerelerin ve son cemaat yeri revakın kemerleri, **Hacılar Camii**'inde, pencerelerin ve son cemaat yeri revakın orta aks kemeri dışında tüm kemerler (Foto. 88), **Ahmed Dai Camii**'inde pencerelerin ve son cemaat yeri revakın kemerleri (Foto. 90, 91), **Tuz Pazarı Camii**'nde son cemaat yeri revakın kemerleri (Foto. 92), **Başcı İbrahim Camii**'inde pencerelerin ve son cemaat yeri revakının orta aksın alt kemeri dışında tüm kemerler (Foto. 96, 97), **Hamza Bey Camii**'inde son cemaat yeri revakın kemerleri (Foto. 98), **Meydancık Camii**'inde alt sıra pencerelerin ve son cemaat yeri revakın kemerleri (Foto. 103, 104), **Gülçiçek Hatun Türbesi**'nde doğu, batı ve güney cephe pencerelerin kemerleri (Foto. 107), **Yıldırım Bayezid Türbesi**'nin doğu, batı ve güney cephe pencereleri ile son cemaat yeri revakın kemerleri (Foto. 108, 109), **Hatuniye Türbesi**'nde cephelerin çökertme, pencerelerin ve giriş açıklığının sivri kemeri (Foto. 115), **Abdal Mehmed Türbesi**'nde cephelerin çökertme, pencerelerin ve ön giriş mekânının sivri kemeri (Foto. 117, 118), **II. Murad ve Alâaddin Türbeleri**'nin Pencere kemerleri (Foto. 120), Ebe Hatun Türbesi: (Foto. 124), **Hamza Bey Türbesi**'nin pencere kemerleri (Foto. 125), **Hamza Bey Zevce ve Kızları Türbesi**'nde pencerelerin ve girişin çökertme kemeri (Foto. 127), **Kara Mustafa Paşa Türbesi**'nde pencerelerin ve giriş açıklığının sivri kemeri (Foto. 129, 131), **Saraylılar Türbesi** (Foto. 132), Cem Sultan Türbesi'nin pencere kemerleri (Foto. 133), **Şair Ahmed Paşa Türbesi**'nde pencerelerin ve giriş eyvanının Bursa kemeri (Foto. 136, 137, 138), **I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi**'nde revakın orta aks açıklığının kemeri dışında tüm kemerler (Foto. 139), **Yıldırım Medresesi**'nde dış cephede çökertmelerin, doğu, batı ve güney cephede pencerelerin, avlu revakının ve öğrenci hücrelerinin kemerleri (Foto. 142, 143), **Yeşil Medrese**'de dış cephe pencerelerin çökertme kemerleri, revakın ve giriş eyvanının sivri kemeri (Foto. 153,

154, 155, 157), **Muradiye Medresesi**'nde giriş eyvanının sivri kemeri (Foto. 162), **Eski Kaplıca**'nın Dış cephelerinin çökertme kemerleri (Foto 172), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı**'nda alt sıra pencerelerin ve kadınlar kısmı giriş açıklığının kemeri (Foto. 180, 185), **Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı**'nda alt sıra pencerelerin, kadınlar kısmı soyunmalık bölümünün giriş açıklığının sivri kemeri ile sıcaklık bölümünün eyvan ve kapı kemerleri (Foto 189, 191, 192), **Muradiye (II. Murad) Hamamı**'nda giriş açıklığının sivri kemeri (Foto. 193), **Emir Sultan Hamamı**'nda pencerelerin ve giriş açıklığının yarım daire kemeri (Foto. 197), **İbrahim Paşa (Eski) Hamamı**'nda alt sıra pencerelerin ve giriş açıklığının sivri kemeri (Foto. 200), **Nasuh Paşa Hamamı**'nın pencere kemerleri (Foto. 204), **Emir (Bey) Hanı**'nda alt kat avlunun kuzey revak kemerleri (Foto. 209), **İpek Hanı**'nda odaların pencere ve kapı kemerleri ile güney girişinin kemeri (Foto. 210), Yıldırım Bedesteni'nin giriş açıklıklarının kemerleri (Foto. 216), **Yıldırım Darüşşifası**'nın kapı, pencere ve revak kemerleri (Foto 219- 222), **Alâaddin Camii Çeşmesi** (Foto. 224), **I. Murad Hüdavendigâr Camii Çeşmesi** (Foto. 225), **Selçuk Hatun Camii Çeşmesi** (Foto. 227).

Bunun yanı sıra kataloğa dâhil edilmeyen ve Bursa'nın merkez ilçelerinde yer alan; **Şeker Hoca Camii (XV. yüzyılın ilk yarısı)**⁵²²,nin üst sıra pencere kemerleri (Karş. Foto.1), **Koca Naib Camii (XIV. yüzyıl ikinci yarısı)**'nin pencere ve revak kemerleri⁵²³ (Karş. Foto. 30), **Ebu İshak Mescidi (XIV. yüzyıl sonu- XV. yüzyıl başı)**⁵²⁴,nin son cemaat yeri revak kemerleri, dış cephelerin çökertme ve pencere kemerleri (Karş. Foto. 31), **İmareti İsa Bey Camii (XV. yüzyıl başı)**'nin pencere kemerleri⁵²⁵ (Karş. Foto. 32), **Hocaalızade Camii (1439)**'nin pencere ve revak kemerleri⁵²⁶ (karş. Foto. 33),**Umur Bey Camii (XV. yüzyılın ilk yarısı)**'nin pencere kemerleri⁵²⁷ (Karş. Foto. 34), **Bedreddin (Hafsa Sultan) Camii (1443)**'nin pencere ve revak kemerleri⁵²⁸ (Karş. Foto. 35), **Şerefüddin Paşa Camii (II. Murad dönemi)**'nin kubbe kasnak pencere kemerleri⁵²⁹ (Karş. Foto. 2), **Nalbantoğlu Camii (XV. yüzyılın**

⁵²² Bkz. Dipnot: 494.

⁵²³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 265-267.; Baykal, *a.g.e.*, 44.

⁵²⁴ Giriş açıklığı üzerindeki kitabesine göre yapı, Yıldırım Bayezid tarafından Ebu İshak adına inşa ettirilmiş olup 1479'da Fatih döneminde tamir ettirilmiştir. Detaylı bilgi için Bkz: Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 393-396.

⁵²⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 295.

⁵²⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 293.

⁵²⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 341. ; Baykal, *a.g.e.*, 134.

⁵²⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 279.; Baykal, *a.g.e.*, 128.

⁵²⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 334.; Baykal, *a.g.e.*, 109.;Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 178.

ilk yarısı)'nde revakın orta açıklığının alt kemeri dışında diğer kemerler⁵³⁰ (Karş. Foto. 3), **Azeb Bey Camii (1455)**'nin revak kemerleri⁵³¹ (Karş. Foto. 36), **Sitti Hatun Camii (1459-1460)**'nin pencere ve revak kemerleri⁵³² (Karş. Foto. 37), **Duhter-i Şeref (Fıskırık) Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nin revak kemerleri⁵³³ (Karş. Foto. 5), **Hatice Sultan (İsfendiyar) Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nde revakın orta açıklığının Bursa kemeri dışında diğer kemerler⁵³⁴ (Karş. Foto. 9), **Düstürhan (Maksem) Camii (1479)**'nde pencere kemerleri ve revakın orta ask açıklığının alt kemeri dışında diğer kemerler⁵³⁵ (Karş. Foto. 38), **Veled-i Harir (Akbiyık) Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nde güney cephe alt sıra pencereler ile revakın orta açıklığının alt kemeri dışında diğer kemerler⁵³⁶ (Karş. Foto. 8), **Yeni Bezzaz Camii (XV. yüzyıl ikinci yarısı)**'nin pencere ve revak kemerleri⁵³⁷ (Karş. Foto. 39), **Mecnundede Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nde revakın orta açıklığının alt kemeri dışında diğer kemerler⁵³⁸ (Karş. Foto. 6), **Acem Reis (Arap Dede) Camii (XV. yüzyıl sonu)**'nin pencere kemerleri ve revakın orta açıklığının alt kemeri dışında diğer kemerler⁵³⁹ (karş. Foto. 10), **Azeb Bey Türbesi (1450)**'nin pencere ve kapı kemerleri⁵⁴⁰ (Karş. Foto. 40), **Hanım Kızlar Türbesi (XV. yüzyıl ortası)**'nde dış cephelerin çökertme ve pencerelerin kemerleri⁵⁴¹ (Karş. Foto. 41), **Abdüllatif-i Kudsi Türbesi (XV. yüzyıl ortası)**'nin alt sıra pencere kemerleri⁵⁴² (Karş. Foto. 11), **Karşıduran Süleyman Bey Türbesi (XV. yüzyıl ikinci yarısı)**'nde dış cephe çökertme ve alt sıra pencereler ile kapının çökertme kemeri⁵⁴³ (Karş. Foto. 12), **Gülşah Hatun Türbesi (XV. Yüzyılın son çeyreği)**'nde giriş açıklığının sivri kemeri ve pencerelerin kemerleri⁵⁴⁴ (Karş. Foto.

⁵³⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 338.; Baykal, *a.g.e.*, 92.

⁵³¹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 69.

⁵³² Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 106-107.; Baykal, *a.g.e.*, 128-129.

⁵³³ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 79.; Baykal, *a.g.e.*, 82.

⁵³⁴ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 32.

⁵³⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 79.; Baykal, *a.g.e.*, 79.

⁵³⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 112.

⁵³⁷ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 115.; Baykal, *a.g.e.*, 118.

⁵³⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 76.

⁵³⁹ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 61.

⁵⁴⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 69.; Baykal, *a.g.e.*, 43.

⁵⁴¹ Daş, *a.g.t.*, 108.; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 264.; Baykal, *a.g.e.*, 152.

⁵⁴² Daş, *a.g.t.*, 121.; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 249.; Ayverdi: 1972, 355-356. ; Baykal, *a.g.e.*, 108.

⁵⁴³ Daş, *a.g.t.*, 162. ; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 158. ; Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 269.

⁵⁴⁴ Daş, *a.g.t.*, 174. ; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 154.; Baykal, *a.g.e.*, 41.; Önkol:1992, 92.

42), **Umur Bey Hamamı (1430)**'nın alt sıra pencere kemerleri⁵⁴⁵ (Karş. Foto. 13), **Kayıhan Hamamı (XV. yüzyıl başları)**'nın alt ve üst sıra pencere kemerleri⁵⁴⁶ (Karş. Foto. 13), **Bedreddin Camii Çeşmesi**⁵⁴⁷ (Karş. Foto. 43), **İbni Bezzaz Camii Çeşmesi**⁵⁴⁸ (Karş. Foto. 44), **Umurbey Camii Çeşmesi**⁵⁴⁹ (Karş. Foto. 45), **Beşikciler Camii Çeşmesi**⁵⁵⁰ (Karş. Foto. 46), **Meydancık Çatal Çeşme**⁵⁵¹ (Karş. Foto. 47) gibi yapıların yukarıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri almaşık düzende örülmüştür. Ayrıca Bursa'nın uzak ilçesi olan İznikteki **Nilüfer Hatun İmareti (1388)**'nin pencere, revak ve giriş açıklığının sivri kemeri⁵⁵² (Foto. 30) ile diğer Erken Dönem Osmanlı şehirlerindeki yapılardan olan; **Edirne Yıldırım Camii (XIV. yüzyıl sonu, XV. yüzyıl başı)**'nin alt sıra pencere kemerleri⁵⁵³ (Karş. Foto. 21), yine Bursa'nın ilçelerinden İnegöl'deki **İshak Paşa Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**'nin pencere ve revak kemerleri⁵⁵⁴ (Karş. Foto. 48), Ankara'da **Karacabey Türbesi (XV. yüzyıl ortası)**'nin dış cephe çökerme kemerleri, pencere ve giriş açıklığının Bursa kemeri⁵⁵⁵ (Karş. Foto. 49), **İnegöl İshak Paşa Medresesi (1482)**'nde Öğrenci hücrelerinin ve revakın kemerleri⁵⁵⁶ (Karş. Foto. 50), Bursa'da erken döneme tarihlenen ve katalogda tanıtılan yapıların kemerleriyle benzer malzeme özellikleri göstermektedir.

İncelenen örneklerden anlaşıldığı üzere bu dönemde yapı tipi ne olursa olsun kemerlerde farklı malzemeler bir arada kullanılsa da en çok tercih edilenin taş/tuğla almaşıklığı olduğu görülmektedir. Yapılan tespitlere göre; XIV. ve XV. yüzyıla tarihlenen yapıların kemerlerinde tuğla/taş ve tuğla kullanımı birkaç uzak örnek hariç (Edirne ve Ankara) çoğunlukla Bursa'nın merkezi ve merkez ilçeleri ile iki uzak ilçesi olan İznik ve İnegöl'de yoğun olarak görülmektedir. Bunun en büyük nedeni, bu yüzyıl

⁵⁴⁵ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 377.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 345. ; Kepecioğlu, *Bursa Hamamları*, 15.

⁵⁴⁶ Beştaş ve Denizli, *a.g.e.*, 368-369. ; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 360. ; Baykal, *a.g.e.*, 127.

⁵⁴⁷ Bkz: dipnot.465.

⁵⁴⁸ Bkz: dipnot. 175.

⁵⁴⁹ Çeşme kitabesine göre 1424 yılında yaptırılmıştır. Bkz: Baykal, *a.g.e.*, 135.

⁵⁵⁰ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 76.; Baykal, *a.g.e.*, 37.

⁵⁵¹ Bkz: dipnot. 253.

⁵⁵² Bkz: dipnot.100, ; Aslanapa: 1989, 220. ; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 327.

⁵⁵³ Bkz. Dipnot: 482.

⁵⁵⁴ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 294.; Çakmak, “İshak Paşa Külliyesi”, 152.

⁵⁵⁵ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 263.

⁵⁵⁶ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 298-301.; Çakmak “İshak Paşa Medresesi”, 153.

da Osmanlı Devleti'nin maddi yetersizlikleri ile Bursa ve çevresinin yeterli kalite ve bollukta taş kaynaklarına sahip olmamasıdır⁵⁵⁷.

4.1.3: Kemerleri Taş İle Örülen Yapılar

Bursa'da erken döneme tarihlenen ve katalogda tanıtılan 3 cami, 1 türbe, 3 medrese ve 1 adet hanın aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri taştan örülmüş olup bunların çoğu Selatin (sultan) yapılarıdır. Bu taş kemerler, XII. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'da hâkimiyet kuran Atabeylikler⁵⁵⁸ ve Anadolu Selçuklularının⁵⁵⁹ tamamen kesme taştan meydana getirdikleri eserlerin etkilerini taşımalarının yanı sıra sultanın gücünü ve ihtişamını da yansıtmaktadır. Bunlar; **Yıldırım Camii**'nin son cemaat yeri revak kemerleri, pencereler ve içerde mekânları ayıran askı kemerleri. (Foto. 39-45), **Ulu Camii**'nin kuzeybatı cephedeki pencere dışında tüm kemerler (Foto. 47, 49, 52), **Muradiye Camii**'nin kuzey cephe pencere kemerleri (Foto. 72), **Yıldırım Bayezid Türbesi**'nin kuzey cephe giriş ve pencere açıklıklarının kemerleri (Foto. 108), **Yıldırım Medresesi**'nde kuzey cephe pencere, giriş eyvanı kemeri, eyvan yan niş kemerleri (Foto. 144), **Eyne Bey (subaşı) Medresesi**'nde avlu girişinin ve güney dersane eyvanının basık kemeri (Foto. 148, 152), **Yeşil Medrese**'de dersane eyvanının güney cephesi dışında pencere kemerleri, avlu girişinin üstten teğetli sivri kemeri (Foto. 153, 154), **Koza Hanı köşk mescit**: (Foto. 215).

Ayrıca teze dâhil edilmeyen **Bursa Veled-i Harir Camii (XV. yüzyıl ikinci yarısı)**⁵⁶⁰ 'nin doğu cephe pencere kemerleri (Karş. Foto. 8) ile diğer şehirlerdeki, **Manisa Ulu Camii (XIV. yüzyılın son çeyreği)**⁵⁶¹ 'nin kuzey cephe avlu giriş açıklığının sivri kemeri (Karş. Foto. 20), **Manisa Ulu Camii Medrese Çeşmesi (1378)**⁵⁶² (Karş. Foto. 51), **Amasya Bayezid Paşa Camii (1414)**'nin son cemaat yeri revakın, dış cephe alt

⁵⁵⁷ Mehmet Kutlu, "XIV ve XV. Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla- Taş Almaşıklığı Üzerine Gözlemler", *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVI, (2017): 142-143.

⁵⁵⁸ Sivas'ta hâkimiyet kuran Danişmentli Atabeyliğinin mimari eseri olan Sivas Gök Medrese'nin kemerleri buna örnek olarak verilebilir. (bkz: Foto. 22).

⁵⁵⁹ Anadolu Selçuklularının başkenti Konya'da Alâaddin Camii'nin avlusunda yer alan sultan II. Kılıç Arslan Türbesi tamamen taş malzemeyle inşa edilmiştir. (bkz: Foto. 23)

⁵⁶⁰ Bkz: dipnot. 469. Yapının genelinde tuğla taşın kullanılmasına karşılık bazı pencere ve kubbe kasnağının taştan örülmüş olması sonraki bir restorasyona işaret ettiği düşünülmektedir. Çünkü aynı cephede yan yana bulunan pencerelerden birinin tuğla diğerinin taşla örülü olduğu tespit edilen tek örnek Veled-i Harir Camii'dir.

⁵⁶¹ Çakmak, "Ulu Cami Medresesi", 86-87.

⁵⁶² Hasan Uçar, "Manisa Çeşmeleri", (Yüksek Lisans Tezi Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, 2009), 23-25.

sıra pencerelerin kemerleri (iki renkli taştan almaşık)⁵⁶³ (Karş. Foto. 22), **Edirne Muradiye Camii (1434)**⁵⁶⁴,nin son cemaat yeri revak kemerleri⁵⁶⁵ (Karş. Foto. 52) ile dış cephe üst sıra pencere kemerleri, **Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**⁵⁶⁶,nin dış cephe pencerelerin ve doğu-batı eyvanlarının üstten teğetli sivri kemerleri (Karş. Foto. 53), **Tokat Hatuniye (Meydan) Camii (1485)**⁵⁶⁷ (Karş. Foto. 54), **İstanbul Davud Paşa Camii (1485)**⁵⁶⁸ (Karş. Foto. 55), **Edirne II. Bayezid Camii (XV. yüzyılın sonu)**⁵⁶⁹,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 56), **İstanbul Firuz Ağa Camii (1491)**⁵⁷⁰,nin pencere ve son cemaat yeri revak kemerleri (Karş. Foto. 57), **Edirne II. Bayezid Medresesi (XV. Yüzyıl sonu)**⁵⁷¹,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 58), **Edirne II. Bayezid Darüşşifası (XV. Yüzyılın sonu)**⁵⁷²,nda pencerelerin, avlu yan eyvanının ve altı köşeli merkezi mekânın giriş eyvanının ve içerde eyvanların sivri kemeri (Karş. Foto. 59), **Manisa Kaval Çeşme (1480-1481)**⁵⁷³ (Karş. Foto. 60) gibi Erken Osmanlı Dönemi yapıları kesme taştan kemerleriyle dikkat çekmektedir.

4.1.4: Kemerleri Mermer Olan Yapılar

Yapıların tamamında veya kemerlerinde mermer kullanımı daha önce XIV. yüzyılın başında Anadolu Selçukluların yıkılmasının ardından, özellikle Batı Anadolu bölgesinde hâkimiyet kuran beyliklerin meydana getirdikleri mimari eserlerde görülmektedir⁵⁷⁴. Buradaki eserler, daha sonra oluşacak Osmanlı sanatının şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur.

Bursa’da erken döneme tarihlenen ve katalogda tanıtılan 8 cami, 6 türbe, 2 medrese, 5 hamam ve 1 adet hanın aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri mermerdendir.

⁵⁶³ Bilgi için bkz. Dipnot: 483.

⁵⁶⁴ Arseven, *a.g.e.*, 276-278.; Aslanapa: 1989, 232-233.

⁵⁶⁵ Son cemaat yeri revak kemerlerinin orijinalinde tuğla ile örüldüğü ancak daha sonra taş ile kaplandığı mevcut izlerden anlaşılmaktadır. Bkz: Karanfil, *a.g.t.*, 21.

⁵⁶⁶ Külliye'nin vakfiye tarihi 1475'tir. Yapının bu tarihten kısa bir süre önce inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir. Vakfiye ve Külliye hakkında detaylı bilgi için bkz: Ahmet Topbaş, “Gedik Ahmet Paşa ve Vakfı”. *Vakıf Haftası Dergisi*, (1985): 179-181.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 1-14.; Arseven, *a.g.e.*, 297-299.

⁵⁶⁷ A. Vefa Çobanoğlu, “Meydan Camii”, *DİA.*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 499-500.

⁵⁶⁸ Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481)*, III, 327-334.; Arseven, *a.g.e.*, 289-291.; Semavi Eyice, “Davud Paşa Camii”, *DİA.*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 39-40.

⁵⁶⁹ II. Bayezid Külliyesi'nin inşa tarihi 1484-1488'dir. Bilgi için Bkz: Kuyulu, “II. Bayezid Külliyesi”, 189.

⁵⁷⁰ Arseven, *a.g.e.*, 291.

⁵⁷¹ Kuyulu, “II. Bayezid Külliyesi”, 191-192.

⁵⁷² Kuyulu, “II. Bayezid Külliyesi”, 192.

⁵⁷³ Uçar, *a.g.t.*, 31-33.

⁵⁷⁴ Bkz.: Selçuk İsa Bey Camii Foto. 27.; Balat İlyas Bey Camii Foto. 28.

Bunlar; **Orhan Camii**'nde girişin basık kemeri (Foto. 35), **Yıldırım Camii**'nde girişin ve içerde tabhane odaların girişinin basık kemerleri (Foto. 43, 44), **Ulu Camii**'nde kuzeybatı köşedeki pencerenin ve kuzey taçkapının basık kemeri (Foto. 46, 48), **Yeşil Camii** (Foto. 62-66), **İbn-i Bezzaz Camii**'nde son cemaat yeri revakın ve harim girişinin basık kemeri (Foto. 70), **Muradiye Camii**'nde kuzey cephe giriş eyvanının Bursa, girişin basık kemeri (Foto. 75), **Tuz Pazarı Camii**'nde son cemaat yeri revakın ve girişin basık kemeri (Foto. 93), **Hamza Bey Camii**'nde giriş eyvanının Bursa Kemerli (Foto. 100), **Yıldırım Bayezid Türbesi**'nde girişin basık kemeri (Foto. 108), **Devlet Hatun Türbesi** (Foto. 109), **Yeşil Türbe**'de dış cephelerin sivri çökertme, girişin basık kemeri (Foto. 111, 112), **Hatuniye Türbesi**'nde girişin basık kemeri (Foto. Nu: 115), **II. Murad Türbesi**'nde giriş eyvanının sivri, girişin basık kemeri (Foto. 121), **Kara Mustafa Paşa Türbesi**'nde girişin basık kemeri (Foto. 129), **Cem Sultan Türbesi**'nde giriş eyvanının sivri, girişin basık kemeri (Foto. 134), **Şair Ahmed Paşa Türbesi** girişinin basık kemeri (Foto. 136), **Yeşil Medrese** (Foto 155) ve **Muradiye Medresesi**'nin avlu girişinin basık kemeri (Foto. 162), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı**, erkekler kısmı soyunmalık girişinin basık kemeri (Foto. 184), **II. Murad Hamamı** (Foto. 193), **Emir Sultan Hamamı** (Foto. 197), **İbrahim Paşa (Eski) Hamamı** (Foto. 200) ve **Nasuh Paşa Hamamı**'nın Soyunmalık girişinin basık kemerleri (Foto. 204), **Koza Hanı** kuzey cephe avlu girişinin basık kemeri (Foto. 213).

Bunun yanı sıra teze dâhil edilmeyen ve Bursa'nın merkez ilçelerinde yer alan; **Sitti Hatun Camii (1459-1460)**⁵⁷⁵ (Karş. Foto. 37) ve **Umur Bey Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**⁵⁷⁶,nin girişin basık kemerleri (Karş. Foto. 34) ile; **İznik Yeşil Camii (1378-1391)**⁵⁷⁷ (Karş. Foto. 61), **Milas Firuz Bey Camii (1394)**⁵⁷⁸,nde girişin sivri, pencerelerin basık kemerleri (kırmızı beyaz mermerden almaşık), son cemaat yeri revak kemerleri (Karş. Foto. 62), **Edirne Eski Camii (1404-1414)**⁵⁷⁹,nin kuzey cephede harim giriş açıklığının sivri kemeri, pencere kemerleri, batı cephe taçkapının basık kemeri⁵⁸⁰ (Karş. Foto. 24), **Edirne Muradiye Camii (1434)**⁵⁸¹,nde dış cephe alt sıra pencereler (kırmızı-beyaz mermerden almaşık) ile harim girişinin basık kemeri (karş.

⁵⁷⁵ Sitti Hatun Cami ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dipnot: 502.

⁵⁷⁶ Umur Bey Cami ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dipnot: 507.

⁵⁷⁷ Arseven, *a.g.e.*, 243-244.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 309.; Aslanapa: 1989, 219-221.

⁵⁷⁸ Aslanapa:1989, 213-215.; Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, 514-523.

⁵⁷⁹ Bilgi için bkz. Dipnot: 485.

⁵⁸⁰ Karanfil, *a.g.t.*, 13.

⁵⁸¹ Bilgi için bkz. Dipnot: 535.

Foto. 52), **Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii (XV. yüzyılın ikinci yarısı)**⁵⁸²,nde son cemaat yeri revak kemerleri ile harim girişinin basık kemeri (Karş. Foto. 54), **Manisa İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii (1484)**⁵⁸³,nin son cemaat yeri revakın kemerleri (Karş. Foto. 25), Tokat Hatuniye (Meydan) Camii (1485)⁵⁸⁴ (Karş. Foto. 54), Manisa Hatuniye Camii (1490-1491)⁵⁸⁵,nin girişin basık kemerleri (Karş. Foto. 26), **Edirne II. Bayezid Camii (XV. yüzyılın sonu)**⁵⁸⁶,nde Avlu ve harimin giriş açıklıkları, avlu revak kemerleri (iki renkli taştan almasıık) (Karş. Foto. 56), **Ankara Karacabey Türbesi (XV. yüzyılın ortası)**⁵⁸⁷,nde girişin (Karş. Foto. 49), **İnegöl İshak Paşa Medresesi (1482)**⁵⁸⁸,nde derslane mekân girişinin basık kemerleri (Karş. Foto. 50), **Edirne II. Bayezid Medresesi (XV. yüzyılın sonu)**⁵⁸⁹,nde avlu revakının ve girişin kemerleri (kırmızı beyaz mermerden almasıık) (Karş. Foto. 58), **Edirne II. Bayezid Darüşşifası (XV. yüzyılın sonu)**⁵⁹⁰,nda girişin, odaların ve darüşşifanın girişinin basık kemerleri ile revakın yarım daire kemerleri (Karş. Foto. 59) mermerdendir.

Yukarıda incelenen örneklerden anlaşıldığı üzere Bursa'da erken Osmanlı dönemine tarihlenen yapıların çoğunluğunda özellikle küçük açıklıkları geçmek için en çok tercih edilen basık kemerlerde ya tek renk ya da iki renkte geçmeli veya zıvanalı mermer malzeme kullanılmıştır. Bu dönemde diğer şehirlerin mimari eserlerinde mermer malzemenin basık kemerli giriş açıklıklarının yanı sıra özellikle camilerin son cemaat yeri revak kemerlerinde ve pencere kemerlerinde kullanıldığı görülmektedir. Bu yapıların kemerleri, Bursa'daki yapıların kemerlerinde görülen tek renk veya çoğunlukla gri ve beyaz renkte zıvanalı mermer malzemenin yanı sıra, kırmızı-beyaz mermerden almasıık düzende örülmüştür. Özellikle diğer şehirlerdeki yapıların kemerlerdeki bu kırmızı-beyaz taş almasııklığı, daha sonraki klasik devir Osmanlı mimarisinde Mimar Sinan'ın yapılarındaki kemerlerin görünümünde etkili olmuştur. Yukarıda bahsedilen bu yapılar, ya selatin (sultan) ya da devletin ileri gelen paşalarının eserleridir. Bundan dolayı, yapılarda kullanılan mermer malzeme baninin gücünü ve ihtişamını da yansıtmaktadır.

⁵⁸² Bilgi için bkz. Dipnot: 537.

⁵⁸³ Bilgi için bkz. Dipnot: 486.

⁵⁸⁴ Bilgi için bkz. Dipnot: 538.

⁵⁸⁵ Bilgi için bkz. Dipnot: 487.

⁵⁸⁶ Bilgi için bkz. Dipnot: 540.

⁵⁸⁷ Bilgi için bkz. Dipnot: 526.

⁵⁸⁸ Bilgi için bkz. Dipnot: 527.

⁵⁸⁹ Bilgi için bkz. Dipnot: 543.

⁵⁹⁰ Bilgi için bkz. Dipnot: 544.

4.2: Teknik

Erken Osmanlı Dönemi (1326-1500)'ne tarihlenen yapıların kemerleri çeşitli şekillerde; Sivri kemer (çift merkezli sivri kemer, üstten teğetli sivri kemer), sepet kulpu kemer, yarım daire kemer, basık kemer, bursa tipi kemer, dilimli/dalgalı kemer tekniğinde örülmüştür. Daha önce malzeme kısmında görüldüğü üzere yapıların kemerlerinde teknik olarak da farklı şekillerde kemerler bir arada bulunmaktadır.

4.2.1: Sivri Kemerli Yapılar

Bu kemer çeşidi, gerek erken dönem Osmanlı mimarisinde, gerekse diğer dönemlerde yapıların kemerlerinde en çok tercih edilen şekil olarak bilinmektedir. Kemer karnına biçimine göre çift merkezli sivri kemer ile çift merkezli ve üstten teğetli sivri kemer⁵⁹¹ olarak çeşitleri bulunmaktadır.

Sivri Kemer/Çift Merkezli Sivri Kemerli Yapılar: Erken Osmanlı dönemi mimarisinde cami ve medreselerin revak kemerlerinde, yapıların giriş açıklıklarında, pencere kemerlerinde ve içerde mekânları birbirinden ayıran büyük askı kemerlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Türk- İslam mimarisinde Karahanlılardan⁵⁹² başlayarak, Gazneli⁵⁹³, Büyük Selçuklu⁵⁹⁴, Atabeylikler ve Anadolu Selçuklu⁵⁹⁵, Beylikler⁵⁹⁶ döneminde çift merkezli sivri kemer kullanılmış olup bu kemerler daha sonraki Osmanlı yapılarının kemerlerinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Katalogda tanıtılan 14 cami, 5 türbe, 4 medrese, 3 hamam ve 1 Darüşşifa, ve 1 adet çeşmenin aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri Çift merkezli sivri şekillidir. Bunlar; **Alâaddin Camii**'nin son cemaat yeri revak kemerleri (Foto. 31), **Orhan Camii**'nde son cemaat yeri revak kemerleri, dış cephelerin çökertme ve pencere kemerleri, içerde mekânları birbirinden ayıran büyük askı kemerleri (Çiz. 2; Foto. 33, 34, 36), **I. Murad (Hüdavendigâr) Camii**'nde kuzey cephe son cemaat yeri revak kemerleri, revakın

⁵⁹¹ Burada kemerin açıklığındaki yarım daire biçimi merkezden belli açılarla çizilen doğruların kesişme noktalarından çizilen iki teğet, tepede bir sivrilik oluşturmaktadır. Bilgi için bkz: Engin Yenal, *Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa'da Yapıların oluşumu*, (Ankara : Bursa Kültür A.Ş.), 202.

⁵⁹² Özbekistan, Hazara (Diggaron) Camii'nin içinde sahnaları birbirinden ayıran askı kemerleri. Bkz. Foto. Nu: 2.; Şeyh Fazıl Türbesi'nin tromp kemerleri. (Bkz. Foto. 7).

⁵⁹³ Afganistan, Leşker-i Bazar Sarayı Güney Cephe Giriş Açıklığı Kemer. (Bkz. Foto. 11).

⁵⁹⁴ Merv, Sultan Sencer Türbesi tromp kemerleri ile içerde duvarların ortasında yer alan eyvanların kemeri. Bkz. Foto. Nu: 16.; Ribat-ı Şerif birinci avluda birimlerin kemerlerinden. (bkz. Foto. 19).

⁵⁹⁵ Çift merkezli sivri kemer, Anadolu Selçuklu mimarisinde en çok kullanılan kemer çeşididir. Örnek olarak Erzurum Çifte Minareli Medrese, avlu revak kemerleri verilebilir. (Bkz. Foto 21).

⁵⁹⁶ Selçuk İsa Bey Camii'nin Taçkapı açıklığının kemeri, içerde sahnaları ayıran askı kemerleri ve pencerelerin kemerleri. (Bkz. Foto 26, 27).; Balat İlyas Bey Camii'nin kuzey cephe giriş açıklığının eyvan kemeri (Bkz. Foto. 28).

doğu-batı cephelerinin çökertme kemerleri (Çiz. 13, Foto. 37, 38), **Yıldırım Bayezid Camii**'nin son cemaat yeri revakın kuzey-güney yönlü atılan kemerlerden iki uçtaki kemerler ile içerde orta avluyu yan eyvanlardan ayıran büyük askı kemerleri (Foto. 41, 44), **Ulu Camii**'nde dış cephelerin büyük çökertme kemerleri, pencere kemerleri, taçkapıların kavsara kemerleri, içerde sahnaları birbirinden ayıran büyük askı kemerleri. (Foto. 46-52, 54), **Timurtaş Paşa Camii** (Çiz. 15, Foto. 55-60), **Yeşil Camii**'nin içerde orta avluyu yan eyvanlardan ayıran büyük askı kemerleri (Foto. 66), **İbni Bezzaz Camii**, son cemaat yeri revakın orta aks dışındaki kemerleri (Foto. 70), **Muradiye Camii**'nin içerde orta avluyu yan eyvanlardan ve mihrap önü mekânından ayıran büyük askı kemerleri (Foto. 76), **Hacılar Camii**'nde üç gözlü son cemaat yeri revakın orta aks dışında diğer kemerleri (Foto. 88), **Tuz Pazarı Camii**'nin son cemaat yeri revak kemerleri (Foto. 92), **Başcı İbrahim Camii**'nde son cemaat yeri revakın orta aks kemeri dışında diğer kemerler ile avlu revak kemerleri (Foto. 95-96), **Hamza Bey Camii**'nde son cemaat yeri revak kemerleri, içerde orta birimi mihrap önü ve yan mekânlardan ayıran askı kemerleri (Foto. 98, 101), **Meydancık Camii**'nin son cemaat yeri revakın ve harim girişinin kemeri (Foto. 103, 105), **Gülçiçek Hatun Türbesi**'nde dış cephe pencere kemerleri (Foto. 107), **Yıldırım Bayezid Türbesi**'nde son cemaat yeri revak kemerleri ile giriş açıklığının çökertme kemeri (Foto. 108), **Hatuniye Türbesi**'nin dış cephelerin çökertme kemerleri (Foto. Nu: 115), **Ebe Hatun Türbesi** (Foto. 124), **Kara Mustafa Paşa Türbesi**'nde giriş açıklığının kemeri (Foto. 129), **I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi**'nin revak kemerleri (Foto. 139), **Yıldırım Medresesi**'nde güney dersane eyvanının askı kemeri, dışarıda çökertme kemerleri, avlu giriş eyvanının kemeri ve bu eyvanın yan nişlerinin üst kemerleri (Foto. 153, 155), **Muradiye Medresesi**'nde avlu giriş eyvanının kemeri (Foto. 162), **Şair Ahmed Paşa Medresesi**'nde öğrenci hücrelerinin pencere kemerleri (Foto. 165), **Timurtaş Paşa Hamamı**'nda soyunmalık bölümünün alt sıra pencere kemerleri, içerdeki kemerler (Foto. 177-178), **Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı**'nın Kadınlar kısmı soyunmalığında kubbe geçişlerinin tromp kemerleri (Foto. 190), **Muradiye (II. Murad) Hamamı**'nın sıcaklık biriminde duvarların çökertme kemerleri ile eyvanların kemerleri (Foto. 196), **Nasuh Paşa Hamamı**'nın soyunmalık bölümü kubbe geçiş tromp kemerleri ile sıcaklıkta eyvan kemerleri (Foto. 205-206), **Yıldırım Darüşşifası**'nda avlu giriş açıklığının, nişlerin ve odaların pencere kemerleri (Foto. 220-221) ve **Alâaddin Camii Çeşmesi** (Foto. 224), (Tablo 1).

Bunun yanı sıra teze dâhil edilmeyen ve Bursa'nın merkez ilçelerinde yer alan; **Koca Naib Camii (XIV. Yüzyıl ikinci yarısı)**'nin son cemaat yeri revak kemerleri⁵⁹⁷ (Karş. Foto. 30), **Ebu İshak Mescidi (XIV. Yüzyıl sonu, XV. Yüzyıl başı)**⁵⁹⁸ (Karş. Foto. 31), **Nalbantoğlu Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁵⁹⁹ (Karş. Foto. 3), **Veled-i Harir (Akbiyık) Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁰⁰ (Karş. Foto. 8) ve **Acem Reis (Arap Dede) Camii (XV. Yüzyılın sonu)**⁶⁰¹,nin Üç gözlü son cemaat yeri revakın orta aks açıklığının kemeri dışında diğer kemerleri (Karş. Foto. 10), **Karşıduran Süleyman Bey Türbesi (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁰²,nin dış cephelerin çökertme kemerleri (Karş. Foto. 12) ile **İznik Nilüfer Hatun İmareti (1388)**⁶⁰³ (Foto. 30) ile **İznik Yeşil Camii (1378-1391)**⁶⁰⁴,nin son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri ile içeride askı kemerleri (Karş. Foto. 61), **Manisa Ulu Camii (XIV. Yüzyılın son çeyreği)**⁶⁰⁵,nde taçkapıların eyvan kemerleri, kuzey taçkapı eyvanının yan niş kemerleri ile pencere kemerleri (Karş. Foto. 20), **Milas Firuz Bey Camii (1394)**⁶⁰⁶,nin beş gözlü son cemaat yeri revakın orta aks kemeri, revakın kuzey-güney yönlü atılan kemerleri ile içeride kubbe geçişinin tromp kemerleri (Karş. Foto. 62), **Edirne Eski Camii (1404-1414)**⁶⁰⁷,nin son cemaat yeri revak kemerleri ile içeride sahnları birbirinden ayıran askı kemerleri (Karş. Foto. 24), **Amasya Bayezid Paşa Camii (1414)**⁶⁰⁸,nin son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri, harim giriş eyvanının kemeri, içerde mekânları ayıran askı kemerleri (Karş. Foto. 22), **Edirne Muradiye Camii (1434)**⁶⁰⁹: beş gözlü son cemaat yeri revak kemerleri ile içeride mekânları birbirinden ayıran askı kemerleri (Karş. Foto. 52), **Afyon Gedik Ahmet Paşa Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶¹⁰,nin beş gözlü son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri ile içeride mekânları ayıran askı kemerleri (Karş. Foto. 53), **İnegöl İshak Paşa Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶¹¹ (Karş. Foto. 48), **Manisa İvaz Paşa**

⁵⁹⁷ Bkz. Dipnot: 492.

⁵⁹⁸ Bkz. Dipnot: 493.

⁵⁹⁹ Bkz. Dipnot: 500.

⁶⁰⁰ Bkz. Dipnot: 506.

⁶⁰¹ Bkz. Dipnot: 510.

⁶⁰² Bkz. Dipnot: 514.

⁶⁰³ Bkz. Dipnot: 523.

⁶⁰⁴ Bkz. Dipnot: 548.

⁶⁰⁵ Bkz. Dipnot: 481.

⁶⁰⁶ Bkz. Dipnot: 550.

⁶⁰⁷ Bkz. Dipnot: 485.

⁶⁰⁸ Bkz. Dipnot: 483.

⁶⁰⁹ Bkz. Dipnot: 535.

⁶¹⁰ Bkz. Dipnot: 537.

⁶¹¹ Bkz. Dipnot: 525.

(Çaybaşı) Camii (1484)⁶¹²,nin beş gözlü son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri (Karş. Foto. 25), Tokat Hatuniye (Meydan) Camii (1485)⁶¹³,nin beş gözlü son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri ve içeride duvarların çökertme kemerleri (Karş. Foto. 54), İstanbul Davud Paşa Camii (1485)⁶¹⁴ (Karş. Foto. 55) ve Manisa Hatuniye Camii (1490-1491)⁶¹⁵,nin beş gözlü son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri ile içeride askı kemerleri (Karş. Foto. 26), İstanbul Firuz Ağa Camii (1491)⁶¹⁶,nin üç gözlü son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri ile içeride duvar çökertme kemerleri (Karş. Foto. 57), Edirne II. Bayezid Camii (XV. Yüzyılın sonu)⁶¹⁷,nin pencere kemerleri, avlu revak kemerleri, (Karş. Foto. 56), Ankara Karacabey Türbesi (XV. Yüzyıl ortası)⁶¹⁸,nde dış cephelerin çökertme kemerleri (Karş. Foto. 49), İnegöl İshak Paşa Medresesi (1482)⁶¹⁹,nin pencere kemerleri ile avlu revak kemerleri (Karş. Foto. 50), Edirne II. Bayezid Medresesi (XV. Yüzyılın sonu)⁶²⁰,nin alt sıra pencere kemerleri, avlu revak kemerleri (Karş. Foto. 58), Manisa Gülgün Hatun (Dere) Hamamı (XIV. Yüzyılın ikinci yarısı)⁶²¹ (karş. Foto. 27), Edirne Bedesteni (1417-1418)⁶²² (Karş. Foto. 29), Edirne II. Bayezid Darüşşifası (XV. Yüzyılın sonu)⁶²³,nin giriş eyvanı kemeri, sekiz köşeli merkezi mekânın eyvan kemerleri (Karş. Foto. 59) ve Manisa Kaval Çeşme (1480-1481)⁶²⁴,nin kemerleri (Karş. Foto. 60) çift merkezli sivri kemer düzenindedir.

Yukarıda da görüldüğü üzere Çift merkezli sivri kemer, gerek Bursa yapılarında gerekse Erken Osmanlı dönemine tarihlenen diğer şehirlerdeki yapılarda kullanım alanları benzerlik göstermektedir. Cami ve mescitlerin son cemaat yeri ve avlu revak kemerleri, içeride mekânları ayıran büyük askı kemerleri, Yapı tipi ne olursa olsun dış cephelerin çökerme kemerleri, pencere kemerleri, revak kemerleri, malzeme olarak farklılık gösterse de teknik olarak çift merkezli sivri kemerli olarak örülmektedir. Tipolojik

⁶¹² Bkz. Dipnot: 486.

⁶¹³ Bkz. Dipnot: 538.

⁶¹⁴ Bkz. Dipnot: 539.

⁶¹⁵ Bkz. Dipnot: 487.

⁶¹⁶ Bkz. Dipnot: 541.

⁶¹⁷ Bkz. Dipnot: 540.

⁶¹⁸ Bkz. Dipnot: 526.

⁶¹⁹ Bkz. Dipnot: 527.

⁶²⁰ Bkz. Dipnot: 543.

⁶²¹ Bkz. Dipnot: 488.

⁶²² Bkz. Dipnot: 490.

⁶²³ Bkz. Dipnot: 544.

⁶²⁴ Bkz. Dipnot: 545.

olarak bakıldığında Erken Osmanlı Dönemi Bursa yapılarında 15. Yüzyıl ortalarına kadar çoğunlukla Çift merkezli sivri kemerin kullanıldığı görülmektedir.

Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerli Yapılar: Karahanlı⁶²⁵, Gazneli⁶²⁶ ve Büyük Selçuklu⁶²⁷ yapılarının kemerleri çoğunlukla üstten teğetli sivri şekillidir. Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında⁶²⁸ da kullanılan bu kemer, Osmanlı Mimarisinin Bursa Yapılarında en çok tercih edilen kemer çeşitlerinden biridir. Katalogda tanıtılan 59 yapıdan 16 Cami, 11 türbe, 4 medrese, 7 hamam, 3 han ve 3 Çeşme'nin aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri Çift merkezli ve üstten teğetli sivri kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bunlar; **Orhan Camii**'nin mihrap önü mekânında kubbe geçiş tromplarının kemerleri, alt sıra pencere kemerleri (Foto. 35, 36), **Yıldırım Bayezid Camii**'nin pencere kemerleri ile girişin kavsara kemeri (Foto. 41-42), **Timurtaş Paşa Camii Minaresi** (Foto. Nu: 61), **Yeşil Camii**'nin dış cephe pencere kemerleri, içerde tabhane odalarının girişlerinin çökertme kemerleri (Foto 63, 65), **İbrahim Paşa (Hoca Müslihiddin, Mahkeme) Camii**'nin pencerelerin ve giriş açıklığının kemerleri (Foto 67), **İbni Bezzaz Camii**'nin üç gözlü son cemaat yeri revakın orta aks kemeri ile pencere kemerleri (Foto. 69-70), **Muradiye Camii**'nin son cemaat yeri revak kemerleri, kuzey cephe pencere kemerleri ile diğer cephelerin pencere çökertme kemerleri (Foto. 72, 74), **Yiğit Köhne Mescidi**'nin son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri, kuzey cephe kalkan duvarın üst kısmında ve minare kaidesinde yer alan sağır kemer dizisi (Foto. 77-78), **Selçuk Hatun Mescidi**'nin üç gözlü son cemaat yeri revakın orta aks açıklığı dışındaki tüm kemerler (Foto. 79-80), **Abdal Mehmet Camii**'nin son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri ile içeride birimleri ayıran askı kemeri (Foto. 82-83), **Zeyniler Camii**'nin üç gözlü son cemaat yeri revakın orta aks dışında diğer kemerler, pencere kemerleri, giriş açıklığının çökertme kemeri ile içeride kubbe geçiş tromplarının kemerleri (Foto. 85-87), **Hacılar Camii**'nin üç gözlü son cemaat yeri revakın orta aksının çökertme kemeri, kalkan duvarın üst kısmında yer alan sağır nişlerin kemerleri ile pencere kemerleri (Foto. 88-89), **Ahmed Dai Camii**'nin son cemaat yeri revak kemerleri, pencere kemerleri ile mihrap nişinin kavsara kemeri (Foto.

⁶²⁵ Türkmenistan, Merv, Talhatan Baba Camii'nde dış cephe çökertme, giriş ve pencerelerin kemerleri. (Bkz. Foto. 3.); Buhara, Namazgah Camii Mihrab nişinin kemerleri. (Bkz. Foto. 5) ; Ribat-Melik Kervansarayı taçkapı giriş açıklığının kemerleri. (Bkz. Foto 8).

⁶²⁶ İran, Aslan Cazib Türbesi Kubbe kasnak tromp ve pencere kemerleri. (Bkz. Foto. 10).

⁶²⁷ İsfahan Cuma Camii, Melikşah Kubbesi, tromp kemerleri. (Bkz. Foto. 13).; Ribat-ı Şerif'in giriş açıklığının ve bu açıklığın her iki yanında yer alan mekanların pencere kemerleri. (Bkz. Foto. 17).

⁶²⁸ Kayseri Huand Hatun Camii Mihrap nişinin kemeri. (Bkz. Foto. 20).

90-91), **Tuz Pazarı Camii**'nin harim duvarlarında yer alan pencere kemerleri (Foto. 93-94), **Başcı İbrahim Camii**'nin son cemaat yeri revakın orta aksının çökertme kemeri ile pencere kemerleri (Foto. 95, 97), **Meydancık Camii**'nin dış cephelerde alt sıra pencere kemerleri (Foto. Nu: 104), **Yıldırım Bayezid Türbesi**'nin pencere kemerleri ile içeride duvarların çökertme kemerleri (Foto. 108-109), **Devlet Hatun Türbesi** (Foto. 110), **Yeşil Türbe**'de dış cephelerin çökertme kemerleri, giriş eyvanının kavsara kemeri ile üst sıra pencere kemerleri (Foto. 111-112), **Hatuniye Türbesi**'nin dış cephe pencere kemerleri, giriş açıklığının kavsara kemeri ile içeride duvarların çökertme kemerleri (Foto. Nu: 115-116), **Abdal Mehmet Türbesi**'nde ön giriş mekânın giriş açıklığının kemeri ile dış cephe pencere kemerleri (Foto. 118-119), **II. Murad ve Alâaddin Türbeleri**'nin dış cephe pencere kemerleri, girişin eyvan kemeri ile içeride kubbe geçişlerinin tromp kemerleri (Foto. 120-123), **Hamza Bey Türbesi**'nin pencere ve giriş açıklıklarının kemerleri (Foto. 125), **Hamza Bey Zevce ve Kızları Türbesi** (Foto. 127-128), **Kara Mustafa Paşa Türbesi**'nin pencere kemerleri (Foto. 129), **Saraylılar Türbesi** (Foto. 132), **Cem Sultan Türbesi**'nin pencere kemerleri ile giriş eyvanının kemeri (Foto. 133-134), **Şair Ahmet Paşa Türbesi**'nin pencere Kemerleri (Çiz. 3; Foto. 136-137), **Eyne Bey (Subaşı) Medresesi** (Foto. 148-151), **Yeşil Medrese**'nin dış cephe pencere kemerleri, avlu giriş açıklığının kavsara kemeri, revak kemerleri ile güney dersane eyvanının kemeri (Foto. 153-157, 159), **Muradiye Medresesi**'nin dış cephe alt sıra pencere kemerleri, avlu revak kemerleri, güney dersane eyvan kemeri ile öğrenci hücrelerinin çökertme kemerleri (Foto. 160-161, 163), **Şair Ahmet Paşa Medresesi**'nde güney dersane eyvanının pencere kemerleri, avlu giriş eyvanının üst kemerleri, revak kemerleri, dersane eyvan kemeri (Foto. 166-168), **Şengül Hamamı**'nın soyunmalık bölümü güney cephe kemeri, içeride mekânları bağlayan kemerler ile halvetlerin giriş kemerleri (Foto. 175-176), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı**'nda erkekler ve kadınlar kısmı soyunmalığın alt sıra pencere kemerleri, erkekler kısmı giriş açıklığının eyvan kemeri, ılıkılıkta kubbe geçiş tromp kemerleri ile sıcaklık bölümü eyvan kemerleri (Foto. 180-181, 183-188), **Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı**'nda erkekler ve kadınlar kısmı sıcaklık bölümlerinde duvarların çökertme kemerleri (Foto. 191-192), **Muradiye (II. Murad) Hamamı**'nın giriş açıklığının ve pencerelerin kemerleri (Foto. 193), **Emir Sultan Hamamı**'nın pencere kemerleri, soyunmalıkta kubbe geçiş tromp kemerleri sıcaklıkta eyvan kemerleri (Foto. 197-199), **İbrahim Paşa (Eski) Hamamı**'nın dış cephe pencere kemerleri, soyunmalık giriş

açıklığının alt kemeri, içerde çökertme kemerleri ile halvetlerin giriş açıklıklarının kavsara kemerleri (Foto. 200-202), **Nasuh Paşa Hamamı**'nın dış cephe pencere kemerleri (Foto. 204), **Emir (Bey) Hanı**'nın dış cephe pencere kemerleri ile avlu revak kemerleri (Foto. 207-208), **İpek Han**'ın avlu revak kemerleri (Foto. 211), **Koza Hanı**'nda odaların pencere kemerleri, üst kat avlu revak kemerleri, köşk mescidin pencere kemerleri (Foto. 212, 214-215), **I. Murad (Hüdavendigâr) Camii Çeşmesi** (Foto. 225), **Muradiye Medrese Çeşmesi** (Foto. 226), **Selçuk Hatun Mescidi Çeşmesi** (Foto. 227), (Tablo 2).

Ayrıca Bursa'nın merkez ilçelerinde yer alan ve teze dâhil edilmeyen; **Koca Naib Camii (XIV. Yüzyıl ikinci yarısı)**⁶²⁹,nin pencerelerin ve minare kaidesinin dekoratif sağır kemerleri (Karş. Foto. 30), **İmaret-i İsa Bey Camii (XV. Yüzyıl başı)**⁶³⁰,nin pencere ve mihrap nişinin kavsara kemerleri (Karş. Foto. 32), **Hocaalizade Camii (1439)**⁶³¹,nin son cemaat yeri revakın orta aks kemeri dışında tüm kemerler, pencere kemerleri, minare kaidesinin dekoratif sağır kemerleri (Karş. Foto. 33), **Umur Bey Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶³²,nin pencere kemerleri ve içerde orta birimi yan mekânlardan ayıran askı kemerleri (Karş. Foto. 34), **Şeker Hoca Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶³³,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 1), **Bedrettin (Hafsa Sultan) Camii (1443)**⁶³⁴,nde son cemaat yeri revakın ve pencerelerin kemerleri (Karş. Foto. 35), **Şerefüddin Paşa Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶³⁵ (Karş. Foto. 2), **Nalbantoğlu Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶³⁶,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 3), **Azeb Bey Camii (1555)**⁶³⁷ (Karş. Foto. 36), **Sitti Hatun Camii (1459-1460)**⁶³⁸,nde üç gözlü son cemaat yer revakın orta aks kemeri dışında diğer kemerler, pencere kemerleri (Karş. Foto. 37), **Duhter-i Şeref (Fıskırık) Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶³⁹ (Karş. Foto. 5), **Hatice Sultan (İsfendiyyar) Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁴⁰ (Karş. Foto. 9) ve **Düstürhan (Maksem) Camii (1479)**⁶⁴¹,nin üç gözlü son cemaat yerinin orta aks

⁶²⁹ Bkz. Dipnot: 492.

⁶³⁰ Bkz. Dipnot: 494.

⁶³¹ Bkz. Dipnot: 496.

⁶³² Bkz. Dipnot: 497.

⁶³³ Bkz. Dipnot: 461.

⁶³⁴ Bkz. Dipnot: 498.

⁶³⁵ Bkz. Dipnot: 499.

⁶³⁶ Bkz. Dipnot: 500.

⁶³⁷ Bkz. Dipnot: 501.

⁶³⁸ Bkz. Dipnot: 502.

⁶³⁹ Bkz. Dipnot: 503.

⁶⁴⁰ Bkz. Dipnot: 504.

⁶⁴¹ Bkz. Dipnot: 505.

kemerleri dışında tüm kemerleri (Karş. Foto. 38), **Veled-i Harir (Akbiyık) Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁴²,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 8), **Yeni Bezzaz Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁴³ (Karş. Foto. 39) ve **Mecnun dede Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁴⁴,nin üç gözlü son cemaat yeri revakın orta aks kemeri dışında diğer kemerler ile pencere kemerleri (Karş. Foto. 6), **Hocataşkın Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁴⁵,nin üç gözlü son cemaat yeri revakın orta aks kemeri dışında tüm kemerler (Karş. Foto. 7), **Acem Reis (Arap dede) Camii (XV. Yüzyılın sonu)**⁶⁴⁶,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 10), **Azeb Bey Türbesi (1450)**⁶⁴⁷,nin giriş açıklığının ve pencerelerin kemerleri (Karş. Foto. 40), **Hanım Kızlar Türbesi (XV. Yüzyılın ortası)**⁶⁴⁸,nde dış cephelerin çökertme ve pencere kemerleri (Karş. Foto. 41), **Abdüllatif-i Kudsi Türbesi (XV. Yüzyılın ortası)**⁶⁴⁹,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 11), **Karşıduran Süleyman Bey Türbesi (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁵⁰ (Karş. Foto. 12) ve **Gülşah Hatun Türbesi (XV. Yüzyılın son çeyreği)**⁶⁵¹,nin Giriş açıklığının ve pencerelerinin kemerleri (Karş. Foto. 42), **Umur Bey Hamamı (1430)**⁶⁵²,nın pencere kemerleri, soyunmalıkta kubbe geçişlerinin tromp kemerleri, duvar çökertme kemerleri ile mekânlar arası geçiş kemerleri (Karş. Foto. 13), **İncirli Hamamı (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁵³,nda soyunmalık giriş açıklığının ve kubbe geçişlerinin tromp kemerleri, pencere kemerleri, mekânlar arası geçişlerin kemerleri (Karş. Foto. 15), **Tuz Han (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶⁵⁴,ın Pencere kemerleri, üst kat avlu revak kemerleri (Karş. Foto. 16), **Fidan (Mahmud Paşa) Hanı (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁵⁵,nın güney girişinin eyvan kemeri, üst kat avlu revak kemerleri, pencere kemerleri (Karş. Foto. 17), **Bedrettin (Hafsa Sultan) Camii Çeşmesi**⁶⁵⁶ (Karş. Foto. 43), **İbni Bezzaz Camii Çeşmesi**⁶⁵⁷ (Karş. Foto. 44), **Umur Bey Camii Çeşmesi**⁶⁵⁸

⁶⁴² Bkz. Dipnot: 506.

⁶⁴³ Bkz. Dipnot: 507.

⁶⁴⁴ Bkz. Dipnot: 508.

⁶⁴⁵ Bkz. Dipnot: 468.

⁶⁴⁶ Bkz. Dipnot: 510.

⁶⁴⁷ Bkz. Dipnot: 511.

⁶⁴⁸ Bkz. Dipnot: 512.

⁶⁴⁹ Bkz. Dipnot: 513.

⁶⁵⁰ Bkz. Dipnot: 514.

⁶⁵¹ Bkz. Dipnot: 515.

⁶⁵² Bkz. Dipnot: 516.

⁶⁵³ Bkz. Dipnot: 475.

⁶⁵⁴ Bkz. Dipnot: 476.

⁶⁵⁵ Bkz. Dipnot: 478.

⁶⁵⁶ Bkz. Dipnot: 465.

⁶⁵⁷ Bkz. Dipnot: 175:

⁶⁵⁸ Bkz. Dipnot: 520.

(Karş. Foto. 45), **Beşikçiler Camii Çeşmesi**⁶⁵⁹ (Karş. Foto. 46), **Meydancık Çatal Çeşme**⁶⁶⁰ (Karş. Foto. 47), **Sitti Hatun Mescidi Çeşmesi**⁶⁶¹ (Karş. Foto. 18), ve diğer şehirlerde Erken Osmanlı Dönemine tarihlenen yapılardan;

Manisa Ulu Camii (XIV. Yüzyılın son çeyreği)⁶⁶²,nin avlu revak kemerleri, içeride sahnaları ayıran kemerler ile duvarların çökertme kemerleri (Karş. Foto. 20), **Milas Firuz Bey Camii (1394)**⁶⁶³,nde beş gözlü son cemaat yeri revakın iki uçtaki kemerleri, harim giriş açıklığının üst kısmında yer alan iki renkli mermer kemer (Karş. Foto. 62), **Edirne Yıldırım Camii (XIV. Yüzyıl sonu- XV. Yüzyıl başı)**⁶⁶⁴,nin üst sıra pencere kemerleri, **Edirne Eski Camii (1404-1414)**⁶⁶⁵,nin dış cephe pencere kemerleri, harim giriş açıklığının kemeri (Karş. Foto. 24), **Ankara Karacabey Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶⁶⁶ (Karş. Foto. 23), **Edirne Muradiye Camii (1434)**⁶⁶⁷,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 52), **Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁶⁸,nde doğu-batı eyvan kemerleri (Karş. Foto. 53), **Ankara Karacabey Türbesi (XV. Yüzyıl ortası)**⁶⁶⁹,nin pencere kemerleri (Karş. Foto. 49) ve **Edirne II. Bayezid Medresesi (XV. Yüzyılın sonu)**⁶⁷⁰,nin üst sıra pencere kemerleri (Karş Foto. 58) çift merkezli ve üstten teğetli sivri kemer şeklinde örülmüştür.

Bursa ve diğer şehirlerdeki Erken Osmanlı Dönemine tarihlenen yapılardan çoğunlukla cami ve mescitlerin kubbe geçiş tromp kemerleri, pencere kemerleri, taçkapı kavsara kemerleri, pencere ve mekânların giriş açıklıklarının çökertme kemerleri, revak kemerleri, son cemaat yeri revakın orta aks kemeri ile diğer yapı türlerinde yukarıda bahsedilen özelliklere ek olarak, duvarların çökertme kemerleri ve çeşmelerin niş kemerleri çift merkezli ve üstten teğetli sivri kemer olarak görülmektedir. Yapılan tespitlere göre tipolojik olarak Bursa'da XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapıların kemerlerinde çift merkezli ve üstten teğetli sivri kemer kullanımı daha yaygındır. Fakat XV. Yüzyılın ilk yarısında özellikle Cami ve mescitlerin son cemaat

⁶⁵⁹ Bkz. Dipnot: 521.

⁶⁶⁰ Bkz. Dipnot: 253.

⁶⁶¹ Bkz. Dipnot: 472.

⁶⁶² Bkz. Dipnot: 481.

⁶⁶³ Bkz. Dipnot: 550.

⁶⁶⁴ Bkz. Dipnot: 482.

⁶⁶⁵ Bkz. Dipnot: 485.

⁶⁶⁶ Bkz. Dipnot: 484.

⁶⁶⁷ Bkz. Dipnot: 535.

⁶⁶⁸ Bkz. Dipnot: 537.

⁶⁶⁹ Bkz. Dipnot: 526.

⁶⁷⁰ Bkz. Dipnot: 543.

yerinin tuğla ve tuğla/taş örgülü revak kemerlerinden orta aks açıklığının, çoğunlukla çift merkezli ve üstten tegetli sivri kemer olarak örüldüğü görülmektedir⁶⁷¹. Özellikle kemer tekniğindeki bu farklılığın amacı; giriş aksını diğerlerinden ayırt ederek vurgulamaktır.

4.2.2: Sepet Kulpu Kemerli Yapılar

Türk İslam mimarisi terminolojisinde Sepet Kulpu Kemerle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. D. Hasol, eserinde bu kemeri basık kemere benzer şekilde göstermekte⁶⁷², E. Yenal ise Sivri Kemer, Sepet Kulpu Kemer olarak belirtmektedir⁶⁷³. Bursa Yıldırım Camii'nin son cemaat yeri revakının kuzey-güney yönlü atılan kemerlerinden orta aksın her iki yanındaki bölümlerin kemerlerinin, biçimsel olarak Sepet Kulpu Kemer düzenine uyduğu düşünülmektedir. Bu kemerler, yapıda kullanılan Bursa Tipi kemerlere benzetilse de Bursa kemerlerinin tepe noktasında düz lento şeklindeki form burada bulunmamakta, söz konusu biçimsel özellik Bursa Tipi kemerlerde daha küçük boyutlu olarak görülmektedir. Ayrıca Bursa Kemerlerinin köşelerindeki çeyrek daire formu, burada daha geniş bir dairenin kavsi olarak uygulanmıştır. (Çiz. 6, Foto. 41). Bursa'da Erken Osmanlı Dönemi Mimarisinde benzer bir uygulamaya rastlanılmamıştır (Tablo 3).

4.2.3: Yarım Daire Kemerli Yapılar

Yapılan incelemelere göre, Bu kemer şekline Türk- İslam mimarisinde Anadolu Selçuklu dönemine tarihlenen ve Konya Alâaddin Camii'nin bahçesinde yer alan II. Kılıç Arslan Türbesi'nin Giriş açıklığının çökertme kemerinde rastlanılmaktadır (Foto. 24). Kullanım alanı çok yaygın olmamakla birlikte, katalogta tanıtılan 59 yapıdan, 6 cami, 1 türbe, 1 medrese, 7 hamam, 3 han, 1 bedesten, 1 darüşşifanın aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri yarım daire şekillidir. Bunlar; **Orhan Camii**'nin batı cephesindeki çökertme kemerleri arasındaki üst sıra pencerenin kemeri (Foto. 36), **Yiğit Köhne Mescidi**'nin son cemaat yeri revakın kuzey-güney yönlü atılan tonoz kemerleri (Foto. 78), **Muradiye (II. Murad) Camii**'nde içerde yan eyvanların alt kemerleri (Foto. 76), **Abdal Mehmed Camii**'nin son cemaat yeri revakın kuzey- güney yönlü atılan tonoz kemerleri (Foto. 84), **Zeyniler Camii**'nde son cemaat yeri revakın orta aks

⁶⁷¹ Batur, *a.g.t.*, 128.

⁶⁷² Sepet Kulpu Kemerle ilgili tanım ve çizim için bkz: Hasol, *a.g.e.*, 277.

⁶⁷³ E. Yenal, Bursa Timurtaş Paşa Camii dış cephede alt sıra pencerelerin sivri kemerlerini Sepet Kulpu kemer olarak belirtmektedir. Bilgi ve Fotoğraf için bkz: Yenal, *a.g.e.*, 202.

kemerleri (Çiz. 5; Foto. 85), **Meydancık Camii**'nde dış cephe üst sıra pencere kemerleri (Foto. 104), **Gülçiçek Hatun Türbesi**'nde kuzey cephe giriş açıklığının ve pencerelerin kemerleri (Foto. 106), **Yıldırım Medresesi**'nde güney dersane eyvanının kubbe kasnak pencere kemerleri (Foto. 143), **Orhan Bey Hamamı**'nın erkekler kısmında mekânları ayıran kemerler ile kubbe geçiş tromp kemerleri (Foto. 170-171), **Eski Kaplıca** (Foto. 172-174), **Şengül Hamamı**'nın pencere kemerleri ile doğu cephede giriş açıklığının üst kemeri (Foto. 175), **Timurtaş (Demirtaş) Hamamı**'nda soyunmalık bölümü üst sıra pencere kemerleri, külhanın kemeri (Foto. 177, 179), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı**'nda kadınlar kısmı soyunmalık bölümünün üst sıra pencere kemerleri (Foto. 180), Muradiye (II. Murad) Hamamı'nda soyunmalık bölümünde kubbe geçiş tromp kemerleri, sıcaklıkta halvetlerin giriş kemerleri (Foto. 195-196), **Emir Sultan Hamamı**'nın sıcaklıkta halvet girişlerinin kemerleri (Foto. 199), **Emir (Bey) Hanı**'nda güney girişinin çökertme kemeri, Üst kat odaların girişleri, alt kat kuzey cephe avlu revak kemerleri (Foto. 207, 209), **İpek Hanı**'nda güney cephe giriş açıklığının ve pencerelerin kemerleri (Foto. 210), **Koza Hanı**'nın kuzey taçkapı eyvan kemeri, alt kat avlu revak kemerleri ile köşk mescidin şadırvan kemerleri (Foto. 213, 215), **Yıldırım Bedesteni**'nin giriş açıklıklarının kemerleri ile içerde mahsenleri birbirine bağlayan kemerler (Foto. 216,217), **Yıldırım Darüşşifası**'nın güneyde büyük salonun pencere kemerleri (Foto. 223), (Tablo 4).

Ayrıca, Bursa'nın merkez ilçelerinde yer alan ve teze dâhil edilmeyen; **Ebu İshak Mescidi (XIV. Yüzyıl sonu, XV. Yüzyıl başı)**⁶⁷⁴ (Karş. Foto. 31) ve **Hocaalızade Camii (1439)**⁶⁷⁵,nin son cemaat yeri revakın kuzey-güney yönlü atılan tonoz kemerleri, **Nalbantoğlu Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶⁷⁶,nde son cemaat yerinin tonoz kemerleri (Karş. Foto. 33), **Kayıhan Hamamı (XV. Yüzyılın başı)**⁶⁷⁷,nın Giriş açıklıkların, pencerelerin, mekânlar arası geçişlerin, eyvanların ve duvarların çökertme kemerleri (Karş. Foto. 14) **Fidan (Mahmud Paşa) Hanı (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁷⁸,nın avlu alt kat revak kemerleri ile odaların giriş açıklıklarının kemerleri (Karş. Foto. 17), **Tuz Han (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶⁷⁹,ın alt kat avlu revak kemerleri ile odaların giriş açıklıklarının kemerleri (Karş. Foto. 16) ile diğer şehirlerdeki

⁶⁷⁴ Bkz. Dipnot: 493.

⁶⁷⁵ Bkz. Dipnot: 496.

⁶⁷⁶ Bkz. Dipnot: 500.

⁶⁷⁷ Bkz. Dipnot: 517.

⁶⁷⁸ Bkz. Dipnot: 478.

⁶⁷⁹ Bkz. Dipnot: 476.

yapılardan; **Manisa Kurşunlu Han (XV. Yüzyılın sonu)**⁶⁸⁰ (Karş. Foto. 28) ve **Edirne II. Bayezid Darüşşifası (XV. Yüzyılın sonu)**⁶⁸¹ ‘nın avlu revak kemerleri (Karş. Foto. 59) yarım daire şekillidir.

Bu dönemde Bursa’da ve diğer şehirlerde yer alan yapıların yukarıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri malzeme olarak farklılık gösterse de teknik olarak bezemektedir. İncelenen örneklere göre; cami ve mescitlerde son cemaat yeri revakının kuzey-güney yönlü atılan tonoz kemerleri, üst sıra pencere kemerleri, yapı tipi ne olursa olsun kubbe kasnak pencere kemerleri, hamamlarda; üst sıra pencere kemerleri, kubbe geçiş tromp kemerleri, külhan kemeri, mekânların giriş açıklıklarının kemerleri, hanlarda ise odaların giriş açıklıklarının kemerleri ile avlu revak kemerleri yarım daire kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bu kemer, Erken Osmanlı dönemindeki az kullanımına karşı, klasik devir Osmanlı Mimarisinde (XVI. Yüzyıl ortalarında) daha çok kullanılmıştır⁶⁸².

4.2.4: Basık Kemerli Yapılar

Basık Kemer, Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde taçkapı nişinin gerisinde yer alan açıklıklar ile yapıların içindeki mekânların giriş açıklıklarının değişmez bir unsurudur. Yapılan tespitlere göre, Türk-İslam mimarisinde Anadolu’da Atabeylikler ve Anadolu Selçukluların eserlerinden olan Erzurum Çifte Minareli Medresesi’nin taçkapı nişinin gerisinde yer alan girişin kemeri (Foto. 22) ile Sivas Gök Medrese’nin taçkapı nişinin gerisinde yer alan girişin kemeri (Foto. 23), basık kemer düzenindedir. Katalogda tanıtılan 59 yapıdan 10 Cami, 8 türbe, 4 medrese, 5 hamam ve 2 hanın aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemerleri basık kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bunlar; **Alâaddin Camii**’nde kuzey cephe harim girişinin ve iki pencerenin kemerleri (Foto. 31-32), **Orhan Camii**’nde giriş açıklığının mermer kemeri (Foto. 35), Yıldırım Camii’nde giriş açıklığının ve tabhane odalarının girişlerinin kemerleri (Foto. 43-44), **Ulu Camii**’nde Taçkapıların mermer kemerleri (Foto. 46), **Timurtaş Paşa Camii**’nin harim girişinin taş kemeri (Çiz. 4, Foto. 57), **Yeşil Camii**’nde taçkapı giriş açıklığının ve içeride tabhane odalarının girişinin mermer kemeri (Foto. 65), **İbni Bezzaz Camii**’nde son cemaat yeri revakın beyaz ve gri renkte palmet motifini anımsatan zıvanalı kemeri ile harimin girişinin gri ve pembe renkte zıvanalı mermer kemerleri (Çiz. 16, Foto. 70, 75), **Muradiye Camii** (Foto 75) ve **Zeyniler Camii**’nin harim girişinin mermer kemeri

⁶⁸⁰ Bkz. Dipnot: 489.

⁶⁸¹ Bkz. Dipnot: 544.

⁶⁸² Batur, *a.g.t.*, 129.

(Foto. 87), **Tuz Pazarı Camii**'nde son cemaat yeri revakın ve harim girişinin mermer kemerleri (Foto. 93), **Yıldırım Bayezid Türbesi** (Foto. 108), **Yeşil Türbe** (Foto 112), ve **Hatuniye Türbesi**'nin girişinin mermer kemerleri (Foto. 115), **Abdal Mehmet Türbesi** girişinin kemeri (Foto. 119), **II. Murad ve Alâaddin Türbeleri** (Foto. 121), **Kara Mustafa Paşa Türbesi** (Foto. 129), **Cem Sultan Türbesi** (Foto. 134) ve **Şair Ahmed Paşa Türbesi** girişlerinin mermer kemerleri (Foto. 138), **Yıldırım Medresesi** (Foto. 144, 146) ve **Yeşil Medrese'nin** avlu girişinin mermer kemeri ile içerde öğrenci hücrelerinin giriş kemerleri (Foto. 155, 157), **Muradiye Medresesi**'nde güney dersane eyvanının üst sıra pencere kemerleri, avlu girişinin mermer kemeri ile öğrenci hücrelerinin giriş kemerleri (Foto. 161-163), **Şair Ahmet Paşa Medresesi** girişinin taş kemeri (Foto. 167), **Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı**'nın kadınlar kısmı soyunmalığın giriş kemeri (Foto. 189), **Muradiye (II. Murad) Hamamı** (Foto. 193), **Emir Sultan Hamamı** (Foto. 197), **İbrahim Paşa (Eski) Hamamı** (Foto. 200) ve **Nasuh Paşa Hamamı**'nın girişinin mermer kemerleri (Foto. 204), **Emir (Bey) Hanı**'nda güney girişin taş kemeri (Foto 207), **Koza Hanı**'nın kuzey girişinin mermer kemeri (Foto. 213), (Tablo 5).

Ayrıca Bursa'nın merkez ilçelerinde yer alan ve teze dâhil edilmeyen; **Umur Bey Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶⁸³ (Karş. Foto. 34), **Sitti Hatun Camii (1459-1460)**⁶⁸⁴ (Karş. Foto. 37), **Abdüllatif-i Kudsi Türbesi (XV. Yüzyılın ortası)**⁶⁸⁵ (Karş. Foto. 11), **Gülşah Hatun Türbesi (XV. Yüzyılın son çeyreği)**⁶⁸⁶,nin girişin mermer kemerleri (Karş. Foto. 42), **Fidan (Mahmud Paşa) Hanı (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁸⁷,nda güney giriş açıklığının mermer kemeri (Karş. Foto. 17), **Tuz Han (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁶⁸⁸,ın kuzey cephe avlu giriş açıklığının kemeri (Karş. Foto. 16) ile diğer şehirlerde yer alan; **Manisa Ulu Camii (XIV. Yüzyılın son çeyreği)**⁶⁸⁹,nin kuzey taçkapının mermer kemeri (Karş. Foto. 20), **İznik Yeşil Camii (1378-1391)**⁶⁹⁰ (Karş. Foto. 61), **Amasya Bayezid Paşa Camii (1414)**⁶⁹¹ (Karş. Foto. 22), **Edirne Muradiye**

⁶⁸³ Bkz. Dipnot: 497.

⁶⁸⁴ Bkz. Dipnot: 502

⁶⁸⁵ Bkz. Dipnot: 513.

⁶⁸⁶ Bkz. Dipnot: 515.

⁶⁸⁷ Bkz. Dipnot: 478.

⁶⁸⁸ Bkz. Dipnot: 476.

⁶⁸⁹ Bkz. Dipnot: 481.

⁶⁹⁰ Bkz. Dipnot: 548.

⁶⁹¹ Bkz. Dipnot: 483.

Camii (1434)⁶⁹² (Karş. Foto. 52), **Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁶⁹³ (Karş. Foto. 53), **Manisa İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii (1484)**⁶⁹⁴ (Karş. Foto. 25), **Tokat Hatuniye (Meydan) Camii (1485)**⁶⁹⁵ (Karş. Foto. 54), **Manisa Hatuniye Camii (1490-1491)**⁶⁹⁶ (Karş. Foto. 26) ve **İstanbul Firuz Ağa Camii (1491)**⁶⁹⁷,nin harim girişlerinin mermer kemerleri (Karş. Foto. 57), **Edirne II. Bayezid Camii (XV. Yüzyılın sonu)**⁶⁹⁸,nin avlu ve harim girişinin mermer kemeri (Karş. Foto. 56), **Ankara Karacabey Türbesi (XV. Yüzyıl ortası)**⁶⁹⁹ girişinin mermer kemeri (Karş. Foto. 49), **İnegöl İshak Paşa Medresesi (1482)**⁷⁰⁰ girişinin kemeri (Karş. Foto. 50) ve **Edirne II. Bayezid Darüşşifası (XV. Yüzyılın sonu)**⁷⁰¹,nın avlu ve merkezi mekânın girişi ile odaların giriş kemerleri (Karş. Foto. 59) basık kemer şekilli olarak düzenlenmiştir.

Yapı tipi ne olursa olsun genellikle, her türlü küçük açıklıkları geçmek için çoğunlukla tek renk veya iki renkli mermerden zıvanalı olarak örülen basık kemerin, gerek Bursa gerekse diğer Erken dönem şehirlerindeki yapılarda kullanım alanları benzemektedir. Ancak İbni Bezzaz Camii'nin son cemaat yeri revakının orta aks kemerinde görülen iki renkli taştan palmet motifini anımsatan zıvanalı kemeri Bursa yapılarında ünik bir örnek olmakla birlikte, bu düzenlemenin benzer örneğinin daha önce Anadolu Selçuklularının Konya'da Alâaddiın Camii'nin avlusunda yer alan ve XIII. Yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen II. Alâaddin Türbesi'nin düz atkılı girişinde rastlanılmıştır⁷⁰² (Karş. Foto. 63). Bu dönemde Basık kemerin eğrisi genellikle aynıdır. Fakat XVII. Yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Mimarisinde bu kemerin eğriliği artmaktadır.⁷⁰³

⁶⁹² Bkz. Dipnot: 535.

⁶⁹³ Bkz. Dipnot: 537.

⁶⁹⁴ Bkz. Dipnot: 486.

⁶⁹⁵ Bkz. Dipnot: 538.

⁶⁹⁶ Bkz. Dipnot: 487.

⁶⁹⁷ Bkz. Dipnot: 541.

⁶⁹⁸ Bkz. Dipnot: 540.

⁶⁹⁹ Bkz. Dipnot: 526.

⁷⁰⁰ Bkz. Dipnot: 527.

⁷⁰¹ Bkz. Dipnot: 544.

⁷⁰² Bilgi için bkz: Karpuz, "Konya", 190.

⁷⁰³ Batur, *a.g.t.*, 131.

4.2.5: Bursa Kemerli Yapılar

Bu kemer, Erken Osmanlı Dönemi öncesi yayınlarda Aynalı Kemer⁷⁰⁴ olarak adlandırılmış, fakat Bursa'da özellikle Yıldırım Bayezid Camii'nde çokça kullanılışından sonra Bursa Kemerli olarak genelleşmiştir. Yapılan incelemelere göre; bu kemer türüne ilk olarak Büyük Selçukluların Ardistan Cuma Camii'nin duvar çökertme kemerinde rastlanılmaktadır (Foto. 14). Ancak burada kemerin ayna kısmı eğrisel görünüşte olup Osmanlı Mimarisindeki bu eğrilik yoktur. Anadolu'ya gelindiğinde Anadolu Selçukluların Konya II. Kılıç Arslan Türbesinin girişi (Foto. 24), Beylikler Döneminde Balat İlyas Bey Camii (1404)⁷⁰⁵, nin giriş ve pencere açıklıklarının çökertme kemerleri (Bursa Kemerli şeklinde düzenlenmiştir Katalogda tanıtılan 10 cami, 3 türbe, 2 medrese ve 3 adet hamamın aşağıda bahsedilen bölümlerinde Bursa Kemerli kullanılmıştır. Bunlar; **Yıldırım Bayezid Camii**'nin son cemaat yeri revak kemerleri, giriş eyvanı kemerleri ve giriş ayvanının her iki yanında üst katta bulunan mekânların pencere açıklıklarının kemerleri (Çiz. 17, Foto. 40-44), **Ulu Camii**'nde kuzeybatı köşede yer alan minarenin giriş açıklığının çökertme kemerleri ile minare kaidesindeki sağır kemerler (Foto. 53), **Yeşil Camii**'nin kuzey cephe üst sıra sahnîşlerin kemerleri, İçerde orta avlu ile mihrap önü mekânını ayıran büyük askı kemerleri, kuzey cephe eyvanların ve üst kat hünkâr mahfilinin ve eyvanların kemerleri (Foto. 62, 65, 66), **Muradiye Camii**'nin kuzey cephe üst sıra sahnîş kemerleri, girişin eyvanı kemerleri, içerde yan mekânların duvar niş kemerleri (Foto. 73, 75), **Selçuk Hatun Mescidi** (Çiz. 7; Foto. Nu: 79) ve **Hacılar Camii**'nin Son cemaat yeri revakının orta aks kemerleri (Foto. 88), **Ahmed Dai Camii**'nde kuzey cephe kalkan duvarın yukarısında yer alan üçlü sağır kemerlerden yandaki kemerler (Foto. 90), **Tuz Pazarı Camii**'nin son cemaat yeri revakın kuzey duvarındaki pencere kemerleri (Foto. 93), **Başcı İbrahim Camii**'nin harim girişinin çökertme kemerleri (Foto. 96), **Hamza Bey Camii** girişinin eyvanı kemerleri, içerde orta avluyu yan birimlerden ayıran alt kemer (Foto. 100-101), **Abdal Mehmet Türbesi** ön giriş mekânının çökertme kemerleri (Foto. 118), **Cem Sultan Türbesi** giriş eyvanının yan duvarlarındaki pencere boşluklarının kemerleri, içerde çift kademeli duvar çökertme kemerlerinden alttakilerden dördünün kemerleri (Foto. 134-135), **Şair Ahmed Paşa Türbesi** giriş eyvanının kemerleri (Foto. 138), **Yeşil Medrese** avlu giriş eyvanının yan niş kemerleri (Foto. 155), **Şair Ahmed Paşa Medresesi**'nde İçerde giriş eyvanının alt

⁷⁰⁴ Tükel Yavuz, *a.g.e.*, 20.

⁷⁰⁵ Bkz. Dipnot: 134.

kemerleri (Foto. 167), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı** kadınlar kısmı sıcaklığın eyvan kemerleri, erkekler kısmı giriş eyvanının yan niş kemerleri (Foto. 182, 184), **Muradiye (II. Murad) Hamamı** sıcaklık eyvanının duvar niş kemerleri (Foto. 196), **İbrahim Paşa (Eski) Hamamı**'nın ılıkılıkta eyvan kemeri (Foto. 201), (Tablo 6).

Ayrıca Bursa'nın merkez ilçelerinde yer alan ve teze dâhil edilmeyen; **Şeker Hoca Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁷⁰⁶ harim girişinin çökertme kemeri (Karş. Foto. 1), **Nalbantoğlu Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁷⁰⁷, nde son cemaat yeri revakın orta aks kemeri ile harim giriş açıklığının kemeri (Karş. Foto. 3), **Hatice Sultan (İsfendiyyar) Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷⁰⁸ (Karş. Foto. 9) ve **Veled-i Harir (Akbiyık) Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷⁰⁹, nin son cemaat yeri revakın orta aks kemerleri (Karş. Foto. 8), **Yeni Bezzaz Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷¹⁰ son cemaat yeri revakın orta aks kemeri ile harim giriş açıklığının kemeri (Karş. Foto. 39), **Mecnun Dede Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷¹¹ (Karş. Foto. 6), **Hocataşkın Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷¹² (Karş. Foto. 7) ve **Acem Reis (Arap dede) Camii (XV. Yüzyılın sonu)**⁷¹³, nin son cemaat yeri revakın orta aks kemerleri (Karş. Foto. 10) **Abdüllatif-i Kudsi Türbesi (XV. Yüzyılın ortası)**⁷¹⁴ giriş eyvanının kemeri (Karş. Foto. 11), **İncirli Hamamı (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷¹⁵ Soyunmalıktan ılıkılığa geçişte duvarın çökertme kemeri (Karş. Foto. 15) ile **İznik Nilüfer Hatun İmareti (1388)**⁷¹⁶ girişin mermer kemeri (Karş. Foto. 30), **Edirne Eski Camii (1404-1414)**⁷¹⁷ minare kaidesinde girişin niş kemeri (Karş. Foto. 24), **Edirne Muradiye Camii (1434)**⁷¹⁸ içerde kuzey cephe pencere niş kemerleri (Karş. Foto. 52), **Tokat Hatuniye (Meydan) Camii (1485)**⁷¹⁹, nde taçkapı kavsaranın kuşatma kemeri (54), **Ankara**

⁷⁰⁶ Bkz. Dipnot: 461.

⁷⁰⁷ Bkz. Dipnot: 500.

⁷⁰⁸ Bkz. Dipnot: 504.

⁷⁰⁹ Bkz. Dipnot: 505.

⁷¹⁰ Bkz. Dipnot: 507.

⁷¹¹ Bkz. Dipnot: 508.

⁷¹² Bkz. Dipnot: 468.

⁷¹³ Bkz. Dipnot: 510.

⁷¹⁴ Bkz. Dipnot: 513.

⁷¹⁵ Bkz. Dipnot: 475.

⁷¹⁶ Bkz. Dipnot: 523.

⁷¹⁷ Bkz. Dipnot: 485.

⁷¹⁸ Bkz. Dipnot: 535.

⁷¹⁹ Bkz. Dipnot: 538.

Karacabey Türbesi (XV. Yüzyıl ortası)⁷²⁰ giriş eyvanının kemeri (Karş. Foto. 49) Bursa Kemerı şekillidir.

Yukarıda bahsedilenlerden da anlaşılacağı üzere Bursa kemeri çoğunlukla küçük açıklıkların kemerlerinin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Çok fazla strüktüel (taşıyıcı) özelliği olmayan bu kemer taşıyıcı unsur olarak kullanılacağı zaman farklı büyüklük ve kesimdeki taşlar, yükü duvara da aktaracak biçimde, duvara karışarak örülmektedir⁷²¹. Tipolojik olarak bakıldığında, 15. Yüzyılın ilk yarısına tarihlenen camilerde büyük açıklıklarda taşıyıcı kemer olarak kullanılan bu kemer (bkz. Yıldırım Bayezid Camii, Yeşil Camii), yüzyılın ikinci yarısından itibaren çoğunlukla küçük açıklıklarda veya dekoratif kemerlerde kullanılmıştır (mahalle mescitlerinin son cemaat yeri revakının orta aks kemerinde, yapıların çoğunlukla niş şeklinde olan giriş açıklıkları kemerlerinde, pencere kemerlerinde, hamamların eyvan ve duvar çökertme kemerlerinde vb.). En iyi örnekleri bu dönemde görülen Bursa Kemerı, daha sonraki Osmanlı yapılarının çoğunlukla küçük açıklıklarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

4.2.6: Dilimli/Dalgalı Kemerli Yapılar

Dilimli kemer, Erken Dönem Osmanlı mimarisinde çoğunlukla küçük açıklıklarda severek kullanılmıştır. Genellikle üç ve beş dilimli olarak örülen bu kemer, kilit noktasında ya sivri ya da daire şekilli olarak görülmektedir⁷²². Yapılan tespitlere göre, bu kemer türüne Türk-İslam mimarisi çerçevesinde Büyük Selçukluların İsfahan Cuma Camii, Melikşah kubbesinde mekâna girişi sağlayan açıklıkların kemerinde ilk olarak rastlanmaktadır (Foto. 13). Yine bu dönemde Ribat-ı Şerif'in birinci avlusundaki birimlerin niş kemerlerinde (Foto. 19), Anadolu'da Atabeyliklerin eserlerinden Diyarbakır Mesudiye Medresesinin batı cephesinde avlu alt kat revak kemerlerinden ikisinde (Foto. 27) üç dilimli kemer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katalalogda tanıtılan 59 yapıdan 4 cami, 3 türbe, 1 medrese, 4 hamamın aşağıda bahsedilen bölümlerin kemerleri dilimli/dalgalı kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bunlar; **Yıldırım Camii**'nin içerde kuzey cephe üst kat mekânların pencere kemerleri (Foto. 45), **Yeşil Camii**'nin içerde giriş eyvanını dört yönden çeviren kemerler (Foto. 64), **Muradiye Camii**'nin kuzey cephe orta aksta üst kat sahnîş kemeri (Foto. 73), **Başcı**

⁷²⁰ Bkz. Dipnot: 526.

⁷²¹ Batur, *a.g.t.*, 130.

⁷²² Tükel Yavuz, *a.g.t.*, 21.

İbrahim Camii Son cemaat yeri revakın orta aks kemerleri (Foto. 96), **Hamza Bey Camii** giriş eyvanının yan niş kemerleri, kubbe kasnağında pencerelerin ve sağır nişlerin kemerleri (Foto. 100, 102), **Yıldırım Bayezid Türbesi** Kuzey cephe pencerelerinin çökertme kemerleri (Foto. 108), **Cem Sultan Türbesi**'nde İçerde duvar çökertmelerinden giriş ve mihrap duvarının alt kemerleri (Foto. 135), **Yeşil Türbe**'de giriş koridorundan içeriye açılan kemer (Çiz. 10, Foto. 113), **Yeşil Medrese**'de avlu girişinin içeriye bakan kısmının kemerleri, avlu doğu- batı eyvanların kemerleri (Foto. 157-158), **Şengül Hamamı**'nın sıcaklık bölümünde halvet girişlerinin arasında kalan duvar nişinin kemerleri (Foto. 176), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı**'nın erkekler kısmı sıcaklık bölümünde duvar nişlerinin kemerleri (Foto. 187-188), **Eski-Yeni (Ördekli) Hamamı**'nın erkekler kısmı sıcaklığında halvet girişlerinin kemerleri (Foto. 192), **İbrahim Paşa (Eski) Hamamı**'nın sıcaklık ve halvet bölümlerinde niş kemerleri (Foto. 202), (Tablo 7).

Ayrıca Bursa'da Erken Osmanlı dönemine tarihlenen ve teze dâhil edilmeyen; **Umur Bey Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)** girişinin çökertme kemerleri⁷²³ (Karş. Foto. 34), **Sitti Hatun Camii (1459-1460)**⁷²⁴, nde son cemaat yeri revakın orta aks kemerleri (Karş. Foto. 37), **Düstürhan (Maksem) Camii (1479)**⁷²⁵, nde son cemaat yeri revakın orta aks kemerleri (Karş. Foto. 38) Dilimli/dalgalı kemer şekillidir.

Tipolojik olarak bakıldığında dilimli/dalgalı kemerler, yüzyılın başında daha önceki Türk-İslam mimari geleneğinin etkileriyle küçük açıklıklarda (pencere ve kapı) tepesi dairesel üç dilimli kemer şeklinde görülmektedir. XV. Yüzyılın ilk yarısından itibaren bu kemerlerde dilim sayısı artmakta ve şekil olarak daha dalgalı ve tepe noktası üstten teğetli sivri şekle dönüşmektedir. Mahalle mescitlerinin son cemaat yeri revakının orta aks kemerinde (giriş aksını vurgulamak için), duvarların çökertme kemerlerinde ve hamamlarda duvar nişlerinin kemerlerinde severek kullanılmıştır.

Erken Osmanlı Dönemi Bursa yapılarında kullanılan bu kemer, daha önceki Türk-İslam mimari geleneğinin devamı olmakla birlikte yeni denemelerle farklı şekiller kazanmıştır. Zaten bu dönemin en önemli özelliği de sanatçıların mimaride yeni arayışlar içinde olması ve bunu meydana getirdikleri eserlere yansıtmış olmalarıdır.

⁷²³ Bkz. Dipnot: 497.

⁷²⁴ Bkz. Dipnot: 502.

⁷²⁵ Bkz. Dipnot: 505.

4.3: Süsleme

Erken Osmanlı dönemi yapılarına baktığımızda, dış cephede duvarların çoğunlukla sade olduğu görülmektedir. Süsleme söz konusu olduğunda özellikle cami ve mescitlerin giriş cephesi önemsenmiştir. Bu dönemde özellikle tuğla ve tuğla/taş kemerler düz veya süslemeli bir şerit ile duvar yüzeyinden ayır edilmektedir. Bu özelliğiyle Büyük Selçukluların kemerlerinden ayrılmaktadır. Anadolu Selçuklu yapılarının tüm yüzeyleri dolduracak şekilde yoğun taş süslemelerine karşın Beylikler döneminde bir sadeleşme görülmektedir. Bu dönemde kemeri dışı, kemer yüzeyi, kemer alınlıkları ve kemerlerin kilit noktalarında çeşitli süslemelere yer verilmiştir.

4.3.1:Kemer Dışta Sınırlayan Süsleme

Testere Dişi Tuğla Şerit: Yapılan tespitlere göre tuğla/taş ve tuğla kemerlerde kemeri duvar yüzeyinden ayırt eden testere dişi tuğla şerit, Türk-İslam mimarisi çerçevesinde Erken Osmanlı dönemi Bursa yapılarında görülmeye başlanmıştır. Bu şeridin esin kaynağının ise Bizans Mimarisi olduğu düşünülmektedir⁷²⁶ İki yatay düz tuğla şerit arasında testere dişini anımsatan bu motif; katalogta tanıtılan 59 yapıdan 7 cami, 2 türbe, 3 medrese, 2 hamam, 1 han, 1 bedesten, 1 darüşşifa ve 1 adet çeşmenin kemerlerini süslemektedir. Bunlar; **Orhan Camii**'nin son cemaat yeri revakın batı açıklığındaki ikiz kemerler ile batı cephede çökertme ve üst sıra pencere kemeri (Foto. 34, 46), **Muradiye Camii**'nin son cemaat yeri revak kemerleri, harim güney duvarında alt sıra pencere çökertme kemerleri (Çiz. 18, Foto. 71, 74), **Selçuk Hatun Mescidi**'nin güney ve batı cephede üst sıra pencere kemerleri (Foto. 80-81), Zeyniler Camii'nin doğu cephede alt sıra pencere kemerleri (Foto. 86), **Tuz Pazarı Camii**'nin kuzey cephede üst sıra ve kubbe kasnak pencere kemerleri (Foto. 94), **Başçı İbrahim Camii**'nin son cemaat yeri yan birimlerin revak kemerleri ile güney cephede alt sıra pencere kemerleri (Foto. 96-97). **Hamza Bey Camii**'nde mihrap önü mekânının alt sıra pencere kemerleri (Foto. 99), Hamza Bey Türbesi'nin taçkapı eyvan kemeri (Foto. 125), **Saraylılar Türbesi** (Foto. 132), **Eyne Bey (Subaşı) Medresesi**'nde kuzeydoğu köşedeki pencerenin çökertme kemeri (Foto. 149), **Yeşil Medrese**'de güney dersane eyvanının batı ve güney duvarlarındaki alt sıra pencere çökertme kemerleri (Foto. 154),

⁷²⁶ Testere dişi tuğla şerit, Bizans Mimarisinde gerek duvar yüzeyinde gerekse kemerin dış kısmında daha büyük boyutlu olarak uygulanmıştır. İstanbul'da Edirnekapi'nin Haliç'e bakan yamacında eski adı Khora Kilisesi olan Kariye Camii'nin duvarın üst örtüye yakın kısmında ve pencere çökertme kemerinde bu şeridi görmek mümkündür. Bilgi için bkz: Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, (İstanbul: Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963.). Karş. Foto. 64.

Muradiye Medresesi'nde öğrenci hücrelerinin pencere çökertme kemerleri (Foto. 160, 162), **Eski Kaplıca**'da erkekler kısmı ılıklığın batı cephesi ile kadınlar kısmı sıcaklığının doğu duvarının çökertme kemerleri (Foto. 172), **İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı** erkekler kısmında taçkapının solundaki ile soyunmalığın güney duvarındaki alt sıra pencere çökertme kemerleri (Foto. 184-185), **İpek Hanı**'nın avlu revak kemerleri (Foto. 211), **Yıldırım Bayezid Bedesteni** batı girişinin eyvan kemeri (Foto. 216), **Yıldırım Bayezid Darüşşifası** giriş açıklığının çökertme kemeri ile giriş koridorunun sağındaki niş kemerleri (Foto. 220-221), **Alâaddin Camii Çeşmesi** niş kemeri (Foto. 224).

Ayrıca Bursa'da teze dâhil edilmeyen, **Şeker Hoca Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷²⁷ doğu cephe üst sıra pencere kemeri (Karş. Foto. 1), **Acem Reis (Arap Dede) Camii (XV. Yüzyılın sonu)**⁷²⁸,nde son cemaat yerinin batı duvarındaki çökerme kemeri (Karş. Foto. 10), **İznik Nilüfer Hatun imareti** (1388)⁷²⁹,nde kuzey cephe girişin ve iki pencerenin çökertme kemerleri (Foto 30) ile **Amasya Bayezid Paşa Camii** (1414)'nin doğu ve batı cephede üst sıra pencere kemerlerinde (Karş. Foto. 22)bu şerit kullanılmıştır.

Yukarı bahsedilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, tuğla/taş ve tuğla kemerlerde testere dişi tuğla şerit, çoğunlukla yapıların alt sıra pencerelerinin çökertme kemerlerini, üst sırada alçı dışlıklı pencerelerin kemerlerini dışta sınırlamaktadır. İncelenen yapılardan bazılarında bu şerit, iki pencere arasında kesintisiz devam etmekte ve böylece duvar yüzeyinde dekoratif bir görüntü oluşturmaktadır (bkz. Zeyniler Camii: Foto. 86.; Başçı İbrahim Camii: Foto. 97). Hatta bu şerit bazen de iki pencere arasına yerleştirilen küçük sağır bir nişin kemerini de bölüntüsüz süslemektedir (bkz. Selçuk Hatun Camii: Foto. 80). Testere dişi tuğla şerit, pencere kemerlerinin yanı sıra revak kemerlerinde, giriş açıklıklarının niş veya eyvan kemerlerinde de kullanılmıştır. Erken Osmanlı Döneminde özellikle tuğla/taş ve tuğla yapıların kemerlerini süsleyen bu motifin Klasik dönem Osmanlı Mimarisine pek etki ettiği söylenemez.

Meandır Motifli Şerit: Bir çizgi veya bir banttıan oluşıan dik açılı ve eğrisel kıvrımların birbirini içine geçerek oluşturduğı geometrik bezemenin adının, eski ismi Maiandros olan ve bugünkü Menderes nehrinin akış çizgilerinden esinlenilerek oluşturulduğı

⁷²⁷ Bkz. Dipnot: 494.

⁷²⁸ Bkz. Dipnot: 510.

⁷²⁹ Bkz. Dipnot: 523.

düşünülmektedir⁷³⁰. Kökeni Arkaik döneme kadar uzanan bu motifin Erken Osmanlı Dönemi Bursa yapılarında kemerlerin dışını sınırlayan motif olarak ve özellikle kemerli pencere gruplarına dışta dikdörtgen bir çerçeve olarak kullanılmaktadır. Dört çeşit meandır motifinden çengel ve kesik meandır şekilleri Bursa yapılarının kemerlerini süslemektedir. Katalogda tanıtılan 2 cami ve 1 türbe yapısında meandır motifi kullanılmıştır. Bunlar; İbrahim Paşa (Hoca Müslihiddin, Mahkeme) Camii'nde doğu cephede pencerelerin çökertme kemerleri dışta kesik meandır motifiyle sınırlandırılmıştır (Foto. 67). **Zeyniler Camii'nin** batı cephede alt sıra pencere kemerleri dışta çengel meandır motifli şerit ile dikdörtgen bir çerçeve oluşturmaktadır (Foto. 86). **Şair Ahmed Paşa Türbesi**'nde alt sıra pencerelerin çökertme kemerleri dışta kesik meandır motifli şerit ile süslenmiştir (Çiz. 3, Foto. 136-137).

Ayrıca Bursa'da teze dâhil edilemeyen; **Abdüllatif-i Kudsi Türbesi (XV. Yüzyılın ortası)**⁷³¹,nin güney cephede alt sıra pencere kemerleri dışta çengel meandır motifli şerit ile dikdörtgen bir çerçeve oluşturmaktadır (Karş. Foto. 11). **Şeker Hoca Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷³² üst sıra pencere kemeri (Karş. Foto. 1), **Veled-i Harir (Akbiyık) Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)** son cemaat yerinin doğu duvarındaki nişin kemeri dışta kesik meandır motifiyle süslenmiştir (Karş. Foto. 8). Yine çağdaşı **Manisa İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii (1484)**⁷³³,nin son cemaat yeri revak kemerleri dışta kesik meandır motifli şerit ile süslenmiştir (Karş. Foto. 25).

İncelenen örneklerin hepsinde meandır motifli şerit iki yatay tuğla şerit arasında yine tuğladan oluşturulmuştur. Özellikle Hellenistik dönem yapılarını süsleyen meandır motifinin Erken Osmanlı Dönemi Bursa'da ve diğer şehirlerdeki yapıların kemerlerinde kullanım alanları oldukça sınırlıdır.

4.3.2: Kemer Yüzeylerinin Süslemesi

Çubuk: Dikey yerleştirilmiş tuğlaların üstünün yuvarlatılması ile oluşturulan bir motiftir⁷³⁴. Tuğlanın yanı sıra taş malzeme ile de oluşturulabilmektedir. Erken Osmanlı Döneminde, Bursa'da çok az sayıda yapının kemerlerinde bu süslemeye yer verilmiştir.

⁷³⁰ Bu Motifle ilgili detaylı bilgi için Bkz: Saadet Eken, "Batı Anadolu'da Hellenistik Dönem Tapınak Mimarisinde Meandır Motifinin Uygulanımı", (Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, 2009), 15.

⁷³¹ Bkz. Dipnot: 513.

⁷³² Bkz. Dipnot: 494.

⁷³³ Detaylı bilgi için bkz. Dipnot: 486.

⁷³⁴ Batur, *a.g.t.*, 132.

Türk,-İslam mimarisi çerçevesinde bu düzenlemeye Anadolu Selçuklu döneminde, Konya’da Alâaddiin Camii’nin avlusunda yer alan ve XIII. Yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen II. Alâaddin Türbesi’nin düz atkılı girişinin çökertme kemerinde rastlanılmıştır⁷³⁵ (Karş. Foto. 63). Tuğla ve taş malzemeden oluşturulan bu düzenleme, katalogda incelenen 59 yapıdan, 2 cami ve 1 medresenin kemerleri görülmektedir. Bunlar; **Orhan Camii**’nde beş gözlü son cemaat yeri revakın doğu ve batı ucundaki tuğla kemerler (Foto. 33), **Ulu Camii**’nin batı cephede alt sıra pencerelerin taş çökertme kemerleri (Foto. 49) ve **I. Murad (Hüdavendigar) Medresesi**’nin revakın orta aksında ikiz açıklıkların tuğladan çökertme kemeri.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere az sayıdaki Selatin (sultan) yapısının kemerlerinin bazılarının çubuk denilen düzende örüldüğü görülmektedir. Bu dönemde bazı yapıların kemerlerinde denenen bu uygulama daha sonraki Osmanlı yapılarına etki etmemiştir.

Zigzag: Kemerin yüzeyine çoğunlukla diyagonal yerleştirilmiş tuğlalar ile elde edilen bir motiftir⁷³⁶. Erken Osmanlı Döneminde Bursa’da çok az sayıdaki yapının kemerlerinde görülen bu motife, Türk-İslam mimarisi çerçevesinde Anadolu’da yapımına Artuklular zamanında başlanıp XV. Yüzyılda tamamlana Mardin Kasımiye Medresesinde büyük eyvanın her iki yanında yer alan alt kat revak kemerlerinde rastlanmaktadır⁷³⁷ (Karş. Foto. 65). Katalogda incelenen 59 yapıdan 2 caminin kemerleri zigzag motifiyle düzenlenmiştir. Bunlar; **Orhan Camii**’nde son cemaat yeri revakın orta aks tuğla kemeri (Foto. 33), **Ulu Camii**’nde Kuzey cephe taçkapının sağındaki alt sıra ikinci pencerenin taştan çift kademeli çökertme kemerlerinden dıştaki kemer (Foto. 47).

Ayrıca beylikler döneminde Muğla Milas’ta bulunan Firuz Bey Camii (1394)⁷³⁸,nin orta aks kemerinde taştan zigzaglı düzenlemeyi görmek mümkündür (Karş. Foto. 62). Erken Osmanlı Dönemi Bursa yapılarında özellikle küçük boyutlu mahalle mescitlerinin kuzey cephesini oluşturan kalkın duvarlarında görülen zigzag motifinin kemerlerde kullanımı birkaç yapıyla sınırlı kalmıştır.

⁷³⁵ Bilgi için bkz. Dipnot: 678.

⁷³⁶ Batur, *a.g.t.*, 133.

⁷³⁷ Özlem Atalan, “Artuklu Mimarisinin Anıtsal Mimarisinin Korunması Üzerine Model Yaklaşımı: Kasımiye Medresesi Örneği,” *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, II., Mardin 25-26-27-Ekim (2007): 307-308.

⁷³⁸ Bkz. Dipnot: 550.

Kalem İşi Süslemesi: Bursa’da yapıların duvarlarını süsleyen ve sıva üzerine bitkisel boyalar ile yapılan kalem işi bezemeler, çoğunlukla 1855 büyük Bursa depreminden sonraki restorasyonlar sırasında uygulanan Barok karakterli desenlerdir. Erken Osmanlı Dönemi kalem işi süsleme anlayışına uygun olduğu düşünülen yapılardan biri, katalogda tanıtılan **Cem Sultan Türbesidir**⁷³⁹. Alt ve üst sıra pencere kemerlerini geçme motifli şerit çevirmektedir. Duvarların çökertme kemerlerinden Bursa kemerinin yüzeyi sarı, mavi, beyaz ve kırmızı renkte boyalar ile Rumi, Penç⁷⁴⁰ ve çiçek motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon kemer aynası, çok kollu yıldızlardan geometrik desenlerle süslenmiştir. Dilimli/dalgalı çökertme kemerlerin yüzeyleri iri hatayı ve çiçek motifleriyle süslenmiş olup bu iri çiçeklerin ortası, alçı malakari üstüne altın yıldız şeklinde düzenlenmiştir. Kemer karnı ise kırmızı zemin üzerine beyaz renkte geçme motifleriyle doldurulmuştur. **Yeşil Camii**’nin içerde orta avluyu mihrap önü mekânından ayıran Bursa kemerinin aynasında yer alan ve Anadolu Selçukluların çok kollu yıldızlı geometrik düzenlemesinin etrafını Rumili ince bir şerit dolaşmaktadır. **Yıldırım Bayezid Camii**’nde mihrap önü mekânı ile orta avluyu ayıran Büyük askı kemerinin aynasında, dıştan içe palmetli bitkisel bordür, geometrik motifli bordür ve zeminde yine geometrik motiflerden oluşan bir kompozisyon görülmektedir. Kemer aynasının dört köşesinde asılı olan ve dairesel formu ahşap figürlerin üzerine, Rumi, Penç ve basit çiçeklerden oluşan kalem işi süsleme yapılmıştır (Foto. 45).

4.3.3: Kemer Alınlıklarının Süslemesi

Geometrik Düzenleme: Bursa’da Erken Osmanlı Dönemi Mimarisinde çoğunlukla yapıların alt sıra pencere kemer alınlıkları taş ve tuğlanın çeşitli şekillerde dizilmesiyle oluşturulan geometrik bezemelerle süslenmiştir. Bunlardan **altı köşeli yıldız** en genelleşmiş motiflerden olup çoğunlukla taş, tuğla ve sırlı tuğla parçalarından oluşturulmuştur. Geçmiş İslamiyet öncesi döneme kadar uzanan altı köşeli yıldız motifinin farklı malzemelerle yapılarda uygulandığı bilinmektedir. Türk İslam mimarisinde Mühr-ü Süleyman motifini de simgeleyen bu düzenleme, Büyük

⁷³⁹ Bu motiflerin XIX. Yüzyılda üzerinden geçerek tazelendiği bilinmektedir. Bilgi için bkz. Semavi Eyice, “Cem Sultan Türbesi” *DİA.*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 287. Son olarak Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan ve benimde görev aldığım restorasyonda daha önceki onarımda oranları bozulan orijinal desenler raspa yapıldıktan sonra bitkisel boyalar ile ihya edilmiştir.

⁷⁴⁰ Bu tür bitkisel motifler, daha önce Anadolu Selçuklularının yapılarında taş süsleme olarak görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları’nın Taş Tezyinatı*, Ankara: Türk Tarih kurumu Basımevi, 1966.

Selçuklulardan itibaren yapılarda severek kullanılmıştır⁷⁴¹. Yapılan tespitlere göre, Bursa'da çoğunlukla altıgen taş parçaları etrafında üçgen şekilli tuğlalar ile oluşturulan bu motifin kemer alınlıklarında daha önceki benzer bir örneğine rastlanılmamıştır. Katalogda tanıtılan 59 yapıdan 1 mescit, 1 türbe ve 2 medresenin aşağıda bahsedilen bölümlerinin kemer alınlıkları altı köşeli yıldız motifiyle doldurulmuştur. Bunlar; **Timurtaş Paşa Camii**'nin batı cephesinde yan mekânın alt sıra pencere kemeri altıgen taş parçaları etrafına yerleştirilen üçgen tuğlalar ile başka bir pencerede altı köşeli taş ile yıldız motifi ile doldurulmuştur (Foto. 59), **Selçuk Hatun Mescidi** son cemaat yeri orta aks revakın çökertme kemeri altıgen taş parçaların etrafı firuze renkli üçgen çini parçalarıyla düzenlenmiştir (Foto. 79), **Şair Ahmed Paşa Türbesi**'nin güney cephesinde alt sıra pencerenin çökertme kemeri (Çiz. 3; Foto. 137), **I. Murad (Hüdavedigar) Medresesi** kuzey cephe revakının orta aks çökertme kemer alınlığı (Foto. 139), **Yıldırım Medresesi** öğrenci Hücrelerinin girişlerinin çökertme kemer alınlıkları (Foto. 246).

Ayrıca Bursa'da teze dâhil edilmeyen; **Koca Naib Camii (XIV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷⁴²,nin batı cephesinde alt sıra pencerelerin çökertme kemer alınlıkları ile minare kaidesindeki sağır kemerlerde (Karş. Foto. 30), **Hocaalızade Camii (1439)**⁷⁴³,nin batı cephesinde alt sıra pencerelerin çökertme kemer alınlıklarında (Karş. Foto. 33), **Veled-i Harir Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷⁴⁴,nin doğu cephesinde alt sıra pencerelerin çökertme kemer alınlıklarında (Karş. Foto. 8), **Mecnun Dede Camii (XV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷⁴⁵,nin doğu cephesinde alt sıra pencere çökertme kemer alınlıklarında (Karş. Foto. 6) ve **Acem Reis (Arap Dede) Camii (XV. Yüzyılın sonu)**⁷⁴⁶,nin batı cephesinde alt sıra pencere çökertme kemer alınlıklarında (Karş. Foto. 10) bu süslemeyi görmek mümkündür. Yine **Timurtaş Paşa Camii**'nde dış cephede alt sıra pencere kemer alınlığı, dikey yönde yerleştirilen küçük tuğla parçaları arasına küp şeklinde tek renk sırlı tuğlalar ile geometrik bir düzenleme görülmektedir (Çiz. 19, Foto. 59). **Yeşil**

⁷⁴¹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz: İdil Türel, “*Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız*”, (Yüksek Lisans Tezi Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, 2006).; Ebru Elpe, “İran’daki Büyük Selçuklu Devri Yapılarının Süslemeleri ile Bursa’daki Osmanlı Devri Yapılarının Süslemeleri Arasındaki Benzerlik”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, (2014): 385-413.; Selçuk Mülâyim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1982).

⁷⁴² Bkz. Dipnot: 492.

⁷⁴³ Bkz. Dipnot: 496.

⁷⁴⁴ Bkz. Dipnot: 505.

⁷⁴⁵ Bkz. Dipnot: 508.

⁷⁴⁶ Bkz. Dipnot: 510.

Medrese'nin öğrenci hücrelerinde alt sıra pencerelerin çökertme kemer alınlıklarında kare, üçgen, L, farklı şekillerde kesilmiş küfeki taşları ve tek renk sırlı tuğlalar ile bir çeşit geometrik süsleme oluşturulmuştur (Çiz. 22, Foto. 153).

Yukarıda bahsedilenlerden de anlaşılacağı üzere, gerek daha önceki dönemlerde gerekse Osmanlı sanatında çini, mermer, taş ve ahşap gibi malzemelerle yapıların farklı bölümlerini süsleyen altı köşeli yıldız motifi ve sırlı tuğlalar ile geometrik süsleme, Erken Osmanlı Döneminde Bursa'da az sayıdaki almaşık örgülü yapıda çoğunlukla alt sıra pencere kemer alınlıklarında denenmiştir.

Çini Kaplama/Süsleme:

Çini, Erken Osmanlı Sanatında yapıların beden duvarlarının, kemer yüzeylerinin ve kemer alınlıklarının süslemesinde kullanılmıştır. Bu dönemde yapıların kemerleri, daha önce Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında kullanılan çini mozaik tekniğinin⁷⁴⁷ yanı sıra renkli sır ve tek renk sırlı çiniler ile kaplanmıştır. Anadolu'da ilk olarak Erken Osmanlı Dönemi yapılarında görülmeye başlanan renkli sır teknikli çinilerin, Timur'un 1402 Ankara savaşından sonra Semerkant'a dönerken yanında götürdüğü Türk esirlerin tekrar Anadolu'ya döndüklerinde Semerkant ve Herat'taki çini süslemelerinden etkilenererek oluşturulduğu düşünülmektedir⁷⁴⁸. Yine renk ve görünüş açısından İran etkili olan bu teknikteki çinilerin, Bursa'da özellikle Yeşil Camii'nde çalışan Tebrizli ustalar tarafından yapıldığı bilinmektedir⁷⁴⁹. XV. Yüzyılın ilk yarısından XVI. yüzyılın başına kadar mavi-beyaz diye adlandırılan yeni bir çini grubu ile karşılaşmaktadır. Katalogda tanıtılan 59 yapıdan 2 cami, 2 türbe ve 1 adet medresenin kemerleri çiniler ile kaplanmıştır. Bunlar; Yeşil Camii'nde içerdeki tabhane odalarının alt sıra pencere kemer alınlıkları renkli sır tekniğinde çinilerle kaplanmıştır. Etrafını Rumili bordürün çevirdiği alınlıklarda kıvrım dallardan oluşan bitkisel kompozisyon üzerine beyaz renkte çeşitli sülüs yazı karakterli ayetler yazılmıştır. Yine kuzey cephedeki iki eyvanın ve üst kattaki hünkâr mahfilinin kemerleri sarı, siyah beyaz ve kobalt mavisi renkte ve çoğunlukla bitkisel kompozisyonlu renkli sır tekniğinde çinilerle kaplanmış olup hünkâr mahfilinde Bursa kemerinin aynası çini mozaik tekniğinde geometrik motiflerle

⁷⁴⁷ Anadolu Selçuklularında çok sayıda yapıda çini mozaik teknikli kaplama görülmekle birlikte bunlardan Konya Sırçalı Medrese (1242-1243)'nin güney dershane eyvan kemerinde çini kaplama uygulanmıştır. Bilgi için bkz. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, 99.

⁷⁴⁸ Ed. Öney ve Çobanlı, *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*- G. Gürhan, "Bursa ve Edirne Eserleri Işığında Çiniler", 220.

⁷⁴⁹ G. Gürhan, 'Bursa ve Edirne Eserleri Işığında Çiniler', 220.

süslenmiştir (Foto. 66), **Muradiye Camii**'nin kuzey cephedeki son cemaat yerinde dört pencereden üçünün kemer alınlığı çini mozaik tekniğinde düzenlenmiştir. Bunlardan taçkapının solundaki pencerede sarı, beyaz ve kobalt mavisi renkleriyle bitkisel kompozisyon, diğerleri ise Anadolu Selçukluların motiflerinden olan çok kollu yıldızlardan oluşan geometrik bezeme görülmektedir (Çiz. 21, Foto. 71-72). **Yeşil Türbe**'nin kuzey cephesinde girişin içeriye açılan dilimli/ dalgalı kemerin karnı çini mozaik tekniğinde, beyaz, firuze ve lacivert renkte lotus ve kıvrım dallı Rumili bir bordürle süslenmiştir⁷⁵⁰. Kemer yüzeyi tek renk sırlı altıgen plakalar ile kaplanmıştır. Alt sıra pencere alınlıkları, Yeşil Camii'nin tabhane odalarının kemerlerinin çini kaplamasına benzer şekilde, kıvrım dallı bitkisel kompozisyon üstüne beyaz renkte sülüs karakterli yazı şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 111, 113). **Cem Sultan Türbesi**'nin içerde alt sıra pencere kemer alınlıkları firuze ve turkuaz renkte altıgen çini plakalar ile kaplanmış olup bunların merkezi geometrik ve bitkisel desenli mavi-beyaz çini plakalar yerleştirilmiştir⁷⁵¹ (Foto. 135). **Muradiye Medresesi**'nde ise güney dersane eyvanının güney duvarı ortasındaki mihrap nişinin kemer yüzeyi renkli sır tekniğinde lacivert zemin üzerine, turkuaz, siyah ve beyaz renkte Rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel kompozisyonlu bordür şeklinde düzenlenmiştir.⁷⁵² (Foto. 164).

Anadolu Türk mimarisinde özellikle Anadolu Selçuklu yapılarında kullanım alanı geniş olan çini kaplamanın Erken Osmanlı döneminde birkaç Selatin (sultan) yapılarıyla sınırlı kaldığı görülmektedir. Söz konusu çininin kaplama olarak kemerlerde kullanımı ise yapıların beden duvarlarına oranla daha azdır. Bunun en büyük sebebinin çoğunlukla kare şeklinde olan çini parçalarını kemerin biçimine uygulamanın zor olduğu düşünülmektedir.⁷⁵³ Bundan dolayı bu dönemde yalnızca birkaç yapıda denenmiştir. Yukarıda bahsedilen örneklerden de anlaşılacağı üzere çoğunlukla alt sıra pencere kemerlerinin gerek yüzey gerekse alınlıkları, bu dönemden itibaren denenilen renkli sır tekniği ve mavi- beyaz tekniğinde çiniler ile kaplanmıştır. Anadolu Selçuklularında çoğunlukla geometrik desenlerinin aksine bu dönem çinilerde, geometrik desenlerin yanı sıra Rumi, Palmet ve Lotuslardan oluşan bitkisel kompozisyonlar, yuvarlak hatlar ve sülüs yazı karakterli çeşitli ayetler dikkat çekmektedir. Kültürel etkileşimler ve yerel

⁷⁵⁰ Bkz. Dipnot: 282.

⁷⁵¹ G. Gürhan, "Bursa ve Edirne Eserleri Işığında Çiniler" 228.

⁷⁵² Bkz. Dipnot: 281.

⁷⁵³ Batur, *a.g.t.*, 139.

denemelerle şekillenen mimariye bağlı Erken Osmanlı çini süslemesinin, kemerlerde kullanımı bakımından klasik Osmanlı Mimarisine etki ettiğini söylemek zordur.

4.3.4: Kemer Kilit Taşının Süslemesi: Bursa'da Erken Osmanlı Döneminde az sayıdaki yapılarından çoğunlukla Bursa Kemerlerinin aynasında ve diğer şekildeki kemerlerin kilit taşında çeşitli süslemelere yer verilmiştir. Bunlardan özellikle Bursa kemerlerinin aynasında sarkıt şeklinde bir düzenleme görülmektedir. Türk- İslam mimarisi çerçevesinde Anadolu Selçuklularının en önemli eserlerinden 1228-1229 tarihli Divriği Ulu Camii ve Şifahanesi'nin Batı taçkapısının dilimli kemerinin aynasında taştan küre şekilli sarkıt olarak görülmektedir.⁷⁵⁴ (Karş. Foto. 66). Beylikler Devrinde Balat İlyas Bey Camii (1374)'nde kuzey cephede giriş açıklığını üst kısmında yer alan Bursa Kemerinin aynasında taştan çokgen kesitli sarkıt şeklinde uygulanmıştır (Foto. 28). Bu süslemeyi, Katalogda tanıtılan 2 Selatin (sultan) Camii'nin Bursa kemerinin aynasında görmek mümkündür. Bunlar; **Yıldırım Bayezid Camii**'nin kuzey cephesinde giriş eyvanının her iki yanında yer alan üst kat mekânların dilimli Bursa kemeri aynasında bitkisel dekorlu taş zemin üzerinde genellikle taçkapıların mukarnas dolgulu kavsaralarında görülen sarkıtlara benzer şekilde bir düzenleme görülmektedir (Foto. 43). **Yine Yeşil Camii**'nde içerde mihrap önü mekânı ile orta avluyu birbirinden ayıran Bursa Kemerinin aynasın, altı köşeli yıldızdan on iki köşeli yıldız şeklinde genişleyen ve üzeri altın yaldız ile süslenen bir sarkıt şeklinde düzenlenmiştir (Foto. 65).

Taçkapıların kavsarlarını süsleyen ve mukarnaslı dolgularla birlikte görülen sarkıtların Erken Osmanlı Dönemi Bursa'sında yalnızca iki Selatin (sutlan) yapısında denendiği görülmektedir. Yapılan tespitlere göre bu dönemde **Tokat Hatuniye (Meydan) Camii (1485)**'nin giriş açıklığının Bursa Kemerinin aynası (Karş. Foto. 54) benzer şekilde sarkıt ile süslenmiştir.⁷⁵⁵. Bursa Kemerinin yapılarda kullanımının giderek azalması da göz önüne alınarak, bu dönemde kemerlerin dekorasyonunda denenen sarkıt motifinin daha sonraki Osmanlı Mimarisinde kullanımına etkisi olmadığı söylenebilmektedir.

Yine bu dönemde az sayıdaki yapının kemerinin kilit taşı kabartma motiflerle süslenmiştir. **Yıldırım Bayezid Camii**'nde giriş eyvanını Bursa Kemer aynası iki ucunda palmet motiflerinin olduğu taş kabarma ile süslenmiştir (Foto. 42). **Ulu**

⁷⁵⁴ Yapı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Doğan Kuban, *Cennetin Kapıları- Divriği Ulu Camii ve Şifahanesinde Hürremşah'ın Yontu Sanatı*, İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yem Yayını 2010.

⁷⁵⁵ Bkz. Dipnot: 538.

Camii’nde doğu cephede taç kapının solundaki üçüncü pencerenin çift kademeli sivri kemerinin kilit taşında dışta küçük boyutlu bir gülbezek, içte düz bir kabara görülmektedir (Foto. 52). Anadolu Selçuklu Mimarisinde özellikle taçkapı kuşatma kemeri köşeliklerinde⁷⁵⁶ daha büyük boyutlu olarak görülen bu motifin Ulu Camideki benzer örneğine Birgi Ulu Camii (1312)’nin doğu ve batı cephesindeki alt sıra pencerelerin hemen üstüne konumlandırılmış alçı dışlıklı ve üç dilimli kemerin kilit taşının üst kısmında rastlanmaktadır.⁷⁵⁷ (Karş. Foto. 67). Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Mimarisinde genellikle taçkapıların kemer köşeliklerinde, kemerlerin üst kısmındaki alınlıklarda görülen bu motif, Erken Osmanlı Döneminde Bursa’da yalnızca iki yapının kemerinin kilit taşında oldukça küçük boyutlu gülce olarak işlenmiştir.

Timurtaş Paşa Camii’nde harim girişinin basık kemerinin kilit taşında ünük bir örnek olduğu düşünülen ve yüzeyi biraz tahrip edilmiş, taştan Palmet motifli kabartma görülmektedir (Çiz. 4; Foto. 57). **Yıldırım Medresesi’nde** giriş eyvanının her iki yanında yer alan nişlerin sivri kemerlerinin kilit taşı alçak kabartma tekniğinde yine palmet motifleriyle bezenmiştir. Ulu Camii’nde görülen küçük boyutlu gülbezelerin benzerleri kilit taşının yanındaki iki kemer taşında da uygulanmıştır (Foto. 144). Gerek Palmet gerekse gülbezek/gülce motiflerinin Anadolu Selçuklu uygulamalarından esinlenilerek ve daha küçük ölçülerde Bursa’da birkaç yapının kemerlerini süslemede kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde özellikle kemerlerin kilit taşını süsleyen gülbezek motifi, klasik devir ve sonrasındaki Osmanlı yapıların kemerlerinin kilit taşının süslenmesinde etkili olmuştur.⁷⁵⁸

4.3.5: Küçük Sağır Kemerler: Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Bursa’da yapıların dış cephesinde saçak altı korniş kemeri olarak, mahalle mescitlerinin kuzey cephesindeki kalkan duvarının üst kısmında sağır kemer olarak ve yine minarelerin çokgen kaidesinde sağır kemer olarak düzenlenmiştir. Katalogda tanıtılan **I. Murad (Hüdavendigâr) Camii’nin** saçak altını dolaşan ve taş konsollara oturan korniş kemerlerinden kuzey ve güneydekiler küçük boyutlu, doğu ve batı cephedekiler daha

⁷⁵⁶ Şakir Çakmak, “Erken Dönem Osmanlı Taçkapılarında Taç İşçiliği”, *I. Uluslararası Mimarlık ve Taş Sempozyumu*, 29-30 Kasım Antalya (2007): 58.

⁷⁵⁷ Yapı ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Rahmi Hüseyin Ünal, “Ulu Camii”, *Birgi (Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, (Yayına Hazırlayan R. Hüseyin Ünal), Ankara (2001): 58-79.

⁷⁵⁸ Bu motif, klasik devirde Gebze, Çobanmustafa Paşa Camii (1523)’nin son cemaat yeri revak kemerlerinde ve Lale devrinde Üsküdar, Yeni Valide Camii (1710)’nin avlu revak kemerleri ile şadırvanın kemerlerinde döneminin üslubuna uygun olarak görülmektedir. Bkz. Batur, *a.g.t.*, 120, 140.

büyük boyutlu olarak düzenlenmiştir. Orta avlunun kubbe saçağının alt kısmında çift sıra olarak görülen bu kemerler, cephelerin dekoratif etkisini arttırmaktadır (Foto. 139-140). Bunun yanı sıra **Eski Kaplıcanın** ılıklik kubbesinin saçak altı, I. Murad (Hüdavendigar) Camii'ndeki uygulamaya benzer şekilde küçük tuğla korniş kemerleriyle süslenmiştir. Kuruluşun ilk yıllarındaki bu yapıların saçak alt kısmını süsleyen bu sağır korniş kemerlerin, Bizans yapılarından esinlenerek uygulandığı düşünülmektedir.⁷⁵⁹ Bunun bu dönemdeki en erken tarihli örneği, 1276'da Bursa'nın Mustafakemal Paşa ilçesinde bulunan Lala Şahin Paşa Türbesidir⁷⁶⁰ (Karş. Foto. 69).

Bunun yanı sıra Türk- İslam mimarisi çerçevesinde Büyük Selçukluların Sultan Sencer Türbesinin dışta kubbe eteğinde tuğla sivri kemerli sağır nişler bulunmaktadır. Ancak burada cephe ile aynı düzlemde ve niş şeklinde olan kemerler, Erken Osmanlı Dönemi Bursa'sında cepheden dışa taşıntılı olarak yapılmıştır.

Bursa'da bu dönemde özellikle mahalle mescitlerinin kuzey cephesindeki kalkan duvarını süsleyen ve vurgulayan sağır kemerler bulunmaktadır. Katalogda tanıtılan **Yiğit Köhne Mescidi'** nin duvar yüzeyinde baştan başa devam eden üstten teğetli sivri sağır kemerler şeklindedir (Çiz. 20). Bu uygulamanın fikir olarak benzer bir örneği, Anadolu Selçuklularının eserlerinden Silvan Ulu Camii (XII. Yüzyıl)'nin kuzey cephesindeki alt sıra pencerelerin üst kısmında taş sütuncelere oturan sağır kemerlerde görülmektedir⁷⁶¹ (Karş. Foto. 70).

Bunun yanı katalogda tanıtılan 2 mescidin kuzey cephedeki kalkan duvarı üzerinde üçlü sağır kemer düzenlemesi dikkat çekicidir. **Hacılar Camii'**nin üç gözlü son cemaat yeri kalkan duvarında üstten teğetli sivri şekilli sağır kemerler (Foto. 88), **Ahmed Dai Camii'**nin yine üç gözlü son cemaat yeri kalkan duvarında ortadaki üstten teğetli sivri, yanlardaki Bursa Kemerli şekilli sağır kemerler ile cephe hareketliliği sağlanmaktadır (Foto. 90).

Yine bu dönemde minare kaidesi (kürsü), çoğunlukla yapının malzemesine uyum sağlayacak şekilde sağır kemerler ile hareketlendirilmiştir. İslam mimarisinde

⁷⁵⁹ İstanbul, Panagiotissa (Mauklotissa) Kilisesi (1266)'nde dışarda kubbe kasnağındaki sağır dekoratif kemerler. Bkz. Batur, *a.g.t.*, 151. Karş. Foto. 68.

⁷⁶⁰ Bkz. Batur, *a.g.t.*, 151.

⁷⁶¹ Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz: Yusuf Çetin, "Silvan Ulu Camii'nin Plan Bakımından Bir Değerlendirmesi ve Anadolu Türk Cami Mimarisine Katkıları", *Atatürk Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum (2008): 20-40.

minarelerin farklı bölümlerinde çeşitli sağır kemerlerin uygulandığı bilinmektedir. Bursa'da minare kaidelerinde görülen bu düzenlemenin Anadolu'daki erken tarihli benzer bir örneği olarak, Niğde Alâaddin Camii (1223)⁷⁶² minaresinin kaidesinde yüzeysel oyma desenli sivri dekoratif kemerler verilebilir (Karş. Foto. 71). Katalogda tanıtılan **Yiğit Köhne Mescidinin** çokgen kaidesinin her yüzü almaşık örgülü ve üstten teğetli sağır sivri kemerler ile düzenlenmiştir (bkz. Foto. Nu: 77). Ayrıca Bursa'da bu döneme tarihlenen ve teze dâhil edilmeyen **Koca Naib Camii (XIV. Yüzyılın ikinci yarısı)**⁷⁶³ minaresinin çokgen planlı kaidesinde almaşık örgülü sivri sağır kemerler (Karş. Foto. 30), **Hocaalızade Camii (1439)**⁷⁶⁴ nin minare kaidesindeki almaşık örgülü ve sivri şekilli sağır kemerler (Karş. Foto. 33), **Umur Bey Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁷⁶⁵ minaresinin kaidesinde almaşık ayaklara oturan tuğla örgülü ve sivri şekilli sağır kemerler (Karş. Foto. 34) şeklinde düzenlenmiştir. Minare kaidesine dekoratif bir görünüm kazandıran bu uygulama Erken Osmanlı döneminde; **Ankara Karacabey Camii (XV. Yüzyılın ilk yarısı)**⁷⁶⁶ nin minaresinde dışta daire, içte sivri şekilli çift tuğla örgülü sağır kemerler (Karş. Foto. 23), **Manisa İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii (1484)**⁷⁶⁷ minaresinde almaşık örgülü ve sivri şekilli (Karş. Foto. 25) **Manisa Hatuniye Camii (1490-1491)**⁷⁶⁸ minaresinde yine İvaz Paşa Camii minaresiyle aynı düzende (Karş. Foto. 26), **Edirne II. Bayezid Camii (XV. Yüzyılın sonu)**⁷⁶⁹ minaresinde ise taştan Bursa kemerli olarak (Karş. Foto. 56) görülmektedir. Özellikle almaşık veya tuğla örgülü kemerlerde alınlıklar, taş ve tuğlanın çeşitli şekillerde dizilmesiyle doldurulmuştur. Bu dönemde Minare Kaide (kürsü)'sinde görülen sağır kemerlerin Klasik devir ve sonrasındaki Osmanlı Mimarisindeki benzer örneğine rastlanılmamıştır.

⁷⁶² Yapı hakkında detaylı bilgi için bkz: Aslanapa: 1989, 123.; Mehmet Ekiz, “*Niğde Alâaddin Camii'nin Anadolu Selçuklu Mimarisi İçerisindeki Yeri ve Önemi*”, (Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 1998.)

⁷⁶³ Bkz. Dipnot: 495.

⁷⁶⁴ Bkz. Dipnot: 496.

⁷⁶⁵ Bkz. Dipnot: 512.

⁷⁶⁶ Bkz. Dipnot: 484.

⁷⁶⁷ Bkz. Dipnot: 486.

⁷⁶⁸ Bkz. Dipnot: 487.

⁷⁶⁹ Bkz. Dipnot: 540.

SONUÇ

Bursa’da Erken Osmanlı dönemine tarihlenen yapıların (cami, mescit, türbe, medrese, hamam, han, bedesten, darüşşifa ve çeşme) kemerleri bir bütün olarak ilk defa bu çalışmada ele alınmıştır.

İslamiyet’i kabul eden ilk Türk devletinin Karahanlılar olması ve Türk camilerinin en eski plan şemalarının yine bu döneme ait olmasından dolayı, Türk- İslam yapılarında kemerlerin gelişiminin, Karahanlılardan itibaren incelenmesi uygun görülmüştür. Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu yapılarının kemerleri çoğunlukla tuğladan inşa edilmiş, kemer çeşidi olarak da çift merkezli sivri kemer, üstten teğetli sivri kemer, dilimli kemer kullanılmış olup bunlar daha sonraki dönemlerin yapılarındaki kemerlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Özellikle Büyük Selçukluların Ardistan şehrindeki Cuma Camii’nde kullanılan “Aynalı Kemer” Bursa’da Erken Dönem Osmanlı yapılarında yaygın kullanılışından dolayı “Bursa Kemer”i olarak isimlendirilen kemer çeşidinin en erken tarihli benzer bir örneği olarak dikkat çekmektedir.

Anadolu’ya gelindiğinde Atabeylikler ve Anadolu Selçuklu yapılarının çoğunlukla kesme taştan inşa edildiği, fakat kemerlerde daha önceki dönemlerin mimari geleneğinin büyük ölçüde devam ettirildiği görülmüştür. Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu yapılarının özellikle küçük açıklıklarının sivri kemerle geçilmesine karşın, bu dönemden itibaren bu açıklıklar çoğunlukla basık kemerle geçilmeye başlanmış ve bu anlamda Osmanlı mimarisini etkilemiştir. Anadolu Selçukluların yıkılmasından sonra kurulan Beylikler dönemiyle, mimaride eski gelenekler devam ettirilmiş, ancak yeni arayışlara yönelinmiştir. Bunlardan özellikle Batı Anadolu’da kurulan beyliklerin mimari eserleri, daha sonra Osmanlı mimarisinin oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Bu beyliklerden Bursa ve çevresinde hâkimiyet kuran Osmanlı Beyliği ise, beylikten imparatorluğa geçişte önemli bir yere sahip olup meydana getirdiği eserler ile klasik Osmanlı mimarisine büyük katkı sağlamıştır.

1326’da Bursa’nın fethedilmesiyle birlikte sur dışında sultanın emriyle yapılar inşa edilmeye başlanmış, böylece Türk- İslam mimari geleneğinin etkileriyle ve yeni dönemlerle şekillenen bir Erken Osmanlı Sanatı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kemerlerin, tuğla, tuğla/taş alması, taş ve mermerden örüldüğü, özellikle tuğla/taş almasıyla ilgili ise, Türk- İslam mimarisinde ilk defa Erken Osmanlı döneminde

kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Malzeme olarak incelendiğinde bu dönemdeki yapıların çoğunluğunun tuğla/taş alması şeklinde inşa edildiği görülmektedir. Kuruluşun ilk yıllarındaki yapıların kemerleri çoğunlukla tuğladan olup daha sonra tuğla ve tuğla/taş kemerler bir arada kullanılmıştır. Katalogda tanıtılan çok az sayıda selatin (sultan) yapısının taş ve mermerden oluşturulduğu görülmektedir. Şüphesiz ki bunun en büyük sebebi, sultanın gücünü ve ihtişamını meydana getirdiği eserlere yansıtmak istemesidir. Malzeme olarak bakıldığında, çoğunlukla yapının beden duvarlarının malzemesiyle kemerlerin malzemesinin doğru orantılı olduğu görülmektedir.

Yapılan tespitlere göre, bu dönemde Bursa'da tuğlanın cami ve mescitlerin son cemaat yeri ile medrese ve hanların avlu revak kemerlerinde, özellikle mahalle mescitlerinde revakın orta aks kemerinde, yapı tipi ne olursa olsun pencere kemerlerinde, yine medreselerin avluya açılan güney dersane eyvan kemerinde kullanılmıştır. Diğer şehirlerdeki Erken Dönem Osmanlı yapılarına bakıldığında, tuğlanın kemerlerde kullanım alanı Bursa yapılarıyla benzerlik göstermektedir.

Bu dönemde genellikle üç sıra dikey yerleştirilmiş tuğla, tek sıra taştan alması düzende örülen kemerler, Bursa yapılarındaki en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Yapıların dış cephelerindeki çökertme kemerleri, cami ve mescitlerin çoğunlukla orta aks kemeri dışında diğer kemerleri, giriş açıklıkları, özellikle alt sıra pencere kemerleri, çeşmelerin niş kemerlerinde taş/tuğla alması şeklini görmek mümkündür. Genellikle yapıların beden duvarlarındaki alması örgüyle paralellik gösteren bu kemerler, diğer şehirlerdeki çağdaş yapıların kemerleriyle kullanım alanı olarak birbirine benzemektedir.

Bursa'da az sayıdaki örnekte daha önce Anadolu'da Atabeyliklerin ve Anadolu Selçuklu yapılarının da etkisiyle kemerlerin kesme taştan inşa edildiği bilinmektedir. Banileri Selatin (sultan) veya devletin önemli şahsiyetleri olan bu yapıların ya tümünde ya da bazılarının kuzey cephelerindeki giriş açıklıklarında ve pencerelerinin kemerlerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Yine diğer şehirlerdeki Erken dönem Osmanlı yapılarının kemerlerinde görülen taş malzeme, kullanıldığı yer olarak Bursa yapılarının kemerlerine benzemekle birlikte malzemede iki renkli taş (kırmızı-beyaz) kullanımı açısından farklı özellik göstermektedir.

Mermerin kemerlerde kullanımı, özellikle Batı Anadolu'da kurulan beyliklerin yapılarında görülmektedir. Bu dönemde oradaki yapılardan da etkilenecek çoğunlukla küçük açıklıkları oluşturan basık kemerlerde mermer kullanılmıştır. Ayrıca Bursa'da cami, türbe, medrese yapılarının kuzey cephelerinde giriş eyvan kemerlerinin de mermerden oluşturulduğu görülmektedir. Diğer şehirlerdeki erken dönem yapıları, özellikle basık kemerlerinde mermer kullanımı bakımından Bursa yapılarıyla benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra diğer şehirlerdeki yapılardan cami ve medreselerin avlu revak kemerleri, giriş açıklıklarının kemerleri, pencere kemerleri iki renkli (kırmızı-beyaz) mermerden almalı olarak örülmüştür. Bursa'daki kemerlerden ayrılan bu düzenleme, daha sonraki klasik devir Mimar Sinan yapılarının kemerlerini etkilemiştir.

Bu dönemde kemerler teknik olarak incelendiğinde, çift merkezli sivri, çift merkezli ve üstten teğetli sivri kemer, az sayıdaki örnekte sepetkulpu kemer, yarım daire kemer, basık kemer, Bursa kemeri ve dilimi/ dalgalı kemer şekillerinin olduğu görülmektedir.

Karahanlılardan itibaren her dönemde yapılarda çift merkezli sivri kemer kullanımı yaygındır. Tipolojik olarak Bursa'da çoğunlukla XV. Yüzyılın ortalarında kadar yapıların kemerleri, çift merkezli sivri şekilli olarak düzenlenmiştir. Cami ve mescitlerde son cemaat yeri revak kemerlerinde, özellikle yan mekânlı sultan camilerinde içerde mekânları birbirine bağlayan büyük askı kemerlerinde, pencere kemerlerinde, dış cephelerin çökertme kemerlerinde, yapıların giriş açıklıklarının niş ve eyvan kemerlerinde, kubbe geçişlerinin tromp kemerlerinde bu kemer çeşidini görmek mümkündür. Diğer şehirlerdeki çağdaş yapıların kemerlerine bakıldığında bu kemer şeklinin kullanım yerleri Bursa yapılarıinkiyle benzerdir.

Çift merkezli ve üstten teğetli sivri kemer, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçukluların mimari geleneğinin devamı olarak bu dönemde Bursa yapılarında en çok kullanılan kemer çeşitlerindedir. Çoğunlukla XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılan bu kemer, daha erken tarihli bazı mahalle mescitlerinin son cemaat yeri revakının orta aksını vurgulamak için, yan birimlerin kemerlerinden farklı şekilde verilmiştir. Bu kemer de, çift merkezli sivri kemer gibi cami ve mescitlerin son cemaat yeri revakında, medreselerin ve hanların avlu revak kemerlerinde, pencere kemerlerinde, giriş açıklıklarının eyvan kemerlerinde, camilerin içerde mekânları ayıran askı kemerlerinde, kubbe geçişlerinin tromp kemerlerinde kullanılmıştır. Kullanım yerleri olarak

bakıldığında diğer şehirlerdeki erken dönem yapılarının bazıları ile Bursa yapılarının kemerleri çift merkezli ve üstten teğetli kemer olarak benzetilmektedir.

Bursa'da Yıldırım Camii'nin son cemaat yeri revakının kuzey-güney yönlü atılan kemerlerinden ikisinde, sepet kulpu kemer olarak isimlendirilen bir kemer çeşidiyle karşılaşmıştır. Bu kemer, Türk- İslam mimarisinde araştırmacılar tarafından farklı şekillerde gösterilmektedir. Yıldırım Camii'ndeki kullanımının biçimsel olarak sepet kulpu kemere daha uygun olduğu düşünülmektedir.

Kullanım alanı yaygın olmamakla birlikte bu dönemde yapıların kemerleri daha önce Anadolu Selçukluları zamanında karşımıza çıkan yarım daire kemer şeklinde de düzenlenmiştir. Cami ve mescitlerin son cemaat yeri revakının kuzey-güney yönlü atılan tonoz kemerleri, yapıların üst sıra ve kubbe kasnak pencere kemerleri, içerde kubbe geçişinin tromp kemerleri, hanlar ile bedesten de giriş açıklıklarının, hanların avlu revak kemerleri bu şekildedir. Diğer şehirlerdeki incelenen örneklerle göre yalnızca iki yapının avlu revak kemerleri Bursa'dakilere benzer şekilde yani yarım daire kemer şeklindedir.

Bu dönemde özellikle yapıların küçük açıklıklarının üzeri basık kemerle örtülüdür. Çoğunlukla mermerden inşa edilen bu kemer, birkaç yapıda taştan örülmüştür. Tek renk veya iki renkli mermerden zıvanalı olarak işlenen bu kemerin kullanım alanı diğer şehirlerdeki yapılarla benzerlik göstermektedir. XVII. Yüzyıl ortalarına kadar kemerin eğrisi hemen aynı olup XVII. Yüzyılın ortalarından itibaren kemerin eğriliği artmaktadır.

Mimaride aynalı kemer olarak isimlendirilen ve özellikle bu dönemde Yıldırım Bayezid Camii'nde çokça kullanılıştan sonra Bursa Kemer ismini aldığı düşünülen kemer çeşidi, Bursa yapılarında severek kullanılmıştır. Aynası düz formlu olarak daha önce Anadolu Selçuklu ve Batı Anadolu Beyliklerinin eserlerinde görülen bu kemer, XV. Yüzyılın ilk yarısındaki birkaç Selatin (Sultan) yapısında taşıyıcı kemer olarak, XV. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ise, çoğunlukla küçük açıklıklarda ve dekoratif etki yapmak için sağır kemerlerde kullanılmıştır. Mahalle mescitlerinin son cemaat yeri revakının orta aks kemerinde, yapıların giriş eyvan kemerlerinde, hamamlarda eyvan ve niş kemerlerinde görülen bu kemer, diğer şehirlerdeki yapılarda da Bursa'dakilerle benzer alanlarda kullanılmıştır. Her türlü malzemeden inşa edilebilen ve çoğunlukla

dekoratif amaçlı kullanılan bu kemer, daha sonra klasik Osmanlı Mimarisinde küçük açıklıkların şekillenmesinde etkili olmuştur.

Yine bu dönem yapılarında görülen ve dilimli kemer olarak adlandırılan kemer çeşidi, Büyük Selçuklulardan itibaren yapılarda kullanılmıştır. Çoğunlukla üç ve beş dilimli olarak örülen bu kemerler kilit noktasında ya yuvarlak ya da sivri şekilli olarak düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra Bursa'da XV. Yüzyılın ilk yarısından itibaren yeni denemelerle bu kemerin hem dilim sayısında hem de şeklinde değişiklikler yapılarak, daha dalgalı bir kemer şekli orta çıkarılmıştır. Camilerde giriş eyvan kemerleri, mescitlerin son cemaat yeri orta aks revak kemerleri, yapıların içerde duvarların çökertme kemerleri, özellikle hamamlarda yaygın olarak eyvan ve niş kemerleri dilimli/dalgalı kemer şeklindedir. İncelenen örneklere göre, diğer şehirlerde bu kemer çeşidine rastlanılmamıştır.

Sonuç olarak Türk- İslam Mimari geleneğinin de etkileriyle yapılarda en çok tercih edilen kemerin, Çift Merkezli Sivri ile Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer olduğu görülmektedir. En az kullanılan ise Dilimli/Dalgalı Kemer ve Sepet Kulpu Kemerdir. Daha Önce İslam Mimarisinin vazgeçilmez unsuru olan Atnalı ve Kaş Kemerin, Erken Dönem Osmanlı yapılarının kemerlerinde kullanılmadığı gözlemlenmiştir.

Süsleme bakımından kemerler incelendiğinde beylikler dönemi ve Erken Osmanlı döneminde daha önce Anadolu Selçuklularının yoğun taş bezemeli yapılarına göre bir sadeleşme görülmektedir. Bununla birlikte bu dönemde Bursa'da yapıların kemerlerinde geleneksel unsurların kullanıldığı ancak yeni denemelerle oluşan çeşitli süslemelere yer verildiği görülmektedir. Bunlardan özellikle tuğla/taş kemerleri dışta duvardan ayırt eden bir düzenleme olan testere dişi tuğla şerit, Türk- İslam mimarisi çerçevesinde ilk defa bu dönem yapılarında uygulanmıştır. Camilerin son cemaat yeri revak kemerleri, niş kemerleri, yapıların pencere kemerlerinde kullanılan bu süsleme, diğer şehirlerdeki yapılarda da aynı yerlerde kullanılmıştır.

Yine kullanım alanı sınırlı olmakla birlikte bu dönemde özellikle yapıların alt sıra pencere kemerlerini dışta meandır motifli tuğla şerit sınırlamıştır. Kesik ve çengel meandır motifli olarak görülen bu düzenleme çağdaşı diğer şehirdeki yapının son cemaat yeri revak kemerlerini dışta süslemiştir. Kemer yüzeylerinde çubuk ve zigzag

olarak adlandırılan, tuğla ve taştan oluşturulan şekiller, daha önce Anadolu Selçukluların yapılarındaki düzenlemeden etkilenecek cami ve medreselerin revak kemerlerinde, alt sıra pencere çökertme kemerlerinde kullanılmıştır. Bursa’da özellikle mescitlerin kuzey cephesindeki kalkan duvarını süsleyen zigzaglı tuğla bezemeler, birkaç yapının kemerlerinde denenmiştir. Yapılan tespitlere göre diğer şehirlerden Milas’ta Firuz Bey Camii’nin son cemaat yeri revak kemeri, mermerden zigzag motifiyle süslenmiştir.

Erken Dönem Osmanlı yapılarında özellikle alt sıra pencere kemer alınlıklarının süslediği görülmektedir. Türk- İslam mimarisinde farklı malzemelerle oluşturulan bir bezeme türü olan altı köşeli yıldız motifi, Bursa’da çoğunlukla altıgen taş parçaları etrafında üçgen şekilli tuğla ve yer yer sırlı tuğla parçalarıyla oluşturulmuştur. Pencere kemer alınlıklarının yanı sıra mescitlerin son cemaat yeri orta aks kemer alınlığında da görülmektedir. Yine bu dönemde kemerlerin gerek yüzeyleri gerekse alınlıklarının süslemesinde diğer bezeme türü olan çini kaplama kullanılmıştır. Yüzyıllar boyunca yapıların içerde beden duvarlarını, mihrabını süslemede kullanılan çininin kemerlerin şekline uydurmanın zorluğundan dolayı kemerlerde kullanımı sınırlı tutulmuştur. Anadolu Selçuklularının çini üslubu devam ettirilmiş, bununla birlikte ilk defa bu dönemde kullanılan renkli sır ve mavi- beyaz teknikli, çoğunlukla bitkisel kompozisyonlu, yuvarlak hatlı, sülüs karakterli ayetleri içeren çini plakalar ile Erken Dönem Osmanlı sanatı kemerlere yansıtılmıştır. Özellikle Bursa’da Selatin (Sultan) yapılarının kemerlerinde denenilen çini kaplamanın, daha sonra Osmanlı mimarisinde kemer yüzeylerinde kullanımına etkisinin olduğunu söylemek zordur.

Yapıları içerde süsleyen bir bezeme olan ve sıva üzerine bitkisel boyalar ile uygulanan kalem işi süsleme, çoğunlukla Bursa’da 1855 depreminden sonra tamir edilen yapılarda Barok karakterli motifler olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken dönem Osmanlı süsleme anlayışını yalnızca birkaç yapıda görebilmekteyiz. Kemer yüzeyleri, kemer karnı ve kemer aynası, Anadolu Selçukluların motiflerinden olan çok kollu yıldızlar, Rumi, Hatayi, Penç, kıvrım dallardan oluşan bitkisel kompozisyonlar ile bezenmiştir.

Yine bu dönemde çoğunlukla taçkapıların mukarnas dolgulu kavsaralarında görülen sarkıtlar, özellikle yapıların Bursa Kemerlerinin aynasını süslemektedir. Bu düzenlemeye, daha önce Anadolu Selçuklu ve Batı Anadolu beyliklerinin eserlerinde rastlanılmaktadır. Yapılan tespitlere göre kemer aynasında sarkıt kullanımı diğer

şehirlerden yalnızca bir adet yapının kemerinde görülmekle birlikte, bu motifin daha sonraki bir kullanımına rastlanılmamıştır. Bursa’da yine birkaç örnekte kemerlerin kilit taşında ve Bursa Kemerî aynasında palmet motifli birer kabartma işlenmiştir. Yine Ulu Camii’nin doğu cephesinde taç kapının solundaki pencerenin dış kemerinde, daha önceki dönemlerde ki kullanımlarına göre oldukça küçük boyutlu gülbezek veya gülce motifi kullanılmıştır. Yine bu düzenlemenin, daha sonraki Osmanlı yapılarının kemerlerinin süslenmesinde etkili olduğu görülmektedir.

Bu dönemde Bursa’da, yapıların cephe hareketliliğini sağlayan küçük sağır kemerler de süslemeyi oluşturan önemli unsurlardan biridir. Özellikle Bizans yapılarından etkilenecek yapıldığı düşünülen saçak altı korniş kemerleri cepheden dışa taşıntı yaparak taş ve tuğla konsollara oturmakta ve duvar yüzeyinde dekoratif bir görünüm meydana getirmektedir. Yine özellikle Yiğit Köhne Mescidinin kuzey cephedeki kalkan duvarında sıralanan sağır kemerler ile çoğunlukla mescitlerin çokgen şekilli kaidelerinde görülen sağır sivri kemerler, tamamen dekoratif amaçla yapılmıştır.

Bursa’da almasıık örgülü yapılarda yine çoğunlukla almasıık düzende görülen bu kemerler, diğer şehirlerdeki incelenen Erken Osmanlı Dönemi yapılarının minare kaidelerinde çoğunlukla almasıık örgülü ve sivri şekilli olup bunlardan Edirne’deki II. Bayezid Camii’nin minaresindeki sağır kemerler, taştan Bursa Kemerî şekilli olarak düzenlenmiştir. Özellikle Erken Dönemde minare kaidelerini süsleyen bu kemerlerin daha sonra Osmanlı Mimarisinde minare kaidelerinin süslenmesine pek etkisi olmamıştır.

Bursa’da, Türk- İslam mimari geleneğinin etkileriyle ve yeni denemelerle şekillenen Erken Dönem Osmanlı Mimarisi, klasik Osmanlı Mimarisini birçok yönde etkilemesinin yanı sıra, mimaride bir dönem üslubu ortaya koymuştur. Bunu gerek yapıların planlarında gerekse kemerli açıklıklarda ve süslemelerde görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Arseven, Celal Esat. *Türk Sanatı Tarihi* C.I-II. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı (Başlangıcından Beylikler Sonuna Kadar) C.I-II*. Ankara, 1990.

Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. İstanbul: Evrim Matbaacılık, 1989.

Aslanapa, Oktay. *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14. Yüzyıl)*. 1977.

Atalay, İbrahim ve Mortan, Kenan. *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1997.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *İstanbul Mi'mari Çağının Menşei Osmanlı Mimarisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402) I*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve Sultan II. Murad Devri 806-855 (1403-1453) II*. İstanbul: Baha Matbaası, 1972.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), III*. İstanbul: Baha Matbaası, 1973.

Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri, 855-886(1451-1481), IV. 2. Baskı*. İstanbul: Baha Matbaası, 1989.

Ayverdi E. Hakkı ve Yüksel, İ. Aydın. *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Baha Matbaası, 1976.

Bakırer, Ömür. *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.

Baykal, Kâzım. *Bursa ve Anıtları*. İstanbul: Hâkimiyet Tesisleri, 1993.

Baykal, Kâzım. *Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu'nun Çalışmaları 1946-1985*. Bursa: Bursa Hâkimiyet Ofset Tesisleri, 1985.

Beşbaş, Nermin ve Denizli, Hikmet. *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler III (Bursa il Merkezi)*. Ankara: Yenigün Matbaası, 1983.

Birgül, M. Fatih ve Çanaklı, L. Ali. *Bursa Coğrafyası, Cenubi Marmara Havzası Bursa Vilayeti Coğrafyası*. Ankara: Bursa İl Özel İdaresi, 2009.

Cantay, Gönül. *Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Darüşşifaları*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1992.

Cengiz, İsmail. (Haz.) *Prusa'dan Günümüze Bursa, Medeniyetin İpek Şehri*. İstanbul, 2008.

Cezar, Mustafa. *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları Sanat Dizisi 28, 1977.

Çakmak, Şakir. *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar (1300-1500)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.

Çetintaş, Sedat. *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1946.

Çetintaş, Sedat. *Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da Murad I ve Bayezid I Binaları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952.

Demir, Aydoğan ve Diğerleri. *Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı: Beyliklerin Mirası*. İzmir: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000.

Demiralp, Yekta. *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.

Eyice, Semavi. *Son Devir Bizans Mimarisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963.

Eyice, Semavi. *İznik Tarihçesi ve Eski eserleri*. İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını I, 1988.

Kandes, I. Vasileios. *Bursa (Antik Döneme Ait Yazıtlar-Topografik Harita ve bazı Yapılarla birlikte kentin Arkeoloji, Tarih, Coğrafya ve Din yönlerinden tanıtımı)*. çev. İbrahim Kelağa Ahmet, Ankara, 2006.

Kepecioğlu, Kamil. *Bursa Kütüğü*. Bursa: Büyük Şehir Belediyesi Yayını, 2009.

Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Hamamları*. Bursa: Bursa Emek Basımevi, 1943.

Kepecioğlu, Kâmil. *Bursa Hanları*. Halkevi Neşriyatı 19??.

Kuban, Doğan. *Cennetin Kapıları-Divriği Ulu Camii ve Şifahanesinde Hürremşah'ın Yontu Sanatı*. İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yem Yayını 2010.

Kuran, Aptullah. *Anadolu Medreseleri*. C. 1, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayını, 1969.

Gabriel, Albert. *Bir Türk Başkenti Bursa*. (Haz. Neslihan Er, Hamit Er, Aykut Kazancıgil), İstanbul, 2010.

İnşaat Teknolojisi. *Taşın Mimaride Kullanımı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 2013.

Minor, Plinius. *Genç Plinius'un Anadolu Mektupları Plinius, Plinius Epistulae 10.kitap*. çev., Çiğdem Dürüşken ve Erendiz Özbayoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001.

Mülayim, Selçuk. *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler Selçuklu Çağı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.

Oğuzoğlu, Yusuf. *8500 Yıllık Uygarlığın İzinden Bursa Tarihi*, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.

Öney, Gönül. *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Öney, Gönül. *Beylikler Devri Sanatı (XIV-XV. Yüzyıl)-(1300-1453)*., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Önkal, Hakkı. *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996.

Önkal, Hakkı. *Osmanlı Hanedan Türbeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Ögel, Semra. *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2009.

Şehitoğlu, Elif. *Bursa Hamamları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006.

Yavuz, Ayşıl Tükel. *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tonoz ve Kemer*. Ankara: Kelaynak Yayınları, 1983.

Yenal, Engin. *Osmanlı Mimarlığı Erken Döneminde Bursa'da Yapıların oluşumu*. Ankara : Bursa Kültür A.Ş., 2012.

Yetkin, Suut Kemal. *İslam Ülkelerinde Sanat*. İstanbul: Basaş Ofset, 1984.

Tez, Makale ve Diğer Yayınlar

Acar, Türkan. “Bursada’ki Tabhaneli Camiler.” Yüksek Lisans Tezi Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı, 2007.

Batur, Afife. “Osmanlı Camilerinde Kemer, Sütrüktür-Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730)”, Doktora Tezi, İstanbul Teknik üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, 1974.

Atalan, Özlem. “Artuklu Mimarisinin Anıtsal Mimarisinin Korunması Üzerine Model Yaklaşımı: Kasımiye Medresesi Örneği,” *I. Uluslararası Artuklu Sempozyumu Bildirileri*, C. II Mardin 25-26-27- Ekim (2007): 307-314.

Çakmak, Şakir. “Erken Dönem Osmanlı Taçkapılarında Taç İşçiliği”, *1. Uluslararası Mimarlık ve Taş Sempozyumu*, (2007): 52-59.

Çetin, Yusuf. “Silvan Ulu Camii’nin Plan Bakımından Bir Değerlendirmesi ve Anadolu Türk Cami Mimarisine Katkıları”, *Atatürk Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 30, (2008): 20-40.

Çetinkaya, Ebru. “Bursa Çeşmeleri.” Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2012.

Çeşmeli, İbrahim. “Orta Asya Camilerinde Tipoloji (7-13. Yüzyıllar)”, *Sanat Dünyamız*, Yapı Kredi Yayınları, S. 103, (2007): 314-333.

Çuhadar, Özlem. “*Erken Devir Bursa Camilerinde Revak Uygulaması*”, Doktora Tezi, Marmara Üniv. Türkiye Araştırmaları Enst. Türk Sanatı Anabilim Dalı, 2010.

Daş, Ertan. “Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500.”), Doktora Tezi Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk- İslam Sanatı Anabilim Dalı, 2003.

Eken, Saadet. “Batı Anadolu’da Hellenistik Dönem Tapınak Mimarisinde Meandır Motifinin Uygulanımı.” Yüksek Lisans Tezi Selçuk Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, 2009.

Ekiz, Mehmet. “Niğde Alâaddin Camii’nin Anadolu Selçuklu Mimarisi İçerisindeki Yeri ve Önemi.” Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 1998.

Elpe, Ebru. “İran’daki Büyük Selçuklu Devri Yapılarının Süslemeleri ile Bursa’daki Osmanlı Devri Yapılarının Süslemeleri Arasındaki Benzerlik”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5, (2014): 385-413.

Karanfil, Öznur. “*Edirne’deki Erken Osmanlı Dönemi Yapılarında Malzeme Kullanımı*”, Yüksek Lisans Tezi Trakya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2009.

Kutlu, Mehmet. “XIV ve XV. Yüzyıllara Ait Osmanlı Camilerinde Görülen Tuğla-Taş Almaşıklığı Üzerine Gözlemler”, *Sanat Tarihi Dergisi*, S. XXVI, (2017): 131-153.

Gündoğdu, Hamza “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Tarihlemesi Üzerine”, *Anadolu Selçuklu Mirası ve Güncel İmgeler*, Bağımsız Sanat vakfı, (2017): 12-27.

Öney, Gönül ve Çobanlı, Zehra (Ed.). *Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı-Sevinç, Gök Gürhan*. “Bursa ve Edirne Eserleri Işığında Çiniler”, İstanbul: *Kültür Bakanlığı yayınları* (2007): 215-229.

Öney, Gönül. “Türkiye Selçukluları Sanatı,” *Türkler, C. 7, (Ortaçağ)*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, (2002): 1211-1228.

Özcan, Besim. “Bursa Depremleri”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.5, (1999): 73-118.

Rezaei, Davood. “Büyük Selçukludan Günümüze intikal Eden Mimari Gelenek ve Bunların Günümüz Restorasyonlarında Kullanımı.” Doktora Tezi, Gazi Üni. Fen Bilimleri. Enstitüsü Mimarlık, 2007.

Sezer, Erer. “Osmanlılar Döneminde Bursa’da Yaptırılan Hastaneler”, *U.Ü. Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19, (2010): 241-252.

Şen, Ahmet. “Manisa (merkez) Hamamları.” Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2015.

Türel, İdil. “Türk Sanatında Altı Köşeli Yıldız.” Yüksek Lisans Tezi Marmara Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, 2006.

Uçar, Hasan. “Manisa Çeşmeleri.” Yüksek Lisans Tezi Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 2009.

Üstüner Erdoğan, Ceren. “Manisa Cami ve Mescitlerinin Cephe Düzeni.” Yüksek Lisans Tezi, Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk- İslam Sanatları Anabilim Dalı, 2006.

Ünal, Rahmi Hüseyin. “Ulu Camii”, *Birgi (Tarihi, Tarihi Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*, *Kültür Bakanlığı Yayınları*, (Yayına Hazırlayan R. Hüseyin Ünal), (2001): 58-79.

Yazar, Nurullah. “Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan.” Doktora Tezi, Ankara Üni. Sosyal Bilimler. Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları (İslam Tarihi) Anabilim Dalı, 2013.

Yıldız, Selim Tayfun. “Bursa Yıldırım Bayezid Külliyesi.” Yüksek Lisans Tezi Ege Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı, 2001.

Aslanapa, Oktay. “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat”, (*Ortaçağ*). *Türkler*. 6: 9-45. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002:

Altun, Ara. “Karahanlılar”. *DİA*. 24: 412-414. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

Altun, Ara. “Gazneliler (Mimari)”. *DİA*. 13: 484-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Arıkan, Aynur. “İlyas Bey külliyesi”. *DİA*. 22: 164-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Çobanoğlu, A. Vefa. “Meydan Camii”, *DİA*., 29: 499-500. Ankara: TDV Yayınları, 2004,

Çoruhlu, Yaşar. “Sultan Sencer Türbesi”. *DİA*. 37: 519-521. Ankara: TDV Yayınları, 2009.

Ersoy, H. Y., “Kemer”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 2: 982-983. İstanbul: *Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları*, 1997.

Ertuğrul, Özkan. “Gökmedrese”, *DİA*. 14: 139-140. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Semavi Eyice, “Cem Sultan Türbesi” *DİA*., 7: 286-287 (İstanbul: TDV Yayınları, 1993),

Eyice, Semavi. “Bedesten”, *DİA*. 5: 302-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Eyice, Semavi. “Hamam”. *DİA*. 15: 433-434. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Eyice, Semavi. “Davud Paşa Camii”. *DİA*., 9: 39-40. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Karpuz, Haşim. “Konya”. *DİA*. 26: 189-193. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- İnalcık, Halil. “ Bursa”. *DİA* 6: 445-449. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. *DİA*. 13: 480-484 İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Mülayim, Selçuk. “ Kemer”. *DİA*. 25: 252. Ankara:TDV Yayınları, 2002.
- Özaydın, Abdülkerim. “Karahanlılar”. *DİA* 24: 404-412 İstanbul: TDV Yayınları 2001.
- Sümer, Faruk. “Selçuklular”. *DİA* 36: 365-371. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Hasol, Doğan. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, İstanbul: Yapı- Endüstri Merkezi Yayınları, 1979.
- Sözen, Metin ve Tanyeli, Uğur. *Sanat Kavram Ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2007.
- Turani, Adnan. *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Toplum Yayınları, 1975.
- <https://www.lafsozluk.com/2009/02/bursa-ilinin-ilceleri-ve-nufus-sayilari.html>. Erişim Tarihi: 12 Aralık 2018.
- <http://www.selcuklumarasi.com/architecture-detail/talhatan-baba-camii>. Erişim Tarihi: 07 Ocak 2019.
- <http://www.selcuklumarasi.com/architecture-detail/talhatan-baba-camii>. Erişim Tarihi: 07 Ocak 2019.
- https://www.google.com.tr/search?q=www.archnet.org+namazgah+camii+mihrab%C4%B1&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiOINHR9fThAhWDZlAKHZGnBgMQ_AUIDigB&biw=1366&bih=650#imgsrc=Jwc4_kQBswvp8M:&spf=1556527730535. Erişim Tarihi: 07 Ocak 2019.
- <https://tr.pinterest.com/pin/626633735622048483/>. Erişim Tarihi: 07 Ocak 2019.
- https://www.google.com.tr/search?q=%C4%B0SFAHAN+CUMA+CAM%C4%B0%C4%B0&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiz0prWufjhAhVQIlAKHRl8D7oQ_AUIDygC&biw=837&bih=514#imgsrc=OjQ5JheTZcBwQM:&spf=1556649071704. Erişim Tarihi: 09 Ocak 2019.
- <https://tr.pinterest.com/pin/417920040401727720/>. Erişim Tarihi: 09. Ocak 2019.
- <https://okuryazarim.com/sultan-sencer-turbesi/>. Erişim Tarihi: 09 Ocak. 2019.
- <https://okuryazarim.com/ribat-i-serif-kervansarayi/>. Erişim Tarihi: 10 Ocak. 2019.
- <https://okuryazarim.com/ribat-i-serif-kervansarayi/>. Erişim Tarihi: 10 Ocak. 2019.

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30634&sessionid=a154924dd424b548465fe77bbd532c4a. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.

http://www.salihsaydam.com/erzurum/cifteminarelimedrese3_tr.html. Erişim Tarihi: 11. Ocak 2019.

<https://tr.pinterest.com/pin/522980575473007384/>. Erişim Tarihi: 11 Ocak 2019.

<http://arkeopolis.com/anadolu-turk-mimarisinde-anitsal-tac-kapili-medreseler/>. Erişim Tarihi: 11 Ocak 2019.

http://www.erdemgurses.com/urun-418-KONYA_GEZI_NOTLARI.html. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

<http://neredenegezilir.blogspot.com>. Erişim Tarihi: 12 Ocak. 2019.

<https://okuryazarim.com/selcuk-isa-bey-cami/>. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

<https://www.sanatinyolculugu.com/selcuk-isa-bey-camii/>. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/aydin/gezilecekyer/lyasbey>. Erişim Tarihi: 12. Ocak 2019.

http://www.miletilyasbey.com/tr/project/view/5_2.html. Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

<http://tatilname.blogspot.com/2010/10/nilufer-hatun-imareti-iznik-muzesi.html>. Erişim Tarihi: 14 Ocak 2019.

<https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/yildirim-beyazit-turbesi/>. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2019.

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17960. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2019.

<http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/>. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.

<http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/>. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.

<http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/>. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.

<http://www.dergibursa.com.tr/eski-bursanin-nostaljik-izleri/eskikaplica-1890/>. Erişim Tarihi: 20 Ocak 2019.)

<https://tr.pinterest.com/pin/515240013600026940/>. Erişim Tarihi: 20 Ocak. 2019.

<https://www.sanatin Yolculugu.com/erken-donem-osmanli-medreseleri-hilal-erden/>.

Erişim Tarihi: 08 şubat. 2019.

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=38959. Erişim Tarihi: 08 şubat. 2019.

<http://gezilecekyerler.com/karacabey/karacabey-imaret-camii/>, Sağdaki Foto.

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17000. Erişim Tarihi: 09 şubat 2019.

<http://www.manisahaber.com.tr/kursunlu-han-agustos-ayinda-hizmete-giriyor/>. Erişim Tarihi: 09 şubat 2019.

<https://tr.foursquare.com/v/bedreddincami/50d59d5ce4b0cc2e7a3ee1e9/photos>. Erişim Tarihi: 10 şubat 2019

<https://galeri.uludagsozluk.com/r/ishak-pa%C5%9Fa-247683/>. Erişim Tarihi. 11 şubat 2019.

<https://www.islamiforumlar.net/konu/ankaranin-turbeleri.13364/>. Erişim Tarihi: 11 şubat 2019.

<https://www.uludagsozluk.com/k/ishak-pa%C5%9Fa/>. Erişim Tarihi: 11 şubat 2019.

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=28924. Erişim Tarihi: 11 şubat 2019.

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29914. Erişim Tarihi: 11 şubat 2019.

<http://www.degisti.com/index.php/archives/7683>. Erişim Tarihi: 11 şubat 2019.

<http://ttnotes.com/temple-of-hadrian.html>; Sağ foto.

<https://www.gezginrehberler.com/camii-kulliye-ve-turbeler/ii-bayezid-camii-ve-kulliyesi-merkez-edirne/>. Erişim Tarihi: 11 şubat 2019.

<http://dunyacamileri.blogspot.com/2011/11/firuzaga-camiinin-minaresindeki-sr.html?m=1>. Erişim Tarihi: 11 şubat 2019.

<http://www.trakyaagezi.com/edirne-sultan-ii-bayezid-kulliyesi/>. Erişim Tarihi: 12 şubat 2019.

<https://www.trakyaagezi.com/edirne-sultan-ii-bayezid-darussifasi/>; sağ foto.
<https://www.tarihlisanat.com/edirne-ii-bayezid-sifahane-kulliyesi/>. Erişim Tarihi: 12 şubat 2019.

<http://fotograf.bursa.com.tr/iznik-yesil-camii/>. Erişim Tarihi: 12 şubat 2019.

[https://gezimanya.com/turkiye/milasda-gezilecek-yerler](https://gezimanya.com/turkiye/milasda-gezilecek-yerler;); sağ foto.
<https://tr.pinterest.com/pin/805792558304591583/>. Erişim Tarihi: 12 şubat 2019.

<http://turbelergalpay.blogspot.com/2016/06/konya-turbeler.html>. Erişim Tarihi: 12 şubat 2019.

<https://seyahatdergisi.com/kariye-muzesi-nerede-nasil-gidilir-ve-giris-ucreti/>. Erişim Tarihi: 12 şubat 2019.

<https://seyyahdefteri.com/kasimiye-medresesi-nerede-nasil-gidilir/>. Erişim Tarihi: 12 şubat 2019.,

<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44430/divrigi-ulu-camii-ve-darussifasi-sivas.html>. Erişim tarihi: 12 şubat 2019.

<http://katalogtarama.cekulvakfi.org.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=48075>. Erişim Tarihi: 12 şubat 2019.

<https://bizansconstantin.wordpress.com/2014/10/13/panagia-muhliotissa-kilisesi-kanli-kilise/>. Erişim Tarihi: 13 şubat 2019.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/lala-sahin-pasa-turbesi>. Erişim Tarihi: 13 şubat 2019.

<https://tr.pinterest.com/pin/513762269977140507/>. Erişim Tarihi: 13 şubat 2019.

<https://tr.pinterest.com/pin/243616661072822193/>. Erişim Tarihi: 13 şubat 2019.

ÖZGEÇMİŞ

Esra Durmuş, 16.08.1986 tarihinde Samsun'un Vezirköprü ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Samsunda, Lise eğitimini, 2001-2004 yılları arasında Bursa Hürriyet Lisesinde, Lisans eğitimini ise, 2007-2012 yılları arasında Bursa Uludağ Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde tamamladı. Lisans eğitiminin üçüncü yılında stajını, Bursa Osmangazi Belediyesinin Tarihi Çevre Koruma ve Uygulama Bürosunda Ali Paşa Mah. 23 Parsel SMÖ (Sivil Mimarlık Örneği) Yapının Rölöve Çizimi üzerine yaptı.

2013-2014 yılları arasında, Sama inşaat firmasında, Bursa Muradiye Türbelerinin restorasyonunda, 2015-2016 yıllarında Akdora Yapı Restorasyon firmasında, Bursa Veled-i Harir (Akbiyık) Camii'nin restorasyonunda, 2017'de Silahtaroglu İnşaat firmasında, Bilecik Kasımlar Köyü Camii'nin restorasyonunda, 2018'de Binka İnşaat ve Restorasyon Firmasında, Bursa Yeşil Medrese'nin çini restorasyonunda görev aldı.

Bunların yanı sıra Akdora Yapı Restorasyon'a Veled-i Harir (Akbiyık) Camii kalemişi raporu (2016); Uka Mimarlık Müh. İnş. Taah. San. Ve Tic. Limt. Şirketi'ne Bursa, İnegöl, Kulaca Köyü hamamı Sanat Tarihi Raporu, Bursa, Orhangazi ,Ortaköy Hamamı Sanat Tarihi Raporu, Bursa, İznik, Elbeyli Köyü hamamı Sanat Tarihi Raporu, Bursa, Mustafakemalpaşa ,Ayas köyü, Ayaz bey Türbesi Sanat Tarihi Raporu (2017); Şehir Restorasyon firmasına, Çanakkale Çan, Kumarlar Köyü Camii Sanat Tarihi Raporu ile Çanakkale Ayvacık, Kösedere Köyü Camii Sanat Tarihi Raporu (2019)'nu hazırladı.

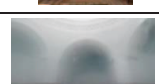
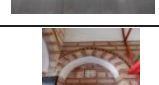
2017'de Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesinde pedagojik Formasyon eğitimi sonucunda Pedagojik Formasyon sertifikası aldı. 2014 yılında başladığı Sakarya Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümündeki Yüksek Lisans eğitimine halen devam etmektedir.

TABLOLAR

Tablo 1:

Çift Merkezli Sivri Kemerli Yapılar.

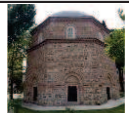
SİVRİ KEMER (ÇİFT MERKEZLİ SİVRİ KEMER)'Lİ YAPILAR			
KAT. No.	Yapı Adı	İnşa Tarihi	Fotoğraf
3.1.1	Alâaddin Camii	1326	
3.1.2	Orhan Camii	1339	
3.1.3	I. Murad (Hüdavendigâr) Camii	1365-1366	
3.1.4	Yıldırım Bayezid Camii	1399	
3.1.5	Ulu Camii	1399-1400	
3.1.6	Timurtaş Paşa Camii	XIV. y.y. Sonu	
3.1.7	Yeşil Camii	1419	
3.1.9	İbni Bezzaz camii	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.10	Muradiye (II. Murad) Camii	1425-1426	
3.1.15	Hacılar Camii	1467	
3.1.17	Tuz Pazarı Camii	XV. y.y. Son çeyreği	
3.1.18	Başçı İbrahim Camii	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.1.19	Hamza Bey Camii	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.1.20	Meydancık camii	XV.. y.y. İkinci yarısı	

3.2.1	Gülçiçek Hatun Türbesi	XIV. y.y. Sonu	
3.2.2	Yıldırım Bayezid Türbesi	1406	
3.2.5	Hatuniye Türbesi	1449	
3.2.8	Ebe Hatun Türbesi	XV. y.y. ortası	
3.2.11	Kara Mustafa Paşa Türbesi	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.3.1	I. Murad (Hüdavendigâr) Medresesi	1365-1366	
3.3.2	Yıldırım Medresesi	1399	
3.3.5	Muradiye Medresesi	XV. y.y. İlk yarısı	
3.3.6	Şair Ahmed Paşa Medresi	XV. y.y. sonu	
3.4.4	Timurtaş (Demirtaş) Hamamı	XIV. y.y. Sonu	
3.4.6	Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı	XV. y.y. İlk yarısı	
3.4.7	Muradiye (II. Murad) Hamamı	1425-1426	
3.4.10	Nasuh Paşa Hamamı	XV. y.y. sonu	
3.6.1	Yıldırım Darüşşifası	1399	
3.8.1	Alâaddin Camii Çeşmesi	1426	

Tablo 2:

Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerli Yapılar.

ÇİFT MERKEZLİ VE ÜSTTEN TEĞETLİ SİVRİ KEMERLİ YAPILAR 			
KAT. No.	Yapı Adı	İnşa Tarihi	Fotoğraf
3.1.2	Orhan Camii	1339	
3.1.4	Yıldırım Bayezid Camii	1399	
3.1.6	Timurtaş Paşa Camii Minaresi	XIV. y.y. Sonu	
3.1.7	Yeşil Camii	1419	
3.1.8	İbrahim Paşa (Mahkeme) Camii	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.9	İbni Bezzaz camii	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.10	Muradiye (II. Murad) Camii	1425-1426	
3.1.11	Yiğit Köhne Mescidi	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.12	Selçuk Hatun Mescidi	1450	
3.1.13	Abdal Mehmed Camii	XV. y.y. ortası	
3.1.14	Zeyniler Camii	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.15	Hacılar Camii	1467	
3.1.16	Ahmed Dai Camii	1471	

3.1.17	Tuz Pazarı Camii	XV. y.y. Son çeyreği	
3.1.18	Başcı İbrahim Camii	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.1.20	Meydancık camii	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.2.2	Yıldırım Bayezid Türbesi	1406	
3.2.3	Devlet hatun Türbesi	XV. y.y. Baş	
3.2.4	Yeşil Türbe	XV. y.y. İlk yarısı	
3.2.5	Hatuniye Türbesi	1449	
3.2.6	Abdal Mehmed Türbesi	1450	
3.2.7	II. Murad ve Alâaddin Türbeleri	XV. y.y. ortası	
3.2.9	Hamza Bey Türbesi	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.2.10	Hamza Bey Zevce ve kızları Türbesi	XV. y.y. Üçüncü çeyreği	
3.2.11	Kara Mustafa Paşa Türbesi	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.2.12	Saraylılar Türbesi	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.2.13	Cem Sultan Türbesi	1479	

3.2.14	Şair Ahmed Paşa Türbesi	XV. y.y. sonu	
3.3.3	Eynebey (Subaşı) Medresesi	XV. y.y.	
3.3.4	Yeşil Medrese	1419	
3.3.5	Muradiye Medresesi	XV. y.y. İlk yarısı	
3.3.6	Şair Ahmed Paşa Medresi	XV. y.y. sonu	
3.4.3	Şengül Hamamı	XIV. y.y. Sonu	
3.4.5	İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı	XV. y.y. İlk yarısı	
3.4.6	Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı	XV. y.y. İlk yarısı	
3.4.7	Muradiye (II. Murad) Hamamı	1425-1426	
3.4.8	Emir Sultan Hamamı	1426	
3.4.9	İbrahim Paşa (Eski Hamam)	XV. y.y ikinci yarısı	
3.4.10	Nasuh Paşa Hamamı	XV. y.y. sonu	
3.5.1	Emir (Bey) Hanı	XIV. y.y. İlk yarısı	
3.5.2	İpek Hanı	XV. y.y. başı	

3.5.3	Koza Hanı	1490	
3.8.2	I. Murad (Hüdavendigâr) Camii Çeşmesi	1365-66	
3.8.3	Muradiye Medrese Çeşmesi	XV. y.y. İlk yarısı	
3.8.4	Selçuk Hatun Mescidi Çeşmesi	1450	

Tablo 3:

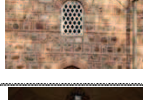
Sepet Kulpu Kemerli Yapılar.

SEPET KULPU KEMERLİ YAPILAR			
KAT. No.	Yapı Adı	İnşa Tarihi	Fotoğraf
3.1.4	Yıldırım Bayezid Camii	1399	

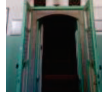
Tablo 4:

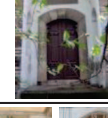
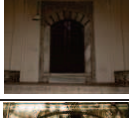
Yarım Daire Kemerli Yapılar.

YARIM DAİRE KEMERLİ YAPILAR			
KAT. No.	Yapı Adı	İnşa Tarihi	Fotoğraf
3.1.2	Orhan Camii	1339	
3.1.10	Muradiye (II. Murad) Camii	1425-1426	
3.1.11	Yiğit Köhne Mescidi	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.13	Abdal Mehmed Camii	XV. y.y. ortası	

3.1.14	Zeyniler Camii	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.20	Meydancık camii	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.2.1	Gülçiçek Hatun Türbesi	XIV. y.y. sonu	
3.3.2	Yıldırım Medresesi	1399	
3.4.1.	Orhan Hamamı	XIV. y.y. İlk yarısı	
3.4.2	Eski Kaplıca	XIV. Y.y.y. İkinci yarısı	
3.4.4	Timurtaş (Demirtaş) Hamamı	XIV. y.y. sonu	
3.4.5	İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı	XV. y.y ilk yarısı	
3.4.7	Muradiye (II. Murad) Hamamı	1425-1426	
3.4.8	Emir Sultan Hamamı	1426	
3.5.1	Emir (Bey) Hanı	XIV. y.y.	
3.5.2	İpek Hanı	XV. y.y. başı	
3.5.3	Koza Hanı	1490	
3.6.1.	Yıldırım Bedesteni	XIV. y.y. sonu	
3.7.1	Yıldırım Darüüşşifası	XIV. y.y. sonu	

Tablo 5:
Basık Kemerli Yapılar.

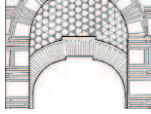
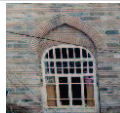
BASIK KEMERLİ YAPILAR			
KAT. No.	Yapı Adı	İnşa Tarihi	Fotoğraf
3.1.1	Alâaddin Camii	1326	
3.1.2	Orhan Camii	1339	
3.1.4	Yıldırım Bayezid Camii	1399	
3.1.5	Ulu Camii	1399-1400	
3.1.6	Timurtaş Paşa Camii	XIV. y.y. Sonu	
3.1.7	Yeşil Camii	1419	
3.1.9	İbni Bezzaz camii	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.10	Muradiye (II. Murad) Camii	1425-1426	
3.1.14	Zeyniler Camii	XV. y.y. İlk yarısı	
3.1.17	Tuz Pazarı Camii	XV. y.y. Son çeyreği	
3.2.2	Yıldırım Bayezid Türbesi	1406	
3.2.4	Yeşil Türbe	XV. y.y. İlk yarısı	

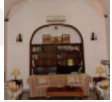
3.2.5	Hatuniye Türbesi	1449	
3.2.6	Abdal Mehmed Türbesi	1450	
3.2.7	II. Murad ve Alâaddin Türbeleri	XV. y.y. ortası	
3.2.11	Kara Mustafa Paşa Türbesi	XV. y.y. İkinci yarısı	
3.2.13	Cem Sultan Türbesi	1479	
3.2.14	Şair Ahmed Paşa Türbesi	XV. y.y. sonu	
3.3.2	Yıldırım Medresesi	1399	
3.3.4	Yeşil Medrese	1419	
3.3.5	Muradiye Medresesi	XV. y.y. İlk yarısı	
3.3.6	Şair Ahmed Paşa Medresi	XV. y.y. sonu	
3.4.6	Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı	XV. y.y. İlk yarısı	
3.4.7	Muradiye (II. Murad) Hamamı	1425-1426	
3.4.8	Emir Sultan Hamamı	1426	
3.4.9	İbrahim Paşa (Eski Hamam)	XV. y.y ikinci yarısı	

3.4.10	Nasuh Paşa Hamamı	XV. y.y. sonu	
3.5.1	Emir (Bey) Hanı	XIV. y.y. ,İlk yarısı	
3.5.3	Koza Hanı	1490	

Tablo 6:

Bursa Kemerli Yapılar.

BURSA KEMERLİ YAPILAR				
KAT. No.	Yapı Adı	İnşa Tarihi	Fotoğraf	
3.1.4	Yıldırım Bayezid Camii	1399		
3.1.5	Ulu Camii	1399-1400		
3.1.7	Yeşil Camii	1419		
3.1.10	Muradiye (II. Murad) Camii	1425-1426		
3.1.12	Selçuk Gatun Mescidi	1450		
3.1.15	Hacılar Camii	1467		
3.1.16	Ahmed Dai Camii	1471		
3.1.17	Tuz Pazarı Camii	XV. y.y. Son çeyreği		
3.1.18	Başcı İbrahim Camii	XV. y.y ikinci yarısı		

3.1.19	Hamza Bey Camii	XV. y.y ikinci yarısı	
3.2.6	Abdal Mehmed Türbesi	1450	
3.2.13	Cem Sultan Türbesi	1479	
3.2.14	Şair Ahmed Paşa Türbesi	XV. y.y. sonu	
3.3.4	Yeşil Medrese	1419	
3.3.5	Muradiye Medresesi	XV. y.y. İlk yarısı	
3.3.6	Şair Ahmed Paşa Medresi	XV. y.y. sonu	
3.4.5.	İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamam	XV. y.y. İlk yarısı	
3.4.7	Muradiye (II. Murad) Hamamı	1425-1426	
3.4.9	İbrahim Paşa (Eski Hamam)	XV. y.y ikinci yarısı	

Tablo 7:

Dilimli/ Dalgalı Kemerli Yapılar

DİLİMLİ/DALGALI KEMERLİ YAPILAR			
KAT. No.	Yapı Adı	İnşa Tarihi	Fotoğraf
3.1.4	Yıldırım Bayezid Camii	1399	
3.1.7	Yeşil Camii	1419	
3.1.10	Muradiye (II. Murad) Camii	1425-1426	
3.1.18	Başcı İbrahim Camii	XV. y.y ikinci yarısı	
3.1.19	Hamza Bey Camii	XV. y.y ikinci yarısı	
3.2.2.	Yıldırım Bayezid Türbesi	1406	
3.2.13	Cem Sultan Türbesi	1479	
3.2.4	Yeşil Türbe	XV. y.y. İlk yarısı	
3.3.4	Yeşil Medrese	1419	
3.4.3	Şengül Hamamı	XIV. y.y. sonu	
3.4.5	İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı	XV. y.y. İlk yarısı	
3.4.6	Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı	XV. y.y. İlk yarısı	
3.4.9	İbrahim Paşa (Eski Hamam)	XV. y.y ikinci yarısı	

ÇİZİMLER

Çizim 13:

Bursa, I. Murad (Hüdavendigâr) Camii Revakın Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 58.)

Çizim 14:

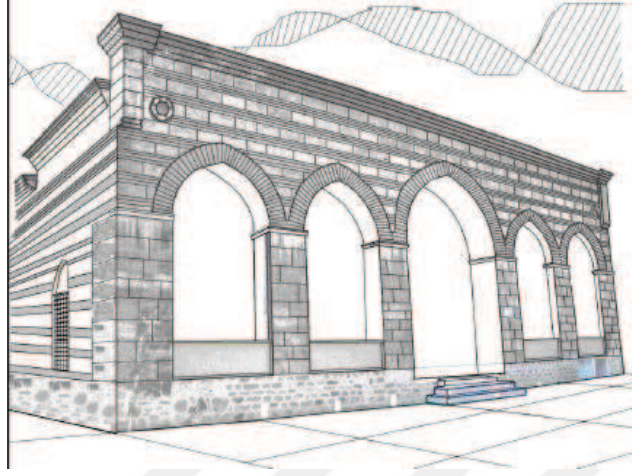
Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Son Cemaat Yeri Revakın Bursa, Çift Merkezli Sivri Ve Sepet Kulpu Kemer Düzeni.

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 88-89.)

Çizim 15:

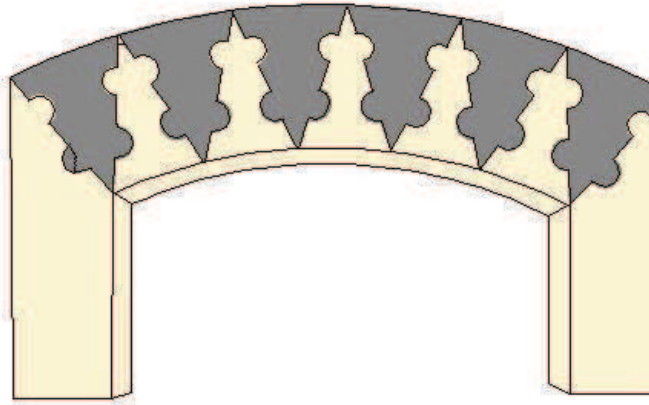
Bursa Timurtaş Paşa Camii Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 104.)

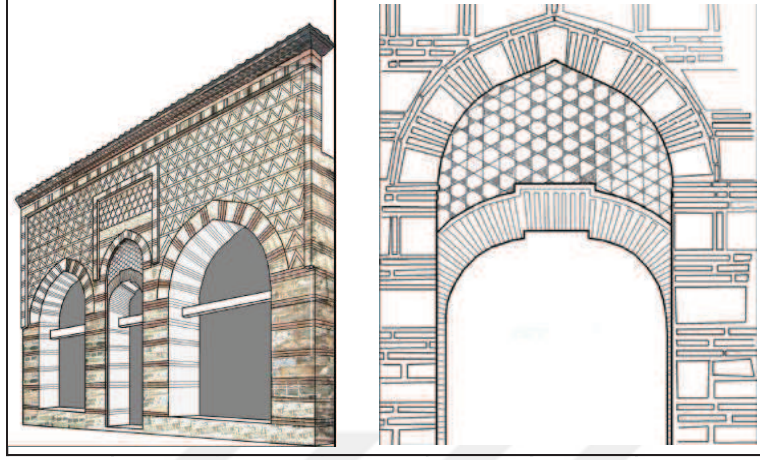
Çizim 16:

Bursa İbni Bezzaz Camii Son Cemaat Yeri Revakının Orta Aksının Desenli Ve Zıvanalı Mermer Basık Kemer Düzeni.

Çizim 17:

Bursa, Selçuk Hatun Mescidi Son Cemaat Yeri Revakın Çift Merkezli Ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri İle Orta Aksın Alt Kısımında Yer Alan Bursa Kemer.

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 177-178.)

Çizim 18:

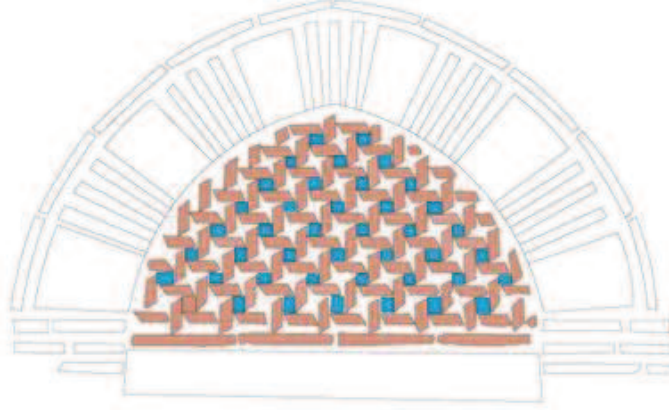
Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Son Cemaat Yeri Revakın Çift Merkezli Sivri Kemerini Dışta Sınırlayan Testere Dişi Tuğla Şerit.

Kaynak: (Çuhadar, 2010: 141.)

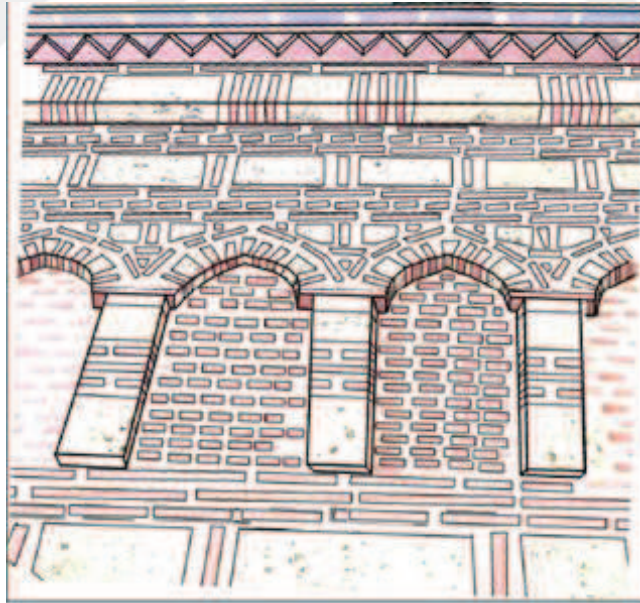
Çizim 19:

Bursa Timurtaş Paşa Camii, Güney Cephe Alt Sıra Pencere Kemer Alınlığındaki Geometrik Süsleme.

Çizim 20:

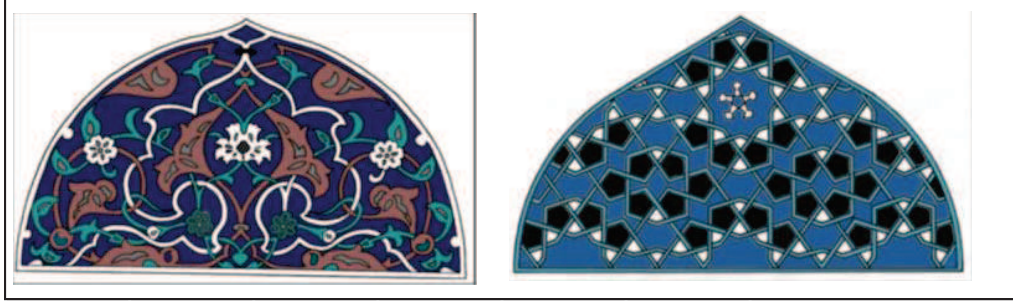
Bursa Yiğit Köhne Mescidi Son Cemaat Yeri Kalkan Duvarının Üst Kısımında Yer Alan Dekoratif Sağır Kemerlerin Düzeni.

Kaynak: (Çuhadar, 2010:168.)

Çizim 21:

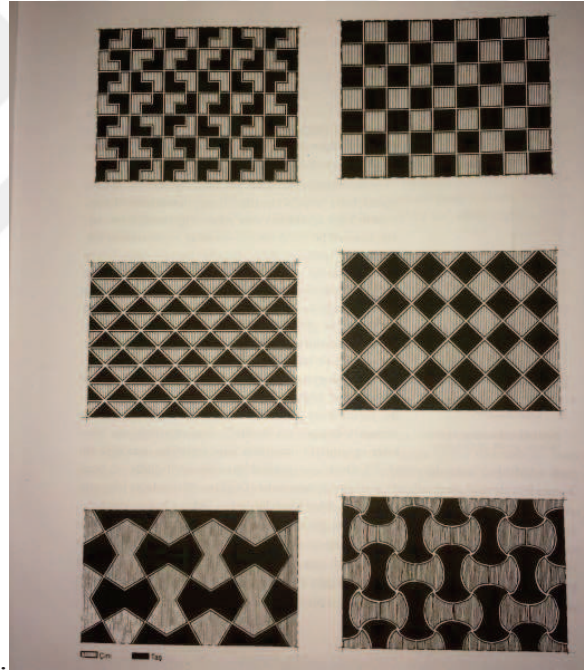
Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Kuzey Cephe Pencere Kemer Alınlıklarının Çini Süslemesi.

Kaynak: (Acar, 2007: 20.)

Çizim 22:

Bursa Yeşil Medrese Pencere Alınlıklarının Süslemesi

Kaynak: (Demiralp, 1999: 68)

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1:

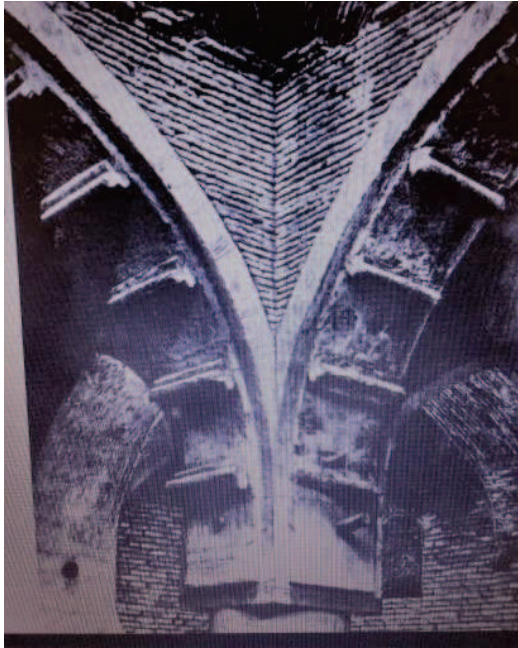
Horasan, Eski Merv'de Bir Kemer Formu, Tahmini M.S. VI. Y.Y.

Kaynak: (Cezar, 1977: 55.)

Fotoğraf 2:

Özbekistan, Diggaron (Hazara) Camii Merkezi Kubbeyi Taşıyan Kemerler

Kaynak: (Cezar, 1977: 146)

Fotoğraf 3:

Talhatan Baba Camii, Türkmenistan, Merv, XI. yüzyıl sonu- XII. Y.Y. Başı.

Kaynak: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/talhatan-baba-camii>. Erişim Tarihi: 07. Ocak 2019.

Fotoğraf 4:

Talhatan Baba Camii, Güney Cephede Yer Alan Sivri Kemer Alınlıklarındaki Tuğladan Geometrik Bezemeler, Türkmenistan, Merv, XI. Y.Y. Sonu, XII. Y.Y. Başı

Kaynak: <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/talhatan-baba-camii>. Son düzenleme 07. Ocak 2019.

Fotoğraf 5:

Namazgah Camii Mihrabı, Buhara, 1119-1120.

Kaynak: https://www.google.com.tr/search?q=www.archnet.org+namazgah+camii+mihrab%C4%B1&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKewiOINHR9fThAhWDZlAKHZGnBgMQ_AUIDigB&biw=1366&bih=650#imgc=Jwc4_kQBswvp8M:&spf=1556527730535. Erişim Tarihi: 07. Ocak 2019.

Fotoğraf 6:

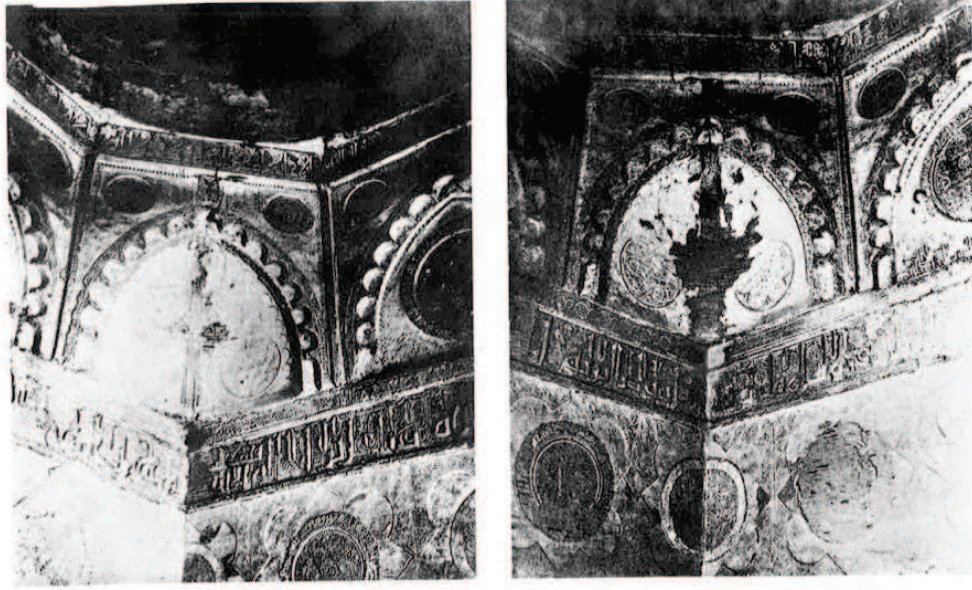
Arap Ata Türbesi Portali, Tim, 978.

Kaynak: (Cezar, 1977: 115.)

Fotoğraf 7:

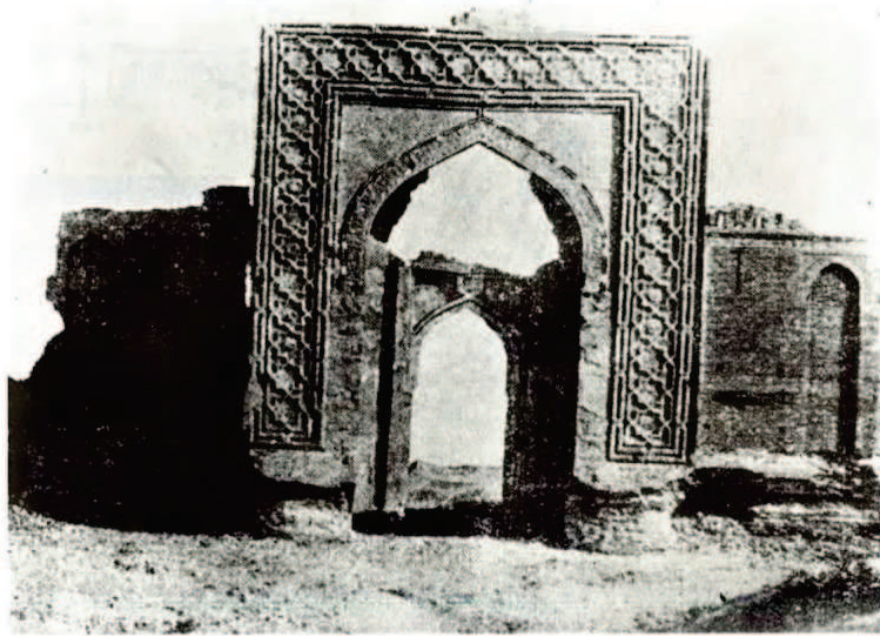
Şeyh Fazıl Türbesi'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: (Cezar, 1977: 136.)

Fotoğraf 8:

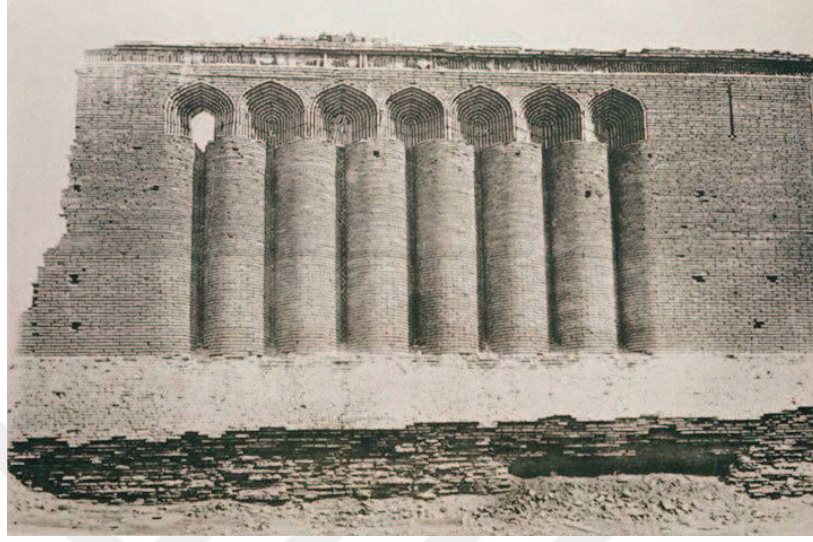
Ribat-ı Melik Kervansarayı Portali'nin Kemer Düzeni, XI. Y.Y.

Kaynak: (Cezar, 1977: 183.)

Fotoğraf 9:

Ribat-ı Melik Kervansarayı'nın Ayakta Kalan Cephesinde İç İçe Kırık Sivri Kemer Düzeni.

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/626633735622048483/>. Erişim Tarihi: 07. Ocak 2019.

Fotoğraf 10:

Aslan Cazip Türbesi'ni Kemer Düzeni, İran, Sengbest, 1028.

Kaynak: <https://www.google.com.tr/search?q=aslan+cazib+t%C3%BCrbesi&tbm=isch&source> .Erişim

Tarihi: 09. Ocak.

Fotoğraf 11:

Leşker-i Bazar Sarayı Güney Cephe Giriş Açıklığı'nın Sivri Kemer Düzeni, Afganistan, XI. Y.Y.

Kaynak: (Cezar, 1977: 42.)

Fotoğraf 12:

İsfahan Cuma Camii Melikşah Kubbesi'nin Kemer Düzeni, XI. Y.Y.

Kaynak: https://www.google.com.tr/search?q=%C4%B0SFAHAN+CUMA+CAM%C4%B0%C4%B0&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwiz0prWufjhAhVQIIAKHRI8D7oQ_AUIDygC&biw=837&bih=514#imgre=QjQ5JheTZcBwQM:&spf=1556649071704. Erişim Tarihi: 09. Ocak 2019.

Fotoğraf 13:

İsfahan Cuma Camii Melikşah Kubbesi, Trompların Kemer Düzeni, XI. Y.Y

Kaynak: (Özkurt, 2005)

Fotoğraf 14:

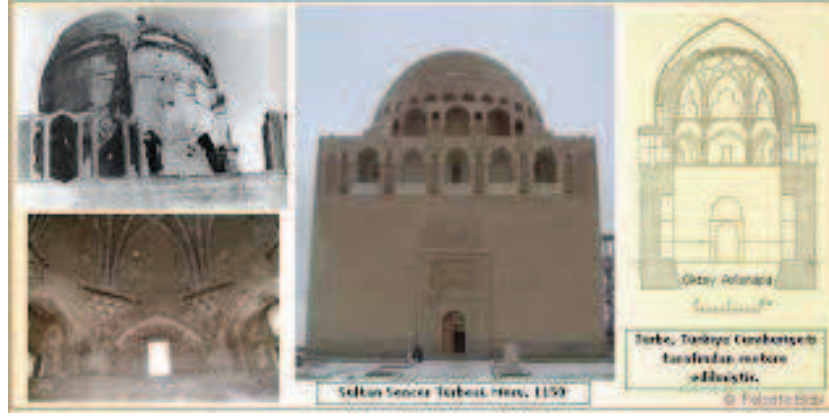
Ardistan Cuma Camii Kemer Düzenlemesi, XI. Y.Y.

Kaynak: (Özkurt, 2005.)

Fotoğraf 15:

Sultan Sencer Türbesi, Merv, XII. Y.Y. Restorasyon Öncesi Ve Sonrası Görünümü.

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/417920040401727720/>. Erişim Tarihi: 09. Ocak 2019.

Fotoğraf 16:

Sultan Sencer Türbesi'nin Kemer Düzeni Merv, XII. Y.Y.

Kaynak: <https://okuryazarim.com/sultan-sencer-turbesi/>. 09. Ocak. 2019.

Fotoğraf 17:

Ribat-ı Şerif'in Taçkapı Kemer Düzeni, Nişapur-Serahs Ticaret Yolu Üzerinde, 1114-1115.

Kaynak: <https://okuryazarim.com/ribat-i-serif-kervansarayi/>. Erişim Tarihi: 10. Ocak. 2019.

Fotoğraf 18:

Ribat-ı Şerif İkinci Avluda Yer Alan Kemerlerin Düzeni.

Kaynak: <https://okuryazarim.com/ribat-i-serif-kervansarayi/>. Erişim Tarihi: 10. Ocak. 2019.

Fotoğraf 19:

Ribat-ı Şerif Birinci Avluda Yer Alan Birimlerin Kemer Düzeni.

Kaynak: (Cezar, 1977: 204.)

Fotoğraf 20:

Kayseri Huant Hatun Camii Mihrabı'nın Teğet Kemer Düzeni, 1237-38.

Kaynak:

http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=30634&sessionid=a154924dd424b548465fe77bbd532c4a. Erişim Tarihi: 10. Ocak 2019.

Fotoğraf 21:

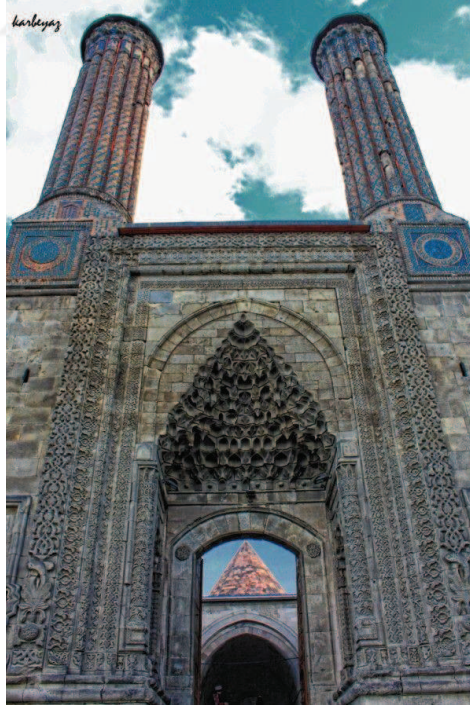
Erzurum Çifte Minareli Medresesi'nin Çift Merkezli Sivri Avlu Revak Kemerleri, XIII. Y.Y.

Kaynak: http://www.salihsaydam.com/erzurum/cifteminarelimedrese3_tr.html. Erişim Tarihi: 11. Ocak. 2019.

Fotoğraf 22:

Erzurum Çifte Minareli Medrese Taçkapısının Kemer Düzeni.

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/522980575473007384/>. Erişim Tarihi: 11. Ocak 2019.

Fotoğraf 23:

Sivas Gök Medrese Taçkapısının Kemer Düzeni, 1271.

Kaynak: <http://arkeopolis.com/anadolu-turk-mimarisinde-anitsal-tac-kapili-medreseler/>. Erişim Tarihi:

11. Ocak 2019.

Fotoğraf 24:

Konya II. Kılıçarslan Türbesi, Giriş Cephesinin Kemer Düzeni, XII. Y.Y.

Kaynak: http://www.erdemgurses.com/urun-418-KONYA_GEZI_NOTLARI.html. Erişim Tarihi: 12.

Ocak 2019.

Fotoğraf 25:

Diyarbakır, Mesudiye Medresesi'nin Batı Cephesinde, Avlu Alt Kat Eliptik ve Dilimli Revak Kemerleri, XII. Y.Y. Sonu- XIII. Y.Y. İlk Yarısı

Kaynak: <http://neredenegezilir.blogspot.com>. Erişim Tarihi: 12 Ocak. 2019.

Fotoğraf 26:

Selçuk İsa Bey Camii Batı Cephesinde Portalin Sivri, Sağdaki Alt Kat Pencerenin Basık Kemer Düzeni, 1404.

Kaynak: <https://okuryazarim.com/selcuk-isa-bey-cami/>. Erişim Tarihi: 12. Ocak 2019.

Fotoğraf 27:

Selçuk İsa Bey Camii, Harime Girişi Sağlayan Üçlü Kemer Düzeni, 1374

Kaynak: <https://www.sanatinyolculugu.com/selcuk-isa-bey-camii/>, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

Fotoğraf 28:

Balat İlyas Bey Camii, Kuzey Cephenin Kemer Düzeni, 1374

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/aydin/gezilecek yer/lyasbey>, Erişim Tarihi: 12. Ocak 2019.

Fotoğraf 29:

Balat İlyas Bey Camii, İçerde Kubbe Geçiş Tromplarnının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni, 1374.

Kaynak: http://www.miletilyasbey.com/tr/project/view/5_2.html. Erişim Tarihi: 12. Ocak 2019.

Fotoğraf 30:

İznik Nilüfer Hatun İmareti, Revakın Sivri, Girişin İse Sivri ve Bursa Tipi Kemerleri, 1388

Kaynak: <http://tatilname.blogspot.com/2010/10/nilufer-hatun-imareti-iznik-muzesi.html>. Erişim Tarihi: 14. Ocak 2019.

Fotoğraf 31:

Bursa Alâaddin Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 32:

Bursa Alâaddin Camii, Harim Girişinin ve Pencerelerin Basık Kemerleri.

Fotoğraf 33:

Bursa Orhan Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 34:

Bursa Orhan Camii, Solda Son Cemaat Yeri Doğu Açıklığının, Sağda Batı Açıklığının İkiz Kemer Düzeni

Fotoğraf 35:

Bursa Orhan Camii, Giriş Açıklığının Basık Kemer ve İçerde Birimleri Ayıran Sivri Askı Kemerleri.

Fotoğraf 36:

Bursa Orhan Camii, Dış Cephede Yer Alan Sivri, Yarım Daire ve Teğet Kemer Düzeni.

Fotoğraf 37:

Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Camii, Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Revak Kemerleri.

Fotoğraf 38:

Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Camii, Son Cemaat Yerinin Batı Cephesi Açıklığının İki Sivri Kemer İçinde İkiz Kemer Düzeni.

Fotoğraf 39:

Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Son Cemaat Yeri Revakın Bursa Tipi Kemer Düzeni.

Fotoğraf 40:

Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Son Cemaat Yeri Revakında Doğu ve Batı Açıklığının Bursa Tipi Kemer Düzeni.

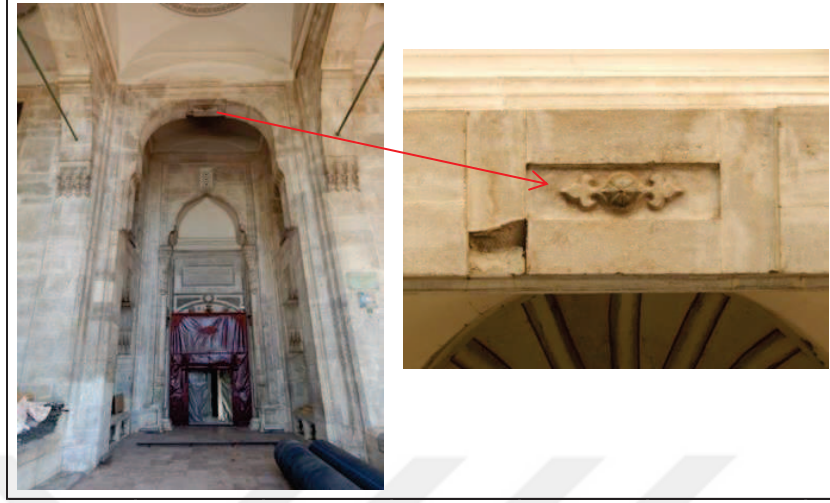
Fotoğraf 41:

Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Son Cemaat Yerinde Kuzey-Güney Yönlü Kemerlerin Düzeni ve Kemer Yastıklarında Mukarnaslı- Palmetli Bezeme

Fotoğraf 42:

Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Kuzey Taçkapının Kemer Düzeni.

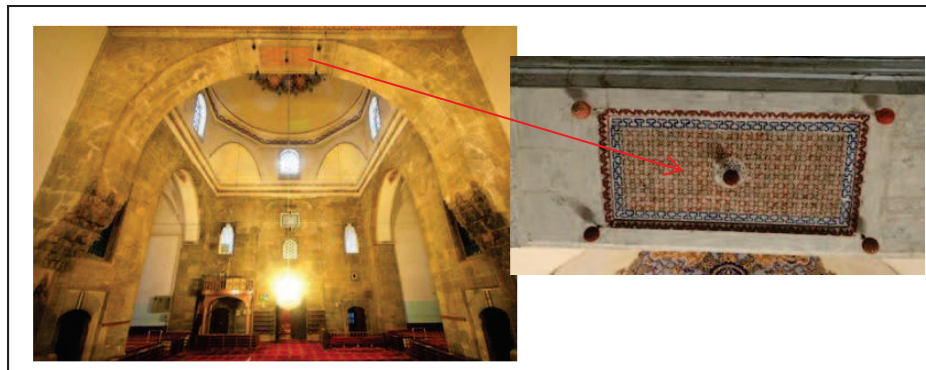
Fotoğraf 43:

Bursa Yıldırım Bayezid Camii, Kuzey Cephe Taçkapının Her İki Yanında Yer Alan Üst Kat Birimlerin Dilimli Bursa Kemerleri.

Fotoğraf 44:

Bursa Yıldırım Bayezid Camii İç Mekanının Kemer düzeni ve Bursa Kemer Aynasının Kalemişi Bezemesi.

Fotoğraf 45:

Bursa Yıldırım Bayezid Camii Giriş İle Orta Avlu Arasında Kalan Kare Birimlerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 46:

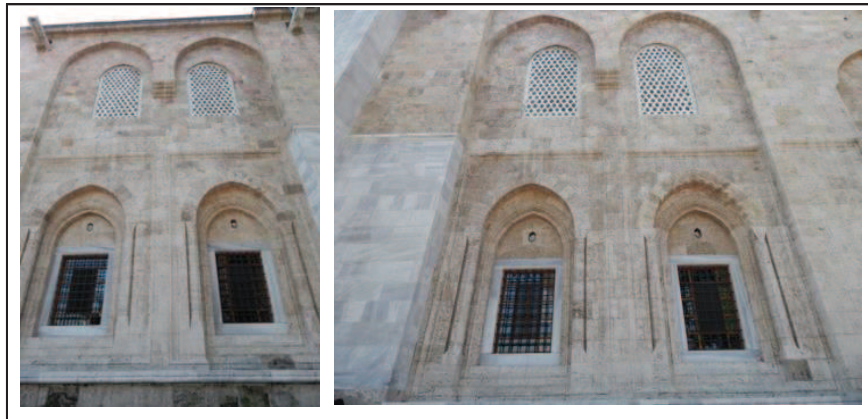
Bursa Ulu Camii Kuzey Taçkapısının Kemer Düzeni. Solda Taçkapının 1950’de Önündeki Ahşap Ekin Kaldırıldıktan Sonraki Hali.

Kaynak: Çetintaş, 1952: 61.

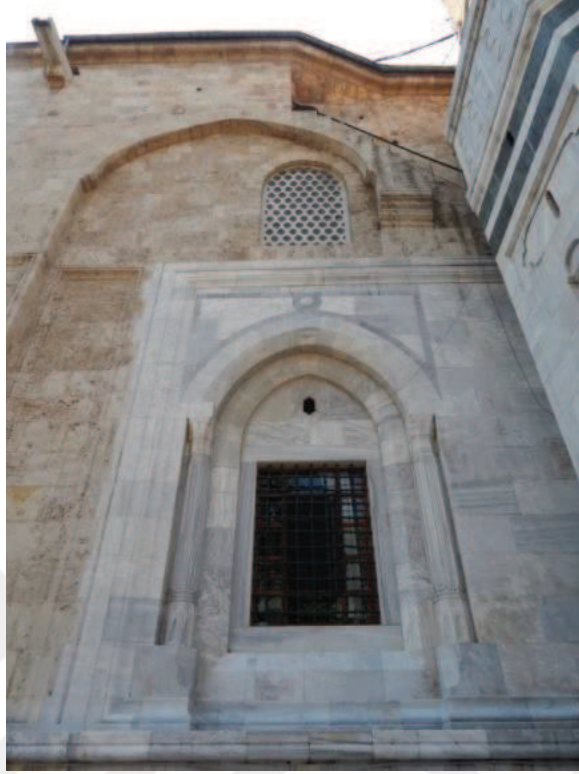
Fotoğraf 47:

Bursa Ulu Camii Kuzey Cephenin Kemer Düzeni

Fotoğraf 48:

Bursa Ulu Camii Kuzeybatı Köşedeki pencerelerin Kemer Düzeni ve Zengi Düğümü.

Fotoğraf 49:

Bursa Ulu Camii Batı Cephesinin Kemer Düzeni İle Değiştirilen Dikdörtgen Pencere Söveleri Üzerindeki Basık Kemer İzleri

Fotoğraf 50:

Bursa Ulu Camii, Batı Cephe Taçkapısının Kemer Düzeni

Fotoğraf 51:

Bursa Ulu Camii, Güney Cephinin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 52:

Bursa Ulu Camii, Doğu Cephe'nin Kemer düzeni Ve Pencere Kemerinin Kilit Taşı Süslemesi

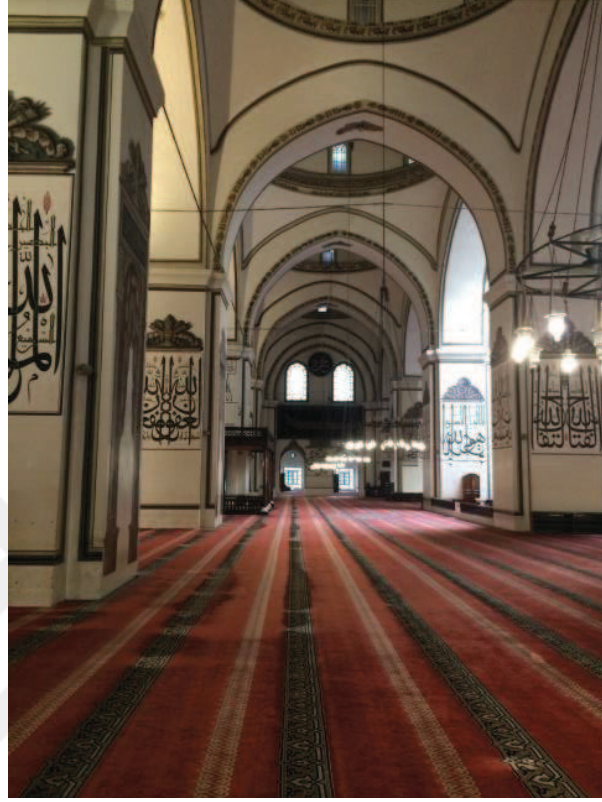
Fotoğraf 53:

Bursa Ulu Camii, Kuzeybatı Köşedeki Minare Kaidesinin Kemer Düzeni

Fotoğraf 54:

Bursa Ulu Camii, Harimin Çift Merkezli Sivri Askı Kemerleri

Fotoğraf 55:

Bursa Timurtaş Paşa Camii, Son Cemaat Yerinin Çift Merkezli Sivri Revak Kemerleri

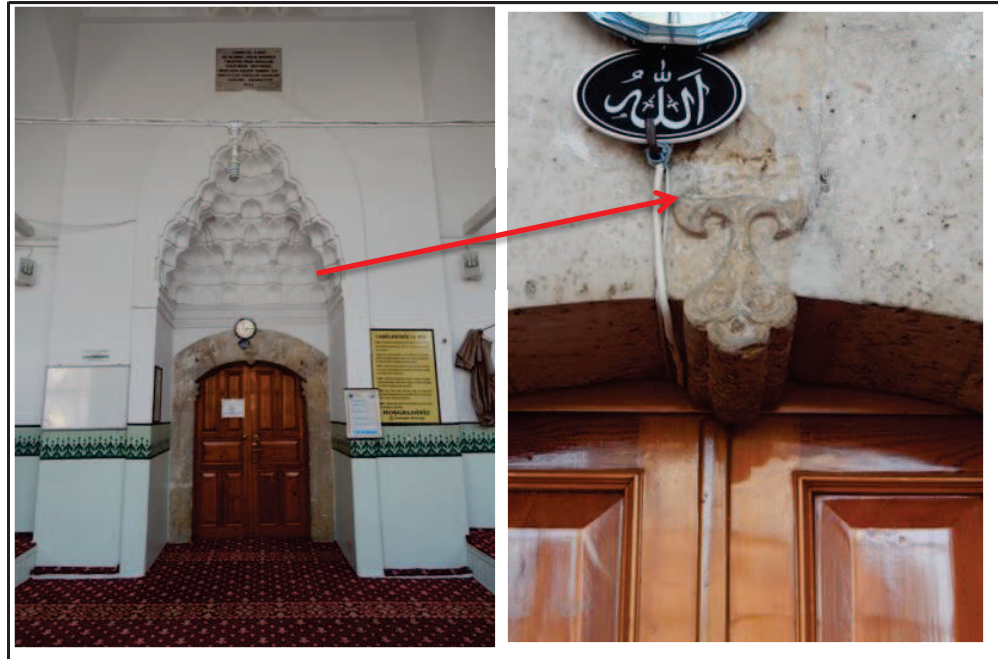
Fotoğraf 56:

Bursa Timurtaş Paşa Camii, Son Cemaat Yerinin Batı Duvarında Sonradan Açılan Pencere

Fotoğraf 57:

Bursa Timurtaş Paşa Camii, Kuzey Taçkapının Sivri, Girişin Basık Kemerli ve Kemerin Kilittaşında Yer Alan Palmetli Bezeme

Fotoğraf 58:

Bursa Timurtaş Paşa Camii, Dış Cephelerin Kemer Düzeni

Fotoğraf 59:

Bursa Timurtaş Paşa Camii, Alt Sıra Pencere Kemer Alınlıklarında Yer Alan Geometrik Bezemeler

Fotoğraf 60:

Bursa Timurtaş Paşa Camii, İçeride Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni

Fotoğraf 61:

Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin Kuzeyinde Yer Alan Minare Kaidesinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemer Düzeni.

Fotoğraf 62:

Bursa Yeşil Camii, Kuzey Cephede Üst Kısımda Yer Alan Birimlerin Bursa Kemerleri.

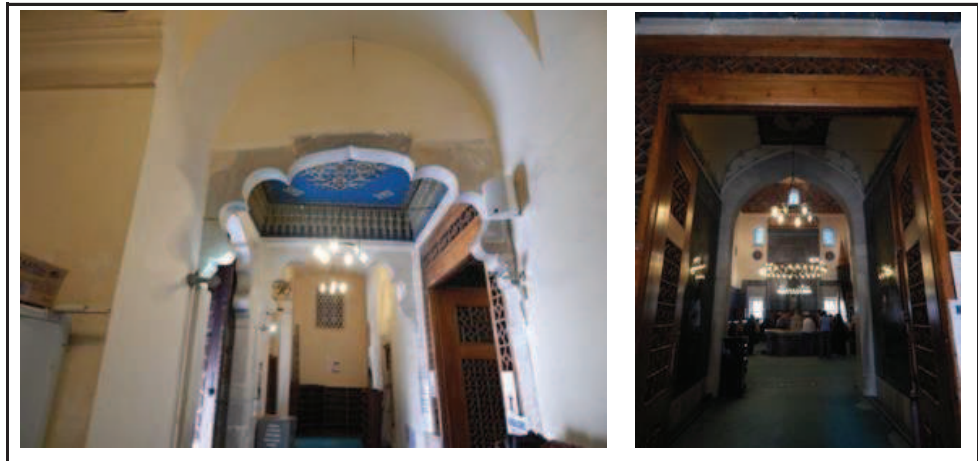
Fotoğraf 63:

Solda, Bursa Yeşil Camii Batı Cephe, Sağda Doğu Cepheden Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni

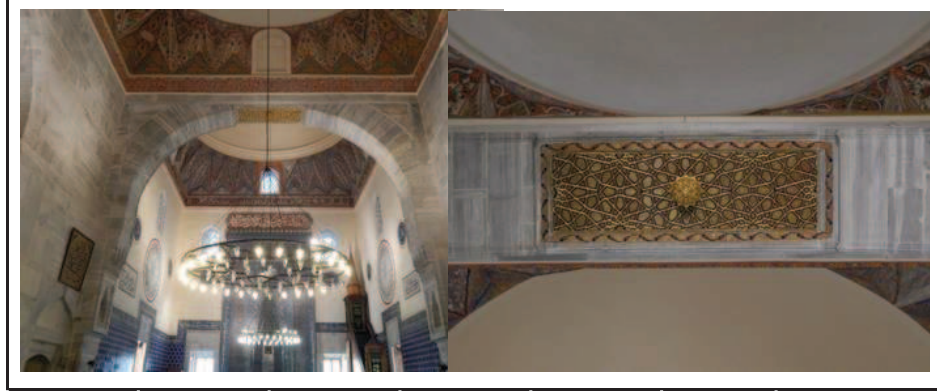
Fotoğraf 64:

Solda, Yeşil Camii Giriş Eyvanının Dilimli Sivri Kemerleri, Sağda Harimin Sivri Kemerli Açıklığı.

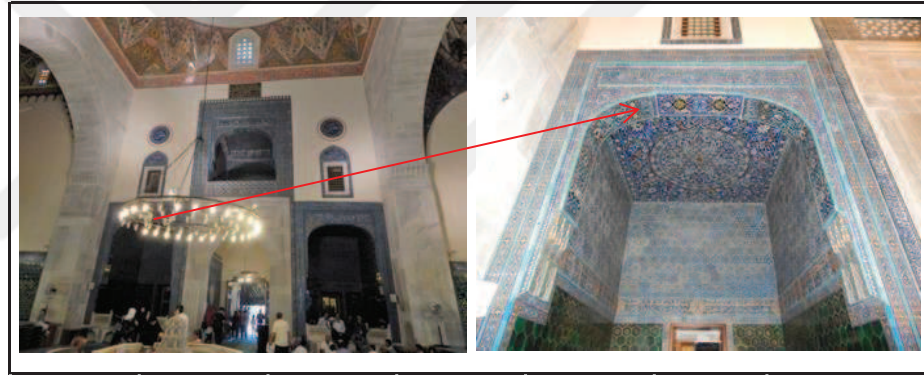
Fotoğraf 65:

Bursa Yeşil Camii Mihrap Önü Mekânının Bursa Kemer ve Kemer Aynasındaki Bezeme.

Fotoğraf 66:

Bursa Yeşil Camii, Zemindeki Eyvanların ve Üst Kat Hünkar Mahfilinin Bursa Kemer

Fotoğraf 67:

Bursa İbrahim Paşa (Hoca Müslihiddin, Mahkeme) Camii Doğu Cephenin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemer Düzeni

Fotoğraf 68:

Bursa İbni Bezzaz Camii, Solda Depremden Sonra Yapının Onarılmış Hali, Sağda Daha Sonraki Onarımda Yapının İlk Haline Dönüşümü.

Kaynak: Ayverdi, 1972: 41; Beşbaş- Denizli: 1983: 87.

Fotoğraf 69:

Bursa İbni Bezzaz Camii, Solda Batı Cephe, Sağda Doğu Cephe Pencereilerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri.

Fotoğraf 70:

Bursa İbni Bezzaz Camii, Son Cemaat Yeri Revak Kemerleri, İle Revakın ve Harım Girişinin Basık Kemerleri

Fotoğraf 71:

Bursa Muradiye (II. Murad) Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakın Kemer Düzeni

Fotoğraf 72:

Bursa Muradiye (II. Murad) Camii, Kuzey Cephe Alt Sıra Pencere Kemer Aynalarının Bezemesi

Fotoğraf 73:

Bursa Muradiye (II. Murad) Camii, Kuzey Cephe Üst Kat Sahnîşin Kemer Düzeni

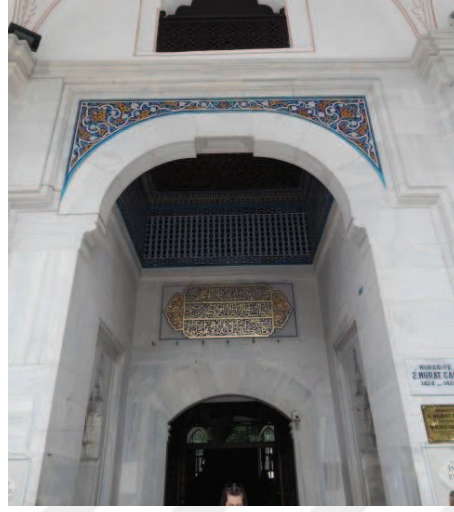
Fotoğraf 74:

Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Dış Cephenin Kemer Düzeni

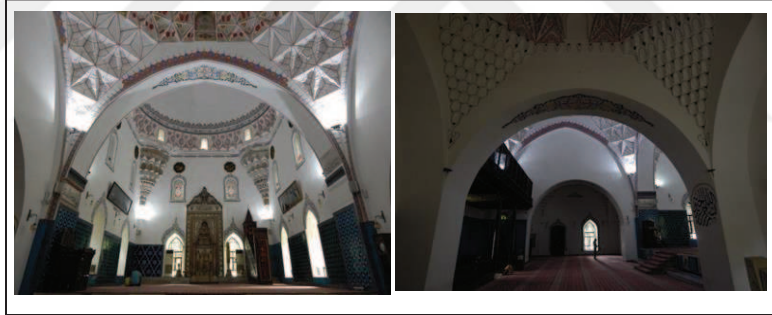
Fotoğraf 75:

Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Kuzey Cephe Giriş Eyvanının Bursa, Girişin ise Basık Kemer Düzeni

Fotoğraf 76:

Bursa Muradiye (II. Murad) Camii Harimin ve Yan Eyvanların Kemer Düzeni

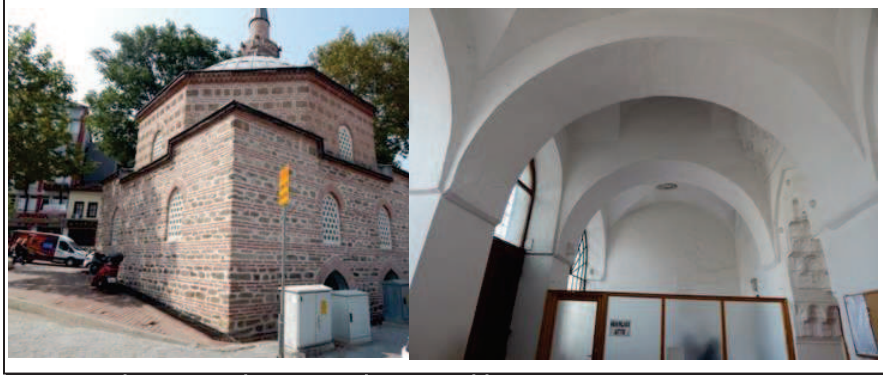
Fotoğraf 77:

Bursa, Yiğit Köhne Mescidi Kuzey Cephe ve Minare Kaidesinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 78:

Bursa, Yiğit Köhne Mescidi Solda, Doğu ve Batı Cephe Pencerelelerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri, Sağda Revakın Kuzey-Güney Yönlü Atılan Yarım Daire Şekilli Tonoz Kemerleri.

Fotoğraf 79:

Bursa, Selçuk Hatun Mescidi Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakın Kemer Düzeni ve Kemer Alınlığı Bezemesinin Detayı.

Fotoğraf 80:

Bursa Selçuk Hatun Mescidi, Batı Cephe Pencerele İle Sağır Nişin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 81:

Bursa Selçuk Hatun Mescidi, Güney Cephe Pencerelemin ve Sağır Nışın Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 82:

Bursa, Abdal Mehmed Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

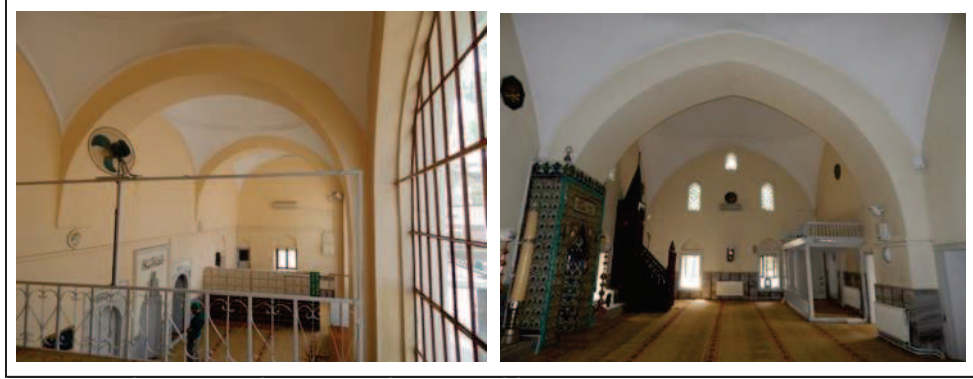
Fotoğraf 83:

Bursa Abdal Mehmed Camii, Dış Cephe Pencerelemin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri.

Fotoğraf 84:

Bursa, Abdal Mehmed Camii, Solda Son Cemaat Yerinin, Sağda Harimin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 85:

Bursa Zeyniler Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakın Kemer Düzeni.

Fotoğraf 86:

Bursa Zeyniler Camii, Solda Doğu Cephe, Sağda Batı Cephe Pencerelelerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 87:

Bursa Zeyniler Camii, Solda Harimin Giriş Açıklığı, Sağda Kubbe Geçişinin Sivri Kemerli Tromp Düzeni.

Fotoğraf 88:

Bursa, Hacılar Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 89:

Bursa Hacılar Camii, Dış Cephe Pencereilerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 90:

Bursa Ahmet Dai Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 91:

Bursa Ahmet Dai Cami, Dış Cephe Pencereilerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 92:

Bursa Tuz Pazarı Camii, Doğu Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 93:

Bursa Tuz Pazarı Camii, Solda Revakın Batı Duvarındaki pencerenin, Sağda Revakın Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 94:

Bursa Tuz Pazarı Camii, Kuzey Cephe Pencere Kemerlerinin Süsleme Düzeni.

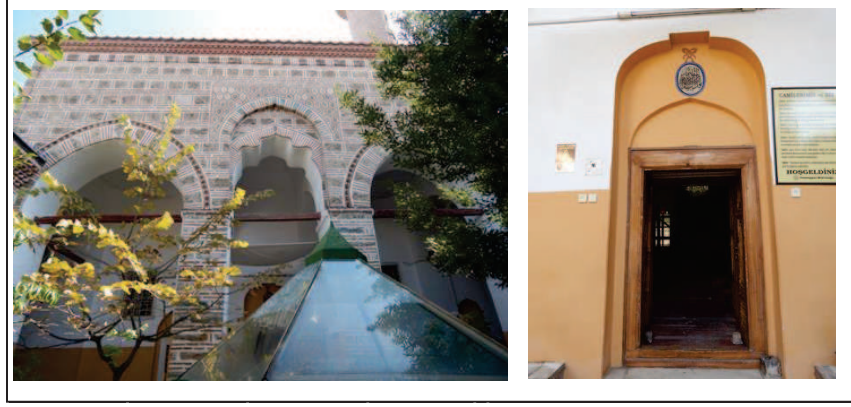
Fotoğraf 95:

Bursa Başcı İbrahim Camii, Sonradan Eklenen Avlu Revakının ve Pencerelerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 96:

Bursa Başcı İbrahim Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının ve Harim Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 97:

Bursa Başcı İbrahim Camii, Solda Harimin Güney Duvarı Pencereilerin Kemer Düzeni, Sağda Ortadaki Sağır Nişin Özgün Olduğu Düşünülen Hali.

Kaynak: Ayverdi, 1973:74.

Fotoğraf 98:

Bursa Hamza Bey Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Çift Merkezli Sivri Kemerleri

Fotoğraf 99:

Bursa Hamza Bey Camii, Yan Tabhanelerin ve Harimin Pencere Kemer Düzeni.

Fotoğraf 100:

Bursa Hamza Bey Camii, Giriş Açıklığının Bursa ve Açıklığın Yan Duvarlarında Yer Alan Nişlerin Dilimli/ Dalgalı Kemer Düzeni.

Fotoğraf 101:

Bursa Hamza Bey Camii, Solda Mihrap Önü Mekânının, Sağda Tabhane Birimlerinin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 102:

Bursa Hamza Bey Camii, Orta Avlu Biriminin Kubbe Kasnağında Yer Alan Pencere ve Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 103:

Bursa Meydancık Camii, Kuzey Cephe Son Cemaat Yeri Revakının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 104:

Bursa Meydancık Camii, Harimin Dış Cephe Pencere Kemer Düzeni.

Fotoğraf 105:

Bursa Meydancık Camii, Solda Harimin Giriş Açıklığının, Sağda Revakın Kuzey-Güney Yönlü Atılan Kemerlerin Düzeni.

Fotoğraf 106:

Bursa Gülçiçek Hatun Türbesi, Kuzey Cephenin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 107:

Bursa Gülçiçek Hatun Türbesi, Dış Cephe Pencere Kemer Düzeni

Fotoğraf 108:

Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi, Kuzey Cephenin Kemer düzeni

Kaynak: <https://www.semerkanddanbosnaya.com/portfolio/yildirim-beyazit-turbesi/>. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2019

Fotoğraf 109:

Bursa Yıldırım Bayezid Türbesi, Dış ve İç Cephelerin Kemer Düzeni

Kaynak: http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17960. Erişim Tarihi: 21 Ocak 2019.

Fotoğraf 110:

Bursa Devlet Hatun Türbesinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemerleri

Fotoğraf 111:

Bursa Yeşil Türbe, Dış Cephenin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 112:

Bursa Yeşil Türbe, Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.

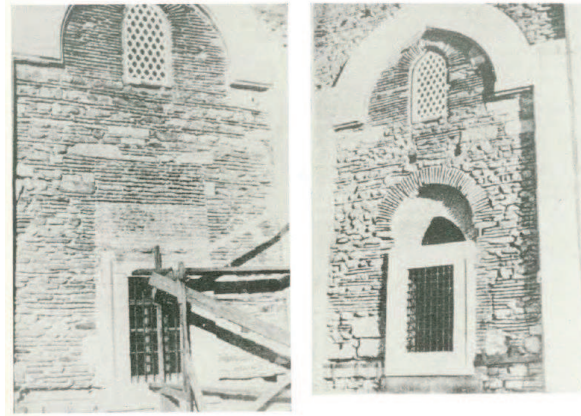
Fotoğraf 113:

Bursa Yeşil Türbe, İç Cephe Pencerelerin ve Girişin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 114:

Bursa Yeşil Türbe, 1941-43 Yıllarındaki Restorasyonda Çini Kaplama Altındaki Duvar ve Pencere Kemerlerinin Malzemesi.

Kaynak: (Ayverdi, 1972: 106.)

Fotoğraf 115:

Bursa Hatuniye Türbesi, Dış Cephenin Kemer Düzeni.

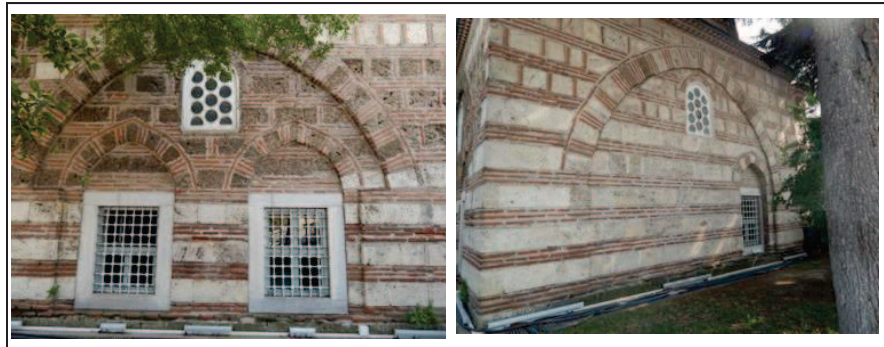
Fotoğraf 116:

Bursa Hatuniye Türbesinin İçinin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 117:

Bursa Abdal Mehmed Türbesi, Dış Cephenin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 118:

Bursa Abdal Mehmed Türbesi, Giriş Açıklığının Kemer Düzeni ve Süslemesi

Fotoğraf 119:

Bursa Abdal Mehmed Türbesi, İç Mekâna Girişin ve İçerde Pencereilerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 120:

Bursa II. Murad Türbesi, Dış Cephede Pencereilerin Kemer Düzeni

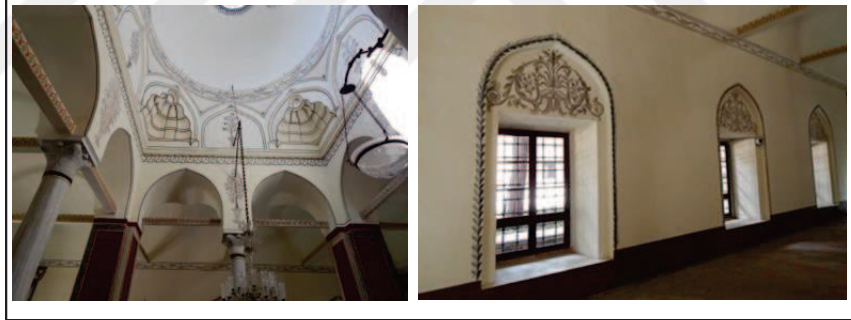
Fotoğraf 121:

Bursa II. Murad Türbesi, Kuzey Cephe Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 122:

Bursa II. Murad Türbesi, İçerde Orta Kısımın ve Pencerelerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemerleri.

Fotoğraf 123:

Bursa Alâaddin Türbesinin Kemer Düzeni

Fotoğraf 124:

Bursa Ebe Hatun Türbesinin Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

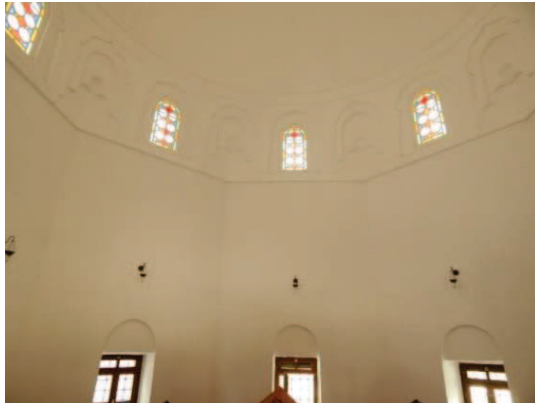
Fotoğraf 125:

Bursa Hamza Bey Türbesi, Solda Dış Cephe Pencerelelerin, Sağda Taçkapının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 126:

Bursa Hamza Bey Türbesi, İçerde pencerelerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 127:

Bursa Hamza Bey Zevce ve Kızları Türbesi, Dış Cephe Pencerelelerin ve Girişin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 128:

Bursa Hamza Bey Zevce ve Kızları Türbesi, İç Cephe Pencerelelerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 129:

Bursa Kara Mustafa Paşa Türbesi, Dış Cephe Pencerelelerin ve Taçkapının Kemer Düzeni.

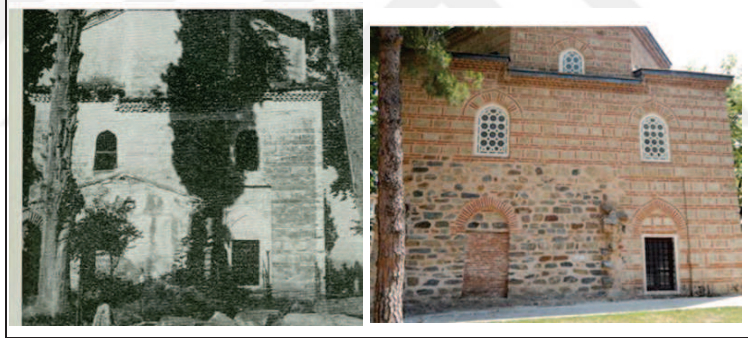
Fotoğraf 130:

Bursa Kara Mustafa Paşa Türbesi, İçerde Mihrabın ve Pencereilerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 131:

Bursa Kara Mustafa Paşa Türbesi, Solda Batı Duvarının 1951’de Çekilen Fotoğrafı, Sağda Duvarın Günümüzdeki Görünümü.

Kaynak: (Ayverdi, 1973: 157.)

Fotoğraf 132:

Bursa Saraylılar Türbesinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 133:

Bursa Cem Sultan Türbesi, Dış Cephe Pencerelelerin Kemer Düzeni

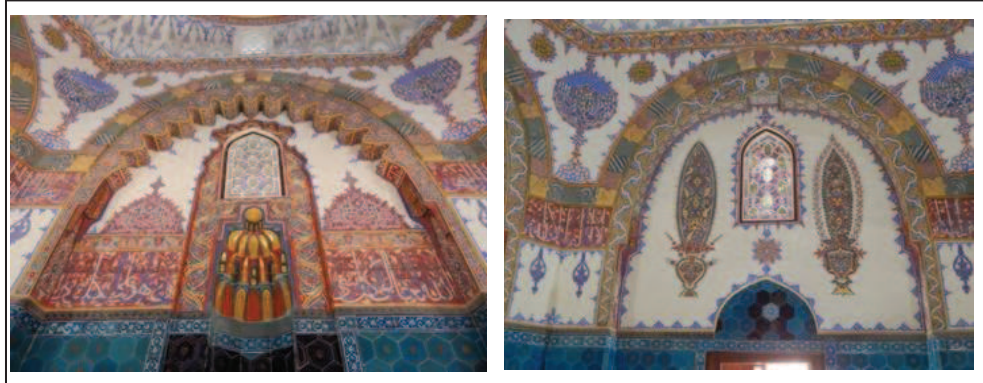
Fotoğraf 134:

Bursa Cem Sultan Türbesi, Taçkapının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 135:

Bursa Cem Sultan Türbesi, İçeride Pencerelelerin ve Duvarların Çökertme Kemer Düzeni.

Fotoğraf 136:

Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesi, Dış Cephe Pencereilerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

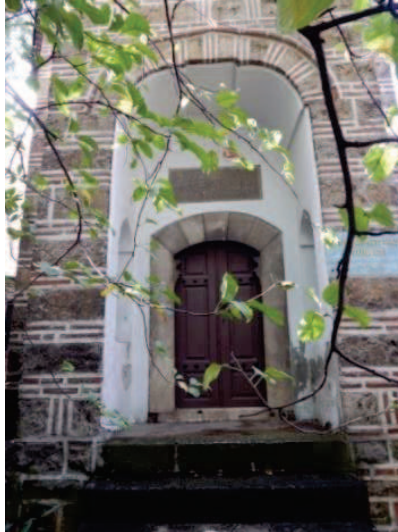
Fotoğraf 137:

Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesi, Alt Sıra Pencere Kemer Alınlıklarının Geometrik Süslemesi.

Fotopraf 138:

Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesi, Taçkapının kemer düzeni.

Fotoğraf 139:

Bursa I. Murad (Hüdavendigar) Medresesi, Revakın Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni

Fotoğraf 140:

Bursa I. Murad (Hüdavendigar) Medresesi, Saçak Altı Dekoratif Kemerlerin Düzeni.

Fotoğraf 141:

Bursa I. Murad (Hüdavendigar) Medresesi, Solda Öğrenci Hücreleri Koridorunun Karşı Duvarında Nişlerin, Sağda Revakın Giriş Açıklığının Yarım Daire Kemer Düzeni.

Fotoğraf 142:

Bursa Yıldırım Medresesi, Öğrenci Hücresinde Pencere Kemer Düzeni.

Fotoğraf 143:

Bursa Yıldırım Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Dış Cephe Pencere Kemer Düzeni.

Fotoğraf 144:

Bursa Yıldırım Medresesi, Kuzey Cephe Eyvan Şekilli Taçkapının ve Yan Nişlerin Çift merkezli Sivri Kemer Düzeni

Fotoğraf 145:

Bursa Yıldırım Medresesi, Avlu Revakının Kemer Düzeni. Solda Revak Kemerlerinin Yıkıldıktan Sonraki Görünümü.

Kaynak: (Çetintaş,1946: 33.)

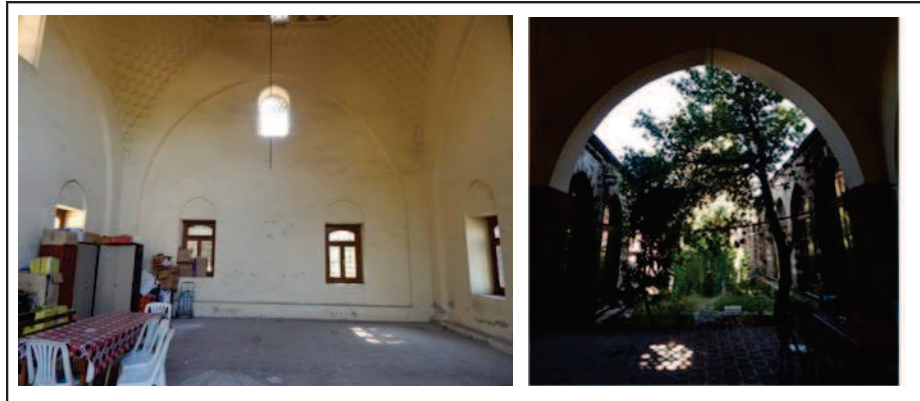
Fotoğraf 146:

Bursa Yıldırım Medresesi, Öğrenci Hücreleri Giriş Açıklıklarının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 147:

Bursa Yıldırım Medresesi, Güney Dershane Eyvanının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 148:

Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Girişin ve Dış Cephe Pencerelelerinin Kemer düzeni.

Fotoğraf 149:

Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Kuzey Cephe Pencerelelerinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemerlerinin Detayı

Fotoğraf 150:

Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Dış Cephe Pencerelelerinin Kemer Düzeni.

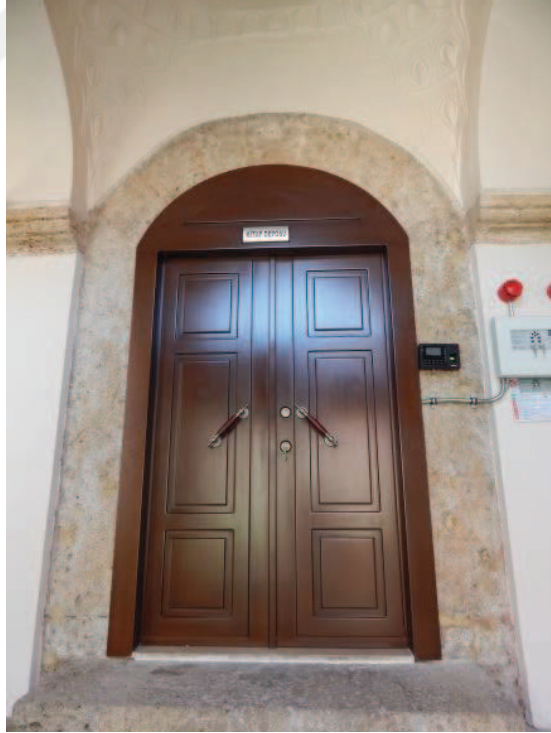
Fotoğraf 151:

Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Avlu Revakının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri

Fotoğraf 152:

Bursa Eyne Bey (Sübaşı) Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Giriş Açıklığının Yarım Daire Kemerli.

Fotoğraf 153:

Bursa Yeşil Medrese, Dış Cephe Pencereilerin Çift Merkezli Sivri Kemerleri

Fotoğraf 154:

Bursa Yeşil Medrese, Güney Dershane Eyvanı Dış Cephelerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 155:

Bursa Yeşil Medrese, Kuzey Cephe Eyvan Şekilli Taçkapı Açıklığının ve Yan Nişin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 156:

Bursa Yeşil Medrese, Giriş Açıklığı Tonozunun Çini Süslemesi.

Fotoğraf 157:

Bursa Yeşil Medrese, Avlu Revakının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 158:

Bursa Yeşil Medrese, Avlunun Doğu ve Batı Duvarları Ortasında Bulunan Eyvanların Dilimli/ Dalgalı Kemer Düzeni.

Fotoğraf 159:

Bursa Yeşil Medrese, Güney Dershane Eyvanının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 160:

Bursa Muradiye Medresesi, Dış Cephe Öğrenci Hücrelerinde Pencereilerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemerleri

Fotoğraf 161:

Bursa Muradiye Medresesi, Güney Dershane Eyvanında Pencereilerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 162:

Bursa Muradiye Medresesi, Kuzey Cephe Taçkapının Kemer Düzeni

Kaynak: <http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/>. Erişim Tarihi: 10. Ocak 2019.

Fotoğraf 163:

Bursa Muradiye Medresesi, Avlu Revakının ve Güney Dershane Eyvanının Kemer Düzeni.

Kaynak: <http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/>. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.

Fotoğraf 164:

Bursa Muradiye Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Mihrabın Kemer Düzeni.

Kaynak: <http://fotograf.bursa.com.tr/muradiye-medresesi/>. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.

Fotoğraf 165:

Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Doğu Cephe Öğrenci Hücrelerinde Pencere Kemer Düzeni.

Fotoğraf 166:

Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Güney Dershane Eyvanı Pencere Kemer Düzeni.

Fotoğraf 167:

Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Doğu Cephe Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 168:

Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Avlu Revakının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 169:

Bursa Ahmed Paşa Medresesi, Güney Dershane Eyvanının Kemer Düzeni.

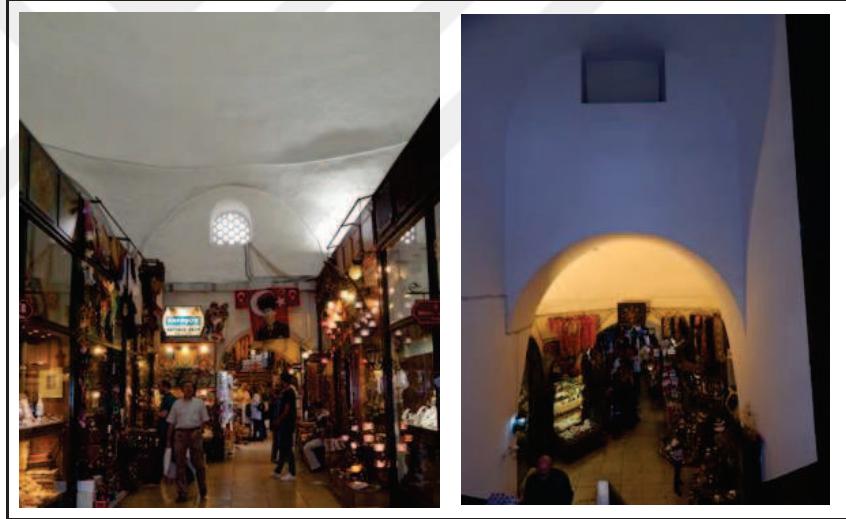
Fotoğraf 170:

Bursa Orhan Bey Hamamı, Erkekler Kısımının Batı ve Güney Giriş Açıklıklarının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 171:

Bursa Orhan Bey Hamamı, Erkekler Kısmı Ilıklık ve Sıcaklık Bölümünün Kemer Düzeni.

Fotoğraf 172:

Bursa Eski Kaplıca, Solda Erkekler Kısmı Ilıklığın Batı Duvarı, Sağda Kadınlar Kısmı Sıcaklığın Doğu Duvarındaki Yarım Daire Şekilli Sağır Kemer Düzeni.

Fotoğraf 173:

Bursa Eski Kaplıca Erkekler Kısmı Ilıklık Kubbesinde saçak Altının Dekoratif Kemer Düzeni. Eski ve Yeni Görünümleri.

Kaynak: (Çetintaş, 1946: 20.)

Fotoğraf 174:

Bursa Eski Kaplıca Erkekler Kısmı Solda Ilıklık Bölümü, Sağda Sıcaklık Bölümünün Yarım Daire Kemer Düzeni.

Kaynak: Şehitoğlu, 2006: 112; <http://www.dergibursa.com.tr/eski-bursanin-nostalgik-izleri/eskikaplica-1890/>. Erişim Tarihi: 20 Ocak 2019.

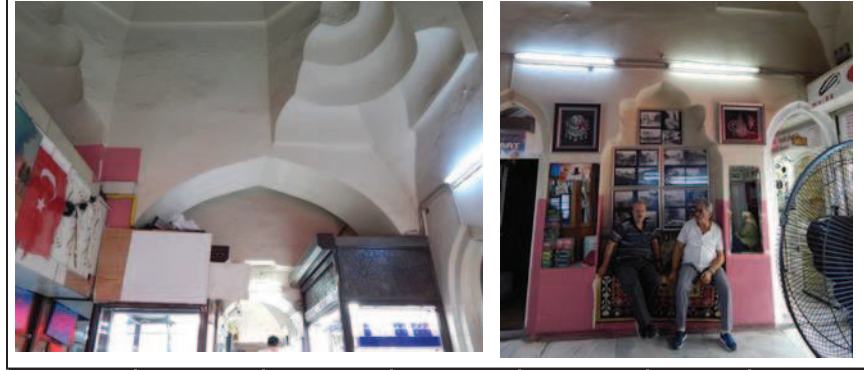
Fotoğraf 175:

Bursa Şengül Hamamı, Solda Soyunmalığın Doğu Cephesi, Sağda Güney Cephesinin Kemer Düzeni.

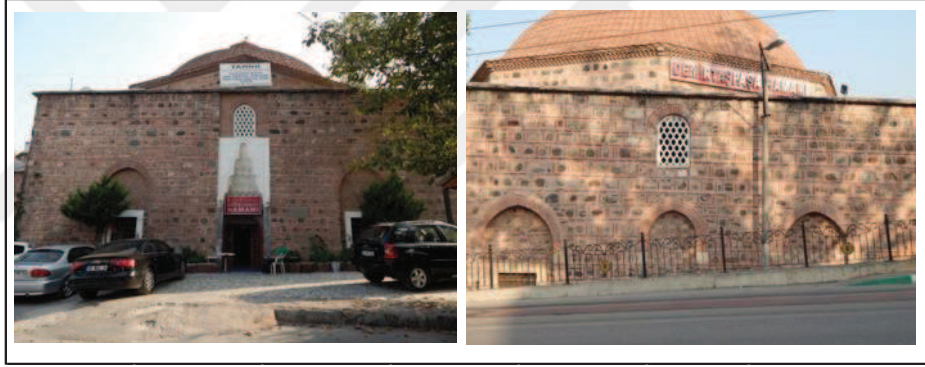
Fotoğraf 176:

Bursa Şengül Hamamı, Solda Soyunmalıktan Sıcaklığa Geçiş Aralığı, Sağda Sıcaklık Bölümünün Batı Cephesinde Halvetlerin ve Nişin Kemer Düzeni.

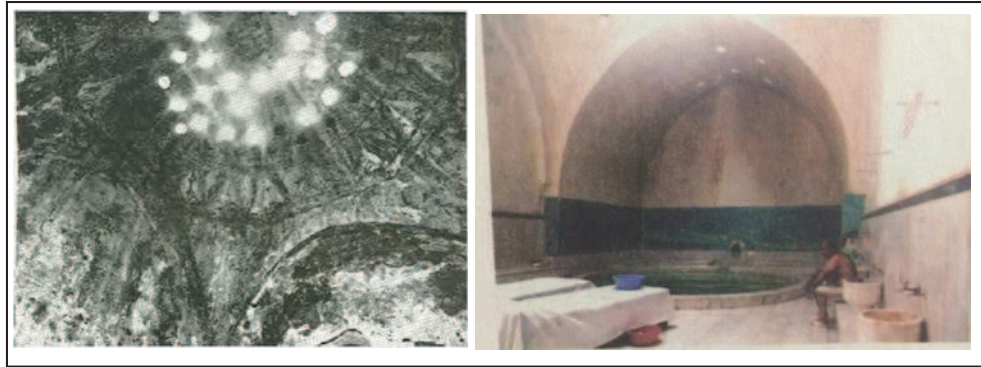
Fotoğraf 177:

Bursa Demirtaş (Timurtaş) Hamamı, Dış Cephe Pencere ve Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 78:

Bursa Demirtaş (Timurtaş) Hamamı, Ilıklığın Kemer Düzeni

Kaynak: (Sol Fotoğraf, Ayverdi,1989: 475.; Sağ Fotoğraf, Şehitoğlu,2006:83.)

Fotoğraf 179:

Bursa Demirtaş (Timurtaş) Hamamı, Külhan ve Ocağın Kemer Düzeni.

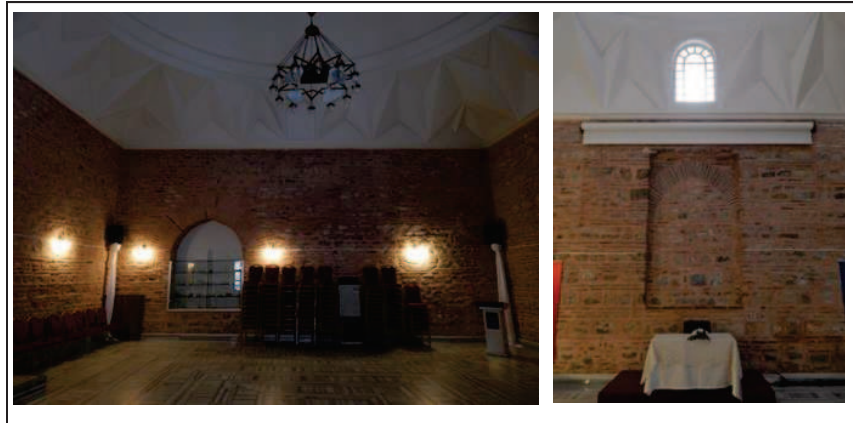
Fotoğraf 180:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı, Kadınlar Kısmı Giriş ve Pencereilerin Kemer Düzeni.

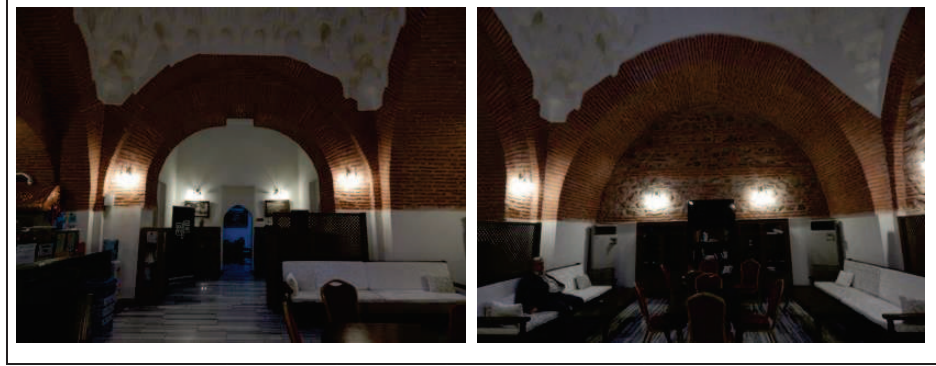
Fotoğraf 181:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme Hamamı) Kadınlar Kısmı, Solda Soyunmalığın Güney, Sağda Batı Cephesindeki Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.

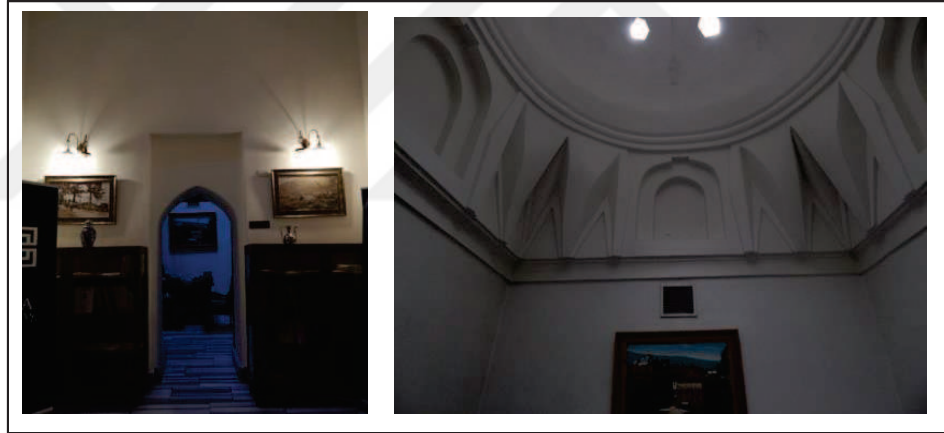
Fotoğraf 182:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Kadınlar Kısımı, Sıcaklık Eyvanlarının Bursa ve Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 183:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Kadınlar Kısımı, Halvetlerin Giriş Açıklığının ve Kubbe Kasnağındaki Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 184:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısımı, Taçkapı ve Yan Nişin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 185:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısımı, Dış Cephe Pencerelerin Kemer Düzeni.

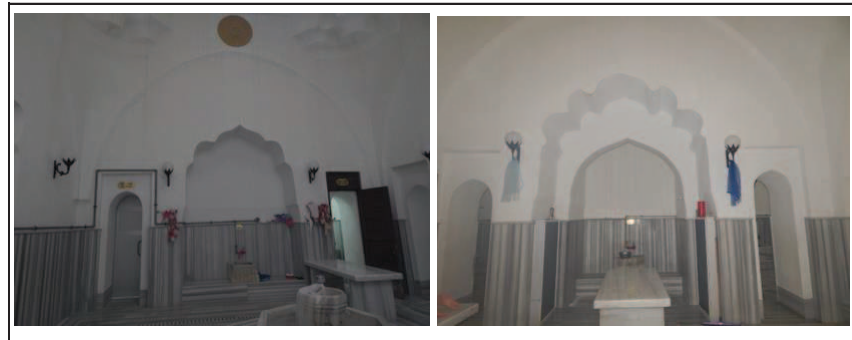
Fotoğraf 186:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısımı, Soyunmalığın Kubbe Geçiş Tromplarının ve Sağır Nişlerin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Kemer Düzeni.

Fotoğraf 187:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısımı, Sıcaklığın Kuzey ve Doğu Duvarındaki Yıkama Eyvanlarının Kemer Düzeni.

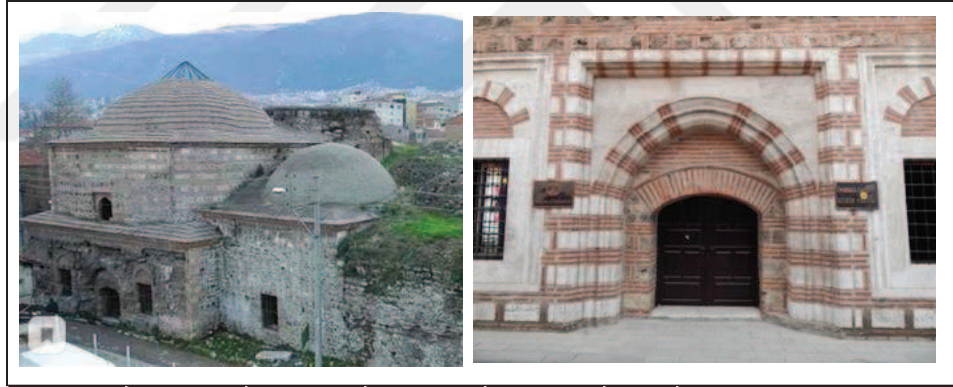
Fotoğraf 188:

Bursa İbrahim Paşa (Mahkeme) Hamamı Erkekler Kısım, Sıcaklığın Güney Yıkarma Eyvanının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 189:

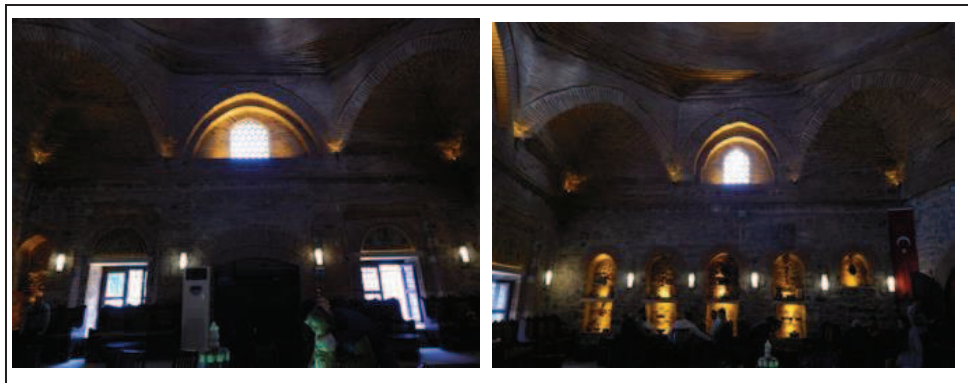
Bursa Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı, Kuzeydoğu Cephe Kadınlar Kısım Giriş açıklığı ve Pencerelerin Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası).

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/515240013600026940/>. Erişim Tarihi: 20. Ocak. 2019.

Fotoğraf 190:

Bursa Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı Kadınlar Kısım, Soyunmalığın Kemer Düzeni.

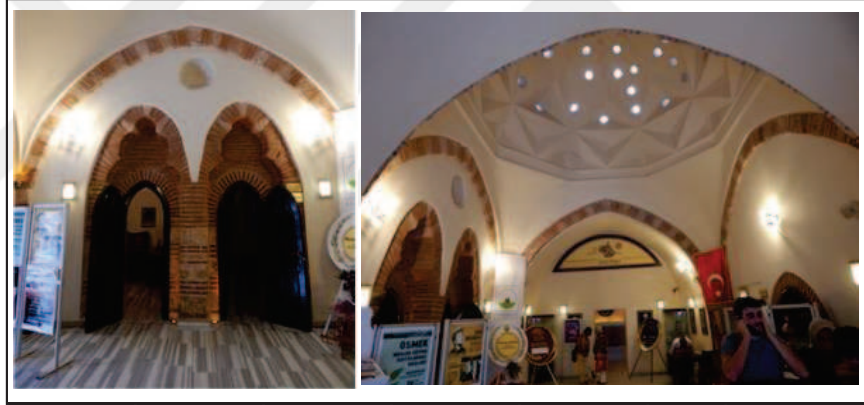
Fotoğraf 191:

Bursa Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı Kadınlar Kısmı Sıcaklık Eyvanı ve Halvet Girişlerinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 192:

Bursa Eski- Yeni (Ördekli) Hamamı, Erkekler Kısmı Sıcaklığın ve Halvet Girişlerinin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 193:

Bursa Muradiye (II. Murad) Hamamı, Taçkapının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni..

Fotoğraf 194:

Bursa Muradiye (II. Murad) Hamamı, Soyunmalık Pencerelerinin ve Aydınlık Fenerinin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 195:

Bursa Muradiye (II. Murad) Hamamı, Soyunmalıkta Kubbe Geçiş Tromplarnının Yarım Daire Kemer Düzeni.

Fotoğraf 196:

Bursa Muradiye (II. Murad) Hamamı, Solda Sıcaklığın Yan Duvarlarında Bulunan Eyvanların, Sağda Sıcaklığın Sonunda Yer Alan Halvet Girişlerinin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 197:

Bursa Emir Sultan Hamamı, Soyunmalık Girişinin ve Pencerelerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 198:

Bursa Emir Sultan Hamamı, Solda Soyunmalıkta Kubbe Geçiş Tromplarının, Sağda Ilıklığın Kemer Düzeni.

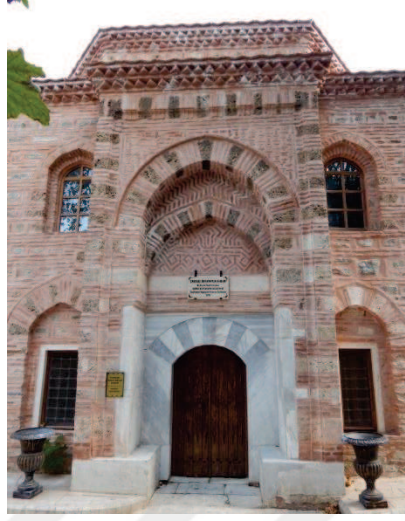
Fotoğraf 199:

Bursa Emir Sultan Hamamı, Sıcaklık Eyvanları ve Halvet Girişlerinin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 200:

Bursa İbrahim Paşa (Eski) Hamamı, Soyunmalık Girişinin ve Pencerelerin Kemer Düzeni.

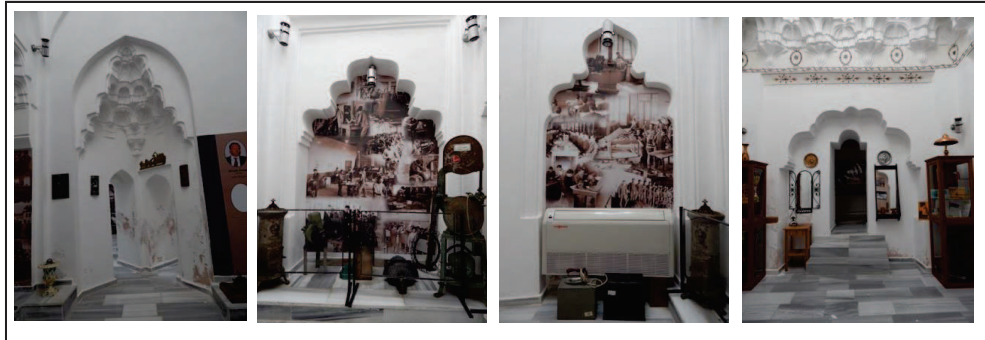
Fotoğraf 201:

Bursa İbrahim Paşa (Eski) Hamamı, Solda Soyunmalıktan Ilıklığa Geçişin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer, Sağda Ilıklık Duvarlarındaki Eyvanların Bursa Kemer.

Fotoğraf 202:

Bursa İbrahim Paşa (Eski) Hamamı, Sıcaklık Nişlerinin Sivri ve Dilimli/ Dalgalı Kemer Düzeni.

Fotoğraf 203:

Bursa İbrahim Paşa (Eski) Hamamı, Sıcaklığın Tuğla Kemerleri.

Kaynak: (Ayverdi, 1973: 141.)

Fotoğraf 204:

Bursa Nasuh Paşa Hamamı, Soyunmalık Girişinin ve Pencerelerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 205:

Bursa Nasuh Paşa Hamamı, Soyunmalıkta Kubbe Geçiş Trompları ve Sağır Nişlerin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 206:

Bursa Nasuh Paşa Hamamı, Solda Ilıklığın, Sağda Sıcaklığın Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 207:

Bursa Emir(Bey) Hanı, Güney Cephe Üst Kat Odaların Pencerelelerinin ve Revakın Giriş Açıklığının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 208:

Bursa Emir (Bey) Hanı, Avlu Revakının Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 209:

Bursa Emir (Bey) Hanı, Alt Kat Kuzey Cephe Revakının Yarım Daire Kemer Düzeni.

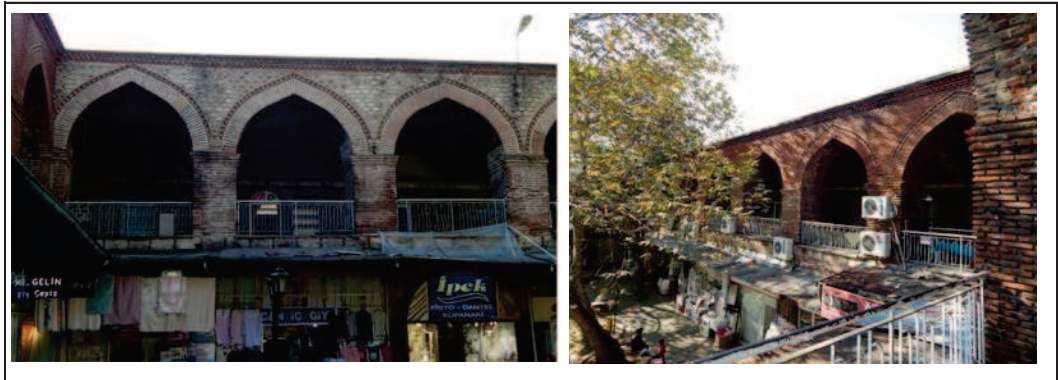
Fotoğraf 210:

Bursa İpek (Eski) Hanı, Üst Katta Odaların Pencerelelerinin ve Girişin Yarım Daire Kemer Düzeni.

Fotoğraf 211:

Bursa İpek (Eski) Hanı, Solda Revakın Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Şekilli Özgün Kemerleri, sağda Sonradan Tamamlanan Kemerlerin Düzeni.

Fotoğraf 212:

Bursa Koza Hanı, Üst Kat Odaların Pencerelerinin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 213:

Bursa Koza Hanı, Kuzey Cephe Taçkapısının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 214:

Bursa Koza Hanı Avlu Revaklarının Kemer Düzeni.

Fotoğraf 215:

Bursa Koza Hanı, Avlu Ortasındaki Köşk Mescidin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 216:

Bursa Yıldırım Bedesteni, Solda Batı Girişin, Sağda Doğu Girişin Kemer Düzeni.

Fotoğraf 217:

Bursa Yıldırım Bedesteni, Kubbeli Orta Bölümün Yarım Daire Kemer Düzeni.

Fotoğraf 218:

Bursa Yıldırım Bedesteni, Batı Girişinin ve Dışa Açılan Dükânların 1962'deki Görünümleri.

Kaynak: (Ayverdi, 1989: 470.)

Fotoğraf 219:

Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası, Batı Cephe Hücrelerin Pencere Kemer Düzeni.(Restorasyon Öncesi ve Sonrası.

Kaynak: (Ayverdi, 1989: 460.)

Fotoğraf 220:

Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası, Kuzey Cephe Giriş Açıklığının Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası).

Kaynak: (Ayverdi, 1989: 458.)

Fotoğraf 221:

Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası, Girişin Sağındaki Nişlerin Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası).

Kaynak: (Ayverdi,1989: 459.)

Fotoğraf 222:

Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası, Revakın Gerisinde Hücrelerin Giriş açıklıklarının Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası).

Kaynak: (Ayverdi, 1989: 459.)

Fotoğraf 223:

Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası Güney Dershane/Şifahane Salonunda Pencereilerin Kemer Düzeni (Restorasyon Öncesi ve Sonrası).

Kaynak: (Ayverdi, 1989: 460.)

Fotoğraf 224:

Bursa Alâaddin Camii Çeşmesi'nin Çift Merkezli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 225:

Bursa I. Murad (Hüdavendigâr) Camii Çeşmesi'nin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni

Fotoğraf 226:

Bursa Muradiye Medrese Çeşmesi'nin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

Fotoğraf 227:

Bursa Selçuk Hatun Mescidi Çeşmesi'nin Çift Merkezli ve Üstten Teğetli Sivri Kemer Düzeni.

KARŞILAŞTIRMA FOTOĞRAFLARI

Karşılaştırma Fotoğrafi 1:

Bursa Şeker Hoca Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 2:

Bursa Şerefüddin Paşa Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 3:

Bursa Nalbantoğlu Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 4:

Bursa Beşikciler Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 5:

Bursa Duhter-i Şeref (Fışkırık) Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 6:

Bursa Mecnun Dede Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 7:

Bursa Hoca Taşkın Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 8:

Bursa Veled-i Harir (Akbiyık) Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 9:

Bursa Hatice İsfendiyar Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 10:

Bursa Acem Reis (Arap Dede) Cami'nin Kemer Düzeni

Karşılaştırma Fotoğrafi 11:

Bursa Abdüllaft-i Kudsi Türbesi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 12:

Bursa Karşiduran Süleyman Bey Türbesi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 13:

Bursa Umur Bey Hamamı'nın Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 14:

Bursa Kayıhan Hamamı'nın Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 15:

Bursa İncirli Hamamı'nın Kemer Düzeni.

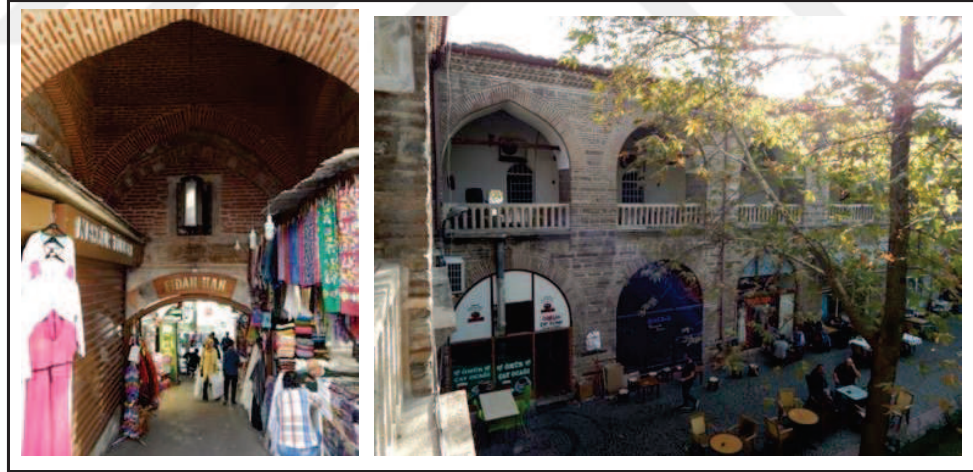
Karşılaştırma Fotoğrafi 16:

Bursa Tuz Han'ın Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 17:

Bursa Fidan (Mahmud Paşa) Hanı'nın Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 18:

Bursa Sitti Hatun Mescidi Çeşmesi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 19:

İznik Süleyman Paşa Medresesi'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: <https://www.sanatinyolculugu.com/erken-donem-osmanli-medreseleri-hilal-erden/>. Erişim

Tarihi: 08. Şubat. 2019

Karşılaştırma Fotoğrafi 20:

Manisa Ulu Camii'nin Kemer Düzeni (Ü. Erdoğan, 2006: 67.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 21:

Edirne Yıldırım Camii'nin Kemer düzeni (Karanfil, 2009: 103, 105.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 22:

Amasya Bayezid Paşa Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=38959. Erişim Tarihi: 08. Şubat. 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 23:

Ankara Karacabey Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: Soldaki Foto. <http://gezilecekyerler.com/karacabey/karacabey-imaret-camii/>, Sağdaki Foto. http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=17000. Erişim Tarihi: 09 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 24:

Edirne Eski Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: (Karanfil, 2009: 112, 113, 117-118.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 25:

Manisa İvaz Paşa (Çaybaşı) Camii'nin Kemer Düzeni

Kaynak: (Ü.Erdoğan, 2006: 110, 112.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 26:

Manisa Hatuniye Camii'nin kemer düzeni

Kaynak: (Ü. Erdoğan, 2006: 124-125.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 27:

Manisa Gülgün (Dere)Hatun Hamamı'nın Kemer Düzeni

Kaynak: (Şen, 2015: 130-131.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 28:

Manisa Kurşunlu Han'ın Kemer Düzeni

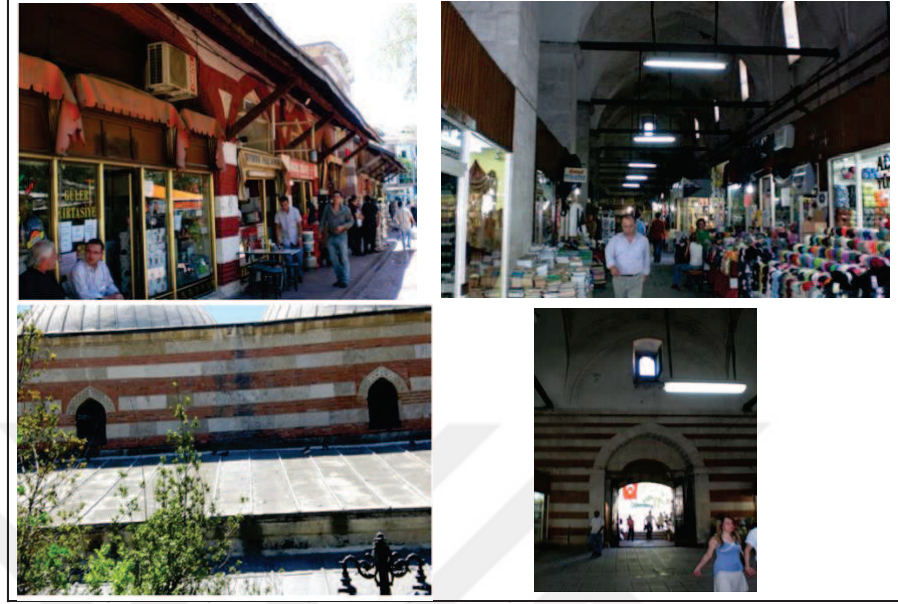

Kaynak: <http://www.manisahaber.com.tr/kursunlu-han-agustos-ayinda-hizmete-giriyor/>. Erişim Tarihi: 09

Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 29:

Edirne Bedesteni'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: (Karanfil, 2009: 171-173.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 30:

Bursa Koca Naib Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 31:

Bursa Ebu İshak Mescidi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 32:

Bursa İmaret-i İsa Bey Camii'nin Kemer Düzeni.

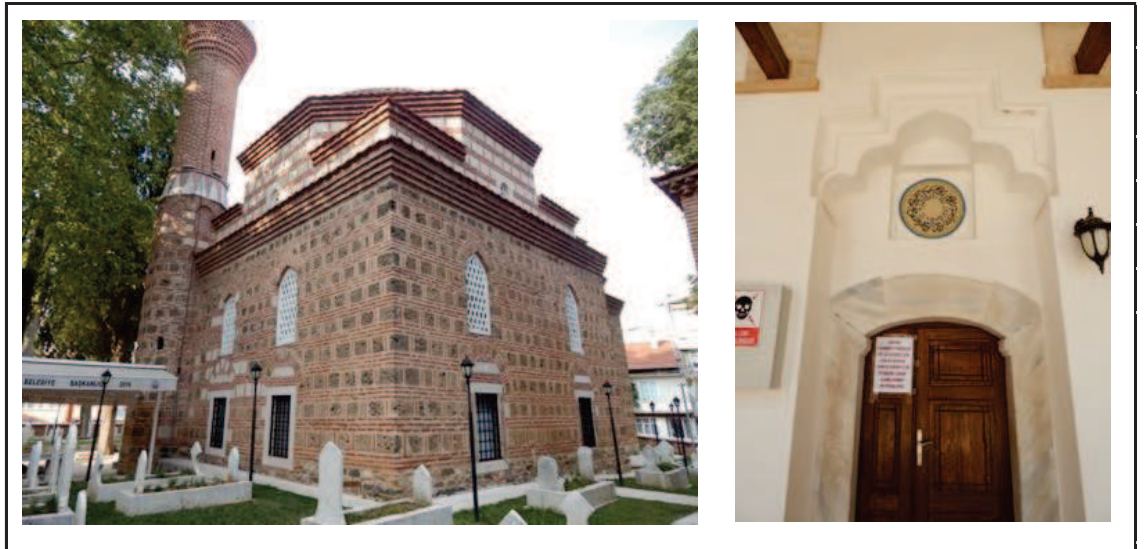
Karşılaştırma Fotoğrafi 33:

Bursa Hocaalizade Camii'nin Kemer Düzeni.

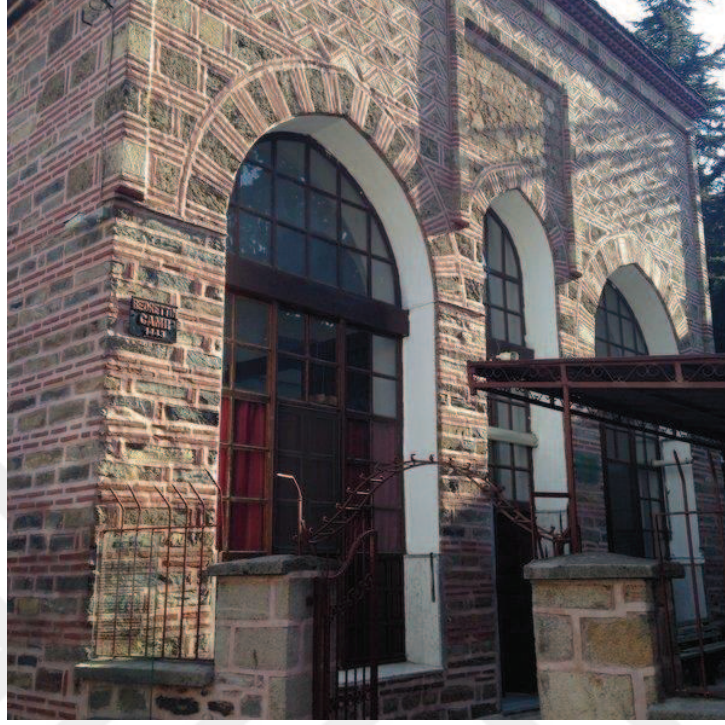
Karşılaştırma Fotoğrafi 34:

Bursa Umur Bey Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 35:

Bursa Bedreddin (Hafsa Sultan) Camii'nin Kemer Düzeni

Kaynak: <https://tr.foursquare.com/v/bedreddin-cami/50d59d5ce4b0cc2e7a3ee1e9/photos>. Erişim Tarihi: 10. Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 36:

Bursa Azeb Bey Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 37:

Bursa Sitti Hatın Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 38:

Bursa Düstürhan (Maksem) Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 39:

Bursa Yeni Bezzaz Camii'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 40:

Bursa Azeb Bey Türbesi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 41:

Bursa Hanım Kızlar Türbesi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 42:

Bursa Gülşah hatun Türbesi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 43:

Bursa Bedreddin (Hafsa Sultan) Camii Çeşmesi'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: (Çetinkaya, 2012: 147.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 44:

Bursa İbni Bezzaz Camii Çeşmesi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 45:

Bursa Umur Bey Camii Çeşmesi'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 46:

Bursa Beşikçiler Camii Çeşmesi'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: (Çetinkaya, 2012: 147.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 47:

Bursa Meydancık Çatal Çeşme'nin Kemer Düzeni.

Karşılaştırma Fotoğrafi 48:

İnegöl İshak Paşa Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: <https://galeri.uludagsozluk.com/r/ishak-pa%C5%9Fa-247683/>. Erişim Tarihi. 11 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 49:

Ankara Karacabey Türbesi'nin Kemer Düzeni

Kaynak: <https://www.islamiforumlar.net/konu/ankaranin-turbeleri.13364/>. Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 50:

İnegöl İshak Paşa Medresesi'nin Kemer Düzeni

Kaynak: <https://www.uludagsozluk.com/k/ishak-pa%C5%9Fa/>. Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 51:

Manisa Ulu Camii Medrese Çeşmesi'nin Kemer Düzeni

Kaynak: (Uçar, 2009: 22.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 52:

Edirne Muradiye Camii'nin Kemer Düzeni

Kaynak: (Karanfil, 2009: 126-127.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 53:

Afyon Gedik Ahmed Paşa Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=28924. Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi:

Tokat Hatuniye (Meydan) Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=29914. Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 55:

İstanbul, Davud Paşa Camii'nin Kemer Düzeni

Kaynak: <http://www.degisti.com/index.php/archives/7683>, Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 56:

Edirne II. Bayezid Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: Sol foto. <http://ttnotes.com/temple-of-hadrian.html>; Sağ foto. <https://www.gezginrehberler.com/camii-kulliye-ve-turbeler/ii-bayezid-camii-ve-kulliyesi-merkez-edirne/>.

Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 57:

İstanbul Firuz Ağa Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: <http://dunyacamileri.blogspot.com/2011/11/firuzaga-camiinin-minaresindeki-sr.html?m=1>.

Erişim Tarihi: 11 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 58:

Edirne II. Bayezid Medresesi'nin Kemer Düzeni

Kaynak: <http://www.trakyaagezi.com/edirne-sultan-ii-bayezid-kulliyesi/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 59:

Edirne II. Bayezid Darüşşifası'nın Kemer Düzeni.

Kaynak: Sol foto. <https://www.trakyagezi.com/edirne-sultan-ii-bayezid-darussifasi/>; sağ foto. <https://www.tarihlisanat.com/edirne-ii-bayezid-sifahane-kulliyesi/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 60:

Manisa Kaval Çeşme'nin Kemer Düzeni

Kaynak: (Uçar, 2009: 33.)

Karşılaştırma Fotoğrafi 61:

İznik Yeşil Camii'nin Kemer Düzeni

Kaynak: <http://fotograf.bursa.com.tr/iznik-yesil-camii/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 62:

Milas Firuz Bey Camii'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: sol foto., <https://gezimanya.com/turkiye/milasda-gezilecek-yerler>; sağ foto. <https://tr.pinterest.com/pin/805792558304591583/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 63:

Konya II. Alâaddin Türbesi'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: <http://turbelergalpay.blogspot.com/2016/06/konya-turbeler.html>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 64:

İstanbul Kariye Camii Kemerlerindeki Testere Dişi Tuğla Şeritlerin Düzeni.

Kaynak: <https://seyahatdergisi.com/kariye-muzesi-nerede-nasil-gidilir-ve-giris-ucreti/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 65:

Mardin Kasımiye Medresesi'nin Kemer Düzeni.

Kaynak: <https://seyyahdefteri.com/kasimiye-medresesi-nerede-nasil-gidilir/>. Erişim Tarihi: 12 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 66:

Sivas Divriği Ulu Camii Batı Taçkapısında Kemer Kilit Taşının Sarkıt Düzeni.

Kaynak: <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44430/divrigi-ulu-camii-ve-darussifasi-sivas.html>. Erişim tarihi: 12 Şuabt 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 67:

Birgi Ulu Camii, Batı Cephe Üst Sıra Pencere Kemerinin Üst Kısımındaki Gülce Motifi.

Kaynak: <http://katalogtarama.cekulvakfi.org.tr/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=48075>. Erişim

Tarihi: 12 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 68:

İstanbul Panagiotissa (Mauklatisa) Kilisesi (1266), Kubbe Kasnağının Dekoratif Kemer Düzeni.

Kaynak: <https://bizansconstantin.wordpress.com/2014/10/13/panagia-muhliotissa-kilisesi-kanli-kilise/>.

Erişim Tarihi: 13 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 69:

Bursa Mustafa Kemalpaşa Lala Şahin Paşa Türbesi, Saçak Altı Korniş Kemer Düzeni.

Kaynak: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/kulturenvanteri/lala-sahin-pasa-turbesi>. Erişim

Tarihi: 13 Şubat 2019.

Karşılaştırma Fotoğrafi 70:

Silvan Ulu Camii Kuzey Cephe Alt Sıra Pencerelemin Üst Kısımındaki Sağır Kemerlerin Düzeni.

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/513762269977140507/>. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2019.

Kaşılaştırma Fotoğrafi 71:

Niğde Alâaddin Camii, Minare Kaidesinin Sağır Dekoratif Kemer Düzeni.

Kaynak: <https://tr.pinterest.com/pin/243616661072822193/>. Erişim Tarihi: 13 Şubat 2019.